

आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलिः ।

अध्याकृत ४२ ।

श्रीमत्सायणाचार्यविरचितभाष्यसमेता

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिता ।

तत्र षष्ठसप्तमाष्टकद्वयरूपोऽष्टमो भागः (८) ।

एतत्पुस्तकं

वे. आ. सं. रा. काशीनाथशास्त्री आगाशे, इत्येवैः संशोधितम् ।

तस्य

राषषहाडुर इत्युपपदधारिभिः

‘ गंगाधर बापूराव काले ’

इत्येवैः

पुण्यारूपपत्तनि

श्रीमन् ‘ महादेव चिमणाजी आपटे ’

इत्यभिधेयमहाभागप्रतिष्ठापिते

आनन्दाश्रममुद्रणालये

आयसाक्षरैर्मुद्रयित्वा

प्रकाशितम् ।

द्वितीयमङ्कनावृत्तिः ।

शालिवाहनशकाब्दाः १८७३ ।

ख्रिस्ताब्दाः १९५१ ।

(आर्य समाजस्य अधिकारा राजशासनानुसारेण स्वायत्तीकृताः) ।

मूल्यं रूपकपत्रकम् (६) ।

१४१४ -

CENTRAL LIBRARY

LIB

Acc. No. 1078.1900

Date. 25. 8. 54

6a2v22/kas/Agar T. A. A. A.

Agar

(कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठोऽष्टकः) ।

(तत्र प्रथमपाठके प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

*प्राचीनवशं करोति देवमनुष्या दिशो ध्यम-
जन्त प्राचीं देवा इक्षिणा पितरः प्रतीचीं मनुष्या
उदीचीं रुद्रा यत्प्राचीनवशं करोति देवलोकमेव
तयजमान उपावर्तते परि श्रयत्यन्तर्हिता हि देव-
लोको मनुष्यलोकास्माह्लोकात्स्वेतव्यमिवेश्याहुः
को हि तद्देद यद्यमुष्मिह्लोकेऽस्ति वा न वेति
दिश्वतीकाशान्करोति (१) उभयोर्लोकयोरभि-
जित्यै केशश्मश्रु वपते नखानि निःश्रन्तते मृता
वा एवा स्वर्गमेध्या यत्केशश्मश्रु मृतामेव स्वर्ग-
ममेध्यामपहत्य यक्षियो भुत्वा मेधमपैत्यङ्गिरसः
सुवर्गं लोकं यन्तोऽप्सु दीक्षातपसी प्रोवशयजन्सु
स्नाति साक्षादेव दीक्षातपसी अथ रुन्धे तीर्थे
स्नाति तीर्थे हि ते तां प्रोवशयन्तीर्थे स्नाति (२)
तीर्थमेव समानानां भवत्यपोऽध्यात्यन्तरत एव
मेध्या भवति वासंसा दीक्षयति सोम्यं वै क्षीमं
देवतया सोममेव देवतामूर्धति यो दीक्षते सोमस्य
तनूरसि तनयं मे पाहीत्याहु स्वामेव देवतामुपै-

* एतत्काण्डव्याख्यानं भाष्यकृता प्रथमकाण्डव्याख्यानानेन सहैव कृतमिति तत्रमेव
दृश्यम् । तत्रैतदनुवाकस्य भाष्यम् १९५ पृष्ठे दृश्यम् ।

(शुक्लभाषितेऽस्मिन्सुतस्य प्राग्वंशप्रवेशाभिधानम्) ३

त्यथो आशिषमेवेतामा शास्तेऽमेस्तुषाधानं
 वायोवातपानं पितृणां नीविरोषधीनां प्रघातः
 (३) आदित्यानां प्राचीनतानो विश्वेषां
 देवानामोतुर्नक्षत्राणामतीकाशास्तद्वा एतत्सर्वदे-
 वत्यं यद्वासो यद्वाससा दीक्षयति सर्वाभिरेवेनं
 देवताभिर्दीक्षयति वहिःप्राणो वै मनुष्यस्तस्या-
 क्षानं प्राणोऽश्नाति सप्राण एव दीक्षत आशितो
 भवति यावानेवास्यं प्राणस्तेन सह मेधमुपैति
 घृतं देवानां मस्तु पितृणां निष्पकं मनुष्याणां
 तद्वै (४) एतत्सर्वदेवत्यं यन्नवनीतं यन्नवनीतेना-
 भ्यङ्क्ते सर्वा एव देवताः प्रीणाति प्रच्युतो वा
 एषोऽस्माल्लोकादगतो देवलोकं यो दीक्षितोऽ-
 न्श्रेष नवनीतं तस्मान्नवनीतेनाभ्यङ्क्तेऽनुल्लोमं
 यजुषा व्यावृत्त्या इन्द्रो वृत्रमहन्तस्य कनीनिका
 पराऽपतत्तदाञ्जनमभवद्यदाङ्क्ते षक्षुरेव आतृ-
 ष्यस्य वृङ्क्ते दक्षिणं पूर्वमाऽङ्क्ते (५) सव्य-
 ष्टि पूर्वं मनुष्या आञ्जते न नि धावन्ते नीव हि
 मनुष्या धावन्ते पञ्च कृत्व आऽङ्क्ते पञ्चाक्षरा
 पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रूष्ये परि-
 मितमाऽङ्क्ते परिमितं हि मनुष्या आञ्जते
 सतुलयाऽऽङ्क्तेऽपंतुलया हि मनुष्या आञ्जते
 व्यावृत्त्यै यदपंतुलयाऽऽञ्जीत यञ्च इव स्यात्सतु-
 लयाऽङ्क्ते भिन्नत्वाय (६) इन्द्रो वृत्रमह-
 न्तसोऽपोऽभ्यञ्जियत् तासां यन्मेधं यज्ञिय*

१- (छरकमादिसंस्कृतस्य भावार्थप्रवेशाभिधानम्)

सदेवमाक्षीत्तद्वपोदकामत्ते दुर्भा अमवन्यद्वर्मपु-
 क्षीलिः पवयति या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा
 आपस्ताभिरेवैनं पवयति द्वाभ्यां पवयत्यहोरात्रा-
 भ्यामिवैनं पवयति त्रिभिः पवयति त्रय इमे
 लोका एभिरेवैनं लोकेः पवयति पञ्चभिः (७)
 पवयति पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तौ यज्ञो यज्ञा-
 यैवैनं पवयति षड्भिः पवयति षड्वा ऋतधं ऋतु-
 भिरेवैनं पवयति सप्तभिः पवयति सप्त छन्दाः सति
 छन्दाभिरेवैनं पवयति नवभिः पवयति नव वै
 पुरुषे प्राणाः सप्राणमेवैनं पवयत्येकविंशत्या
 पवयति दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पथा
 आत्मैकविंशो यावानेष पुरुषस्तमपरिवर्गम्
 (८) पवयति चित्पतिस्त्वा पुनात्वित्याह
 मनो वै चित्पतिर्भनसैवैनं पवयति वाक्पतिस्त्वा
 पुनात्वित्याह वाचैवैनं पवयति देवस्त्वा सविता
 पुनात्वित्याह सवितुप्रमृत एवैनं पवयति तस्य ते
 पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तच्छक्रेयमित्या
 हाऽऽशिषमेवैतामा शास्ते (९) ॥

(अतीकाशान्करोत्येवमन्तीर्थे स्नाति प्रघातो मनुष्याणां तद्वा आऽऽकृते
 मित्रत्वाय पञ्चभिरपरिवर्गमष्टावत्वारिंशत् ॥ १ ॥)

इति छण्यजुर्वेदीयतेत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके प्रथम-
 प्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ षष्ठाहके प्रथमपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

यावन्तो वै देवा यज्ञायपुनत त एवामवन्थ
 एवं विद्वान्यज्ञाय पुनीते भवत्येव बहिः पवयि-
 त्वाऽन्तः प्र पादयति मनुष्यलोक एवेन पवयित्वा
 पुत देवलोकं प्र णयत्यदीक्षित एकयाऽऽहुत्येत्याहुः
 स्रुवेण अर्तस्रो जुहोति दीक्षितत्वार्य स्रुचा पञ्चमीं
 पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तौ यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्ध
 आकृत्यै प्रयुजेऽग्रये (१) स्वाहेत्याहाऽऽकृत्या हि
 पुरुषो यज्ञमभि प्रयुङ्क्ते यजेयेति मेधायै मन-
 सेऽग्रये स्वाहेत्याह मेधया हि मनसा पुरुषो
 यज्ञमभिगच्छति सरस्वत्यै पुष्णेऽग्रये स्वाहे-
 त्याह वाग्वै सरस्वती पृथिवी पूषा वाचैव
 पृथिव्या यज्ञं प्र युङ्क्त आपो देवीर्बृहतीर्विश्वशंभु ।
 इत्याह या वै षण्णास्ताः (२) आपो देवीर्बृहती-
 र्विश्वशंभुवो यदेतद्यज्ञं ब्रूयाद्विष्या आपोऽशान्ता
 इमं लोकमा गच्छेयुरापो देवीर्बृहतीर्विश्वशंभुव इत्या-
 हास्मा एवेनां लोकार्यं शमयति तस्माच्छान्ता इमं
 लोकमा गच्छन्ति यावापृथिवी इत्याह यावापृथि-
 व्योर्हि यज्ञ उर्वन्तरिक्षमित्याहान्तरिक्षे हि यज्ञो
 बृहस्पतिर्नो हविषा बुधातु (३) इत्याह ब्रह्म वै
 देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै यज्ञमव रुन्धे यद्ब्रूया-
 द्विधेरिति यज्ञस्थाणुमृच्छेद्बुधात्वित्याह यज्ञस्थाणुमेव
 परि ङ्णाक्ति प्रजापतिर्यज्ञमसृजत सोऽस्मात्सृष्टः परा-

(दीक्षाहृत्यभिधानम्)

हेत्स प्र यजुरदलीनात्प्र साम तमृगुदयच्छयहगुदय
 च्छसदौद्ग्रहणस्यौद्ग्रहणत्वमुचा (४) जुहोति यज्ञ-
 स्योर्धया अनुष्टुप्छन्दसामुदयच्छदित्याहुस्तस्मादनु-
 ष्टुभा जुहोति यज्ञस्योर्धत्ये द्वादश वात्सबन्धान्युद-
 यच्छदित्याहुस्तस्माद्द्वादशभिर्धात्सबन्धविदो दीक्ष-
 यन्ति सा वा एषर्गनुष्टुम्बागनुष्टुमयदेतयर्चा दीक्ष-
 यति वाचैवेन * सर्वेया दीक्षयति विश्वे देवस्य ननु-
 रित्याह सावित्र्येतेन मर्तो वृणीत सरुयम् (५) इत्याह
 पितृदेवस्येतेन विश्वे राय इपुध्यसीत्याह वैश्वदेव्येतेन
 पुत्रं वृणीत पुष्यस इत्याह पौष्ण्येतेन सा वा एष-
 क्सर्वदेवत्या यदेतयर्चा दीक्षयति सर्वाभिरैवेन देवता-
 भिर्दीक्षयति सप्ताक्षरं प्रथमं पदमष्टाक्षराणि त्रीणि
 यानि त्रीणि तान्यष्टावुपयन्ति यानि चत्वारि
 तान्यष्टौ यदष्टाक्षरा तेन (६) गायत्री यदेकादशा-
 क्षरा तेन त्रिष्टुभ्यद्वादशाक्षरा तेन जगती सा
 वा एषक्सर्वाणि छन्दांसि यदेतयर्चा दीक्षयति
 सर्वेभिरैवेन छन्दोभिर्दीक्षयति सप्ताक्षरं प्रथमं पद *
 सप्तपदा शक्वरी पशवः शक्वरी पशून्नेवाव रुन्ध
 एकस्मादक्षरादनाप्तं प्रथमं पदं तस्माद्यज्ञाचोऽनाप्तं
 तम्भनुष्या उप जीवन्ति पुर्णया जुहोति पुर्णं इव
 हि प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्ये न्यूनया जुहोति न्यु-
 नाद्धि प्रजापतिः प्रजा असृजत प्रजाना * सृष्ट्यै (७) ॥

(अग्नये ता वृधात्वृचा सरुयं तेन

जुहोति पञ्चदश च) ॥ २ ॥

(कृष्णाजिनादिभिक्षाकरणाभिधानम्)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
प्रथमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ षष्ठाष्टके प्रथमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

ऋक्सामे वे देवेभ्यो यज्ञायाऽतिष्ठमाने कृष्णो
रूपं कृत्वाऽपकम्यातिष्ठतां तेऽमन्यन्त यं वा इमे
उपावस्यन्तः स इदं भविष्यतीति ते उपामन्त्रयन्त
ते अहोरात्रयोर्महिमानमपनिधाय देवानुपावर्ते-
तामेष वा ऋचो वर्णो यच्छुक्लं कृष्णाजिनस्येष
साम्नो यत्कृष्णमृक्सामयोः शिल्पे स्य इत्याह-
क्सामे एवाव रुन्ध एषः (१) वा अह्नो वर्णो
यच्छुक्लं कृष्णाजिनस्येष राज्ञिया यत्कृष्णं यदे-
वैनयोस्तत्र न्यक्तं तदेवाव रुन्धे कृष्णाजिनेन
दक्षयति ब्रह्मणो वा एतद्रूपं यत्कृष्णाजिनं ब्रह्म-
णैवेनं दक्षयतीमां धिय* शिक्षमाणस्य देवेत्याह
यथायजुरेवैतद्गर्भो वा एष यद्दीक्षित उल्बं वासः
प्रोर्णते तस्मात् (२) गर्भाः प्रावृता
जायन्ते न पुरा सोमस्य क्रयादपोर्णति यत्पुरा
सोमस्य क्रयादपोर्णति गर्भाः प्रजानां परापा-
तुकाः स्युः कृते सोमेऽपोर्णते जायंत एव तद्यो
यथा वसीया*सं प्रत्यपोर्णते तादृगेव तदङ्गिरसः
सुवर्गं लोकं यन्त ऊर्जे व्यभजन्त ततो यद्य-
ज्ञिष्यत ते शूरा अभवन्सूगर्वै शूरा यच्छरमयी
(३) मेखला भवत्यूर्जमेवाव रुन्धे मध्यतः सं

(कृष्णाजिनादिभिर्वीक्षाकरणाभिधानम्)

नहति मध्यत एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्म-
 ध्यत ऊर्जा भञ्जत ऊर्ध्वं वै पुरुषस्य नाभ्यै मेध्य-
 मवाचीनममेध्यं यन्मध्यतः संनहति मेध्यं चै-
 वास्यामेध्यं च व्यावर्तयतीन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राह-
 रत्स जेषा व्यभवत्स्फयस्तृतीयं रयस्तृतीयं यूप-
 स्तृतीयम् (४) येऽन्तः शरा अशीर्यन्त ते शरा
 अभवन्तच्छराणां शरत्वं वज्रो वै शराः क्षुत्सलु
 वै मनुष्यस्य भ्रातृव्यो यच्छरमयी मेखला भवति
 वज्रैणैव साक्षात्क्षुभं भ्रातृव्यं मध्यतोऽर्पं हते त्रिव-
 ऋवति त्रिवृद्वै प्राणस्त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यज-
 माने दधाति पृथ्वी भवति रज्जनां व्यावर्त्ये
 मेखलाया यजमानं दक्षियति योक्त्रेण पत्नीं
 मिथुनत्वार्यं (५) यज्ञो दक्षिणामभ्यध्यायत्ताः
 समभवत्तदिन्द्रोऽचायत्सोऽमन्यत यो वा इतो
 जनिष्यते स इदं भविष्यतीति तां प्राविशत्तस्या
 इन्द्र एवाजायत सोऽमन्यत यो वै मदितोऽपरो
 जनिष्यते स इदं भविष्यतीति तस्यां अनुमृश्य
 योनिमाऽच्छिनत्सा सुतवंशाऽभवत्सुतवंशायै
 जन्म (६) तां हस्ते न्यवेष्टयत् तां सुगेषु
 न्यदधात्सा कृष्णविषाणाऽभवदिन्द्रस्य योनिरसि
 मा मा हिःशीरिति कृष्णविषाणां प्र यच्छति
 सयोनिमेव यज्ञं करोति सयोनिं दक्षिणाः
 सयोनिमिन्द्रं सयोनित्वार्यं कृष्ये त्वां सुस-
 श्याया इत्याह तस्मादकृष्टपच्या ओषधयः पच्यन्ते

(वृषहावानादिकरणपूर्वकनियमःनुष्ठानविधिः)

सुपिप्पलाभ्यस्त्वौषधीभ्य इत्याह तस्मादौषधयः
फलं गृह्णन्ति यज्ञस्तेन (७) कण्डूयेत धाम-
भंभारुकाः प्रजाः स्युर्धास्मर्येत नभंभारुकाः कृष्ण-
विषाणया कण्डूयेतऽपिगृह्य स्मर्यते प्रजानां गोपी-
याय न पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः कृष्णविषाणामव-
चूतेद्यत्पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः कृष्णविषाणामव-
चूतेयोनिः प्रजानां परापातुका स्यात्प्रीतासु दक्षि-
णासु चात्वाले कृष्णविषाणां प्रास्यति योनिर्वै
यज्ञस्य चात्वालं योनिः कृष्णविषाणा योनिविब
योनिं दधाति यज्ञस्य सयोनित्वाय (८) ॥

(रुन्ध एव तस्माच्छरमयी यूपस्तृतीयं मिथुनत्वाय
जन्म हस्तेनाष्टावत्वारिंशच्च ।)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके प्रथम-
प्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ षष्ठाष्टके प्रथमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

वाग्वै देवेभ्योऽर्पाक्रामयज्ञायतिष्ठमाना सा वन-
स्पतीन्प्राविशत्सैषा वाग्वनस्पतिषु वदति या इन्दुभौ
या तूणवे या घीणायां यद्दीक्षितदण्डं प्रयच्छति
षाचमेवाव रुन्ध और्दुम्बरो भवत्यूर्वा उर्दुम्बर
ऊर्जमेवाय रुन्धे सुखेन संमितो भवति सुखत
एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्मुखत ऊर्जा भुञ्जते
(१) क्रीते सामे मैत्रावरुणाय दण्डं प्र यच्छति
मैत्रावरुणो हि पुरस्तादृत्विग्भ्यो वचं विभजति

(इण्हावनादिकरणपूर्वकनियम जुडाःनविः)

तामुविजो यज्जग्मे प्रति षापयन्ति स्वाहा यज्ञं
मनसेत्याह मनमा हि पुरुषो यज्जग्मे ।च्छति स्वाहा
यावापृथिवीभ्यामित्याह यावापृथिवीभ्यार्ह यज्ञः स्वा-
होरोरन्तरिक्षादित्याहन्तरिक्षं हि यज्ञः स्वाहा यज्ञं
वातादा रंभ इत्याहायम् (२) वाव यः पर्वते स
यज्ञस्तमेव माश्रादा रंभते मुष्ठीं करौति वाचं य-
च्छति यज्ञस्थ धृत्या अदीक्षिष्टायं माक्षग इति
भिरुपाश्र्वाह देवेभ्य एवेनं प्राऽऽह भिरुच्चैरुमथेभ्य
एवेनं देवमनुष्येभ्यः प्राऽऽह न पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं
वि सृजेयत्परा नक्षत्रेभ्यो वाचं विसृजेयत्तं विच्छि-
न्यात् (३) उदितेषु नक्षत्रेषु मृतं छणुतेति वाचं वि
सृजति यज्ञमृतो वै दीक्षितो यज्ञमेवाभि वाचं वि
सृजति यदि विसृजेद्वैष्णवीसृचमनुं म्रूयाद्यज्ञो वै
विष्णुर्गन्नेव यज्ञः संतनोति देवीं धियं मनामह
इत्याह यज्ञमेव तन्मदयति सुपारा नो असद्वश
इत्याह व्यष्टिमेवाव रुधे(४) ब्रह्मवादिनो वदन्ति
होतव्यं दीक्षितस्य गृहाद्द्द न होतव्या इमिति
हृचिवै दीक्षितो यज्जहुयाद्यजमानस्यावदाय जुहुया-
द्यज जुहुयाद्यज्ञपरुन्तरियाद्ये देवा मनोजाता मनो-
यज इत्याह प्राणा वै देवा मनोजाता मनोयुजस्ते-
ष्वेव परोक्षं जुहोति तत्रैवं हुतं नेवाहुतस्त्वपन्तं वै
दीक्षितः रक्षाशंसि जिघासन्त्यामिः (५) सल्लु वै
रक्षोहाऽमे त्वसु जाग्दि वयसु मन्दिषीमहीत्या-

(दण्डादानादिकरणपूर्वकनियमानुष्ठानविधिः)

हामिमेवाधिपां कृत्वा स्वपिति रक्षसामपहृत्या अत्र-
 त्यभिं वा एष करोति यो दीक्षितः स्वपिति त्यमभि
 अतपा असीत्याहामिर्देवानां अतपतिः स एवेनं
 अतमा लभयति देव आ मर्त्येष्वेत्याह देवः (३)
 ह्येष स मर्त्येषु त्वं यज्ञेष्वीह्य इत्याहैतत् हि यज्ञे
 ष्वीह्यतेऽप वै दीक्षितात्सुपुषं इन्द्रियं देवताः काम-
 म्ति विश्वे देवा अमि नामाऽध्वृत्राश्रित्याहेन्द्रियेणै-
 वेन देवताभिः सं नयाति यदेतद्यजुर्न ब्रूयाद्यावत् एव
 पशूनभि दीक्षितं तावन्तोऽस्य पशवः स्यू रास्वेयत्
 (७) सोमाऽऽभ्यो मरेत्याहारपरिमितानेव पशुनर्च
 रुन्धे चन्द्रमसि मम भोगाय भवेत्याह यथादे-
 वतमेवेनाः प्रति गृह्णाति वायवे त्वा वरुणाय खेति
 यदेवमेता नानुदिशेदयथादेवतं दक्षिणा गमयदा
 देवताभ्यो षड्येत यदेवमेता अनुदिशति यथादेव-
 तमेव दक्षिणा गमयति न देवताभ्य आऽऽवृश्च्य-
 ते देवीरापो अपां नपादित्याह यद्वा भेष्यं यज्ञियत्
 सदेवं तद्वो माऽथं क्रमिषमिति वायैतदाहाच्छिन्नं
 तन्तुं पृथिव्या अनु मेषमित्याह सेऽुमेव कृत्वाऽ-
 र्येति (९) ॥

(मृज्जतेऽयं छिन्नादुन्धेऽग्निराह देव इमे देवताभ्य आ यथस्ति २३३३३) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरियसंहितायां षष्ठाष्टके
 प्रथमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(प्रायणीयाविवानम्)

अथ षष्ठाष्टके प्रथमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ।)

देवा वै देवयर्जनमध्यवसाय दिशो न प्राजान-
 म्तेऽभ्योन्यमुपाधावन्वया प्र जानाम त्वयेति
 तेऽदित्याः समधियन्त त्वया प्र जानामेति साऽभ-
 वीद्वरं धृणै प्रप्रायणा एव वों यज्ञा मद्दुदयना
 असन्निति तस्मादादित्यः प्रायणीयो यज्ञानामा-
 दित्य उदयनीयः पञ्च देवतां यजति पञ्च दिशो
 दिशां प्रज्ञात्यै (१) अथो पञ्चाक्षरा पञ्चक्तिः
 पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धे पथ्याः स्वस्तिम-
 यजन्प्राचीमेव तथा दिशं प्राजानन्नग्निना दक्षिणा
 सोमेन प्रतीचीः सवित्रोदीचीमदित्योर्ध्वं पथ्याः
 स्वस्ति यजति प्राचीमेव तथा दिशं प्रजानाति
 पथ्याः स्वस्तिमिष्ट्वाऽग्नीषोमौ यजति चक्षुषी वा
 एते यज्ञस्य यदग्नीषोमौ ताम्यामेवानुं पश्यति
 (२) अग्नीषोमाविष्ट्वा सवितारं यजति सवितुप्र-
 सूत एवानुं पश्यति सवितारमिष्ट्वाऽदितिं यजतीयं
 वा अदितिरस्थामेव प्रतिष्ठापानुं पश्यत्यादितिमिष्ट्वा
 मारुतीमृचमन्वाह मरुतो वै देवानां विशो देव-
 विशं खलु वै कल्पमानं मनुष्याविशमनुं कल्पते
 यन्मारुतीमृचमन्वाह विशां कल्पत्यै ब्रह्मवादिनो
 वदन्ति प्रयाजवदननूयाजं प्रायणीयं कार्यमनूया-
 जवत् (३) अप्रयाजमुदयनीयमितीमे वै प्रयाजा
 अग्नी अनूयाजाः सैव सा यज्ञस्य संततिस्तत्तथा
 न कार्यमात्मा वै प्रयाजाः प्रजाऽनूयाजा यत्स-

याजानन्तरियादात्मानमन्तरियाद्यद्वनूयाजानन्त-
 रियात्प्रजामन्तरियाद्यतः खलु वै यज्ञस्य धित-
 तस्य न क्रियते तदनु यज्ञः परा भवति यज्ञ
 पराभवन्तं यजमानोऽनु (४) परा भवति
 प्रयाजवद्देवान्प्रयाजवत्प्रायणीयं कार्यं प्रयाजवद्-
 नूयाजवद्बुद्धनीयं नाऽऽत्मानमन्तरेति न प्रजा न
 यज्ञः पराभवति न यजमानः प्रायणीयस्य
 निष्कास उदयनीयमभि निर्धपति सैव सा यज्ञस्य
 संततिर्याः प्रायणीयस्य याज्या यत्ता उदयनीयस्य-
 याज्याः कुर्यात्पराक्रमं लोकमा रोहितप्रभार्युकः
 स्याद्याः प्रायणीयस्य पुरोनुवाक्यास्ता उदयनी-
 यस्य याज्याः करोत्यस्मिन्नेव लोके प्रति
 तिष्ठति (५) ॥

(प्रजात्वै नश्यत्यनूयाजवद्यजमानोऽनु पुरोनुवाक्यास्ता अद्यौ च ।)
 इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके प्रथम-
 प्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ षष्ठाष्टके प्रथमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

कद्रुश्च वै सुपर्णा चाऽऽत्मरूपयोरस्पर्धेताः सा
 कद्रुः सुपर्णां जदत्ताऽब्रवीत्तृतीयस्यामितो दिवि
 सोमस्तमा हर तेनाऽऽत्मानं निष्कीणीष्यतीयं वै
 कद्रुसौ सुपर्णां छन्दार्शसि सोपर्णेयाः साऽब्रवीद्-
 स्मै वै पितरौ पुत्रान्बिभृतस्तूर्तयस्यामितो दिवि सो-
 मस्तमा हर तेनाऽऽत्मानं निष्कीणीष्व (१) इति

(अरुणया सोमक्याभिधानम्)

मा क॒दूर॑वो॒चादिति॑ जग॒त्युद॑पत॒च्चतु॑र्दशाक्षरा सती
साऽप्रा॒प्य न्य॑वर्तत॒ तस्यै॒ द्वे अ॒क्षरं॑ अमीयेता* सा
प॒शुभि॑श्च॒ दीक्षया॑ चाऽगं॒च्छत्त॑स्माज्जगती छन्दसां
प॒शुर्व्यत॑मा॒ तस्मात्प॑शुमन्तं॒ दीक्षो॑पं नमति त्रि॒ष्टुर्द॒-
पत॒त्रयो॑दशाक्षरा सती साऽप्रा॒प्य न्य॑वर्तत॒ तस्यै॒ द्वे
अ॒क्षरं॑ अमीयेता* सा दक्षिणाभिश्च (२) तप॑मा
चाऽगं॒च्छत्त॑स्मात्त्रि॒ष्टुभो॑ लोके मा॒र्ध्यदि॑ने सवने
दक्षि॑णा नीयन्त ए॒तत्त॒वलु॑ षाव तप इत्या॒हुर्यः स्व
व॒दाती॑ति॒ गाय॑त्युद॒पत॒च्चत॑रक्षरा सत्यजया॒ ज्योति॑षा
सम॑स्या अजाऽभ्य॒रुन्ध॑ तदजाया॒ अज॑त्व* सा सोमं
चाऽह॑र॒च्चत्वारि॑ चाक्षराणि साऽष्टाक्षरा॒ सम॑प-
षत् ऋक्षवादिनो॑ वदन्ति (३) कस्मात्सत्याद्रा॒वत्री
कनि॑ष्टा छन्दसा* सती यज्ञ॒मुखं॑ परो॒यायेति॑ यदे-
षादः सोममाऽह॑र॒त्तस्मा॑द्यज्ञ॒मुखं॑ पर्य॒त्तस्मान्तेज॑स्वि-
भीत॑मा प॒द्भ्यां द्वे॑ सवने॒ समगृ॑ह्णान्मु॒खेनैकं॑ यन्मु-
खेन॒ समगृ॑ह्णात्तद॒धय॑त्तस्माद्द्वे सवने॒ शुक्र॑वती प्रा-
तःसव॑नं च मा॒र्ध्यदि॑नं च तस्मान्च॒तीयस॑व॒नं ऋजी-
षमा॑भि पु॒ण्वन्ति॑ धी॒तमि॑व हि म॒न्यन्ते॑ (४) आशि-
र॒मष॑ नयति सशुक्र॒त्वायाथो॑ नं भ॒रत्ये॒वैन॑स* सो-
ममा॒हिय॑माणं गन्ध॒र्वो विश्वा॑र्वसुः पर्य॒मुष्णा॑त्स
ति॒स्रो रात्रीः॑ पारं॒मषितो॑ऽव॒सत्त॑स्मात्तिस्रो रात्रीः
ऋ॒तः सोमो॑ वम॒ति ते॒ देवा॑ अ॒द्भुव॑न्तस्त्री॒कामा॑ वै
गन्ध॒र्वाः स्त्रिया॑ निष्की॒णामेति॑ ते षाच* स्त्रियमे-
कं॒हाय॑नीं॒ कृत्वा॒ तथा॑ निर॒कीण॑त्सा रोहि॒हृषं॑

(अरुणया सोमकथप्रकाराभिधानम्)

कृत्वा गन्धर्वेभ्यः (५) अपक्रम्यातिष्ठत्तद्रोहितो
 जन्म ते देवा अङ्गुषन्नपं युष्मदक्रमीक्षास्मानुपाव-
 र्तते वि ह्वयामहा इति ब्रह्मं गन्धर्वा अवदंस्त्रगाय-
 न्देवाः सा देवाभ्यायत उपावर्तत तस्माद्हायन्तश्-
 स्त्रियः कामयन्ते कामुका एनश्च स्त्रियो भवन्ति य
 एवं वेदाथो य एवं सिद्धानपि जन्धेषु भवति तेभ्य
 एव ददत्युत यद्बहुतयाः (६) भक्षत्येकहायस्या
 क्रीणाति वाचैवेनश्च सर्वया क्रीणाति तस्मादेक-
 हायना मनुष्या वाचं वदन्त्यकूटयाऽकर्णयाऽका-
 णयाऽश्लोणयाऽसप्तशफया क्रीणाति सर्वयैवेन
 क्रीणाति यच्छ्लेतया क्रीणीयाद्दुश्वर्मा यजमानः
 स्याद्यत्कृष्णयाऽनुस्तरणी स्यात्प्रमायुको यजमानः
 स्याद्यद्द्विरूपया वात्रेघ्नी स्यात्स वाऽन्यं जिनी-
 यात् वाऽन्यो जिनीयादरुणया पिङ्गाक्षया क्रीणा-
 त्येतद्वे सोमस्य रूपश्च स्वयैवेनैवेवतया क्री-
 णाति (७) ॥

(निष्क्रीणीष्व दक्षिणामिथ वदन्ति मय्यन्ते गन्धर्वेभ्यो बहुतयाः
 पिङ्गाक्षया इति च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतेत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके प्रथम-
 प्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ षष्ठाष्टके प्रथमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

तद्धिरण्यमभक्षत्तस्माद्द्वयो हिरण्यं पुनन्ति ब्रह्म-
 वादिनो वदन्ति कस्मात्सत्यादनास्थिकेन प्रजाः

(अरुणया सोमकथपकाराभिधानम्)

प्रवीर्यन्तेऽस्थन्वतीर्जायन्त इति यद्विरण्यं घृतेऽव-
 धार्य जुहोति तस्मादनस्थिकेन प्रजाः प्र वीर्यन्तेऽ-
 स्थन्वतीर्जायन्त एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यद्वृष्टं
 तेजो हिरण्यमियं ते शुक्र तनूरिदं वर्च इत्याह
 सतेजसमेवैनं सतनुं (१) करोत्यथो सं भर-
 त्येवैनं यदध्वं मवद्ध्याद्वर्षाः प्रजानां परापातुकाः
 स्युर्वद्धमव दधाति गर्भीणां धृत्यै निष्टक्यै बध्नाति
 प्रजानां प्रजर्ननाय धारवा एषा यस्सोमकथणी
 जूरसीत्याह यद्वि मनसा जवते तद्वाचा वदति
 धृता मनसेत्याह मनभा हि धारधृता जुष्टा
 विष्णव इत्याह (२) यज्ञो वै विष्णुयज्ञायैवैनां
 जुष्टां करोति तस्यास्ते सत्यसंवसः प्रसव इत्याह
 सवितुप्रसूतामेव वाधमव रुन्धे काण्डेकाण्डे वै
 क्रियमाणे यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्त्येष सतु
 वा अरक्षोहतः पन्था योऽग्नेश्च सूर्यस्य च सूर्यस्य
 चक्षुगाऽरुहमभेरक्षणः कनीनिकामित्याह य एषा-
 रक्षोहतः पन्थास्तं समारोहति (३) धारवा
 एषा यस्सोमकथणी चिदसि मनाऽसीत्याह
 शास्येवैनामेतन्नस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते चिद-
 सीत्याह यद्वि मनसा चेतयते तद्वाचा वदति
 मनाऽसीत्याह यद्वि मनसाऽभिगच्छति तत्करोति
 धीरसीत्याह यद्वि मनभा ध्यारयति तद्वाचा
 (४) वदति दक्षिणाऽसीत्याह दक्षिणा सेषा
 यज्ञियाऽसीत्याह यज्ञियामेवैनां करोति क्षत्रि-

(अरुणया सोमकथप्रकाराभिधानम्)

याऽसीर्याह क्षत्रिया होषाऽदितिरस्युभयतः इषिणी
 त्याह यदेवाऽऽदित्यः प्रायणीषो यज्ञानामादित्य
 उदयनीयस्तस्मादेवमाह यद्वेद्धा स्यादयता
 स्याद्यत्पदिबद्धाऽनुस्तरणी स्यात्प्रमायुको यज-
 मानः स्यात् (५) यत्कर्णगृहीता धार्मिणी स्यात्स
 वाऽभ्यं जिनीयात्तं वाऽभ्यो जिनीयान्मित्रस्वा
 पदि बध्नात्स्विर्याह मित्रो वै शिषो देवानां तेने-
 पेनां पदि बध्नाति पूषाऽध्वनः पात्वित्याहिर्यं वै
 पूषेमामेवास्या अधिपामकः समष्ट्या इन्द्रायाध्य-
 क्षायेत्याहेन्द्रमेवास्या अर्ध्यक्षं करोति (६)
 अन्नं त्वा माता मन्यतामनुं पितेरयाहानुमतयैवे-
 नया क्रीणाति सा देवि देवमच्छेहीर्याह देवी
 होषा देवः सोम इन्द्राय सोममित्याहेन्द्राय हि
 सोमं आहियते यदेतयजुर्न ब्रूयात्पराच्येव सो-
 मकथणीयात्तत्रस्त्वाऽऽ वतयत्वित्याह क्रुद्रो वै
 क्रुरः (७) देवानां तमेवास्यै परस्ताद्धार्यावृश्ये
 क्रुरभिष वा एतत्करोति यत्तदस्थं कीर्तयति
 मित्रस्य पथेत्याह शाभ्यै वाचा वा एष वि-
 क्रीणीते यः सोमकथण्या स्वस्ति सोमसखा पुन-
 रेहिं सह रथेत्याह वाचैव विक्रीय पुनरारमन्वाचं
 धत्तेऽनपदासकाऽस्य वाग्भवति य एवं वेद (८)

(सतनुं विष्णोष इत्याह समारोहति ध्यायति तद्वाचा
 यजमानः स्यात्करोति क्रुरो वेद) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतौत्तिरीयसंहिताया षष्ठादके
 प्रथमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(पदसंमहणाभिधानम्)

(अथ षष्ठादके प्रथमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

पदपदान्धनुनिष्कामति पदहं वाङ्नाति वद-
 त्यत संवत्सरस्यायने याधत्येष वाक्कामर्ष रुन्धे स-
 तमे पदे जुहोति सप्तपदा शर्करी पशवः शर्करी
 पशूनेवाध रुन्धे सप्त ग्राम्याः पशवः सप्ताऽऽरण्याः
 सप्त छन्दाः स्युभयस्याधरुद्धथै वस्व्यसि रुद्राऽसी-
 त्याह रूपमेवास्य एतन्महिमानम् (१) व्याचष्टे
 बहुस्पतिस्त्वा सुप्ते रण्वत्वित्याह ब्रह्म वै देवानां
 बहुस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै पशूनव रुन्धे रुद्रो वसुभिरा-
 धिकेत्वित्याहाऽऽर्ध्वस्यै पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिषभि-
 देषयजन इत्याह पृथिव्या ह्येष मूर्धा यदेवयजनमि-
 ङायाः पद इत्याहेडाथै ह्येतत्पदं यत्सोमकथयै घृत-
 वति स्वाहा(२) इत्याह यदेवास्थै पदाद्घृतमपीड्यत
 तस्मादेवमाह यदध्वर्युरेनमावाहुति जुहुयादन्धोऽ-
 ध्वर्युः स्याद्रक्षाऽसि यज्ञश्च ह्यनुहिरण्यमुपास्य जुहो-
 त्याभिवत्येष जुहोति नान्धोऽध्वर्युर्भवाति न यज्ञश्च
 रक्षाऽसि घ्नन्ति काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे यज्ञश्च
 रक्षाऽसि जिघाःसन्ति परिलिखितश्च रक्षः परिलि-
 खिता अरातय इत्याह रक्षसामपहत्यै(३) वदमहश्च
 रक्षसो ग्रीवा अपि कृन्तामि योऽस्मान्द्वेष्टि ये च
 ध्वं द्विष्म इत्याह द्वौ वाव पुरुषौ यं चेष द्वेष्टि य-
 ध्वेन द्वेष्टि तयोरेवानन्तरायं ग्रीवाः कृन्तति पशवो
 द्वे सोमकथयै पदं यावत्सूतश्च सं वपति पशूनेवाध
 रुन्धेऽस्मे राय इति सं वपत्यास्मानमेवाध्वर्युः (४)

पशुभ्यो नान्तरंति त्वे राय इति यजमानाय प्र य-
च्छति यजमान एव रयि दधाति तांते राय इति
परिन्ध्या अर्धो वा एव आत्मनो यस्पती यथा गुह्यं
निधत्ते ताद्गोव तस्वष्टीमती ते मपेयेत्याह स्वष्टा वै
पशुनां मिथुनानां* रूपकद्रूपमेव पशुर्षु दधात्य-
स्मै वै लोकाय माहंपस्य आ धीयतेऽमुष्मा आह-
वनीधो यद्गर्हपस्य उपवपेदस्मिल्लोके पशुमान्त्स्या-
द्यदाहवनीधेऽमुष्मिल्लोके पशुमान्त्स्यादुभयोरूपं
वपत्युभयोरेवैनें लोकयोः पशुमन्तं करोति (५) ॥

(पहिमानः स्वाहाऽर्षहत्या अन्वयुर्धीयते

चतुर्विंशतिष्व) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
प्रथमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ षष्ठाष्टके प्रथमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति विचित्र्यः सोमा ३ न
विचित्र्या ३ इति सोमो वा ओषधीना* राजा
तस्मिन्यदापर्जं असितमेवास्य तद्यद्विचित्र्याद्य-
थाऽऽस्याद्असितं निधित्वदतिं ताद्गोव तद्यज विचि-
त्र्याद्यथाऽक्षजापर्जं विधावति ताद्गोव तत्क्षोधु-
कोऽध्वर्युः स्यात्क्षोधुको यजमानः सोमविक्रयि-
न्सोम* शोधयेत्येव ब्रूयाद्यदीतरम् (१) यदी-
तरमभयेनैव सोमविक्रयिणमपयति तस्मात्सोम-
विक्रयी क्षोधुकोऽरूणो ह स्माऽऽहौषवेशिः सोम-

(सोमोन्मानाभिधानम्)

कर्मण एवाहं तृतीयसवनमव रुन्ध इति पशुना
 धर्ममिमीते पशुनेवाव रुन्धे पशवो हि तृतीय*
 सवनं यं कामयेतापशुः स्यादिरयुक्षतस्तस्य मितो-
 तर्क्षं वा अपशुम्यमपशुरेव भवति यं कामयेत
 पशुमान्स्यात् (२) इति लोमतस्तस्य मिमीते-
 तद्दे पशुना* रूप* रूपेणैवास्मै पशुनव रुन्धे
 पशुमानेव भवत्यपामन्ते कीणाति सरंसयेवेनं
 कीणात्यमात्योऽभीत्याहामैवेनं कुरुते शुक्रस्ते ग्रह
 इत्याह अक्रो ह्यस्य ग्रहो न साऽच्छ याति महि-
 मानमेवास्याच्छ यात्यनमा (३) अच्छ याति
 तस्मादनोवाह्यं* समे जीवनं यन्न खलु वा एत*
 इशिष्णां हरन्ति तस्माच्छोपहार्यं गिरौ जीवनमभि-
 त्यं देव*सवितारमित्यतिच्छन्दमचां मिमीतेऽति-
 च्छन्दा वै सर्वाणि छन्दां*सि सर्वेभिरेवेनं छन्दां-
 भिमिमीते वर्ध वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा
 यदतिच्छन्दमचां मिमीते वर्धेवेनं* समानानां
 करोत्येकैकयोत्सर्गम् (४) मिमीतेऽथांतयाम्नि-
 यायातयान्नियेवेनं मिमीते तस्मान्नानावीर्या अङ्गु-
 ल्यः सर्वास्वङ्गुल्यमुप नि गृह्णाति तस्मात्समा-
 वहीर्योग्याभिरङ्गुलिभिस्तस्मात्सवां अनु सं चरति
 यत्सह सर्वाभिमिमीत स*श्लिष्टा अङ्गुल्यो
 जायेरन्नेकैकयोत्सर्गं मिमीते तस्माद्धिर्भक्ता जायन्ते
 पञ्च कृत्वो यजुषा मिमीते पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः
 पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धे पञ्च कृत्वस्तूपीम्

(अन्यैः सोमक्याभिधानम्)

(५) दृश सं पयस्ते दशाक्षरा विराडर्धं विराड्-
 चिराजैवाग्नाद्यमव रुन्धे यद्यजुषा मिमीते भूतमे-
 वार्ध रुन्धे यक्षुष्णीं भविष्यद्यद्वै तावनिव सोमः
 स्याद्यावन्तं मिमीते यजमानस्यैव स्याग्नापि सदः
 स्यानां प्रजाभ्यस्त्वित्युप समूहति सदस्यानेवाम्वा-
 भजति वाससोप नहति सर्वदेवस्यै वै (६) वासः
 सर्वाभिरैवेनं देवताभिः समर्धयति पशवो वै सोमः
 प्राणाय त्वित्युप नहति प्राणमेव पशुषु दधाति
 ग्यानाय त्वित्यनुं जुन्थति ग्यानमेव पशुषु दधाति
 तस्मात्स्वपन्तं प्राणा न जहति (७) ॥

(इतरं पशुमात्स्याद्यायनसोत्सर्गं तृष्णीम्
 सर्वदेवस्यै वै नयस्त्रिंशच्च ।)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 प्रथमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ षष्ठाष्टके प्रथमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

यत्कलया ते शफेन ते क्रीणानीति पणेतामो-
 अर्धं सोमं कुर्याद्गोअर्धं यजमानमगोअर्धमध्वर्युं
 गोस्तु महिमानं नाव तिरद्वेषां ते क्रीणाभीत्येव
 ज्ञयाद्गोअर्धमेव सोमं करोति गोअर्धं यजमानं
 गोअर्धमध्वर्युं न गोर्महिमानमव तिरत्यजया
 क्रीणाति सतपसमेवेनं क्रीणाति हिरण्येन क्रीणाति
 सशुक्रमेव (१) एनं क्रीणाति धेन्वा क्रीणाति सा-
 शिरमेवेनं क्रीणात्युपमेण क्रीणाति सेन्द्रमेवेनं

(अन्वैः सोमकथामिषानम्)

क्रीणास्यनहुहां क्रीणाति वह्निवां अनहुाम्वह्निनेव
 वह्निं यज्ञस्य क्रीणाति मिथुनाभ्यां क्रीणाति मिथु-
 नस्यार्धरुद्धे वासंसा क्रीणाति सर्वदेवस्यं वै वासः
 सवभ्य एवेनं देवताभ्यः क्रीणाति दश सं पद्यन्ते
 दशाक्षरा विराड्भं विराड्द्विराजैवाजाद्यमथ रुधे
 (२) तपसस्तनूरसि प्रजापतेर्वर्ण इत्याह पशुन्धं
 एव तदध्वरुणि हनंत आत्मनोऽनामस्काय गच्छ-
 ति श्रियं प्र पशूनामोति य एवं वेद शुक्रं ते शु-
 क्रेण क्रीणाभीत्याह यथायजुरेवैतद्देवा वै येन हि-
 रण्येन सोममक्रीणन्तदभीषहा पुनराऽददत् को हि
 तेजसा विक्रेष्यत इति येन हिरण्येन (३) सोमं
 क्रीणीयात्तदभीषहा पुनरा ददीत तेज एवाऽऽत्म-
 न्धत्तेऽस्मे ज्योतिः सोमविकरयिणि तम इत्याह
 ज्योतिरेव यजमाने दधाति तमसा सोमविकरयि-
 णामपंयाति यदनुपग्रथ्य हुम्पादन्दशूकास्ता*
 सर्पा* सर्पाः स्युरिदमह* सर्पाणां दन्दशूकानां
 ग्रीवा उप अश्नाभीत्याहादन्दशूकास्ता* सर्पा*
 सथा भवन्ति तमसा सोमविकरयिणं विष्यति स्वानं
 (४) आजेर्याहेते वा अमुष्मिल्लोके सोममरक्षन्ते-
 भ्योऽधि सोममाऽहरन्यदेतेभ्यः सोमकरयणानु-
 दिशेदकरीतोऽस्य सोमः स्यान्नास्यैतेऽमुष्मिल्लोके
 सोम* रक्षेयुर्यदेतेभ्यः सोमकरयणाननुदिशति

(ऋतसोमस्य शक्रेण नमनाभिधानम्)

ऋतीतोऽस्य सोमो भवत्येतेऽस्यामुष्मिद्धोके सोमश्च

रक्षन्ति (५)

(सगुंक्रमेव रुंश्च इति येन हिरण्येन स्वान

वर्तुष्वस्वारिश्चशब्द) ।

इति कृष्णयजुर्बेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके

प्रथमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ षष्ठाष्टके प्रथमप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

वारुणो वै क्रीतः सोम उर्पनद्धो मित्रो न एहि
 सुमित्रधा इत्याहृश न्या इन्द्रस्योरुमा बिंश दक्षि-
 णमित्याह देवा वै यश्च सोममकीर्णन्तमिन्द्रस्योरौ
 दक्षिण आऽसादयन्नेव सलु वा एतर्हीन्द्रा यो
 यजति तस्मादेवमाहोवायुषा स्वायुषेत्याह देवता
 एवाभ्यारभ्योत् (१) तिष्ठत्यर्धन्तरिक्षमन्विर्हार्त्या-
 हान्तरिक्षदेवतयो १ ह्येतर्हि सोमोऽदित्याः सद्दोऽ-
 स्यदित्याः सद् आ सादित्याह यथायजुरेवेतद्दि वा
 एनमेतदर्धयति यद्धारुणश्च सप्तं मैत्रं करोति वारु-
 ण्यर्चाऽऽसादयति स्वयैवैने देवतया समर्धयति
 वासंसा पर्यान्शति सर्वदेवत्यं वै वासः सर्वाभि-
 रेव (२) एनं देवताभिः समर्धयत्ययो रक्षसा-
 मर्षहृद्यै वनेषु व्यन्तरिक्षं ततानेत्याह वनेषु हि
 व्यन्तरिक्षं ततान वाजमर्वात्स्वित्याह वाजश्च एवैत्सु
 पयो अभियात्स्वित्याह पयो समिवासु ह्यत्सु कर्तु-
 मित्याह ह्यत्सु हि कर्तुं वरुणो विश्वमिमित्याह

(क्रीतसोमस्य शकटेन नयनाभिधानम्)

वरुणो हि विक्ष्वमिं दिवि सूर्यम् (३) इत्याह
 दिवि हि सूर्यं सोममद्रावित्याह आवाणो वा
 अद्रयस्तेषु वा एष सोमं दधाति यो यजते तस्मा-
 देवमाहोदु त्वं जातवेदसमिति सौर्यर्चा कृष्णाजिनं
 प्रत्यानहति रक्षसामपहत्या उस्त्रावेतं धूर्पाहा-
 वित्याह यथायजुरेवैतत्प्र च्यवस्व भवस्वत इत्याह
 भूतानां हि (४) एष पतिर्विश्वानामि धामा-
 नीत्याह विश्वानि ह्ये १ पौंसमि धामानि प्रच्यवते
 मा र्चा परिपरी विंददित्याह यदेवावः सोममा-
 हियमाणं गन्धर्वो विश्वावंसुः पर्यमुष्णात्तस्मादे-
 वमाहार्परिमोषाय यजमानस्य स्वस्त्यर्थं यसीत्याह
 यजमानस्यैवैष यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवच्छिद्ये वरु-
 णो वा एष यजमानमभ्यैति यत् (५) क्रीतः सोम
 उपनद्धो नमो भिन्नस्य वरुणस्य चक्षस इत्याह
 शान्त्या आ सोमं वहन्त्यभिना प्रति तिष्ठते तौ
 संभवन्तौ यजमानमभि संभवतः परा स्तु वावैष
 मेधायाऽऽत्मानमारभ्य चरति यो दीक्षितो यद-
 भीषोमीर्यं पशुमालभते आत्मनिष्करण एवास्म्य स
 तस्मात्तस्य नाऽऽश्नं पुरुषनिष्करण इव ह्यथो
 सस्वाहुरभीषोमाभ्यां वा इन्द्रो वृत्रमहञ्जति
 यदेभीषोमीर्यं पशुमालभते वार्जस एवास्म्य स
 तस्माद्वाश्नं वारुण्यर्चा परि चरति स्वयैवेन
 देवतया परि चरति (६) ॥

(आतिथ्येऽप्यभिधानम्)

(अम्बारभ्योत्सर्षामिरेव सूर्यं भूतानां

स्येति यदाहुः सप्तर्षिःशशित्थ) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
प्रथमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

प्राचीनव२४१ यार्धन्त आकसामि वै वाग्वै देवभ्यो देवा वै देवपर्जनं कद्रुश्च
तपिरंशय१ षट्सदानि मज्जवादिना विचियो यस्कडपा दे वारुणो वै कीतः
सोम इकादश ॥ ११ ॥

प्राचीनव२४२ स्वाहेत्याहु येऽभ्यः शरा सेव संतर्पसा
व पर्कर्णगृहीतेति सोमतो वारुणः
षट्सन्ततिः ॥ ७६ ॥

हरिः ॐ ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

(अथ षष्ठाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

यद्भूमी विमुष्याऽऽतिथ्यं गृह्णीयाद्यत्तं विच्छिन्ना-
न्याद्यद्भूभावाविमुष्य यथाऽऽनामतायाऽऽतिथ्यं क्रियते
साहमेव तद्विमुक्तोऽभ्योऽनङ्गवाभवरयविमुक्तोऽ-
भ्योऽथाऽऽतिथ्यं गृह्णाति यज्ञस्य संततये पस्व-
न्वारभते पस्नी हि पारीणस्यसेशे पत्नियैवानुमते

(आतिथ्येष्ट्यभिधानम्)

निर्वपति यद्दे पत्नीं यज्ञस्य करोति मिथुनं तदथो
 पत्न्या एव (१) एष यज्ञस्यांवारभ्योऽनव-
 ष्छित्ये यावद्देर्वे राजाऽनुचरैरागच्छति सर्वेभ्यो
 वै तेभ्य आतिथ्यं क्रियते छन्दोऽसि तलु वै
 सोमस्य राज्ञोऽनुचराण्यमेरातिथ्यमसि विष्णवे
 त्वेत्याह गायत्रिया एवैतेन करोति सोमस्याऽऽति-
 थ्यमसि विष्णवे त्वेत्याह त्रिष्टुभं एवैतेन करोत्य-
 तिथेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वेत्याह जगस्यैः (२)
 एवैतेन करोत्यमये त्वा रायस्पोषदाने विष्णवे
 त्वेत्याहानुष्टुभं एवैतेन करोति श्येनाय त्वा सोम-
 भूते विष्णवे त्वेत्याह गायत्रिया एवैतेन करोति
 पञ्च छत्वीं गृह्णाति पश्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तौ यज्ञो
 यज्ञमेवाव रुन्धे अह्नवादिनो वदन्ति कस्मात्सत्य-
 ह्यत्रिया उभयत आतिथ्यस्य क्रियते इति यदे-
 षादः सोममा (३) अह्नत्तस्माद्गायत्रिया उभ-
 यत आतिथ्यस्य क्रियते पुरस्तांशोपरिष्ठाञ्च
 शिरो वा एतयज्ञस्य यदातिथ्यं नर्धकपालः पुरो-
 षांशो भवति तस्मान्नवधा शिरो विष्कृतं नर्धकपालः
 पुरोऽशांशो भवति ते त्रयस्त्रिकपालास्त्रिवृता स्तोमैर्न
 संमितास्तेजस्त्रिवृजे एव यज्ञस्य शीर्षन्वधाति नर्ध-
 कपालः पुरोऽशांशो भवति ते त्रयस्त्रिकपालास्त्रिवृता
 प्राणेन संमितास्त्रिवृदैः (४) प्राणस्त्रिवृतमेव प्राणमभि-
 पूर्वं यज्ञस्य शीर्षन्वधाति प्रजापतेषां एतानि पः

क्षमाणि यदश्ववला ऐक्षवी तिरश्ची यदाश्ववालः
 प्रस्तरो भवत्यैक्षवी तिरश्ची प्रजापतेरेव तच्चक्षुः
 संभरति देवा वै या आहुतीरजुहवस्ता असुरा
 निष्कार्वामादन्ते देवाः कार्मर्यमपश्यन्कर्मण्यो वै
 कर्मनेन कर्षति ते कार्मर्यमथान्परिधीन् (५)
 अकुर्वन्त तेषु ते रक्षास्यपाघ्नन्त यत्कार्मर्यमथाः
 परिययो मधेन्ति रक्षासामपहत्यै सः स्पर्शयति
 रक्षासामपश्वचाराय न पुरस्तात्परि दधात्यादित्यो
 सोमोपपुरस्तात्क्ष्मास्यपहन्यूर्ध्वे समिधावा दधात्यु-
 परिधादेव रक्षास्यप हस्ति यजुपाऽभ्या तूष्णीमन्यां
 मिथुन्त्वाय द्वे ध्वा दधाति द्विपात्रजमानः प्रति-
 धित्ये ब्रह्मवादिनो वदन्ति (६) अमिथ्व वा एतो
 सोमश्च कथा सोमं वाऽऽतिथ्यं क्रियते नामय इति
 यद्भावाभि मथित्वा प्रहरति तेनैवामय आतिथ्यं
 क्रियतेऽथो सत्त्वाहुरभिः सर्वा देवता इति यद्-
 क्षिरासप्राग्भूमि मथति हव्ययैवाऽऽसन्नाय सर्वा
 देवता जनयति (७) ॥

(परिन्वा एव जग्मत्वा आ त्रिवृद्धि परिधीन्वदन्त्ये-

कचत्वारिंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके द्वितीय-

प्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः । १ ॥

(तानूनप्रेष्यमिधानम्)

(अथ षष्ठादके द्वितीयपपाठके द्वितीयोऽनुनाकः) ।

देवासुराः संयत्ता आसन्ते देवा प्रियो विप्रिया
 आसन्ते १ ऽर्थोऽर्थस्मै श्रेयसायातिष्ठमानाः
 पञ्चधा व्यक्रामन्नामिर्वसुभिः सोमो रुद्रेरिन्द्रो मरु-
 द्भिर्वरुण आदित्यै बृहस्पतिर्विश्वेदेवेस्तेऽग्रन्यस्तासु-
 रेभ्यो वा हृदं आतृष्येभ्यो रष्यामो यग्मिथो
 विप्रियाः स्मो या न इमाः प्रियास्तनुवस्ताः सम-
 वयाम्हे ताभ्यः स निरंच्छासः (१) नः प्रथमो
 १ ऽर्थोऽर्थस्मै दृष्ट्यादिति तस्माद्यः सतानूनपत्रिणां
 प्रथमो दृष्टति स आर्तिमाच्छति यत्तानूनपत्र-
 समवद्यति आतृष्याभिभूत्यै भवत्यात्मना पराऽस्य
 आतृष्यो भवति पञ्च कृत्वोऽर्धं यति पञ्चधा हि
 ते तत्समवाद्यन्ताथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो
 यज्ञो यज्ञमेवाव रन्ध्र आपतये त्वा गृह्णामीत्याह
 प्राणो वै (२) आपतिः प्राणमेव प्रीणाति परि-
 पतय इत्याह मनो वै परिपतिर्मन एव प्रीणाति
 तनूनपत्र इत्याह वनुवो हि ते ताः समवाद्यन्त
 शाकरायेत्याह शक्त्यै हि ते ताः समवाद्यन्त
 शकमज्जो जिष्ठायेत्याहौजिष्ठः हि ते तदात्मनः सम-
 वाद्यन्तानाधृष्टमस्यनाधृष्यमित्याहानाधृष्टः सैतद-
 नाधृष्यं देवानामोजः (३) इत्याह देवाना-
 सैतदोजोऽभिः शस्तिपा अर्धनभिः शस्तेन्यमित्याहाभि-
 शस्तिपा सैतदभिशस्तेन्यमर्नु मे क्षिप्तां दीक्षा-

(ताम्रुन्लेख्यमिधानम्)

प्रतिमन्यतामिस्थाह यथायजुरेवैतद्द्यूतं वै देवा
 वर्जं कृत्वा सोममन्नजन्तिकमिव खलु वा अस्यै-
 तच्चरन्ति यत्तानूनपूत्रेण प्रचरन्त्यश्शुरश्शुस्ते देव
 सोमाऽऽप्यायतामिस्थाह यत् (४) एवास्यापु-
 वायते यन्मीर्यते तदेवास्यैतेनाऽऽप्याययस्या तुभ्य-
 मिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्वेत्याहोभा-
 वेवेन्द्रं च सोमं चाऽऽप्याययस्या प्यायय सस्त्री-
 णस्यया मेधयेत्याहृषिजो वा अस्य सस्त्यायस्ता-
 नेवाऽऽप्याययति स्वस्ति ते देव सोम सुत्याम-
 शीय (५) इत्याहाऽऽशिर्षमेवैतामा शास्ते प्र
 वा एतेऽस्माद्धोकाण्यवन्ते ये सोममाप्याययत्य-
 न्तरिक्षदेवत्यो हि सोम आप्यायित एहा रायः
 प्रेवे भगायेत्याह यावापृथिषीभ्यमिव नमस्कृत्या-
 स्मिद्धोके प्रतितिष्ठन्ति देवासुराः संयत्ता आसन्ते
 देवा बिभ्यतोऽग्निं प्राविशन्तस्मादाहुरग्निः सर्वा
 देवता इति ते (६) अग्निमेव वरुणं कृत्वाऽऽकु-
 रानभ्यभवन्नग्निमिव खलु वा एष प्र विशति
 थोऽवाभ्तरदीक्षामुपैति मातृव्याभिभूत्यै भवत्या-
 रमना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवत्यात्मानमेव दीक्षया
 पाति प्रजामेषाभ्तरदीक्षया संतरां मेखलाः समा-
 यच्छते प्रजा ह्यात्मनोऽन्तरतरा तन्नवतो भवति
 मवन्तीभिर्माजयते निर्हामिः श्शितेन वार्यति
 समिद्ध्यै या तं अग्ने रुद्रिया तनूरित्याह स्वयैवै-
 नद्वैवत्या जतयति सयोनित्वाय शान्त्यै (७) ॥

(उपसस्रोमभिधानम्)

(यो वा औज आहृ यदशीयति तेषाम् एकांश च) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
द्वितीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ षष्ठाष्टके द्वितीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

तेषामसुराणां तिस्रः पुरं आसजयस्मद्यव्यवमाऽथ
रजस्ताऽथ हरिणी ता देवा जेतुं नादाक्नवन्ता उपस-
देवाग्निमीषन्तस्मादाहुयश्चैवं वेद यश्च नोपसदा वै
महापुरं जयन्तीति त इषुः समस्कुर्वताग्निमनीकं
सोमं शस्यं विष्णुं तेजनं तेष्वन्क इमामसिष्यतीति
(१) रुद्र इत्यजुवन्कद्रो वै कूरः सोऽस्यत्विति
सोऽन्वीद्वरं वृणा अहमेव पशूनामधिपतिरसानीति
तस्माद्द्रुः पशूनामधिपतिस्तः रुद्रोऽवांसजत्स तिस्रः
पुरो भित्तैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्प्राणदत्त यदुपसदं
उपसद्यन्ते भ्रातृभ्यपराणुत्थै नान्यमाहुतिं पुरस्ताज्जु-
हुयाद्यदन्वामाहुतिं पुरस्ताज्जुहुयात् (२) अस्यन्मुसं
कुर्यात्सुवेणाऽऽधारमा धारयति ब्रह्मस्य प्रहात्यै
पराकृतिकर्म्य जुहोति पराच एवैभ्यो लोकेभ्यो यज-
मानो भ्रातृभ्यान्प्र णदते पुनरस्याकर्म्योपसदं जुहोति
प्रणुद्यैवैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृभ्याजित्वा भ्रातृव्यलोक-
प्रभ्यारोहति देवा वै याः प्रातरुपसदं उपासीदन्न-
हस्ताभिरसुरान्प्राणदन्त याः सायं रात्रियै ताभि-
र्यस्तायंप्रातरुपसदः (३) उपसद्यन्तेऽहोरात्राभ्याभिव
तयजमानो भ्रातृभ्यान्प्र णदते याः प्रातराभ्याः

स्युस्ताः सायं पुरोनुवाक्याः कुर्यादधातयामस्वाय
 तिञ्ज उपसद् उपैति त्रयं इमे लोका इमानेव लोकान्-
 न्प्रीणाति षट्सं पयन्ते षड्वा ऋतव ऋतूनेव प्री-
 णाति द्वादशार्हाने सोम उपैति द्वादश मामाः
 संघत्सरः संघत्सरमेव प्रीणाति चतुर्विंशतिः समू
 (४) पयन्ते चतुर्विंशतिरर्धमासा अर्धमासानेव
 प्रीणात्याराग्रामवान्तरदीक्षामुपेयायः कामयेता-
 स्मिन्मे लोकेऽधुंकं स्यादित्येकममेऽथ द्वावथ
 त्रिनय चतुर एषा वा आराग्राऽवाभ्तरदीक्षाऽ-
 स्मिन्नेवास्मै लोकेऽधुंकं भवति परोवरीयसीधवा-
 न्तरदीक्षामुपेयायः कामयेतामुष्मिन्मे लोकेऽ-
 धुंकं स्यादिति चतुरोऽग्रेऽथ त्रिनय द्वावथैकमेषा
 वै परोवरीयस्यवाभ्तरदीक्षाऽमुष्मिन्नेवास्मै लोकेऽ-
 धुंकं भवति (५) ॥

(असिष्पतीति जुहुवारसायं पाठरूपसदश्चतुर्विंशतिः

सं चतुरोऽग्रे षोडश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 द्वितीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ षष्ठाष्टके द्वितीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति य उपसद् उपयन्ति
 तेषां य उच्यते हीयत एव स नोर्दनेषीति सूञ्जी
 यमिष्व चो वै स्वार्थेसां यताऽभ्रान्तो हीयत उत स
 निष्टचार्यं सह वसति तस्मात्सकृदुञ्जीय नापरमुञ्च-

(वेद्यभिवानस)

येत इध्नोन्नयेतेतद्वै पञ्जनाः रूपः रूपेणैव पञ्जना
रुन्वे (१) यज्ञो देवेभ्यो निलायत विष्णु रूपं
कृत्वा स पृथिवीं प्राविशत्तं देवा हस्तान्त्सः रभ्यै-
च्छन्तमिन्द्रं उपर्युपर्यत्यकामत्सोऽब्रवीत्को माऽय-
मुपर्युपर्यत्यकमीदित्यहं दुर्गे हन्तेत्यथ कस्त्वमित्यहं
दुर्गादाहतेति सोऽब्रवीद्दुर्गे वै हन्ताऽवोचया वरा-
होऽयं वाममोषः (२) सप्तानां गिरीणां परस्ताद्विचं
वेद्यमसुराणां विभर्ति तं जहि यदि दुर्गे हन्ताऽ-
सीति स र्धमपृञ्जिलमद्रुहं सप्त गिरीन्भिच्चा तमह-
स्तोऽब्रवीद्दुर्गादा आहताऽवोचया एतमा हरेति
तमेभ्यो यज्ञ एव यज्ञमाऽहरथत्तद्विचं वेद्यमसुराणा-
मविन्दन्त तदेकं वेधे वेदित्वमसुराणाम् (३) वा इय-
ममं आसीद्यावदासीनः परापश्यति तावदेवानां ते
देवा अब्रुवन्नस्त्वेव नोऽस्यामपीति किथदो दा-
स्याम इति यार्धदियः संलावृकी भिः परिक्रामति
तावन्नो वृत्तेति स इन्द्रः संलपुकी रूपं कृत्वेमां
भिः सर्वतः पर्यकामत्तदिमामविन्दन्त यदिमामवि-
न्दन्त तद्वेधे वेदित्व (४) सा वा इयः सर्वैव वेदि-
रियति शक्याभीति त्वा अंवमार्य यजन्ते भिश्श-
त्पदानि पश्चात्तिरश्वी भवति षट्त्रिंशत्प्राची चतु-
र्बिंशतिः पुरस्तात्तिरश्वी दशदश सं पद्यन्ते दशा-
क्षरा विराडमं विराडविराजैवाजाद्यमव रुन्ध उ-
द्गन्ति यदेवास्यां अमेध्यं तदपं हन्युद्गन्ति तस्मा-
द्वोषधयः परा भवन्ति षहिः स्तृणाति तस्मादोष-

(वतनिरूपणम्)

धयः पुनरा भवन्त्युत्तरं बहिर्षं उत्तरबहिः स्तृणा-
ति प्रजा वै बहिर्यजमान उत्तरबहिर्यजमानमेवा-
यंजमानावुत्तरं करोति तस्माद्यजमानोऽयंजमाना-
वुत्तरः (५)

(रुग्णे वाममेवो वेदित्वमसुराणां वेदित्वं

भवन्ति पञ्चविंशतिषः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठादके द्वितीय-
प्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ षष्ठादके द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

यद्वा अनीशानो भारमादत्ते वि वै स लिङ्गते
यद्वाद्वा साहनस्योपसदः स्युस्तिस्त्रोऽह्नीनस्य य-
ज्ञस्य विलोमं क्रियेत तिस्र एष साहनस्योपसदो
द्वाद्वाह्नीनस्य यज्ञस्य सधोयत्वायाचो सलोमं
क्रियते वत्सस्यैकः स्तनो भागी हि सोऽथैकः
स्तनं अतमुपैत्यथ द्वावथ त्रीनथ चतुरं एतद्वै (१)
क्षुरपवि नाम अतं येन प्र जाताभ्रतृभ्यामुदते
प्रतिं जानिष्यमाणानयो कनीयसैव भूय उपैवि
चतुरोऽग्रे स्तनाम्मतमुपैत्यथ त्रीनथ द्वावथैकमे-
तद्वै सृजघनं नाम अतं तेषस्यः सुवर्ग्यमथो प्रैव
जोयते प्रजयां पशुभिर्धवागू राजस्यस्य अतं क्रुरेव
वै यकागूः क्रुर इव (२) राजन्यो वज्रस्य रूपः
सभृद्भ्या आमिक्षा वैश्यस्य पाकयज्ञस्य रूपं
पृष्ट्ये पयो ब्राह्मणस्य तेजो वै ब्राह्मणस्त्रेजः पय-

(मतनिरूपणम्)

स्तेजसैव तेजः पर्य आत्मन्धत्तेऽथो पर्यसा वै गर्भा
वर्धन्ते गर्भं इव खलु वा एष यद्दीक्षितो यदस्य
पर्यो अतं भवत्यात्मानमेव तद्वर्धयति त्रिमतो वै
मनुंरासीद्विभता असुरा एकं प्रताः (३) देवाः
प्रातर्भर्घ्यदिने सायं तन्मनोमंतमासीत्पाकयज्ञस्य
रूपं पृथ्व्यै प्रातश्च साधं चाभुराणां निर्मध्यं क्षुधो
रूपं ततस्ते पराऽभयन्मध्यदिने मध्यरात्रे देवानां
ततस्तेऽभवन्त्सुवर्गं लोकभायन्यदस्य मध्यदिने
मध्यरात्रे अतं भवति मध्यतो वा अजेन भुञ्जते
मध्यत एव तदूर्जं धत्ते भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना
(४) पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति गर्भो वा एष
यद्दीक्षितो योनिर्दीक्षितविभितं यद्दीक्षितो दीक्षित-
विभिताप्रवसेद्यथा योनेर्गर्भः स्कन्दति ताहमेव
तज्ज प्रवस्तव्यमात्मनो भोषीथायैष वै व्याध्रः
कुलगोपो यद्भिस्तस्माद्यद्दीक्षितः प्रवसेत्स एन-
मीश्वरोऽनुत्थाय हन्तोर्न प्रवस्तव्यमात्मनो गुप्त्यै
दक्षिणतः शये एतद्वै यजमानस्याऽऽयतनं स्व
एवाऽऽयतने शयेऽग्निमभ्यावृत्थं शये देवता एव
यज्ञमभ्यावृत्थं शये ॥ ५ ॥

(एतद्वै कुर इवैकं प्रता आत्मना यजमानस्य त्रयोदश च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पष्ठाष्टके द्वितीय-

प्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(काम्ययागभूम्यभिधानम्)

(अथ षष्ठाहके द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

पुरोहविषि देवयजने याजयेद्यं कामयेतोपैन-
 मुत्तरो यज्ञो नमेदभि सुवर्गं लोकं जयेदित्येतद्वै
 पुरोहविदेवयजनं यस्य होता प्रातरनुवाकमनुब्रु-
 वन्नमिमप आदित्यमभि विपश्यत्युपैनमुत्तरो यज्ञो
 नमत्यभि सुवर्गं लोकं जयत्यामे देवयजने याज-
 येद्भ्रातृव्यवर्त्त पश्यां वाऽधिस्पृश्येत्कर्त वा याव-
 ज्ञानसे यातवै (१) न रथायैतद्वा आप्तं देव-
 यजनमाप्तोत्येव भ्रातृव्यं नैनं भ्रातृव्य आप्तोत्येको-
 ज्ञते देवयजने याजयेत्पशुकांममेकोज्जताद्वै देवय-
 जनादङ्गिरसः पशूनसृजन्तान्तरा संदोहविधाने
 उज्जत* स्यादितद्वा एकोज्जतं देवयजनं पशुमानेव
 भवति त्र्युज्जते देवयजने याजयेत्सुवर्गंकार्मं त्र्युज-
 ताद्वै देवयजनादङ्गिरसः सुवर्गं लोकमापजन्त-
 राऽऽहवनीयं च हविधानं च (२) उज्जत* स्याद-
 न्तरा हविधानं च सर्वभ्रान्तरा सर्वश्व माहंपत्यं
 चैतद्वै त्र्युज्जतं देवयजनं* सुवर्गमेव लोकमेति प्रति-
 ष्ठिते देवयजने याजयेत्प्रतिष्ठाकाममेतद्वै प्रतिष्ठितं
 देवयजनं यात्सर्वतः समं प्रत्येव तिष्ठति यन्नाभ्याअभ्या
 ओषधयो ध्यतिपक्काः स्युस्तथाजयेत्पशुकांममेतद्वै
 पशुना* रूप* रूपेणैवास्मै पशुन् (३) अवं
 हन्धे पशुमानेव भवति निर्ऋतिगृहीते देवयजने
 याजयेद्यं कामयेत् निर्ऋत्याऽस्य यज्ञं ग्राहयेयमि-
 त्येतद्वै निर्ऋतिगृहीतं देवयजनं यत्सदृशं सत्या

(उत्तरवेदिनिरूपणम्)

ऋक्षं निरुक्त्यैवास्म्यं यज्ञं ग्राहयति व्यावृत्ते देवयजने
 याजयेद्वावृत्कामं यं पात्रे वा तल्पे वा मीमांश-
 सेरन्प्राचीनमाह्वनीयात्प्रवणं स्यात्प्रतीचीनं गार्ह-
 पत्यादेतद्वै व्यावृत्तं देवयजनं वि प्राथमना भ्रातृ-
 ह्येणाऽऽ वर्तते नैवं पात्रे न तल्पे मीमांशसन्ते
 कार्ये देवयजने याजयेद्भूर्तिकामं कार्यो वै पुरुषो
 भवत्येव (४) ॥

(यातवै हविर्धानं च पशुनाप्यनाऽष्टादश च) ।

इति ऋषयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ षष्ठाष्टके द्वितीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

तेभ्य उत्तरवेदिः सि ही रूपं ऋत्सोभयानन्त-
 राऽपक्रम्यातिष्ठन्ने देवा अमन्यन्त यतरान्वा ह्यमु-
 पावस्स्यति त इदं भविष्यन्तीति तामुपामन्त्रयन्त
 साऽर्चवीह्वरं वृणै सर्वाभ्यया कामान्बर्षश्चय पूर्वा
 तु माऽमेराहुतिरश्रवता इति तस्माद्दत्तरवेदिं पूर्वा-
 मग्नेभ्यांघारयन्ति वारैवृतं स्यै श्मभ्यया परि-
 मिमीते (१) मात्रैषास्यै साऽयो युक्तेनैव युक्त-
 यव हन्थे विचार्यनी मेऽसीत्याह विता ह्येनानाव-
 च्चिकार्यनी मेऽसीत्याह तिक्तान्हेनानावद्वतान्मा
 नायितमित्याह नायितान्हेनानावद्वतान्मा व्यथि-
 तमित्याह व्यथितान्हेनानावद्विदेरभिनभो नाम
 (२) अमे अङ्गिर इति त्रिह्वरति य एवेषु लोके-

(इत्याधारणविति)

स्वमयस्तानेवाव रुन्धे तुष्णीं चतुर्थं हृत्यनि-
 रुक्तमेवाव रुन्धे सिंहीरांसि महिषीरसोत्थाह
 सिंहीर्हिषा रूपं कृतषोभयानन्तराऽपकम्यातिष्ठ-
 बुरु प्रथमश्चोरु ते यज्ञर्पतिः प्रथतामित्याह यज्ञमा-
 नमेष प्रजयां पशुभिः प्रथयति ध्रुवा (३)
 असीति स हन्ति धृत्य देवेभ्यः हुन्धस्व देवेभ्यः
 ह्यम्भस्येत्यव चोक्षति प्र च किरति शुद्ध्या
 इन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्तात्पात्थित्याह दिग्भ्य
 एवेनां प्रोक्षति देवाश्चेदुत्तरवेदिरुपावर्तीर्हिष वि
 जयामहा इत्यसुरा वज्रमुद्यत्य देवानभ्यायन्त
 तानिन्द्रघोषो वसुभिः पुरस्तादप (४) अनुदत्
 मनोजवाः पितृभिर्दक्षिणतः प्रचेता रुद्रैः पश्वा-
 द्विश्चकर्माऽऽदित्यैरुत्तरतो यदेवमुत्तरवेदिं प्रोक्षति
 दिग्भ्य एव तद्यजमानो भ्रातृव्याम्प्र णुदत् इन्द्रो
 यतीन्त्सालावृकेभ्यः प्रायच्छत्तान्दक्षिणत उत्तर-
 वेद्या आदन्यत्प्रोक्षणीनामुच्छिष्येत तद्दक्षिणत
 उत्तरवेद्यै नि नयेद्यदेव तत्र कुरं तत्तेन शमयति
 यं द्विष्यात्तं ध्यायेच्छुचैवैनमपयति (५) ॥

मिमीहे नाम ध्रुवाऽथ शुचा नीणि च ।)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 द्वितीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ षष्ठाष्टके द्वितीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

सोत्तरवेदिरब्रवीत्सर्वन्मया कामान्भ्यश्नवथेति

(व्याघारणविधिः)

ते देवा अकामयन्तासुरान्भ्रातृव्यानभि भवेमेति
 तैऽजुहवुः सि०हीरसि सपत्नसाही स्वाहेति तैऽसु-
 रान्भ्रातृव्यानभ्यभवन्तेऽसुरान्भ्रातृव्यानभिभूयांका-
 मयन्त प्रजां विन्देमहीति तैऽजुहवुः सि०हीरसि
 सुप्रजावनिः स्वाहेति ते प्रजामविन्दन्त ते प्रजा
 वित्वा (१) अकामयन्त पशान्विन्देमहीति
 तैऽजुहवुः सि०हीरसि रायस्पोषवनिः स्वाहेति ते
 पशान्विन्दन्त ते पशान्वित्वाऽकामयन्त प्रतिष्ठां
 विन्देमहीति तैऽजुहवुः सि०हीरस्यादित्यवनिः स्वा-
 हेति त इमां प्रतिष्ठामविन्दन्त त इमां प्रतिष्ठां
 वित्वाऽकामयन्त देवतां आशिष उपेयामेति
 तैऽजुहवुः सि०हीरस्या बह देवान्देवयते (२)
 यजमानाय स्वाहेति ते देवता आशिष उपाऽऽय-
 न्यञ्च कृत्वो व्याघारयति पञ्चाक्षरा पञ्चक्तिः
 पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धेऽक्षण्या व्याघारयति
 तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै
 भूतेभ्यस्त्वेति छुचमुद्गृह्णाति य एव देवा भूता-
 स्तेषां तद्भागधेयं तानेव तेन प्रीणाति पौतुद्रवान्य-
 रिधीन्परि दधात्येषाम् (३) लोकानां विधृत्या
 अग्नेस्त्रयो ज्यायांशसो भ्रातरं आसन्ते देवेभ्यो
 हव्यं वहन्तः प्राभीयन्त सोऽग्निरभिभेदित्यं वाच
 स्य आर्तिमाऽरिष्यतीति स निलायत स यां वन-
 स्पतिश्वसत्तां पूतुद्रौ यामोषधीषु तां सुगन्धि-
 तेजने यां पशुषु तां पेष्वस्थान्तरा गृह्णे तं देवताः

(व्याख्यानविधिः)

प्रेषमैच्छन्तमन्वविन्दन्तमन्ववन् (४) उप न आ
 वर्तस्व हव्यं नो वहेति सोऽमन्वीद्वरं वृणौ यदेव
 गृहीतस्याहुतस्य बाहिःपरिधिस्कन्दात्तन्मे भ्रातृर्णो
 भामधेयमसदितितस्माद्यद्गृहीतस्याहुतस्य बाहिः-
 परिधिस्कन्वति तेषां तद्भागधेयं तानेव तेन
 प्रीणाति सोऽमन्यतास्थम्बतो मे पूर्वं भ्रातरः
 प्रामेयतास्थानिं शातया इति स यानि (५)
 अस्थान्यज्ञातयत तत्पूतुंभवमवयन्प्राश्नमुपमृतं
 तद्गुल्गुलु यदेतान्त्संभाराम्भसं भरत्यग्निमेव तस्मै
 भरत्यग्निमेव तस्मै भरत्यग्नेः पुरीषमसीत्याहाभेक्षित-
 त्पुरीषं यत्संभारा अथो स्वस्वाहुरेते वावैर्न
 ते भ्रातरः परि शेरे यत्पौतुद्वाः परिधय
 इति (६) ॥

(विच्वा देवयत एवामन्वन्थानि

चतुर्भारारिश्वाच) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 द्वितीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ षष्ठाष्टके द्वितीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

बद्धमर्षं स्पति वरुणपाशादेवैर्न मुञ्चति प्र
 णेनेक्ति मेध्ये एवैर्न करोति सावित्रियर्चा हुत्वा
 हविधाने प्र वर्तयति सवितुप्रसूत एवैर्न प्र वर्तयति
 वरुणो वा एष दुर्वागुंभयतो बद्धो यदक्षः स यद्दु-
 स्सर्जेद्यजमानस्य गृहानभ्युत्सर्जेत्सुवाग्देव इर्याश्
 आ वदेत्याह गृहा वै इर्याः शान्त्ये पत्नी (१)

(व्याघारणाविधिः)

उपानक्ति पत्नी हि सर्वस्य मित्रं मित्रत्वाय यद्दे
 पत्नीं यज्ञस्य करोति मिथुनं तद्यो पत्निया
 एषेय यज्ञस्यान्वारम्भोऽनवाच्छिश्ये वर्त्मना वा
 अन्वित्य यज्ञं रक्षांसि जिघांससि वैष्णवी-
 भ्यामृग्भ्यां वर्त्मनोजुहोति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञादेव
 रक्षांस्यप हन्ति यदध्वर्युरनवावाहुति जुहुयाद-
 न्धोऽध्वर्युः स्याद्रक्षांसि यज्ञं हंस्युः (२)
 हिरण्यमुपास्य जुहोत्यग्निवत्येव जुहोति नान्धोऽ-
 ध्वर्युर्भवति न यज्ञं रक्षांसि भन्ति प्राची
 भेतमध्वरं कल्पयन्ती इत्याह सुवर्गमेवैने लोकं
 गमयत्यन्न रमेथां वर्ष्मन्पृथिव्या इत्याह वर्ष्म
 खेतपृथिव्या यदेवयजनं शिरो वा एतद्यज्ञस्य
 यद्विधानं दिवो वा विष्णुत वा पृथिव्याः
 (३) इत्याशीर्षदयर्चा दक्षिणस्य हविर्धानस्य
 मेथीं नि हन्ति शीर्षत एव यज्ञस्य यजमान
 आशिषोऽव रुन्धे दण्डो वा औपरस्नुतीयस्य
 हविर्धानस्य वषट्कारेणाक्षमच्छिनयन्तृतीयं छदि-
 हविर्धानं योरुदाहियते तृतीयस्य हविर्धानस्याव-
 रुद्ध्यै शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्विधानं विष्णो
 रराट्मसि विष्णोः पृष्ठमसीत्याहु तस्मादितावद्धा
 शिरो विष्णुतं विष्णोः स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवमसी-
 त्याह वैष्णवं हि देवतया हविर्धानं यं प्रथमं
 ग्रन्थिं ग्रन्थीयाद्यत् न विस्त्रंसयेदमेहेनाध्वर्युः
 प्र मीयेत तस्मात्स विस्त्रस्यः (४) ॥

(परनीं हृन्नुवां प्रधिन्व्या विष्पूतं विष्णोः

वद्विंशतिश्च १)

इति ऋष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके

द्वितीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ षष्ठाष्टके द्वितीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यभिरमा इत्ते
 प्रसृत्या अभिनोर्वाहुभ्यामित्याह्वाश्विनो हि देवा-
 नामध्वर्यु आस्तां पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै
 वज्र इव वा एषा यदाभिरभिरसि नारिरसीत्याह
 शान्त्यै काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे यज्ञश्च रक्षा
 ऽसि जिघाश्सन्ति परिलिखितश्च रक्षः परिलि-
 खिता अरातम् इत्याह रक्षसामपहृत्यै (१)
 इदमहश्चरक्षसो श्रीवा अपि कृन्तामि योऽस्मान्द्वेष्टि
 यं च वयं द्विष्म इत्याह द्वौ वाव पुरुषौ यं चैव
 द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तयोरेवानन्तरायं श्रीवाः कृन्तति
 दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै स्वर्त्याहैभ्य
 एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति परस्तादवाचीं प्रोक्षति
 तस्मात् (२) परस्तादवाचीं मनुष्या ऊर्जम्प
 जीवन्ति कूरमिव वा एतत्करोति यत्खनययोऽव
 मयति शान्त्यै यवमतीरव नययगर्वे यव ऊर्गुदुम्बरं
 ऊर्जवोर्जश्च समर्थयति यजमानेन संभितौदुम्बरी
 भवति यावन्निव यजमानस्तावतीभिवास्मिन्नूर्ज
 वधमति पितृणाश्च सदनमसीति वाहिरव स्तृणाति

(सधोमिधानम्)

पितृदेवत्यम् (३) ह्येतद्यन्निखातं यद्ग्रहिरेन-
वस्तीर्यं मिनुयात्पितृदेवत्या निखाता स्याद्ग्रहिरे-
वस्तीर्यं मिनोत्यस्यामेवैनां मिनोत्ययो स्वारुहं-
मंघैनां करोत्युद्विवं स्तभानाऽन्तरिक्षं पूणेत्याहेषां
लोकानां विधृत्यै द्युतानस्तां मारुतो भिनोत्वित्याह
द्युतानो हं स्म वै मारुतो देवानामौदुम्बरीं
मिनोति तेनैव (४) एनां भिनोति ब्रह्मवर्ति-
त्वा क्षत्रवनिमित्याह यथायजुरेवैतद्ब्रुतेन धावापु-
थिवी आ पूणेत्यामित्यौदुम्बरीं जुहोति धावापु-
थिवी एष रत्तेनानक्त्यास्तमन्वर्वस्त्रावयत्यास्तमेव
यजमानं तेजसाऽनक्त्येन्द्रमसृतिं छदिराधि नि
दधात्येन्द्रं हि देवतया सदां विश्वजनस्य छाये-
त्याह विश्वजनस्य सेषा छाया यत्सदो नर्वछदि
(५) तेजस्कामस्य मिनुयात्त्रिभृता स्तोमैर्न
संभितं तेजस्त्रिभृत्तेजस्यैव भवत्येकादशछदीन्द्रिय-
कामस्यैकादशाक्षरा त्रिष्टुभिन्द्रियं त्रिष्टुभिन्द्रि-
याव्येव भवति पञ्चदशछदि भ्रातृव्यवतः पञ्चदशो
वज्रो भ्रातृव्याभिभृत्यै सप्तदशछदि प्रजाकामस्य
सप्तदशः प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्या एकविंशति-
छदि प्रतिष्ठाकामस्यैकाविंशः स्तोमानां प्रतिष्ठा
प्रतिष्ठित्या उदरं वै सद ऊर्गुदुम्बरो मध्यत औदु-
म्बरीं मिनोति मध्यत एव प्रजानामूर्जं दधाति त-
स्मात् (६) मध्यत ऊर्जा भुञ्जते यजमानलोके

(उपवागभिवानम्)

वै दक्षिणानि लुदीक्षिं भ्रातृव्यलोक उत्तराणि
 दक्षिणान्युत्तराणि करोति यजमानमेवायजमाना-
 दुत्तरं करोति तस्माद्यजमानोऽयजमानादुत्तरोऽन्त-
 र्वर्तान्करोति ध्यावृक्ष्यै तस्माद्दर्शयं प्रजा उप जी-
 वन्ति परि त्वा गिर्वणो गिर इत्याह यथायजुरेवै-
 तदिन्द्रस्य स्यूरसीन्द्रस्य ध्रुवमसीत्वाहिन्द्रः हि
 देवतया सद्यो यं प्रथमं ग्रन्थिं ग्रन्थीय्यग्रत्तं न
 विद्मः सयेदमेहेनाध्वर्युः प्र मीषेत तस्मात्स धि-
 सस्यः (७) ॥

(अपरुक्ष्यै तस्मात्पितृदेवार्थं तेनैव नवच्छदि

तस्मात्सदः पश्चदश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 द्वितीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ षष्ठाष्टके द्वितीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ।)

शिरो वा एतयज्ञस्य यज्ञविधानं प्राणा उप-
 र्वा हविर्धानं स्वायन्ते तस्माच्छीर्षंप्राणा अध-
 स्तास्वायन्ते तस्माद्धस्ताच्छीर्ष्णः प्राणा रक्षो-
 हर्षो बलमहर्षो वैष्णवान्स्वनामीत्याह वैष्णवा हि
 देवतयोपरवा असुरा वै निर्यन्तो देवानी प्राणेषु
 बलगात्रधस्वन्तान्वाहुमात्रेऽन्वविन्दन्तस्माद्वाहुमा-
 त्राः स्वायन्त इदमहं तं बलगमुद्दपामि (१) यं
 नः समानो यमसमानो निचस्तानेत्याह द्वौ वाव
 पूरुषौ यश्चैव समानो यश्वासमानो यरेवास्मै ती

(उपरवाभिवानम्)

वृत्तं निस्सन्तस्तमेवोद्धृपति भंतासि तस्मात्तन्-
 तृण्णा अन्तरतः प्राणा न सं धिनानि तस्मादसं-
 भिन्नाः प्राणा अपोऽव नयति तस्मादाद्रा अन्तरतः
 प्राणा यधमतीरव नयति (२) ऊर्वं यधः प्राणा
 उपरवाः प्राणेष्वेवोर्ज दधाति बहिर्वं स्तृणाति
 तस्माद्धोमशा अन्तरतः प्राणा आज्येन दधाधा-
 रयति तेजो वा आज्यं प्राणा उपरवाः प्राणेष्वेव
 तेजो दधाति हनु वा एते यज्ञस्य यदधिषवणे न
 सं वृणत्त्यसंतृण्णे हि हनु अथो खलु दीर्घमोमे
 संतृये धृत्यै शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्धविधानम्
 (३) प्राणा उपरवा हनु अधिषवणे जिह्वा चर्म
 प्रावाणो दन्ता मुखमाहवनीयो नामिकोत्तरवे-
 दिरुदर सदा यदा खलु वै जिह्वया दत्स्वाधि
 खादयथ मुखं गच्छति यदा मुखं गच्छत्यथो-
 दरं गच्छति तस्माद्धविधानि चर्मन्नाधि आर्धभिर-
 भिषुत्याऽऽहवनीये हुत्वा प्रत्यश्वः परेत्य सदासि
 भक्षयन्ति यो वै विराजो यज्ञमुखं दोहं वेद इह
 एवनामियं वै विरादतस्यै त्वक्चर्मोधाऽधिषवणे
 स्तना उपरवा प्रावाणो वत्मा ऋत्विजो इहन्ति
 सोमः पयो य एवं वेद इह एवनाम् (४) ॥

(उपरवा यधमतीरव नयति हविधानमेव

वयोविशतिश्च) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 द्वितीयप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(विधिगयाभिधानम्)

यत्तुभी देवानुरा मिधस्तेषां सुवर्गं यद्वा अनीशानः पुरोहविषि - तेभ्य उक्त-
रवेदिः सोषरवेदिर्बन्धं देवस्याधिर शिरो वा रकादश ॥ ११ ॥

यत्तुमावित्याह देवानी यज्ञो देवेभ्यो न रथाय पक्षमानाय
परस्ताद्वर्षीं मवपञ्चाशत् ॥ ५९ ॥

हरिः ॐ ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

(अथ षष्ठाष्टके तृतीयः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

आत्वालाङ्घ्रिणियानुपं वपति योनिर्वै यज्ञस्य
आत्वालं यज्ञस्यं सयोनित्वाय देवा वै यज्ञं परा-
ऽजयन्त तमाग्नीध्रात्पुनरपाजयन्नेतद्दे यज्ञस्यापरा-
जितं यदाग्नीध्रं यदाग्नीध्राङ्घ्रिणियान्विह्व्रति यदेष
यज्ञस्यापराजितं तत एवेनं पुनस्तनुते पराजि-
त्येव खलु वा एते यन्ति ये बहिष्पवमानः
सर्पन्ति बहिष्पवमाने स्तुते (१) आहाग्नीदग्नी-
न्धि हर बर्हिः स्तृणाहि पुरोडाज्ञाः अलं कुर्विति
यज्ञमेवापजित्य पुनस्तन्वाना यन्त्यङ्गारिर्द्वे सर्वने
वि हरति शलाकाभिस्तृतीयः सञ्जकरवायायो सं
भरत्येवैनङ्घ्रिण्या वा अमुष्मिह्योके सोममरक्षन्ते-
भ्योऽधि सोममऽहरन्तमन्ववायन्तं पर्यविशन्त्य एवं

(धिष्णिषामिधानम्)

वेदं विदन्ते (२) परिवेष्टारं ते सोमपीथेन
 ध्यार्ष्यन्त ते देवेषु सोमपीथमैच्छन्त तान्देवा अंजु-
 पन्देदे नामनी कुरुध्वमथ प्र वाऽऽप्स्यथ न
 वेत्यमयो वा अथ धिष्णिषास्तस्माद्द्विनामां ब्राह्म-
 णोऽधुंकस्तेषां ये नेदिष्ठं पर्यविशन्ते सोमपीथं
 प्राऽऽप्नुवन्नाहवनीयं आग्नीध्रियो होत्रासौ वाजांली-
 यस्तस्मात्सेषु जुह्वत्यतिहाय वर्षदकरोति वि हि
 (३) एते सोमपीथेनाऽऽर्ष्यन्त देवा वै याः प्राची-
 राहुतीरजुंहवुर्ये पुरस्तादसुरा आसन्ताःस्ताभिः
 प्राणुदन्त याः प्रतीचीर्ये पश्चादसुरा आसन्ताःस्ता-
 भिरपानुदन्त प्राचीरन्या आहुतयो ह्यन्ते प्रत्यङ्ग-
 सीनो धिष्णिषान्व्याधारयति पश्चाच्चैव पुरस्ताच्च
 यजमानो भ्रातृव्याम्प्राणुदते तस्मात्पराचीः प्रजाः
 प्र वीयन्ते प्रतीचीः (४) जायन्ते प्राणा वा
 एते यद्धिष्णिषा यदध्वर्युः प्रत्यङ्गधिष्णिषानति-
 संप्रप्राणान्सं कर्षेत्प्रमार्युकः स्यान्नाभिर्वा एषा
 यज्ञस्य यज्ञोतोर्ध्वः खिलु वै नाभ्ये प्राणोऽवांरूपानो
 यदध्वर्युः प्रत्यङ्गहोतारमतिर्सेपदपाने प्राणं दध्यात्प्र-
 मार्युकः स्यान्नाध्वर्युरूपं गायेद्वाग्वीर्यो वा अंध्वर्यु-
 र्यदध्वर्युरूपगायेदुद्गाने (५) वाचः सं प्र यच्छे-
 दुपदासुंकाऽस्य वाक्स्याद्द्वहवादिनो वदन्ति नासः-
 स्थिते सोमेऽध्वर्युः प्रत्यङ्गसदोऽर्तीयादथ कथां
 दाक्षिणानि होतुमेति यामो हि स तेषां कस्मा

(अग्नीषोमप्रणयनाभिधानम्)

अहं देवा यामं वाऽयामं वाऽनु ज्ञास्वन्तीत्युत्तरे-
णाऽऽभीधं परित्य जुहोति दाक्षिणानि न प्राणा-
न्त्सं कर्षति न्यन्धे धिष्णिष्या उप्यन्ते नाम्ने याञ्चि-
वपति तेन तान्प्रीणाति याञ्च निवपति यदनुदि-
शति तेन तान् (६) ॥

(स्तुते विन्दते हि दीयन्ते प्रतीचीरुद्राश्च
उप्यन्ते चतुर्दश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतेत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
तृतीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

अथ षष्ठाष्टके तृतीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ।

सुवर्गाय वा एतानि लोकाय ह्वयन्ते यद्वैसर्ज-
नानि द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोति द्विपाद्यर्जमानः प्रति-
ष्ठित्या आभीधि जुहोत्यन्तरिक्ष एवाऽऽकमत आह-
वनीये जुहोति सुवर्गभेषिनं लोकं गमयति देवान्चै
सुवर्गं लोकं यतो रक्षास्स्यजिघास्सन्ते सोमेन
राज्ञा रक्षास्स्यपहत्याप्तुमात्मानं कृत्वा सुवर्गं
लोकमायन् रक्षसामनुपलाभायाऽऽत्तः सोमो भव-
त्यर्थ (१) वैसर्जनानि जुहोति रक्षसामपहृत्यै स्व-
सोम तनुकृद्भ्य इत्याह तनुकृद्भ्येष द्वेषोभ्योऽन्यकृ-
तेभ्य इत्याहान्यकृतानि हि रक्षास्स्युरु यस्ताऽसि
वरुणमित्याहोरु णस्कृधीति वावैतदाह जुषाणो
अप्तुराज्यस्य वेत्वित्याह्राप्तुमेव यजमानं कृत्वा
सुवर्गं लोकं गमयति रक्षसामनुपलाभायाऽऽ

(अग्नीषोमप्रणयनाभिधानम्)

सोमं ददते (२) आ आग्ण आ वायव्यान्वा
 द्रोणकलशमुत्पत्नीमा नयन्त्यन्वनांशसि प्र वर्त-
 यन्ति यावद्देवास्यास्ति तेन सह भुवर्गं लोकमेति
 नयवत्यर्चाऽऽग्नीधे जहोति सुवर्गस्थं लोकस्या-
 भिनीत्यै आग्णो वायव्यानि द्रोणकलशमाग्नीध्र
 उप वासयति वि ह्येनै तैर्गृह्णते कसहोर्षवासायेंदपु-
 वायेत सौम्यर्चा प्र पादयति स्वयां (३) एवैनं
 देवतया प्र पादयत्यादित्याः सद्दोऽस्यादित्याः सद्
 आ सीदित्याह यथायजुरेनैतद्यजमानो वा एतस्थं
 पुरा गोप्ता भवत्येष वो देव सवितः सोम क्वयाह
 सवितुप्रसूत एवैनं देवताभ्यः सं प्र थच्छत्येतत्त्व
 सोम देवो देवानुपांगा इत्याह देवो ह्येष सन् (४)
 देवानुपैतीदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह मनुष्यो
 ह्येष सन्मनुष्यानुपैति यदेतद्यजुर्न ब्रुयादप्रजा अप-
 शुर्यजमानः स्यात्सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह
 प्रजयैव पशुभिः सहैमं लोकमुपावर्तते नमो देवेभ्य
 इत्याह नमस्कारो हि देवानां स्वधा पितृभ्य
 इत्याह स्वधाकारो हि (५) पितृणामिदमहं निर्व-
 रुणस्य पाशादित्याह वरुणयाशादेव निर्मुच्यतेऽग्निं
 अतपत आत्मनः पूर्वा तनुरादेयेत्यहुः को हि
 तद्वेद यद्वसीयान्स्वे वशं भूते पुनर्वा ददाति न
 वेति आवाणो वै सोमस्य राज्ञो मलिन्लसेना य
 एवं विद्वाग्नाग्ण आग्नीध्र उपधासयति नैमं मलि-
 न्लसेना विन्दति (६) ॥

(यूपसण्डनाभिधानम्)

(अथ ददते स्वया सन्स्वधाकारो हि विन्दति) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
तृतीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ षष्ठाष्टके तृतीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

वैष्णव्यर्चा हुत्वा यूपमच्छैति वैष्णवो वै
 द्यतया यूपः स्वयैवेन देवतयाऽच्छैत्यत्यन्यानां
 नान्यानुपागामित्याहाति सन्यानेति नान्यानुपै-
 त्यर्थाकत्वा परैरविद्ं परोऽवरेरित्याहावाग्ध्येनं परै-
 विन्दति परोऽवरेस्तं त्वा जपे (१) वैष्णवं देवय-
 ज्याया इत्याह देवयज्यायै ह्येनं जपते देवस्त्वा
 सविता मध्वाऽनक्तित्वाह तेजसैवेन मनकत्योषधे
 त्रायस्वैनं स्वधिते भेनं हिंसीरित्याह वज्रो वै
 स्वधितिः शान्तये स्वधितेवृक्षस्य विभ्यतः प्रथमेन
 शकलेन सह तेजः परां पतति यः प्रथमः शकलः
 परापतेत्तमप्या हरेत्सतेजसम् (२) एवैनमा हरेतीमे
 वै लोका सुपाप्रथतो विभ्यति दिवमग्रेण मा
 लेखीरन्तरिक्षं मध्येन मा हिंसीरित्याह्येभ्य
 एवेनं लोकेभ्यः शमयति वनस्पते शतवल्शो वि
 रोहेत्यावश्रभे जुहोति तस्मादावश्रभेनावृक्षाणां भु-
 र्यांस उच्छिन्ति सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमे-
 त्याहाऽऽशिषभैतामा शास्तेऽनक्षसङ्गम् (३) वृश्वे-
 धदक्षसङ्गं वृश्वेदधर्षं यजमानस्य प्रमायुकं
 स्याद्यं कामयेताप्रतिष्ठितः स्यादित्यारोहं तस्मै

(यूपसंघनाभिधानम्)

वृश्चेदेष वै वनस्पतीनामप्रतिष्ठितोऽप्रतिष्ठित एव
 भवति यं कामयेतापशुः स्यादित्यर्पणं तस्मै
 शुक्रोऽं वृश्चेदेष वै वनस्पतीनामपशुस्योऽपशुरेव
 भवति यं कामयेत पशुमान्त्स्यादिति बहुपर्णं तस्मै
 बहुशाखं वृश्चेदेष वै (४) वनस्पतीनां पशुव्यः
 पशुमानेव भवति प्रतिष्ठितं वृश्चेत्प्रतिष्ठाकामस्यैष वै
 वनस्पतीनां प्रतिष्ठितो यः समे भूष्ये स्वाधोने रूढः
 प्रत्येव तिष्ठति यः प्रत्यङ्कूर्पनतस्तं वृश्चेत्स हि मेध-
 यभ्यर्पनतः पञ्चारत्निं तस्मै वृश्चेयं कामयेतोर्पनमु-
 च्चरो यज्ञो नभेदिति पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो
 यज्ञ उपेनमुत्तरो यज्ञः (५) नमति षडरत्निं प्रति-
 ष्ठाकामस्य षड्वा ऋतवं ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठति
 मत्तारत्निं पञ्चाकामस्य सप्तपदा शकरी पशवः
 शकवरी पशुनेवावं रुन्धे नवारत्निं तेजस्कामस्य
 त्रिवृता स्तोत्रेण संभितं तेजस्त्रिवृत्तैश्चरुष्वेव मवत्ये-
 कादशारत्निमिन्द्रियकामस्यैकादशाक्षरा त्रिष्टुमि-
 न्द्रियं त्रिष्टुमिन्द्रियाव्येष भवति पञ्चदशारत्निं
 श्रातृन्व्यवतः पञ्चदशो वज्रो श्रातृन्व्याभिभूत्यै सप्त-
 दशारत्निं प्रजाकामस्य सप्तदशः प्रजापतिः प्रजा-
 पतेरपत्या एकविंशत्यरत्निं प्रतिष्ठाकामस्यैक-
 विंशः स्तोमानां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठित्वा अष्टाध्विर्म-
 धत्युडाक्षरा गायत्री तेजो गायत्री गायत्री यज्ञ-
 मुखं तेजसैव गायत्रिया यज्ञमुखेन संभितः (६) ॥

(युवस्वपनाभिजमम्)

(जुषे ततेनसपमक्षतज्ञं ननुग्रहसो वृधेकेन के वक्ष
 उवैनमुत्तरो यज्ञ आपवा एकाञ्चविश्वातिम्) १३

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठ्यष्टके तृतीय-
 प्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ षष्ठ्यष्टके तृतीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

पृथिव्यै त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा दिवे त्वेराहृष्य
 एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति पराञ्च प्रोक्षति पराश्चिब
 हि सुवर्गो लोकः कुरमिव वा एतत्करोति यत्सन्-
 त्यपोऽन्-नयति क्षान्ति यवमतीरव नयत्युर्वे यवो
 यजमानेन यूपः संमितो यावानेव यजमानस्तावती-
 मेवास्मिभूर्जं दधाति (१) पितृणां च सदनमसीति
 बहिरव स्तृणाति पितृदेव्यां च हेतयभिरातं
 यद्बहिरवस्तृतीयं मित्रुयास्पितृदेवयो निसीतः
 स्याद्बहिरवस्तृतीयं मिनोत्वस्यामेवेनं मिनोति यूप-
 शकलमवास्मति सभेजसवेवेनं मिनोति देवस्था
 सविता बभ्वाऽनवित्वायाह तेभसैवेनममनाति सुपि-
 ण्यलाभ्यस्त्ववीर्धनीभ्य इति आपास्त्रं प्रति (२)
 मुञ्चति तस्माच्छिर्वत ओवधयः फलं नृहन्त्वमसि
 तेजो वाः आन्वं यजमानेमाभिष्ठाऽभिः संमिता
 यद्दमिष्ठाभिमयमाति यजमानेकं तेजसाऽनवत्वा-
 म्ममनयत्यास्तवेकं यजमानं तेजसाऽनतिः सर्वतः
 परि सुशस्यपरिभगमिवास्मिभजेनो क्वास्तुहिच
 स्तमानाऽञ्चरिक्ते पुनर्याहिनां लोकाणां विदुष्ये

(युक्त्यापमाभिधानम् ।)

वैश्वदेवार्थाः (३) कल्पयति वेद्यातो वै देवतया
 युवः कल्पयति देवताया कल्पयति इत्यर्थः कल्पयति
 द्विपदकर्मणाम् । अतीन्द्रियै यं कामयेत तेजसैनं
 देवताभिरिन्द्रियेण व्यभंयेयमित्यभिधानं कल्पयति-
 मन्त्रवकीयस्त्रियं क्लृप्तं क्लृप्तिं वाचयेद्येजसैवेनं
 देवताभिरिन्द्रियेण व्यभंयति यं क्लृप्तेयं तेजसैनं
 देवताभिरिन्द्रियेण व्यभंयेयमिति (४) अग्निदां
 अस्याभिमन्त्रयन्वाग्निं सं विष्णुष्वदेजसैवेनं देव-
 ताभिरिन्द्रियेण व्यभंयति इत्यर्थः स्यात् । अत्र-
 कर्मिण्यस्यैव वाच्यताजुष्टैतत्परि-श्रयत्पूर्व रंशना
 कर्मण्यस्यैव रूपः शकितो यजमानमेवोवां सम-
 भंयति अत्रियुक्ते परि-श्रयति यामिदम् स्वात्मा
 उर्वा अयति तस्मात्प्रभियुक्तं उर्वा अयने यं
 कामयेतोर्जनम् (५) व्यभंयेयमित्युर्वाया तस्या-
 वाची वा अग्निर्देवतैवेन व्यभंयति यदि कामयेत
 वर्षुकः पर्जन्यः कल्पयति वाचीयवाहेदुष्टिमेव नि-
 यच्छति यदि कामयेत्तर्षुकः स्यादित्युर्वासुदहे-
 दुष्टिमेवोवांशकानि विकुर्वां विकुर्वां मत्स्यंश्यासुर्वा
 निसाताका रंशनाया अनेपथीना रंशना विश्वे-
 वासु (६) देवानामुर्वा रंशनाया आ चवालादि-
 त्वाद्य अयमर्थः आध्यात्मपरि-रिक्त स वा एष
 सर्वदेवतो वा एषो मयुषं मिनाति सर्वा एष देवताः
 प्रियवति एषो देवताः सुकर्म लोकसंश्रयोऽप्यन्यन्त

२

३

मनुष्या नोऽन्वामविष्यन्तीति ते यूपेन घोषयित्वा
 सुवर्गं लोकमायन्तमृषयो यूपेनैवानु प्राजानन्तदू-
 पस्य यूपत्वम् (७) यदूपं भिनोति सुवर्गस्य
 लोकस्य प्रज्ञात्यै पुरस्ताम्भिनोति पुरस्ताद्धि यज्ञस्य
 प्रज्ञायते प्रज्ञात* हि तद्यदतिपन्न आहुरिदं कार्य-
 मासीदिति साध्या वै देवा यज्ञमत्यमन्यन्त तान्यज्ञो
 नास्पृशत्तान्यद्यज्ञस्यातिरिक्तमासीत्तदस्पृशदतिरिक्तं
 वा एतद्यज्ञस्य यदमाधर्मि मथित्वा प्रहरत्यतिरिक्त-
 भेतत् (८) यूपं यदूर्ध्वं चपालाक्षेषां तद्वा-
 गधेयं तानेष तेन प्रीणाति देवा वै स*स्थिते सोमे
 प्र स्रुचोऽहरन्प्र यूपं तेऽमन्यन्त यज्ञवेशसं वा इदं
 कुर्म इति ते प्रस्तर* स्रुचां निष्करणमपश्यन्स्वर्कं
 यूपस्य स*स्थिते सोमे प्र प्रस्तरं* हरति जुहोति
 स्वरुमयज्ञवेशसाय (९) ॥

(इवाति मरुचा समधमेयामित्पुर्जेन)

विधेषां यूपत्वमतिरिक्तमेतद्वि-

र्षत्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके तृतीय-
 प्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ षष्ठाष्टके तृतीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

साध्या वै देवा अस्मिल्लोक आसन्नान्यत्किंचन
 मित्तैऽग्निमेवामये मधायाऽलभन्त न हान्यदा-
 लभ्यमविन्दन्ततो वा इमाः प्रजाः प्राजायन्त

(अग्निमन्थनाभिधानम्)

यदग्नावग्निं मथित्वा प्रहरति प्रजानां प्रजननाय रुद्रो
 वा एष यदग्निर्यजमानः पशुर्यत्पशुमालभ्याग्निं
 मन्थेद्द्राव यजमानम् (१) अपि दध्यात्प्रमायुकः
 स्यादथो सखां हुरग्निः सर्वा देवता हविरेतयत्पशु-
 रिति यत्पशुमालभ्याग्निं मन्थति हव्यायैवाऽऽस-
 न्नाय सर्वा देवता जनयत्युपाकृत्यैव मन्थ्यस्तत्रे-
 वाऽऽलब्धं नेवानालब्धमग्नेजनित्रमसीत्याह्वाग्नें ह्ये-
 तज्जनित्रं वृषणौ स्थ इत्याह वृषणौ (२) ह्येता-
 वृषण्यस्यायुरसीत्याह मिथुनत्वाय घृतेनाक्ते वृषणं
 दधाथामित्याह वृषणं ह्येते दधाते ये अग्नि
 मायत्रं छन्दोऽनु प्र जायस्वेत्याह छन्दोभिरेवैनं प्र
 जनयत्यग्नये मन्थ्यमानायानु ब्रूहीत्याह सावित्री-
 मृचमन्वाह सवितृप्रसूत एवैनं मन्थति जातायानु
 ब्रूहि (३) प्राहियमाणायानु ब्रूहीत्याह काण्डेकाण्ड
 एवैनं क्रियमाणे समर्धयति गायत्रीः सर्वा अन्वाह
 गायत्रच्छन्दा वा अग्निः स्वेनैवैनं छन्दसा समर्ध-
 यत्यग्निः पुरा भवत्यग्निं मथित्वा प्र हरति तौ
 संभवन्तौ यजमानमाग्निं स भवतो भवतं नः
 समनसावित्याह शान्त्यै प्रहृत्य जुहोति जातायै-
 वास्मा अन्नमपि दधात्याज्येन जुहोत्येतद्वा अग्नेः
 प्रियं धाम यदाज्यं प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयत्यथो
 तेजसा (४) ॥

(यजमानमाह वृषणौ जातायानु ब्रूह्य-
 टादश च) ।

(पशुनिघण्टु-)

इति ऋषयश्चतुर्वेदीयैश्चैत्रिभिसंहितायां ऋषयः
तृतीयपपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ ऋषयः तृतीयपपाठके षष्ठोऽनुवाकः ।)

इषे स्वेति वह्निरा दत्त इच्छत इष ह्येष यो
यज्ञत उपवीरसीरयाहोप ह्येनानाकरोत्युपो देवान्दे-
वविंशः प्रागुरित्याह देवीह्येता विंशः सतीदेवानुप-
यन्ति बह्नीकशिञ्ज इत्याह त्विजो वै बह्व्य उशिञस्त-
स्मादेवमाह बृहस्पते धारया वसुनीति (१)
आह ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै पशुनष-
हभ्ये ह्यया ते स्वदन्तामित्याह स्वदयत्येवैनाम्बे
त्वहर्षस्तु रण्वेत्याह त्वष्टा वै पशूनां मिथुनामां
रूपकद्रुपमेव पशुपुं दधाति रेवती रमध्वमित्याह
पशवो वै रेवतीः पशुनेवास्मै रमयति देवस्य त्वा
सचितुः प्रसव इति (२) रसनामा क्ते प्रसूत्या
अश्विनोक्तां ह्यमित्याह अश्विनौ हि देवानामध्वर्यु
आस्तीं पुणो हस्ताम्यामित्याह यस्यां अतस्य
त्वा देवहविः पाशोनाऽऽरंभ इत्याह सत्यं वा क्रतु
सत्येनैवैनमतेनाऽऽ रंभतेऽक्षयया परि हरति बध्वा
हि प्रत्यर्चं प्रतिमुञ्चन्ति न्वावृन्त्यै धर्वा मानुषानिति
नि कुनक्ति धृत्या अह्वयः (३) स्वोषधीभ्यः
शोक्षाभीत्याहाह्वयो ह्येष ओषधीभ्यः संमन्तति
यत्पशुरष्टां प्रेरुरसीत्याहैष ऋषां प्राताः सो मेधा-
याऽऽ रभ्यते स्वात्तं चित्सदेव ह्वयमापो देवीः

(सामिधेन्यामभिवानम्)

स्वदत्तैर्नमित्वाह स्वदयत्येवैनमुपरिष्ठात्प्रोक्षत्पुपरि-
 क्षदेवैनं मेध्यं कसोति पययत्यन्तरत् एवैनं मेध्यं
 करोत्यभस्तादुपोक्षति सर्वत एवैनं मेध्यं कसोति
 (४) ॥

(वसुनीति पसव इत्यद्भ्योऽन्तरत्
 एवैनं दश व) ।

इति छणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 तृतीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ षष्ठाष्टके तृतीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

अग्निना वै होवा देवा असुरानभ्यमवधायै
 समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह धातृभ्यामिभूयै
 सप्तदश सामिधेनिरन्याह सप्तदशः प्रजापतिः
 प्रजापतिरप्यस्यै सप्तदशान्काह द्वादश मासाः
 पञ्चतवः स संवत्सरः संवत्सरं प्रजा अनु प्र जी-
 यन्ते प्रजानां प्रजनमाह देवा वै समिधेनीरनृष्य
 बर्हं नाव्यदश्यन्त प्रजापतिस्तृष्णीमांशारह (१)
 अतश्चास्यत्ततो वै देवा अक्षमव्यदश्यन्तृष्णी-
 मांशारमंशारयति यन्नस्यानुख्यात्का असुरेषु वै
 स्रक्त अंसीत्तं देवास्तृष्णीं होमेनावृजत यस्तृष्णी-
 मांशारमांशारयति धातृव्यस्यैव तद्यज्ञं कृत्ते परि-
 धीन्तसं मांष्टिं पुनात्येवैमांश्रिभिः सं मांष्टिं श्या-
 धुद्धि यज्ञोऽथो रक्षंसामपहस्यै द्वादश सं पद्यन्ते
 द्वादश(२)मासाः संवत्सरः संवत्सरमेव प्रीणात्यथो

संवत्सरमेवास्मा उप दधाति सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै शिरो वा एतयज्ञस्य यदाधारोऽग्निः
 सर्वा देवता यदाधारमाधारयति शीर्षत एव
 यज्ञस्य यजमानः सर्वा देवता अब रुन्धे शिरो वा
 एतयज्ञस्य यदाधार आत्मा पशुराधारमाधार्यं पशुश्च
 समनक्त्यात्मज्ञेव यज्ञस्य (३) शिरः प्रति
 दधाति सं ते प्राणो वायुना गच्छतामिरयाह
 वायुदेवस्यो वै प्राणो वायवेवास्यं प्राणं जुहोति
 सं यज्ञत्रैरङ्गानि सं यज्ञपतिराशिषेरयाह यज्ञपति-
 मेवास्याऽऽशिषं गमयति विश्वरूपो वै स्वाष्ट्र उप-
 रिष्टात्पशुमभ्यवभीत्तस्मादुपरिष्टात्पशोर्नवः यन्ति
 यदुपरिष्टात्पशुश्च समनक्ति मेध्यमेव (४) एनं
 करोत्युत्पिञ्जो वृणीते छन्दास्येव वृणीते सप्त
 वृणीते सप्त धाम्नाः पञ्चवैः सप्ताऽऽरण्याः सप्त
 छन्दास्युभयस्यासंरुद्ध्या एकादश प्रयाजान्यजति
 दश वै पशोः प्राणा आत्मैकादशो यावीनेव
 पशुस्तं प्र यजति वपामेकः परिं शय आत्मैवाऽऽ-
 त्मानं परिं शये वज्रो वै स्वधितिर्वज्रो यूपशकलो
 घृतं संलु वै देवा वज्रं कृत्वा सोममन्नघृतेनाक्तौ
 पशुं प्रायेथामिरयाह वज्रैणैवेनं वशं कृत्वाऽऽ-
 लभते (५) ॥

(आधारं पद्यन्ते द्वादशाऽऽत्मज्ञेव यज्ञस्य)

मेध्यमेव संलु वा अष्टादश च)

(पशुहिंसनाभिधानम्)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
तृतीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ षष्ठाष्टके तृतीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

पर्यग्निं करोति सर्वहुतमेवेनं करोत्यस्कन्द्याया-
स्कन्त्रं हि तद्यद्घृतस्य स्कन्दति त्रिः पर्यग्निं क-
रोति त्र्यावृद्धिं पशोऽथो रक्षसामपंहत्यै ब्रह्मवादिनो
षदस्यन्वारभ्यः पशुश्नन्वारभ्या इति मृत्यवे
वा एष नीयते यत्पशुस्तं यदन्वारभेत प्रयाशुको
यजमानः स्याद्यो खल्वाहुः सुवर्गाय वा एष
लोकार्थं नीयते यत् (१) पशुरिति यन्वान्वारभेत
सुवर्गाल्लोकायजमानो ह्येत यवाश्वपणीभ्याम-
न्वारभते तज्जेवान्वारब्धं नेवान्वारब्धमुष प्रेष्य
होतृहव्या देवेभ्य इत्याहेषितं हि कर्म क्रियते
रेवतीर्यज्ञपतिं प्रियधाऽऽ विशतेत्याह यथायजुरेवैत-
द्गिनां पुरस्तादिति रक्षसामपंहत्यै पृथिव्याः संपृचः
पाहीति बर्हिः (२) उपास्यत्यस्कन्द्यायास्कन्त्रं हि
तद्यद्बर्हिषि स्कन्दत्यथो बर्हिषदमेवेनं करोति पराका
वर्ततेऽध्वर्युः पशोः संज्ञप्यमानात्पशुभ्य एव ताभि
हनुत आत्मनोऽनावस्काय गच्छति श्रियं प्रपशुना-
प्रोति य एवं वेद पश्वाल्लोका वा एषा प्राच्यदानी-
यते यस्पती नमस्त आतानेत्वाहाऽऽदित्यस्य वै
इमर्यः (३) आतामास्तेभ्य एष नमस्करोत्यनर्वा
प्रेहीत्याह भ्रातृष्यो वा अर्वा भ्रातृष्यापनुस्ये घृतस्य

कुल्यामनु सह प्रजया सह रायस्पोषेजेत्याहाऽऽ-
 शिषमेवैतामा शास्त आपो देवीः शुद्धायुष इत्या-
 ह यथायज्ञरेवैतत् (४) ॥

(लोकार्थ नीयते यद्गर्ही रमयः

सप्रार्थितश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठादके तृतीय-
 प्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ षष्ठादके तृतीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

पशोर्वा आलभ्यस्य प्राणाच्छगच्छति वाक्छ
 आ प्यायतां प्राणस्त आ प्यायतामिरयाह प्राणेभ्यं
 एवास्य शुचं च शमयन्ति सा प्राणेभ्योऽधि पुष्येवी च
 शुक्लं विशति शमहोभ्यामिति नि नयत्यहोरात्रा-
 भ्यामेव पुष्येवै शुचं च शमयत्योषधे आर्यस्वैन च
 स्वधिते मेन च हि रसीरिरयाह वज्रो वै स्वधितिः
 (१) क्षान्त्यै पार्श्वत आ च्छति मध्यतो हि
 मनुष्या आ च्छन्ति तिरश्चीन्मा च्छत्यनुची-
 न च हि मनुष्या आ च्छन्ति व्यावृत्तये रक्षसा
 मागोऽसीति स्पष्टिमतो बहिरस्त्वाऽपास्वत्पस्नैव
 रक्षा च्छि विरचयन्त इवमह च रक्षोऽधमं तमो
 नयामि योऽस्मान्नेहि यं च ययं द्विष्म इत्याह इी
 वाव पुरुषी यं वैव (२) द्वेहि यन्मै न द्वेहि तान्नु-
 भावेभ्यं तमो ययन्तीये त्वेति वषामुत्तिवती च्छत

(वर्षाहितामेपानघ)

इव ह्येष यो यजते यद्दृपतुभ्याद्भुजोऽस्व पशुन्घातुकः
 स्याद्यद्योपतुभ्याद्यता स्याद्व्ययोपतुणस्थन्यया न
 घृथे घृतेन यावापृथिवी प्रोषवांथामित्याह यावापृ-
 थिवी एव रसेनानकरयाच्छिषः (३) रायः सुवीर
 इत्याह ययायजुरेवैतस्करमिष वा एतस्करोति यद्दृ-
 पामुस्तिवद्व्यवन्तरिक्षमन्विहीत्याह शान्त्यै प्र वा
 एषोऽस्माद्धोकार्थवते यः पशुं भृत्यवे नीयमान-
 मन्वारभते वपाध्रपणी पुनरन्वारभतेऽस्मिन्नेव लोके
 प्रति तिष्ठत्यग्निनां पुरस्तादेति रक्षसामपंहत्या अथो
 देवता एव ह्यभ्येन (४) अन्वेति नास्तममङ्गा-
 रमति हरेद्यद्वममङ्गारमतिहरेद्देवता अति मभ्येत
 वायो चीहिं स्तोकांनामित्याह तस्माद्विमक्ताः स्तोका
 अथ पथन्तेऽग्रं वा एतत्पशुनां यद्दृपाऽग्रमोषधीनां
 वहिरग्रेणैवाग्रं समर्धयत्यथो ओषधीष्वेव पशु-
 न्यति ठापयति स्वाहाकृतीभ्यः भ्रम्येत्याह (५)
 यद्दृस्य समिहने प्राणापानौ वा एवौ पशुनां यत्पृ-
 षदाज्यमात्मा वपा पृषदाज्यममिधाय वपामभि
 धारयत्यात्मज्ञेव पशुनां प्राणापानौ दधाति स्वाहो-
 ध्वनमसं मारुतं गच्छतमित्याहो ध्वनमा ह स्म वै
 मारुतो देवानीं वपाध्रपणी प्र हरति तेनैवने प्र
 हरति विभुषी प्र हरति तस्माद्विध्वञ्चौ प्राणा-
 पानौ (६)॥

(अथवानामिधामम्)

(स्वधिविधौवाचिंसी हव्येनेष्येत्याह पद्वत्स्वारिश्चत्त्वं)

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
तृतीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ षष्ठाष्टके तृतीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

पशुमालभ्य पुरोडाशं निर्वपति समेधमेवैनमा
 लभते षपयां प्रचयं पुरोडाशेन न चरत्युर्वे
 पुरोडाश ऊर्जमेव पशुना मध्यतो दधात्यथो
 पशोरेव छिद्रमपि दधाति पृषदाभ्यस्योपहत्य त्रिः
 पृच्छति शूतश्हवी इः शमितरिति त्रिपत्या हि देवा
 योऽजुतश्शूतमाह स एमसा प्राणापानौ वा एतो
 पशुनाम् (१) यत्पृषदाज्यं पशोः सल्लु वा
 आलब्धस्य हृदयमात्माऽभि समेति यत्पृषदाभ्येन
 हृदयमभिधारयत्यात्मज्ञेव पशुना पोणापानौ दधाति
 पशुना वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्तेऽमन्यन्त ममु-
 स्यां नोऽम्बाभविष्यन्तीति तस्य शिरश्छिस्था मेधं
 प्राक्षारयन्तस प्रक्षोऽभवत्तत्प्रक्षस्यं प्रक्षत्वं यत्प्रक्ष-
 शाखोत्तरवाहिर्भवति समेधस्येव (२) पशोरवं यति
 पशुं वै त्रियमाणश् रक्षाश्स्यन् सन्तस्तेऽन्तरा यूपं
 चाऽऽहवर्नायं च हरति रक्षसामपहत्यै पशोर्वा
 आलब्धस्य मनोऽप कामति मनोतायै हविषोऽव-
 दीयमानस्यानुं ब्रुहीत्याह मन एवास्याव रुन्ध ए-
 कादशावदानान्यव यति दश वै पशोः प्राणा
 आत्मैकादशो यावानेव पशुस्तस्याव (३) यति

(भवदानामिधानम्)

हृदयस्याग्नेऽव्यं चत्यथ जिह्वाया अथ वक्षसो यद्वै
हृदयेनाभिगच्छति तज्जिह्वया वदति यज्जिह्वया
वदति तदुरसोऽधि निर्वदत्येतद्वै पशोर्यथापूर्वं
यस्यैवमवदाय यथाकाममुत्तरेषामवद्यति यथापूर्वं
मेवास्य पशोरवत्तं भवति मध्यतो गुदस्याव्यं घति
मध्यतो हि प्राण उच्यमस्याव्यं घति (४) उच्यमो
हि प्राणो यदीतरं यदीतरमुभयमेवाजामि जायमानो
वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येण ऋषि-
भ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य एव वा अनुणो
यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारिवासी तदवदानैरेवाव द्य-
ते तदवदानानामवदानत्वं देवासुराः संयन्ता आस-
न्ते देवा अभिमन्त्रुवन्त्वया वीरेणासुरानामि भवामे-
ति (५) सोऽब्रवीद्दरं वृणे पशोरुद्धारमुद्दरा इति स
एतमुद्धारमुद्दहरत दोः पुंवांधस्य गुदं मध्यतः
श्रोणिं जघनायस्य ततो देवा अभवन्पराऽसुरा
यत्पुङ्गवाः समवद्यति भ्रातृव्यामिमूत्यै भवत्या-
त्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवत्यक्षण्याऽव्यं घति
तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै
(६) ॥

(एतौ पशुनाः समेषस्यैव तस्यावोचपस्याधं
घतीति पञ्चवत्वारिंशच्च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चाष्टके
तृतीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ ब्राह्मके तृतीयपत्राठक एकावसोऽनुवाकः ।

मेदसा जुचौ प्रोणोति मेदोरूपा वै पशवो
रूपमेव पशुषु दधाति युवज्वघाय प्रोणोति रसो
वा एष पशूनां यद् रसमेव पशुषु दधाति पार्श्वेन
बसाहोमं प्रयोति मध्यं वा एतत्पशूनां यत्पार्श्वे
रसं एष पशूनां यद्दसा यत्पार्श्वेन बसाहोमं प्रयोति
मध्यत एष पशूनां रसं दधाति ब्रम्हि (१) वा
एतत्पशुं यत्संज्ञपर्यन्त्यैन्द्रः सलु वै देवतया प्राण
ऐन्द्रोऽपान ऐन्द्रः प्राणो अङ्गेअङ्गे नि देव्यादि-
त्याह प्राणापानादेव पशुषु दधाति देवं त्वहभूर्नि
ते स रसमेत्विद्याह त्वाद्वा हि देवतया पशवो विपु-
रूपा यत्सलक्षमाणो भवथेत्याह विपुरूपा ह्येते सन्तः
सलक्षमाण एताहि भवन्ति देवत्रा यन्तम् (२)
अवसे ससायोऽनु त्वा माता पितरो मद्भित्वा-
हानुमतमेवेनं मात्रा पित्रा सुवर्गं लोकं गमयत्य-
धर्चं बसाहोमं जुहोत्यसौ वा अधर्चं इयमधर्चं इमे
एव रसेनानक्ति विशो जुहोति दिहा एव रसेनान-
कत्यथो दिग्भ्य एवोर्ज रसमव हन्धे प्राणापानी
वा एतो पशूनां यत्पृदाज्यं वानस्पत्याः सलु (३)
वै देवतया पशवो यत्पृषदाज्यस्योपहरयाऽऽह वन-
स्पतयेऽनु ब्रुहि वनस्पतये प्रेष्येति प्राणापानादेव
पशुषु दधात्यन्यस्युंभ्यस्य समवत्त र समवधति
तस्मान्जानारूपाः पशवो युष्मोप सिञ्चति रसो वा
एष पशूनां यद् रसमेव पशुषु दधादीदामुप हयते

(अन्याजकथनम्)

पशवो का इडा पशुनेवोप ह्यते चतुरूपं ह्यते
 (४) चतुष्पादो हि पशवो यं कामयेतापशुः स्यादि-
 त्यमेदस्कं तस्मा अद् दध्वाग्नेदोरूपा वै पशवो
 रूपेणैवैनं पशुभ्यो निर्धजत्यपशुरेव भवति यं काम-
 येत पशुमान्स्यादिति मेदस्वत्तस्मा आ दध्वाग्ने-
 दोरूपा वै पशवो रूपेणैवास्मै पशुनव रुन्धे पशुमा-
 नेव भवति प्रजापतिर्दध्वाग्नेः स आर्षम् (५)
 पुरस्तादसृजत फलां मध्यतः पृषदाज्यं पश्चात्तस्मा-
 दाग्नेन प्रयाजा इज्यन्ते पशुनां मध्यतः पृषदाज्ये-
 नानूयाजास्तस्मादितन्मिश्रमिव पश्चात्सृष्ट * होकाद-
 शानूयाजाः नर्धजति दश वै शशोः प्राणा आत्यैका-
 दशो यावानेव पशुस्तमनु यजति भन्ति वा एतत्पशुं
 यस्सैहपथन्ति प्राणापानौ सलु वा एतौ पशुनां
 यत्पृषदाज्यं यत्पृषदाज्येनानूयाजान्यजति प्राणापा-
 नावेव पशुर्षु दधाति (६) ॥

(भन्ति यन्वं सलुं चतुरूपं ह्यते आर्षं यत्पृ-

षदाज्येन पृषुं) ।

इति छम्भयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चादके

तृतीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

वात्सलात्तुवर्गाथं वै रज्जनानि वैष्णव्यां प्रथिज्ये साध्या इने सेत्यग्निना
 पर्वणि पशोः पशुमालम्भं मेदस्तां तुवामेकादश ॥ ११ ॥

वात्सलाद्देवानुपैविं मुञ्चति महिषमाजाव पथिभि पशुमा-

लम्भं चतुष्पादो द्विषष्टिः ॥ ६२ ॥

हरिः ॐ ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

(अथ षष्ठाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः)

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

यज्ञेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ता उपयज्जग्मि-
रेवासृजत यदुपयज उपयजति प्रजा एव तद्यज-
मानः सृजते जघनाधाद्वद्यति जघनाधाञ्छि प्रजाः
प्रजायन्ते स्थविमतोऽव द्याति स्थविमतो हि प्रजाः
प्रजायन्तेऽसीभिन्दन्नव द्याति प्राणानामसंभेदाय न
पर्यावर्तयति यत्पर्यावर्तयेद्ददावर्तः प्रजा आहुकः
स्थात्समुद्रं गच्छ स्वाहेत्याहु रेतः (१) एव
तदधात्यन्तरिक्षं गच्छ स्वाहेत्याहान्तरिक्षेणैवास्मै
प्रजाः प्र जनयत्यन्तरिक्षे ह्यनु प्रजाः प्रजायन्ते
देवैः सवितारं गच्छ स्वाहेत्याहु सवितृप्रसूत ए-
वास्मै प्रजाः प्र जनयत्यहोरात्रे गच्छ स्वाहेत्या-
हाहोरात्राभ्यभिवास्मै प्रजाः प्र जनयत्यहोरात्रे ह्यनु
प्रजाः प्रजायन्ते मित्रावरुणी गच्छ स्वाहा (२)
इत्याहु प्रजास्वेव प्रजातासु प्राणापानौ दधाति
सोमं गच्छ स्वाहेत्याहु सोम्या हि देवतया प्रजा
यज्ञं गच्छ स्वाहेत्याहु प्रजा एव यज्ञियाः करोति
छन्दांसि गच्छ स्वाहेत्याहु प्रशवो वै छन्दांसि

(वसतिवर्षमिधानम्)

पशुनेवाव रुन्धे द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहेत्याह
 प्रजा एव प्रजाता द्यावापृथिवीभ्यामुभयतः परि
 गृह्णाति नमः (३) दिव्यं गच्छ स्वाहेत्याह
 प्रजाभ्य एव प्रजाताभ्यो वृष्टिं नियच्छत्यामि वै-
 श्वानरं गच्छ स्वाहेत्याह प्रजा एव प्रजाता
 अस्यां प्रतिं द्यापयति प्राणानां वा एषोऽव द्यति
 योऽव द्यति गुदस्य मनो मे हार्दिं यच्छेत्याह
 प्राणानेव यथास्थानमुप ह्वयते पशोर्वा आलच्छस्य
 हृदयं शुर्गच्छति सा हृदयशूलम् (४) अमि
 समेति यत्पृथिव्यां हृदयशूलमुद्वासयत्पृथिवीं
 शुचाऽर्षयेद्यत्स्वपः शुचाऽर्षयेच्छुक्कस्य चाऽऽ-
 र्द्रस्य च संधावुद्वासयत्युभयस्य शान्त्यै यं द्विप्यात्तं
 द्यायेच्छुचैवैर्नमर्षयति (५) ॥

(रेतो मित्रावरुणो गच्छ स्वाहा नमो

हृदयशूलं वृत्रिंश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ षष्ठाष्टके चतुर्थप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

देवा वै यज्ञमार्त्तिं वै व्यभजन्त ततो यदत्य-
 शिष्यत तदंशुवन्वसंतु नु नं हृदमिति तद्वसती-
 वरीणां वसतीवरित्वं तस्मिन्प्रातर्न समंशकनुवन्त-
 वृप्सु प्रावेशयन्ता वसतीवरींश्च वसतीवरींश्च ह्वाति

यज्ञो वै वसतीवरीयज्ञमेवाऽऽरभ्य गृहीत्वोप वसति
 यस्यागृहीता अभि निघ्नोचेदनारब्धोऽस्य यज्ञः
 स्यात् (१) यज्ञं वि च्छिंभ्यान्मयोतिष्या वा गृही-
 याद्धिरण्यं वाऽवधाय सज्ञक्राणामेव गृह्णाति यो
 वा ब्राह्मणो बहुयाजी तस्य कृम्व्यानां गृह्णीयात्स
 हि गृहीतवसतीवरीको वसतीवरीगृह्णाति पशवो वै
 वसतीवरीः पशूनेवाऽऽरभ्य गृहीत्वोप वसति यद-
 न्वीपं तिष्ठन्गृह्णीयात्त्रिमासिका अस्मात्पशवः स्युः
 प्रतीपं तिष्ठन्गृह्णाति प्रतिरुध्येवास्मै पशूगृह्णा-
 तीन्द्रः (२) धृत्रमहन्तो १ऽपोऽभ्यामियत तासां
 यन्मेध्वं यज्ञियं सदेवमासीत्तदत्यमुच्यत ता वहं-
 न्तीरभवन्वहन्तीनां गृह्णाति या एव मेध्या यज्ञियाः
 सदेवा आपस्तासांमेव गृह्णाति नान्तमा वहन्ती-
 रतीयायदन्तमा वहन्तीरतीयायज्ञमति मन्येत न
 स्थावराणां गृह्णीयाद्दरुणगृहीता वै स्थावरा
 यत्स्थावराणां गृह्णियात् (३) वरुणेनास्य यज्ञं
 ग्राहयेद्यद्वै दिवा भवत्यपो रात्रिः प्र विंशति
 तस्मात्तत्रा आपो दिवा ददृशे यज्ञकं भवत्यपोऽहः
 प्र विंशति तस्माच्चन्द्रा आपो नक्तं ददृशे छायायै
 ष्वाऽऽनपतश्च संघौ गृह्णात्यहोरात्रयोरेवास्मै वर्षं
 गृह्णमति हविष्मतीरिमा आप इत्याह हविष्कृता-
 नामेव गृह्णाति हविष्मां अस्तु (४) सूर्य इत्याह
 सज्ञक्राणामेव गृह्णात्यनुष्टुभां गृह्णाति वाग्वा
 अनुष्टुम्वाचैवैमाः सर्वथा गृह्णाति चतुष्पदयर्चा

(सौमोपावहरणकथनम्)

गृह्णाति षिः सादयति सप्त सं पद्यन्ते सप्तपदा
 शर्करी पशवः शर्करी पशूनेवाव रुन्धेऽस्मै वै
 लोकाय गार्हपत्य आ धीयतेऽमुष्मा आहवनीयो
 यद्गार्हपत्य उपमादयेदस्मिँहोके पशुमान्त्स्याद्यदा-
 हवनीयेऽमुष्मिन् (५) लोके पशुमान्त्स्यादुम-
 योरुप सादयत्युभयो रेवैनं लोकयोः पशुमन्तं
 करोति सर्वतः परि हरति रक्षंसाभर्षहत्या इन्द्रामि-
 योर्भागन्धेयीः स्थेत्याह यथायजुरेवैतदाग्नीध्र उप
 वासयत्येतद्वै यज्ञस्यापराजितं यदाग्नीध्रं यदेव
 यज्ञस्यापराजितं तदेवैना उप वासयति यतः
 खलु वै यज्ञस्य विर्ततस्य न क्रियते तदनु यज्ञश्च
 रक्षाश्च्यव चरन्ति यद्दहन्तीनां गृह्णाति क्रियमा-
 णयेव तद्यज्ञस्य शये रक्षसामनन्वचाराय न ह्येता
 ईलयन्त्या तृतीयमवनात्परि शेरे यज्ञस्य
 सतत्यै (६)

(स्यादिन्द्रो गृह्णाद्यदस्त्वमुष्मिन्क्रियते

षड्विंशतिश्च ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ षष्ठाष्टके चतुर्थप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति स त्वा अध्वर्युः स्याथः
 शोभंमुपावहरन्त्सर्वाभ्यो देवताभ्य उपावहरेदिति हृदे
 त्वेत्याह मनुष्येभ्य एवैतेन करोति मन्त्रमे त्वेत्थाह

पितृभ्य एवैतेन करोति दिवे त्वा सूर्याय त्वेत्याह
 देवेभ्य एवैतेन करोत्येतावतीर्वै देवतास्ताभ्य एवैन
 सर्वाभ्य उपावहरति पुरा वाचः (१) प्रवदितोः
 प्रातरनुधाकमुपाकरोति यावत्येव वाक्कामव रुन्धेऽ-
 पोऽग्नेऽभिव्याहरति यज्ञो वा आपो यज्ञभेवाभि
 वाचं वि सृजति सर्वाणि छन्दाः स्यन्वाह पशवो वै
 छन्दांसि पशूनेवाव रुन्धे गायत्रिया तेजस्कामस्य
 परि दध्यान्निद्रुभेन्द्रियकामस्य जगत्या पशुकामस्या-
 नुद्रुभा प्रतिष्ठाकामस्य पशुकत्या यज्ञकामस्य विरा-
 जाऽश्रकामस्य शृणोत्वाम्निः सभिधा हवम् (२)
 म इत्याह सवितुंप्रसूत एव देवताभ्यो निवेश्याप्तेऽच्छे-
 त्यप इष्य होतरित्यहिषितः हि कर्म क्रियते मैत्रा-
 वरुणस्य चमसाध्वर्यवा इवेत्याह मित्रावरुणौ वा
 अपां नेतारौ ताभ्यामेवैना अच्छेति देवैरिपो अपां
 नपादित्याहाऽऽहुत्येवैना निष्कार्यं गृह्णात्यथो ह्यवि-
 ष्कृतानामेवाभिर्षृतानां गृह्णाति (३) कार्षिंरसी-
 त्याह शर्मलमेवाऽऽसामपे प्लावयति समुद्रस्य
 वोऽक्षित्या उन्नय इत्याह तस्मादद्यमानाः फीयमाना
 आपो न क्षीयन्ते योनिर्वै यज्ञस्य चात्वालं यज्ञो
 षसतीवरीर्होतृचमसं च मैत्रावरुणचमसं च स-
 स्पश्ये वसतीवरीर्व्यानयति यज्ञस्य सयोनिस्वा-
 याथो स्वादेवैना योनेः प्र जनयत्यध्वर्योऽवेरपाऽ
 इत्याहोतेर्मनञ्जमुकतेमाः पश्येति वावैतदाह यद्य-
 धिष्टोमो जुहोति यद्युक्थ्यः परिधौ नि माहिं

(सौमिन्मानकथनम्)

यथातिरात्रो यञ्जुर्वदन्प्र पद्यते यज्ञकर्तॄणां व्यावृत्तयै
(४) ॥

(वाचो हवममिष्टवानां गृह्णात्युत पश्चविशदिविश्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठादके
चतुर्थप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ षष्ठादके चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

देवस्य त्वा सवितुः प्रमव इतिः प्रवाणमा दत्ते
प्रसूत्या अश्विनोर्वाहुभ्यामित्याहाश्विनौ हि देवाना-
मध्वर्यु आस्तां पुष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्थै प-
शवो वै सोमो व्यान उपाशुसर्वनो यदुपाशुस-
र्वनममि मिमीते व्यानमेव पशुषु दधातीन्द्राय
त्वेन्द्राय त्वेति मिमीत इन्द्राय हि सोम आहियते
पञ्च कृत्वो यज्ञपा मिमीते (१) पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः
पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धे पञ्च कृत्वस्तुष्णीं
दश सं पद्यन्ते दशाक्षरा विराडञ्जं विराड्विराजै-
वाधायमव रुन्धे श्वाजाः स्थ वृत्रतुर इत्याहैष वा
अपाशु सोमपीथो य एवं वेद नाप्स्वातिर्माच्छति
यत्ते सोम दिशि न्योतिरित्याहिभ्य एवैनम् (२)
लोकेभ्यः सं भरति सोमो वै राजा दिशोऽभ्य-
ध्यायत्स दिशोऽनु प्राविशत्प्रागपागुर्दग्धरामित्याह
दिग्भ्य एवैनश् सं भरत्यथो दिश एवास्मा अव
रुन्धेऽम्ब नि प्वरेत्याह कामुका एनश् स्त्रियो भ-
वन्ति य एवं वेद यत्ते सोमादाभ्य नाम आगुवीति

(उपांशुमहकथनम्)

(३) आह्वेष वै सोमस्य सोमपीथो य एवं वेद्
 न सोम्यामार्तिमाच्छंति ध्नन्ति वा एतरसोमं यद-
 भिषुण्वन्त्यञ्जूनपं गृह्णाति ज्ञायत एवैनं प्राणा
 वा अश्वः पशवः सोमोऽञ्जुनरपि सृजति
 प्राणानेव पशुषु दधाति द्वौद्वावपि सृजति तस्मा-
 द्द्वौद्वा प्राणाः (४)

(यजुषा मिमीत एनं जागृवीति

वर्तुश्चत्वारिंशच्च) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(जय षष्ठाष्टके चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

प्राणो वा एष यदुपाञ्जुर्वेपाञ्ज्वन्ना ग्रहा
 गृह्यन्ते प्राणमेवानु प्र यन्त्यरुणो इ स्माऽऽहौपवेशिः
 प्रातःसर्वन एषाहं यज्ञः सः स्थापयामि तेन ततः
 सः स्थितेन चरामित्यष्टौ कृत्वोऽग्नेऽभि षुणोत्यष्टा-
 क्षरा मायत्री मायत्रं प्रातःसर्वनं प्रातःसर्वनमेव
 तेनाऽऽग्नेत्येकादश कृत्वो द्वितीयमेकादशाक्षरा
 त्रिष्टुप्त्रैदुभं माध्यंदिनं (१) सर्वनं माध्यंदिनमेव
 सर्वनं तेनाऽऽग्नेति द्वादश कृत्वस्तृतीयं द्वादशाक्षरा
 जगती जागतं तृतीयसर्वनं तृतीयसर्वनमेव तेना-
 ऽऽग्नेत्येताः ह वाध स यज्ञस्य सः स्थितिमुवाधा-
 त्कंश्वायात्कञ्च हि तद्यज्ञस्य सः स्थितस्य

(उपांशुग्रहकथनम्)

स्कध्वत्थो सत्वाहुर्गायत्री वाव प्रातःसवने
 नातिवाद इत्यनंतिवादुक एनं भ्रातृभ्यो भवति य
 एवं वेद् तस्माद्दृष्टार्थौ (२) छत्वोऽभिपुत्य
 ब्रह्मवादिनो वदन्ति पवित्रं वन्तोऽन्धे ग्रहा
 गृह्यन्ते किंपवित्र उपांशुरिति वाक्पवित्र इति
 ब्रूयाद्वाचस्पतये पवस्व वाजिजित्याह वाचैवेन
 पवयति वृष्णो अंशुभ्यामित्याह वृष्णो ह्येतवश्शु
 यौ सोमस्य गर्भस्तिपूत इत्याह गर्भस्तिना
 ह्येनं पवयति देवो देवानां पवित्रं मसीत्याह
 देवो ह्येषः (३) सन्देवानां पवित्रं येषां भागोऽस्ति
 तेभ्यस्त्वेत्याह येषां ह्येष भागस्तेभ्य एनं
 गृह्णाति स्वाकृतोऽसीत्याह प्राणमेव स्वमंकृत
 मधुमतीर्न इषस्कृधीत्याह सर्वमेवास्मा इव
 स्वदयति विश्वेभ्यस्त्वेन्द्रियेभ्यो दिग्भ्यः पार्थि-
 वेभ्य इत्याहोमधेभ्येव देवमनुष्येषु प्राणान्दधाति
 भनस्त्वा (४) अष्टवित्याह मन एवास्नुत
 उर्ध्वन्तरिक्षमन्विहीत्याहान्तरिक्षदेवत्यो हि प्राणः
 स्वाहा त्वा सुभवः सूर्यायेत्याह प्राणा वै स्वर्ग-
 वसो देवास्तेष्वेव परोक्षं जुहोति देवेभ्यस्त्वा
 मरीचिभ्य इत्याहाऽऽदित्यभ्य वै रुमयो देवा
 मरीचिपास्तेषां तद्भ्रगधेयं तानेव तेन प्रीणति
 यदि कामयेत वर्षकः पर्जन्यः (५) स्यादिति नीचा
 हस्तैर्न नि मुञ्ज्याद्ब्रह्मिमेव नि शच्छन्ति यदि

(अन्तर्यामिहकथनम्)

कामयेतावर्षुकः स्यादिर्युत्तानेन नि मृष्याद्बुद्धि-
मेवोर्धच्छति यद्यभिचरेद्दमुं जह्यथ त्वा होष्यामीति
ब्रूयादाहुतिमेवैनं प्रेप्तन्हन्ति यदि दुरे स्यादा त-
मितोस्तिष्ठेत्प्राणमेवास्यानुगत्य हन्ति यद्यभिचरे-
दमुष्य (६) त्वा प्राणे सादयामीति सादयेदसञ्जो
वै प्राणः प्राणमेवास्य सादयति पद्भिरञ्जुभिः
पवयति पद्भवा ऋतव ऋतुभिरेवैनं पवयति त्रिः
पवयति त्रय इमे लोका एभिरेवैनं लोकैः
पवयति ब्रह्मवादिनीं वदन्ति कस्मात्सत्याञ्जयः
पशूनां हस्तादाना इति यन्निरुपांशु हस्तेन
विगृह्णाति तस्माञ्जयः पशूनां हस्तादानाः पुरुषो
हस्ती मर्कटः (७) ॥

(माध्यंदिनमष्टावष्टावेष पञ्चस्वा पर्जन्योऽमुष्य पुरुषो द्वे च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
चतुर्थप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ षष्ठाष्टके चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

द्वा वै ययज्ञेऽकर्वत तदसुरा अकर्वत ते देवा
उपांशौ यज्ञं सस्यार्धमपश्यन्तमुपांशौ सम-
स्थापयन्तेऽसुरा वज्रमुद्यत्य देवानभ्यायन्त ते देवा
विभ्यत इन्द्रमुपाधावन्तानिन्द्रोऽन्तर्यामिणान्तरधत्त
तदन्तर्यामस्यान्तर्यामित्वं यदन्तर्यामो गृह्यते अर्ह-
व्यानेय तयजमानोऽन्तर्धत्तेऽन्तस्ते (१) क्धामि
यावापृथिवी अन्तरुर्वन्तरिक्षमित्युक्तेभिरेव लोकैर्य-

(ऐन्द्रवायव्यहृकथनम्)

जमानो भ्रातृव्यान्तर्धत्ते ते देवा अमन्यन्तेन्द्रो
 वा इदमभ्यद्वय* स्म इति तैऽब्रुवन्मघवजनु न
 आ भजेति सजोषा देवैरवरैः परैश्चेत्यब्रवीधे चैव
 देवाः परे ये चावरे तानुभयान् (२) अश्वार्म-
 उत्सजोषा देवैरवरैः परैश्चेत्याह ये चैव देवाः परे
 ये चावरे तानुभयानन्वामजत्यन्तर्यामे मघवन्मा-
 द्यस्वेत्याह यज्ञादेव यजमानं नान्तरैत्यपयामर्ग-
 हीतोऽसीत्याहापामस्य धृत्यै यदुभावंपवित्रौ गुह्ये-
 यातां प्राणमपानोऽनु न्युच्छेत्प्रमायुकः स्यात्पवि-
 त्रवानन्तर्यामो गृह्यते (३) प्राणापानयोर्विधृत्यै
 प्राणापानौ वा एतौ यदुपा*श्वन्तर्यामौ ध्यान
 उपा*शुसर्वनो यं कामयेत प्रमायुकः स्यादित्य-
 सं*स्पृष्टौ तस्य सादयेद्व्यानेनैवास्य प्राणापानौ वि-
 च्छिनत्ति ताजकप्र भीयते यं कामयेत सर्वमायु-
 रियादिति सं*स्पृष्टौ तस्य सादयेद्व्यानेनैवास्य
 प्राणापानौ सं तेनोति सर्वमायुरेति (४) ॥

(त उभयान्गृह्यते चतुर्थत्वारिंशच्च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाधिके
 चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ षष्ठाधिके चतुर्थप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

वाग्वा एषा यदैन्द्रवायवो यदैन्द्रवायवाग्ना
 प्रहा गृह्यन्ते वाचमेषानु प्र यन्ति वायुं देवा
 अब्रुवन्सोम* राजान* हनामेति सोऽब्रवीद्वरं वृणौ

(ऐन्द्रवायव्यहकथनम्)

मदंश्चा एव वो अहां गृह्यान्ता इति तस्मादैन्द्रवा-
 यवाग्ना अहां गृह्यन्ते तमंश्चन्तोऽपूयत्तं देवा नोपा
 धृष्णवन्ते वायुमंश्चुवञ्जिभं नः स्वदय (१) इति
 सोऽन्नवीद्वरं वृणौ महेवत्यान्येव वः पात्राण्युच्यन्ता
 इति तस्माद्भानादेवत्यानि सन्ति वायव्याभ्युच्यन्ते
 तमैभ्यो वायुरेवास्वदयत्तस्माद्यत्पूर्यति तत्प्रवाते वि
 भंजन्ति वायुर्हि तस्थं पवयिता स्वदयिता तस्य
 विग्रहणं नाविन्दुन्त्साऽदितिरन्नवीद्वरं वृणा अथ
 मया वि गृह्णीध्वं महेवत्या एव वः सोमाः (२)
 सन्ना असन्नित्यपथामगृहीतोऽसीत्याहादितिद्वे-
 त्यास्तेन यानि हि दारुमयाणि पात्राण्यस्यैतानि
 योनेः संभूतानि यानि सृन्मयानि साक्षात्तान्यस्यै
 तस्मादिषमाह वाग्वे पराच्यव्याकृताऽवदत्ते देवा
 इन्द्रमञ्जुवञ्जिभो नो वाचं व्याकुर्विति सोऽन्नवीद्वरं
 वृणौ मह्यं चैवैष वायवे च सह गृह्याता इति तस्मा-
 दैन्द्रवायवः सह गृह्यते तामिन्द्रो मध्यतोऽवकन्थ
 व्याकरोत्तस्मादियं व्याकृता वागुच्यते तस्मात्सछ-
 दिन्द्राय मध्यतो गृह्यते द्विवायवे द्वौ हि स वरा-
 वचुणीत (३) ।

(स्वदय सोमाः सहाष्टाविंशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदयितैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(मैत्रावरुणग्रहकथनम्)

अथ षष्ठाहके चतुर्थप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ।

मि॒त्रं दे॒वा अ॑ञ्च॒वन्त्सोम॑ २ राजा॑न २ हना॒मेति॑
सोऽ॒ब्रवी॑चाह २ सर्ष॑स्य वा अ॒हं मि॒त्रम॒स्मीति॑ तम॑-
ञ्च॒ष्व हना॑मैवैति सोऽ॒ब्रवी॑द्वरं वृ॒णै पर्य॑सेव मे सोम॑ २
श्रीणा॒जिति॑ तस्मान्मैत्रावरु॑णं पर्यसा श्रीणान्ति त-
स्मात्प॒शवोऽपा॑क्रामन्मित्रः सन्कुर॑मंकरिति॑ कुर-
मि॒व खलु॑ वा ए॒षः (१) क॒रोति॑ यः सोमे॑न य-
ज॒न्ते तस्मा॑त्पशवोऽप॑ क्रामन्ति यन्मैत्रावरु॑णं पर्य-
सा श्रीणा॒तिं प॒शुभिरे॒व तन्मि॒त्रं २ संम॑ध॒र्यति॑ प॒शु-
भि॒र्यज॑मानं पुरा खलु॑ वविवं मि॒त्रोऽवे॑दप॒ मत्क॑रु॒रं
च॒करु॑षः प॒शवः॑ क॒मिष्य॑न्तीति॑ तस्मा॑दे॒वम॑वृणीत
वरु॑णं दे॒वा अ॑ञ्च॒वन्स्वया॑ऽश॒भुवा॑ सोम॑ २ राजा॑न २
हना॒मेति॑ सोऽ॒ब्रवी॑द्वरं वृ॒णै महीं च (२) ए॒वैष
मि॒त्राय॑ च सह गृ॒ह्याता॑ इति॑ तस्मान्मैत्रावरु॑णः
सह गृ॒ह्यते॑ तस्माद्वा॒ह्ना राजा॑नम॒श॒भुवा॑ म॒न्ति
वैश्ये॑न वैश्यं २ शू॒द्रेण॑ शू॒द्रे न वा इ॒दं दि॒वा न
नक्त॑मासीदध्या॒वृत्तं॑ ते दे॒वा मि॒त्रावरु॑णावञ्च॒जिदं
नो षि॑ वास॒यत॑मिति॑ तावे॒ब्रूता॑ वरं वृ॒णाव॑ह्ना एकं
ए॒वाऽऽव॑त्पूर्वो म॒हो गृ॒ह्याता॑ इति॑ तस्मा॑दैन्द्रवा॒यवः
पूर्वो॑ मैत्रावरु॑णाद्गृ॒ह्यते॑ प्राणापा॒नौ ह्ये॒तौ यदु॑पा-
श्वन्त॒यांमौ मि॒त्रोऽह॑रज॒नय॑द्वरु॒णो रात्रिं॑ ततो॒ वा
इ॒दं व्यौ॑च्छ॒द्यन्मै॒त्राव॑णो गृ॒ह्यते॑ व्यु॒ष्ट्यै (३) ॥

(एष चैन्द्रधाम्यवो द्वाविंशतिश्च)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैचिरीयसंहितायां षष्ठादके
चतुर्थप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ षष्ठादके चतुर्थप्रपाठके नवमोऽनुवाकः)

यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत ते देवा अश्विर्नावभुव-
न्मिषजौ वै स्य इदं यज्ञस्य शिरः प्रति घत्तमिति
तावन्नूतां वरं वृणावहे अर्ह एव नावत्रापि गृह्यता-
मिति ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन्ततो वै तौ यज्ञस्य
शिरः प्रत्यधत्तां यदाश्विनो गृह्यते यज्ञस्य निष्कृत्यै
तौ देवा अन्नघन्नपूतौ वा इमौ मनुष्यचरौ (१)
मिषजाविति तस्माद्ब्राह्मणेन भेषजं न कार्यमपूतो
ह्ये १ षोऽमेध्यो यो मिषक्तौ बहिष्पवमानेन पव-
यित्वा ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन्तस्माद्बहिष्पमाने
स्तुत आश्विनो गृह्यते तस्मादेवं विदुषा बहिष्प-
वमान उपसद्यः पवित्रं वै बहिष्पवमान आत्मान-
मेव पचयते तयोस्त्रेधा भेषज्यं वि न्यदधुरमौ तृती-
यमप्सु तृतीयं ब्राह्मणे तृतीयं तस्माद्दुद्दपात्रम् (२)
उपनिधाय ब्राह्मणं दक्षिणतो निषाय भेषजं कुर्या-
थावदेव भेषजं तेन करोति समधुंक्रमस्य कृतं
भवति ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात्सत्यादेकपात्रा
द्विदेवत्यां गृह्यन्ते द्विपात्रा ह्यन्त इति यदेकपात्रा
गृह्यन्ते तस्मादेकोऽन्तरतः प्राणो द्विपात्रा ह्यन्ते
तस्माद्द्वौ द्वौ बहिष्ठात्राणाः प्राणा वा एते यदिदे-
वत्याः पशव इवा यदिडां पूर्वा द्विदेवत्येभ्य उप-

(शुक्रामान्यमहकथनम्)

ह्वयेत् (३) पञ्चाभिः प्राणानन्तर्दधीत् प्रमाद्युक्तः
 स्याद्विदेवत्यान्भक्षयित्वेद्वामुप ह्वयेत् प्राणानेवाऽऽ-
 त्मन्धित्वा पशूनुप ह्वयेत् वाग्वा ऐन्द्रवायवश्चक्षुर्भै-
 त्रावरुणः श्रोत्रमाश्विनः पुरस्तादैन्द्रवायवं भक्ष-
 क्षति तस्मात्पुरस्ताद्वाथा वदति पुस्तान्मैत्रावरुणं
 तस्मात्पुरस्ताच्चक्षुषा पश्यति सर्वतः परिहारमा-
 श्विनं तस्मात्सर्वतः श्रोत्रेण शृणोति प्राणा वा
 एते यद्विदेवत्याः (४) अरिक्तानि पात्राणि
 सादयति तस्मादरिक्ता अन्तरतः प्राणा यतः खलु
 वै यज्ञस्य विततस्य न क्रियते तदनु यज्ञश्च रक्षा-
 षस्यैव चरन्ति यदारिक्तानि पात्राणि सादयति
 क्रियमाणमेव तद्यज्ञस्य शये रक्षसामनन्ववचाराय
 वक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरस्यां वर्तन्याश्च सादयति
 वाच्यैव वाचं वधात्या तृतीयसवनान्परि शेरे
 यज्ञस्य संतत्यै (५) ॥

(मनुष्यचरावुवपात्रमुपह्वयेत् विदेवत्याः

वदन्त्वारिक्ताश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ षष्ठाष्टके चतुर्थप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

बृहस्पतिर्देवानां पुरोहित आसीच्छण्डामर्काव-
 सुराणां ब्रह्मण्वन्तो देवा आसन्ब्रह्मण्वन्तोऽसुरास्तै
 १ ऽन्योऽन्यं नाज्ञानुवक्ष्यन्ति ते देवाः शण्डा-

मर्कावुपांमन्त्रयन्त तावन्कृतां वरं वृणावहै ग्रहा-
 वेव नावत्रापि गृह्येतामिति ताभ्यामेतौ शुक्रामन्थि-
 नावगृह्णन्ततो देवा अर्भवन्पराऽसुरा यस्यैवं विदुषः
 शुक्रामन्थिनौ गृह्येते भवत्यात्मना परा (१)
 अस्य भ्रातृव्यो भवति तौ देवा अपनुयाऽऽत्मन
 इन्द्रायाजुह्वुरपनुतौ शण्डामर्कां सहामुनेति च्छ-
 याद्यं द्विष्याद्यमेव द्वेष्टि तेनैतौ सहापं नुदते स
 प्रथमः संकृतिर्विश्वकर्मेत्यैनावात्मन इन्द्रायाजु-
 ह्वुरिन्द्रो ह्येतानि रूपाणि करिंकरदक्षरदसौ वा
 आदित्यः शुक्रश्चन्द्रमा मन्थ्यंपिगृह्य प्राञ्चौ निः
 (२) कराभतस्तस्मात्प्राञ्चौ यन्तौ न पश्यन्ति
 प्रत्यश्चावावृत्य जुहुतस्तस्मात्प्रत्यश्चौ यन्तौ पश्यन्ति
 चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यच्छुकरामन्थिनौ नासि-
 कोत्तरवेदिरामितः पारिकन्थं जुहुतस्तस्मादमितो
 नासिकां चक्षुषी तस्मात्प्रासिकया चक्षुषी विधृते
 सर्वतः परिं करामतो रक्षसामपहत्यै देवा वै याः
 प्राचीराहुंतीरजुह्वुर्ये पुरस्तादसुरा आसन्ताश्स्ता-
 भिः प्र (३) अनुदन्त याः प्रतीचीर्ये पश्चादसुरा
 आसन्ताश्स्ताभिरपानुदन्त प्राचीरिन्या आहुतयो
 ह्यन्त' प्रत्यश्चौ शुकरामन्थिनौ पश्चाच्चेव पुरस्ताच्च
 यज्ञमानो भ्रातृव्यान्प्र णुदते तस्मात्परांचीः प्रजाः
 प्र क्षीयन्ते प्रतीचीर्जायन्ते शुकरामन्थिनौ वा अने
 प्रजाः प्र जायन्तेऽत्रीश्वाऽऽद्याश्च सुवीराः प्रजाः

(आमयण्यहकथनम्)

प्रजनयन्परीहि शुक्रः शुक्रशोचिषा (४)
सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीहि मन्थी मन्थिशो-
चिषेत्याहेता वै सुवीरा या अत्रीरेताः सुप्रजा
या आद्यां य एवं वेदाज्यस्य प्रजा जायते ना-
ऽऽद्यां प्रजापतेरक्षयश्चयत्परोऽपतच्चद्विकङ्कतं
प्राविशत्तद्विकङ्कते नारमत तद्यत्वं प्राविशत्तद्यत्वेऽ-
रमत तद्यत्वंस्य (५) यत्वं यद्वैकङ्कतं मन्थि-
पात्रं भवति सक्तुभिः श्रीणाति प्रजापतेरेव तच्चक्षुः
सं भरति ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात्सत्या-
न्मन्थिपात्रं सद्यो नाश्नुत इत्यर्तपात्रं हीति
ब्रूयाद्यदश्नुवीतान्धोऽध्वर्युः स्यादातिमाच्छत्तस्माज्जा-
श्नुते (६) ॥

(आत्मना परा निष्प शुक्रशोचिषा यत्वंस्य सप्तविंशत्यञ्च)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
चतुर्थप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ षष्ठाष्टके चतुर्थप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त ते देवा
आग्रयणाग्रान्ग्रहानपश्यन्तान्गृह्णन्त ततो वै तेऽग्रं
पर्यायिन्यस्यैवं विदुष आग्रयणाग्रा ग्रहां गृह्णन्तेऽग्र-
मेव समानानां पर्येति रुग्णवत्यर्चां आतृव्यवती
गृह्णीयाद्आतृव्यस्यैव रुक्त्वाऽग्रं समानानां पर्येति
ये देवा विन्पेकादश स्थेत्याह (१) एतावतीर्वै
देवतास्ताभ्य एवैनं सर्वेभ्यो गृह्णणात्येष ते योजि-

विंश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्याह वैश्वदेवो ह्येष देवतया
 वाग्वै देवेभ्योऽर्पाकामयज्ञायातिष्ठमाना ते देवा
 वाचवर्षकान्तायां तूष्णीं ग्रहानगृह्णत साऽभ्येत
 वामन्तर्धन्ति वै मेति साऽऽग्रयणं प्रत्याऽगच्छत्तदा-
 ग्रयणस्याऽऽग्रयणत्वम् (२) तस्मादाग्रयणे वाग्वि
 संज्यते यत्तूष्णीं पूर्वं ग्रहा गृह्यन्ते यथा त्सारिणीति
 म् आस इत्यति नापं रास्स्यामीत्युपावसुजत्येवमेव
 तदध्वर्युराग्रयणं गृहीत्वा यज्ञमारभ्य वाचं वि
 संजते जिहिं करोत्युद्गातृनेव तद्वृणीते प्रजापतिवां
 एष यदाग्रयणो यदाग्रयणं गृहीत्वा हिं करोति
 प्रजापतिरेव (३) तत्रप्रजा अभि जिघ्रति तस्माद्द्वत्सं
 जातं गौरभि जिघ्रत्यात्मा वा एष यज्ञस्य यदा-
 ग्रयणः सर्वनेसवनेऽभि गृह्णात्यात्मज्ञेव यज्ञः सं
 तनोत्युपरिष्ठादा नयति रेत एव तद्दधात्यधस्तादुपं
 गृह्णाति प्रजनयत्येष तद्गृह्णावादिनो बद्धन्ति कस्मा-
 त्स्याद्वायत्री कनिष्ठा छन्दसाः सती सर्वाणि
 सर्वानानि बह्वीत्येष वै मायत्रियै वत्सो यदाग्रय-
 णस्तमेष तदभिनिवर्तः सर्वाणि सर्वानानि बह्वति
 तस्माद्द्वत्समपाळतं गौरभि नि वर्तते (४) ॥

(आहाऽऽग्रयणत्वं प्रजापतिरेवेति विश्वतिर्थ)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां पञ्चाष्टके
 चतुर्थप्रपाठक षोडशोऽङ्कः ॥ ११ ॥

(उक्थयमहकथनम्)

यज्ञेन वा उपायद्भिर्देवा वै यज्ञमाधीधे ब्रह्मवादिनः स त्वै देवस्य भावानं
माणो वा उपाश्वय्या देवा वा उपाश्वौ वाग्वै मित्रं यज्ञस्य शिरो बृहस्पतिर्दे-
वा वा आग्रयणाग्रानेकादश ॥ ११ ॥

यज्ञेन लोके पशुमान्स्यात्सर्वर्न माध्यंदिनं वाग्वा अरिंकानि
तस्मिन् एकपञ्चाशत् ॥ ५१ ॥

हरिः ॐ ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

(अथ षष्ठाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः ।

हरिः ॐ ।

इन्द्रो ब्रूत्राय ध्वजमुदयच्छत्सो ब्रूत्रो ब्रूत्रावुद्यता-
दविभेत्सोऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति वा इदं मयि
वीर्यं तत्ते प्र दास्यामीति तस्मा उक्थ्यं प्रायच्छ-
त्तस्मै द्वितीयमुदयच्छत्सोऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति
वा इदं मयि वीर्यं तत्ते प्र दास्यामीति (१) तस्मा
उक्थ्यमेव प्रायच्छत्तस्मै तृतीयमुदयच्छत्तं विष्णुर-
न्वतिष्ठत जहीति सोऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति वा
इदं मयि वीर्यं तत्ते प्र दास्यामीति तस्मा उक्थ्य-
मेव प्रायच्छत्तं निर्भीयं मृतमहन्यज्ञो हि तस्य
मायाऽऽसीद्यदुक्थ्यो गृह्यते इन्द्रियमेव (२)
तद्वीर्यं यजमानो अतृण्यस्य बृहत्क इन्द्राय त्वा

(पुनर्भवकथनम्)

बुहङ्गते धर्मस्वत इत्याहेन्द्राय हि स तं प्रायच्छ-
 त्तस्मै त्वा विष्णवे त्वेत्याह यदेव विष्णुरन्वतिष्ठत
 जहीति तस्माद्विष्णमन्वाभजाति त्रिनिर्गुहणाति त्रिर्हि
 स तं तस्मै प्रायच्छदेव ते योनिः पुनर्हविरसीत्याह
 पुनः पुनः (६) हास्मानिर्गुहणाति चक्षुर्वा एत-
 द्यज्ञस्य यदुक्थ्यस्तस्मादुक्थ्यं हुतं सोमा
 अन्वायन्ति तस्मादात्मा चक्षुरन्वेति तस्मादेकं यन्तं
 बहवोऽनुं यन्ति तस्मादेको बहूनां भद्रो भवति
 तस्मादेको बह्वीजाया विन्दते यदि कामयेताध्वर्य-
 रात्मानं यज्ञयज्ञसेनाप्येयमित्यन्तराऽऽहवनीर्यं च
 हविर्धानं च तिष्ठन्नव नयेत् (४) आत्मानमेव
 यज्ञयज्ञसेनाप्यति यदि कामयेत यजमानं यज्ञ-
 यज्ञसेनाप्येयमित्यन्तरा सद्बोहविर्धाने तिष्ठन्नव नये-
 द्यजमानमेव यज्ञयज्ञसेनाप्यति यदि कामयेत
 सदस्यान् यज्ञयज्ञसेनाप्येयमिति सद् आलभ्याव
 भयेत्सदस्यानेव यज्ञयज्ञसेनाप्यति (५) ॥

इतिन्द्रियमेव पुनःपुनर्नयेन्नयसिःशब्ध)

इति छण्णयजुर्वेदियतैत्तिरीयसंहिताया षष्ठाष्टके
 पञ्चमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ षष्ठाष्टके पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

आयुर्वा एतद्यज्ञस्य यदुक्थ्यं उक्तमो ग्रहाणां
 शृणुते तस्मादायुः प्राणानामुक्तं मूर्धानं दिवो

(ऋतुग्रहकथनम्)

अ॒र॒तिं पृथि॒व्या इत्याह॑ मूर्धा॒नंभेदे॑न॒ समा॒जानी॑
करोति॑ वैश्वान॒रमु॒ताय॑ जा॒तम॒भि॒मित्याह॑ वैश्वान॒र
नर॑ हि दे॒वत॒याऽऽयु॑रु॒भय॑तो॒ वैश्वान॑रो गृह्यते॒ त-
स्माद्भ॒यतः॑ प्राणा॒ अध॒स्ताञ्चो॒परि॑क्षाञ्चाधि॒-
नोऽन्ये॑ ग्रहा॒ गृह्य॑न्तेऽर्धी॑ ध्रु॒वस्तस्मात् (१)

अ॒र्घ्य॑वा॒द्प्रा॒णोऽन्येषां॑ प्रा॒णाना॑मु॒पोमेऽन्ये॑ ग्रहाः
सा॒द्यन्तेऽनु॑पो॒मे ध्रु॒वस्माद्स्व॒न्नाऽन्याः॑ प्र॒जाः प्र॑ति-
तिष्ठ॑न्ति मा॒श्वेना॒न्या अ॒सुरा॑ वा उ॒त्तर॑तः पृथि॒र्वी
प॒याचि॑कीर्ष॒न्तां दे॒वा ध्रु॒वेणा॑ह॒न्तद्द्रु॒वस्य॑
ध्रु॒वस्व॑ यद्द्रु॒व उ॒त्तर॑तः सा॒द्यते॑ धृ॒त्या आ॒युर्वा
ए॒तद्य॑ज्ञस्य यद्द्रु॒व आ॒त्मा होता॑ यद्भो॒तृच॑म॒ने
ध्रु॒वम॑वन॒यत्या॑त्म॒ज्ञेव य॑ज्ञस्य (२) आ॒युर्द॑धाति

पु॒रस्ता॑द्द्रु॒क्च्यस्या॑व॒नीय॑ इत्याहुः पु॒रस्ता॑द्द्रु॒ध्यायु॑षो
भृ॒क्ते म॑ध्यतो॒ऽवनी॑य इत्याहुर्म॑ध्यमे॒न ह्यायु॑षो
भृ॒क्त उ॒त्तरा॑धे॒ऽवनी॑य इत्याहु॒रुत्तमे॑न ह्यायु॑षो
भृ॒क्ते वैश्व॑दे॒व्यामु॒चि श॒स्यमा॑ना॒धाम॑र्ष॒ नयति॑
वैश्व॑दे॒व्यो वै प्र॒जाः प्र॒जास्वे॒वाऽऽयु॑र्द॑धाति (३) ॥

(अ॒र्धी ध्रु॒वस्तस्मा॑दे॒व ए॒जस्यै॒काज॑त्त्वा॒रिश्च॑त्वं) ।

इति ऋष्यायजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुषाकः ॥ २ ॥

(अथ षष्ठाष्टके पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुषाकः) ।

य॒ज्ञेन॑ वै दे॒वाः सु॒वर्गं॑ लो॒कमा॑य॒न्तेऽम॑न्यन्त
मनु॒ष्या॑ नोऽन्वा॒भवि॑ष्य॒न्तीति॑ ते॒ सँव॑त्स॒रेण॑ योप-

यित्वा सुवर्गं लोकमायन्तसुवर्षय ऋतुग्रहैरेवानु
 प्राजानन्यदंतुग्रहा गृह्यन्ते सुवर्गस्य लोकस्य
 प्रज्ञात्यै द्वादश गृह्यन्ते द्वादश मासाः संवत्सरः
 संवत्सरस्य प्रज्ञात्यै सह प्रथमौ गृह्येते सहोत्तमौ
 तस्माद्द्वौद्वावत् उभवतौमुस्तसृतुपात्रं भवति कः
 (१) हि तद्वेद यत् ऋतूनां मुखसृतुना प्रेष्येति
 षट्कृत्वं आह षड्वा ऋतव ऋतूनेव प्रीणात्युतुभि-
 रिति चतुश्चतुष्पद एव पञ्चप्रीणाति द्विः पुनर्ऋतु-
 नाऽऽह द्विपद एव प्रीणात्युतुना प्रेष्येति षट्कृत्वं
 आहर्तुभिरिति चतुस्तस्माच्चतुष्पादः पञ्च ऋतूनाप
 जीवन्ति द्विः (२) पुनर्ऋतुनाऽऽह तस्माद्द्विपादश्च-
 तुष्पदः पञ्चानप जीवन्त्युतुना प्रेष्येति षट्कृत्वं आ-
 हर्तुभिरिति चतुर्द्विः पुनर्ऋतुनाऽऽहाऽऽक्रमणमेव
 तत्सेतुं यजमानः कुरुते सुवर्गस्य लोकस्य सम-
 ष्ये नान्योऽन्यमनु प्रपद्येत यदन्योऽन्यमनुप्रपद्येत-
 तुंऋतुमनु प्र पद्येततवो मोहुकाः स्युः (३) प्र-
 सिद्धमेवाध्वयुंक्षिणेन प्र पद्यते प्रसिद्धं प्रति-
 प्रस्थातोत्तरेण तस्मादादित्यः षण्मासो दक्षिणेनैति
 षड्त्तरेणोपयामर्गहितोऽसि सःसर्पोऽस्यःहस्पत्याय
 त्वेत्याहास्ति त्रयोदशो मास इत्याहुस्तमेव तत्प्री-
 णाति (४) ॥

(को जीवन्ति द्विः स्युश्चतुस्त्रिःशब्द) ।

(मरुत्वतीयमाहेन्द्रग्रहकथनम्)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ षष्ठाष्टके पञ्चमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः)

सुवर्गाय वा एते लोकार्यं गृह्यन्ते यदंतुग्रहा
उप्योतिरिन्द्राग्नी यदैन्द्राममृतपात्रेण गृह्णाति
ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठाद्धाति सुवर्गस्य लोकस्या-
नुरूपात्था ओजोभृतौ वा एतौ देवानां यदैन्द्राग्नी
यदैन्द्रामो गृह्यत ओज एवाव रुन्धे वैश्वदेवः
शुक्रपात्रेण गृह्णाति वैश्वदेव्यो वै प्रजा असावा-
दित्यः शुक्रो यदैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति
तस्मादसावादित्यः (१) सर्वाः प्रजाः प्रत्यक्षुद्धेति
तस्मात्सर्वं एव मन्यते मां प्रत्युद्गादिति वैश्वदेवः
शुक्रपात्रेण गृह्णाति वैश्वदेव्यो वै प्रजास्तेजः
शुक्रो यदैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति प्रजा-
स्येव तेजो दधाति (२) ॥

(तस्मादसावादित्यस्त्रिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
पञ्चमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ षष्ठाष्टके पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

इन्द्रो मरुद्भिः सांविद्येन माध्यंदिने सर्वने वृत्र-
महृन्वन्माध्यंदिने सर्वने मारुत्वतीयां गृह्यन्ते
धार्मिन्ना एव ते यजमानस्य गृह्यन्ते तस्य वृत्रं

(मरुत्वतीयमाहेन्द्रमहकथनम्)

जन्नुषं क्रतुवोऽमुद्यस्स क्रतुपात्रेण मरुत्वतीयानगु-
हणात्ततो वै स क्रतुप्राजानायदंतुपात्रेण मरुत्व-
तीया गुह्यन्तं क्रतुनां प्रज्ञात्यै वज्रं वा एतं यज-
मानो भ्रातृभ्यां प्र हरति यन्मरुत्वतीया उदेव
प्रथमेन (१) यच्छति प्र हरति द्वितीयेन
स्पृणुते तृतीयेनाऽऽयुधं वा एतद्यजमानः स
स्फुरते यन्मरुत्वतीया धनुरेव प्रथमो ज्या द्वितीय
इषुस्तृतीयः प्रत्येव प्रथमेन धत्ते वि सृजति द्विती-
येन विध्वंसति तृतीयेनेन्द्रो वृत्रं हत्वा परां परावर्त-
मगच्छदपाराधमिति मग्यमानः स हरितोऽभवत्स
एतान्मरुत्वतीयानात्मस्पर्णानपश्यत्तानगुह्यति(२)
प्राणमेव प्रथमेनास्पृणुतापानं द्वितीयेनाऽऽत्मानं
तृतीयेनाऽऽत्मस्पर्णा वा एते यजमानस्य गुह्यन्ते
यन्मरुत्वतीयाः प्राणमेव प्रथमेन स्पृणुतेऽपानं
द्वितीयेनाऽऽत्मानं तृतीयेनेन्द्रो वृत्रमहन्तं वेवा
अंब्रवन्महान्वा अयमसूयो वृत्रमवधीदिति तन्म-
हेन्द्रस्य महेन्द्रत्वं स एतं माहेन्द्रमुद्धारमुदहरत
वृत्रं हत्वाऽन्यासु देवतास्वधि यन्माहिन्द्रो गृह्यत
उद्धारमेव तं यजमान उद्धरतेऽन्यासु प्रजास्वधि
शुक्रपात्रेण गुह्णाति यजमानदेवतयो वै माहेन्द्र-
स्तेजः शुक्रो यन्माहिन्द्रं शुक्रपात्रेण गुह्णाति
यजमान एव तेजो दधाति (३) ॥

(प्रथमेनागुह्यति देवतास्वधाविश्रुतिश्च) ।

(आदित्यग्रहकथनम्)

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ षष्ठाष्टके पञ्चमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

आदितिः पुत्रकामा साभ्येभ्यो वेवेभ्यो ब्रह्मौदन-
मंपचत्स्या उच्छेर्षणमददुस्तत्प्राश्नात्सा रेतोऽधत्त
तस्यै चत्वार आदित्या अजायन्त सा द्वितीयमप-
चत्साऽभन्यतोच्छेर्षणान्म इभेऽज्ञत यदग्ने प्राशि-
ष्यामीतो मे वसीयांसो जनिष्यन्त इति साऽग्ने
प्राश्नात्सा रेतोऽधत्त तस्यै व्यृद्धमाण्डमजायत
साऽऽदित्येभ्य एव (१) तृतीयमपचद्भोगाय म
इदं श्रान्तमस्त्विति तेऽन्नवन्वरे वृणामहे योऽतो
जायाता अस्माकं स एकोऽसद्योऽस्य प्रजायामृ-
घ्याता अस्माकं भोगाय भवादिति ततो विवस्वा-
नावित्योऽजायत तस्य वा इयं प्रजा यम्भुष्या-
स्तास्वेक एवर्धो यो यजते स देवानां भोगाय
भवति देवा वै यज्ञात् (२) रुद्रमन्तरायन्तस
आदित्यानन्वाक्रमत ते द्विदेवत्यान्प्रापद्यन्त तान्न
प्रति प्रथच्छन्तस्मादपि बर्धं प्रपर्जं न प्रति प्र
यच्छन्ति तस्माद्द्विदेवत्येभ्य आदित्यो निर्गृह्यते
यदुच्छेर्षणादजायन्त तस्मादुच्छेर्षणादगृह्यते ति-
सृभिर्ऋग्भिर्गृह्णाति माता पिता पुत्रस्तदेष तर्भिषु-
नमुल्बं गर्भो जरायु तदेष तत् (३) मियुनं
पशवो वा एते यदादित्य उगर्दाधि दृष्ट्वा मध्यतः

(सावित्रवैश्वदेवग्रहकथनम्)

श्रीणात्सूर्जमेव पशूनां मंध्यतो दंघाति गृतात-
 इक्येन मेध्यत्वाय तस्मादात्मा पक्कं इहे पशवो वा
 एते यदादित्यः परिश्रित्यं गृह्णाति प्रतिरुध्यैवास्मै
 पशून्गृह्णाति पशवो वा एते यदादित्य एष रुद्रो
 यदाग्निः परिश्रित्यं गृह्णाति रुद्रादेव पशून्तदंघाति
 (४) एष वै विवस्वानादित्यो यदुपाञ्जुसर्वनः
 स एतमेव सोमपीथं परि शय आ तृतीयसवना-
 द्विवस्व आदित्यैष ते सोमपीथ इत्याहु विवस्वन्त-
 मेवाऽऽदित्यः सोमपीथेन समंर्धयति या दिव्या
 वाहिस्तया त्वा श्रीणामीति षष्टिकामस्य श्रीणी-
 यादृष्टिमेवावं रुन्धे यदि ताजकप्रस्कन्देर्षुकः
 पर्जन्यः स्याद्यदि चिरमवर्षुको न सादयत्यसंज्ञाद्धि
 प्रजाः प्रजायन्ते नानु वर्षदकरोति यदनुवषदकु-
 यावृद्धं प्रजा अन्यवसृजेन्न हृत्वाऽन्वीक्षेत यदन्वी-
 क्षेत चक्षुरस्य प्रमायकः स्यात्तस्मान्नान्वीक्ष्यः
 (५) ॥

(एव यज्ञाञ्जराय तदेव तदन्वदंघाति न
 सप्तविंशतिविश्व) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 पञ्चमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ षष्ठाष्टके पञ्चमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

अन्तर्यामपात्रेण सावित्रमाग्नियणाद्गृह्णाति प्र-
 आपतिर्वा एष यदाग्निः प्रजानीं प्रजननाय न
 सादयत्यसंज्ञाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते नानु वर्षदक-

(सावित्रवैश्वदेवग्रहकथनम्)

रोति यदनुवषट्कुर्याद्भुद्रं प्रजा अन्ववसृजेदेष वै
 गायत्रो देवानां यत्सवितैष गायत्रिये लोके गृह्यते
 यदाग्रयणो यदस्तयामपात्रेण सावित्रमाग्रयणाद्गृ-
 ह्णाति स्वादेवैनं योनेर्निर्गृह्णाति विश्वे (१) देवा-
 स्तुतीय* सर्वनं नोदयच्छन्ते सवितारं प्रातःसवन-
 भाग* सन्तं तृतीयसवनमभि पथेणयन्ततो वै ते
 तुतीय* सर्वनमुदयच्छन्त्यस्तृतीयसवने सावित्रो
 गृह्यते तृतीयस्य सर्वनस्योद्यत्यै सवितृपात्रेण वैश्व-
 देवं कलशाद्गृह्णाति वैश्वदेव्यो वै प्रजा वैश्वदेवः
 कलशः सविता प्रसवानामीशे यत्सवितृपात्रेण
 वैश्वदेवं कलशाद्गृह्णाति सवितृप्रसूत एवास्मै
 प्रजाः प्र (२) जनयति सोमे सोममभि गृह्णाति
 रेतं एव तद्धधाति सुशर्माऽसि सुप्रतिष्ठान इत्याह
 सोमे हि सोममभिगृह्णाति प्रतिष्ठित्या एतास्मिन्वा
 अपि ग्रहं मनुष्येभ्यो देवेभ्यः पितृभ्यः क्रियते सुश-
 र्माऽसि सुप्रतिष्ठान इत्याह मनुष्येभ्य एवैतेन
 करोति बृहदित्याह देवेभ्य एवैतेन करोति नम
 इत्याह पितृभ्य एवैतेन करोत्येतावर्तवै देवता-
 स्ताभ्य एवैन* सर्वाभ्यो गृह्णात्येष योनिर्विश्वे-
 भ्यस्त्वा देवेभ्य इत्याह वैश्वदेवो व्येषः (३) ॥

(विश्वे प्र पितृभ्य एवैतेन करोत्येकात्रविंशतिश्च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 पञ्चमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ वृषाणके पञ्चमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

प्राणो वा एष यदुपाङ्गुर्वदुपाङ्गुपात्रेण प्रथ-
मश्चोत्तमश्च ग्रहौ गृह्यते प्राणमेवानुं प्रयन्ति प्राण-
मनुद्यन्ति प्रजापतिर्वा एष यदाश्रयणः प्राण उपा-
ङ्गुः पत्नीः प्रजाः प्रजनयन्ति यदुपाङ्गुपात्रेण
पात्नीवतमाश्रयणाद्गृह्णाति प्रजानां प्रजननाय
तस्मात्प्राणं प्रजा अनु प्र जायन्ते देवा वा इतइतः
पत्नीः सुवर्गम् (१) लोकमजिगाङ्गसन्ते
सुवर्गं लोकं न प्राजानन्त एतं पात्नीवतमपश्यन्त-
मगृह्णत ततो वै सुवर्गं लोकं प्राजानन्यत्पात्नी-
वतो गृह्यते सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै स सोमो
नातिष्ठत स्त्रीभ्यो गृह्यमाणस्तं घृतं वर्जं
कृत्वाऽन्नन्तं निरिन्द्रियं भुतमगृह्णन्तस्मात्स्त्रियो
निरिन्द्रिया अदाशादीरपि पापात्पुङ्गव उपस्ति-
तरम् (२) घदन्ति यदघृतेन पात्नीवतः श्रिणाति
वर्जणैर्वैनं वशं कृत्वा गृह्णात्युपयामगृहीतोऽमी-
त्याह्रियं वा उपयामस्तस्माद्दिनां प्रजा अनु प्र
जायन्ते बृहस्पतिसुतस्य त इत्याह ब्रह्म वै देवानां
बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मिं प्रजाः प्र जनयतीन्दो इत्याह
रेतो वा इन्दु रेत एव तदधातीन्द्रियाव इति (३)
आह प्रजा वा इन्द्रियं प्रजा एवास्मै प्र जनयत्यन्ना
इ इत्याहाभिर्वै रेतोधाः पत्नीषु इत्याह मिथुनत्वार्यं
सज्जुदेवेन त्वष्टा सोमं पिबेत्याह त्वष्टा वै पशुनां
मिथुनानां रूपकद्रुपमेव पशुषु दधाति देवा वै

(हारियोजनेग्रहकथनम्)

त्वष्टास्मभिघासस्तस्मात्पत्नीः प्रापयत तं न प्रति
 प्रायच्छन्तस्मादपि (४) वध्यं प्रपञ्चं न प्रति प्र
 यच्छन्ति तस्मात्पाल्नीवते त्वष्टेऽपि गृह्यते न
 सादयत्यासन्नाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते नानु वषट्क-
 शोति यदनुवषट्कुर्याद्भुदं प्रजा अन्ववसृजेयन्नानु-
 वषट्कुर्याद्दशान्तममीत्सोमं भक्षयेद्दुपास्वनु वष-
 ट्करोति न रुद्रं प्रजा अन्ववसृजति शान्तममी-
 त्सोमं भक्षयत्यमीन्नेष्टुरूपस्यमा सीद (५) नेष्टः
 पत्नीमुदानयेत्याहाग्नादेव नेष्टरि रेतो दधाति
 नेष्टा पत्नियामुक्तात्रा सं ख्यापयति प्रजापतिर्वा
 एष यदुक्ताता प्रजानीं प्रजननायाप उप प्र वर्त-
 यति रेत एव तत्सिञ्चत्युरुणोप प्र वर्तयत्युरुण हि
 रेतः सिञ्चते नञ्कुर्योरुमुप प्र वर्तयति यदा हि
 नम करुमवत्यथ मिथुनी भवतोऽथ रेतः सिञ्चतेऽथ
 प्रजाः प्र जायन्ते (६) ॥

(पत्नीः सुवर्गमुपस्वित्तरामिन्द्रियाथ इत्यपि

सीद मिथुन्यष्टौ च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाहके
 पञ्चमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ षष्ठाहके पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

इन्द्रो वृत्रमहन्तस्य शर्षिकपालमुदौञ्जत्स
 द्रौणकलशोऽभवत्तस्मात्सोमः समस्रवरस हारियो-
 जनोऽभवत्तं व्यचिकित्सज्जुहवानी इ मा हौषा इ-
 मिति सोऽमन्यत यद्दोष्याम्यामः हौष्यामि यन्न

(हारियोजनग्रहकथनम्)

होष्यामि यज्ञवेशसं करिष्यामीति तमभियत
 होतु* सोऽग्निरन्नवीन्न मय्याम* होष्यसीति तं
 धानाभिरश्रीणात् (१) त* श्रुतं भूतमजुहो-
 षद्धानाभिर्हारियोजन* श्रीणाति श्रुत्स्वार्थं श्रुत-
 मेवैतं भूतं जुहोति ब्रह्मीभिः श्रीणात्येवावतीरेवा-
 स्यामुष्मिच्छंके कामदुघा भवन्त्यथो सत्त्वाद्दुरेता
 वा इन्द्रस्य पृश्रयः कामदुघा यद्धारियोजनीरिति
 तस्माद्ब्रह्मीभिः श्रीणीयादृक्सामे वा इन्द्रस्य हरी
 सोमपानौ तयोः परिधय आधानं यदप्रहृत्य
 परिधीर्जुहुयादन्तराधानाभ्याम् (२) घासं प्र य-
 च्छेत्प्रहृत्य परिधीर्जुहोति निराधानाभ्यामेव घासं
 प्र यच्छत्सुञ्जेता जुहोति यातयामेव श्वेतर्षध्वर्युः
 स्वगाळतो यदध्वर्युर्जुहुयाद्यथा विमुक्तं पुनर्पुनक्ति
 तादृमेव तच्छीर्षाधिनिधार्य जुहोति शीर्षतो हि
 स समर्भवद्विक्रम्य जुहोति विक्रम्य हन्द्रो वृत्रे-
 महन्त्समृद्धयै पशवो वै हारियोजनीर्यत्सामि-
 न्यादल्पाः (३) एनं पशवो भजन्त उप तिष्ठे-
 रन्यन्न सैमिन्धाद्ब्रह्व एनं पशवोऽभजन्त उप
 तिष्ठेरन्मनसा सं वाधत उभयं करोति ब्रह्व एवैतं
 पशवो भुजन्त उप तिष्ठन्त उभेतयुंपशुवभिच्छन्ते
 य एव तन्न सोमपीथस्तमेवाव रुन्धत उत्तरवेद्यां
 नि वपति पशवो वा उत्तरवेदिः पशवो
 हारियोजनीः पशुष्वेव पशुन्प्रति षापयन्ति (४) ॥

(अश्रीणादन्तराधानाभ्यामल्पाः स्थापयन्ति) ।

(आश्रयणादीनां पुनर्महकथनम्)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ षष्ठाष्टके पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

अहान्वा अनु प्रजाः पशवः प्र जायन्त उपाश्व-
न्तर्यामावजावयः शुक्रामन्थिनौ पुरुषा ऋतुग्रहा-
नेकशफा आदित्यग्रहं भावं आदित्यग्रहो भूर्यि-
ष्टामिर्ऋग्भिर्गृह्यते तस्माद्वाषः पशूनां भूर्यिष्टा
यन्निरुपाश्व हस्तेन विगृह्णाति तस्माद्द्वौ
धीनजा जनयत्यथावथो भूर्यसीः पिता वा एष य-
दाग्रयणः पुत्रः कलशो यदाग्रयण उपदस्येत्कल-
शाद्गृहणीयाद्यथा पिता (१) पुत्रं क्षित
उपधावति तादृगेव तद्यत्कलशं उपदस्येदाग्रयणा-
द्गृहणीयाद्यथा पुत्रः पितरं क्षित उपधावति
तादृगेव तदात्मा वा एष यज्ञस्य यदाग्रयणो य-
द्ग्रहो वा कलशो वोपदस्येदाग्रयणाद्गृहणी-
यादात्मन एवाधि यज्ञं निष्करोत्यविज्ञातो वा
एष गृह्यते यदाग्रयणः स्थाल्या गृह्णाति वाय-
व्येन जुहोति तस्मात् (२) गर्भेणाविज्ञातेन
ब्रह्महास्रंभ्रथमव यन्ति परा स्थालीरस्यन्शुद्राय-
व्यानि हरन्ति तस्मास्त्रिंशं जातां पराऽस्यन्सु-
त्तुमाश्व हरन्ति यत्पुरोरुचमाह यथा वस्यस
आहरति तादृगेव तद्यद्ग्रहं गृह्णाति यथा
वस्यस आहत्य प्राऽऽहं तादृगेव तद्यत्सादयति

यथा वस्यस उपनिधायापक्रामति तादृगेव तद्यद्वै
 यज्ञस्य साम्ना यजुषा किरयते शिथिलं तद्यद्वा
 तद्वृद्धं पुरस्तादुपयामा यजुषा मृह्यन्त उपरिंहादुप-
 यामा ऋषा यज्ञस्य धृत्यै (३) ॥

(यथा पिता तस्मादपक्रामति तादृगेव
 तद्यद्वावृद्धं च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ षष्ठाष्टके पञ्चमप्रपाठक एकावशोऽनुवाकः) ।

प्रान्यानि पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि यानि
 पराचीनानि प्रयुज्यन्तेऽमुमेव तैर्लोकमभि जयति
 पराङ्घ्रिष्व ह्यसौ लोको यानि पुनः प्रयुज्यन्ते
 हममेव तैर्लोकमभि जयति पुनः पुनरिव ह्ययं
 लोकः प्रान्यानि पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि यानि
 पराचीनानि प्रयुज्यन्ते तान्यन्वोषधयः परा भवन्ति
 यानि पुनः (१) प्रयुज्यन्ते तान्यन्वोषधयः
 पुनरा भवन्ति प्रान्यानि पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि
 यानि पराचीनानि प्रयुज्यन्ते तान्यन्वारण्याः पश-
 वोऽरण्यमपं यन्ति यानि पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यनु
 आम्वाः पशवो आममुपावयन्ति यो वै अहाणां
 निदानं वेद निदानवान्भवत्याज्यमित्युक्थं तद्वै
 अहाणां निदानं यदुपांशु शंसति तत् (२)
 उपांश्वन्तर्यामयोर्यदुच्चैस्तदितरेषां अहाणामेतद्वै

(सोमपात्रस्तुतिः)

ग्रहाणां निदानं य एवं वेद निदानं बान्भवति यो
 वै ग्रहाणां मिथुनं वेद प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनै-
 र्जायते स्थालीभिर्न्ये ग्रहा गुह्यन्ते वायव्यैरन्य
 एतद्वै ग्रहाणां मिथुनं य एवं वेद प्र प्रजयां
 पशुभिर्मिथुनैर्जायत इन्द्रस्त्वष्टुः सोममभीषहा-
 ऽपित्स विश्वहृ (३) ध्याच्छ्रित्स आत्मन्ना रमणं
 नाविन्दत्स एताननुसवनं पुरोडाशानपरुयत्ताजिर-
 षपत्तेर्वै स आत्मन्ना रमणमकुरुत तस्मादनुसवनं
 पुरोडाशा निरुप्यन्ते तस्मादनुसवनं पुरोडाशानां
 प्राश्नीयाद्वात्मन्नेवाऽऽरमणं कुरुते नैनं सोमोऽति
 पवते ब्रह्मवादिनो वंदन्ति नचा न यजुषा पृ-
 क्तिराप्यतेऽथ किं यज्ञस्थं पाहृक्तत्वमिति धानाः
 करम्भः परिवाप. पुरोडाशः पयस्या तेन पृक्ति-
 राप्यते तयज्ञस्थं पाहृक्तत्वम् (४) ॥

(मन्वि नानि पुनः शस्तति तद्विष्वङ्किं चतुर्दश च) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाहके

पञ्चमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

इन्द्रो वृत्रायाऽऽयुर्वै पशेन सुवर्गायन्द्रो परुञ्जिरदितेरन्तर्यामपात्रेण पाण उपा-
 श्वापात्रेणेन्द्रो वृत्रमहन्तरय ग्रहान्वै पान्यानि पात्राप्येकादश ॥ ११ ॥

इन्द्रो वृत्राय पुनर्कतुनाऽऽह मिथुनं पशवो नेष्टः परनीमुपाश्व-
 न्त्यापयोर्विचकारिशशत् ॥ १२ ॥

हरिः ॐ ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाहके

पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

सुवर्गाय वा एतानि लोकाय ह्यन्ते यद्दक्षि-
णानि द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोति द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्या आग्नीध्रे जुहोत्यन्तरिक्ष एवाऽऽक्रमते
सदोऽभ्यैति सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति सौरीभ्यां-
सुरभ्यां गार्हपत्ये जुहोत्यमुमेवैनं लोकं समारो-
हयति नद्यवत्यर्चाऽऽग्नीध्रे जुहोति सुवर्गस्य लोक-
स्याभिनीत्यै दिवं गच्छ सुवः पतेति हिरण्यम् (१)
हुत्वोद्गृह्णाति सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति रूपेण
वो रूपमभ्यैमीत्याह रूपेण ह्यासाः रूपमभ्यैति
यद्विरण्येन तथोवो विश्ववेदा वि भजत्वित्याह
तथो हं स्म वै विश्ववेदा देवानां दक्षिणा वि
भजति तेनैवैना वि भजत्येतर्त्तं अग्ने राधः (२)
एति सोमच्युतमित्याह सोमच्युतः ह्यस्य राध
रेति तन्मित्रस्य पथा नयेत्याह शान्त्या अतस्य
पथा भेत चन्द्रदक्षिणा इत्याह सत्यं वा ऋतः स-
त्येनैवैना ऋतेन वि भजति यज्ञस्य पथा सुविता
नयन्तीरित्याह यज्ञस्य ह्येताः पथा यन्ति यदक्षिणा
ब्राह्मणमद्य राध्यासम् (३) ऋषिमार्षेयमित्या-
हैष वै ब्राह्मण ऋषिरार्षेयो यः शुश्रूषान्तस्मादि-
वमाह वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षमित्याह सुवर्ग-
मेवैनं लोकं गमयति यतस्व सदस्यैरित्याह मित्र-

(समिष्टयजुर्होमकथनम्)

त्वायास्मद्वात्रा देवत्रा गच्छत मधुमतीः प्रदाता-
रमा विशतेत्याह वयमिह प्रदातारः स्मोऽस्मान-
नमन्न मधुमतीरा विशतेति (४) वाचेतदाह
हिरण्यं वदाति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिं रेव पुर-
स्ताद्धत्ते सुवर्गस्य लोकस्यानुक्यात्या अग्नीधेव-
दात्यमिधुस्वामेवतुं प्रीणाति ब्रह्मणे वदाति प्रसृत्यै
होत्रे वदात्यात्मा वा एष यज्ञस्य यद्धोताऽऽत्मान-
मेव यज्ञस्य दक्षिणाभिः समर्धयति (५) ॥

[हिरण्यं राघो राघ्यासं मधुमतीरा विशतेत्यष्टाभिश्चाह] ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः)

समिष्टयजूंषि जुहोति यज्ञस्य समिष्ट्यै यद्वै
यज्ञस्य कूरं यद्विलिष्टं यदत्येति यज्ञात्येति यद-
तिकरोति यन्नापि करोति तदेव तैः प्रीणाति
नवं जुहोति नव वै पुरुषे प्राणाः पुरुषेण
संभितो यार्वाभेय यज्ञस्तं प्रीणाति षड्ऋग्विंशान्
जुहोति षड्वा ऋतवं ऋतूनेव प्रीणाति अग्नि
यजूंषि (१) अयं इमे लोका इमानेव लोका
प्रीणाति यज्ञं यज्ञं गच्छत्पतिं गच्छेत्याह
यज्ञपतिमेवैनं गमयति स्वां योनिं गच्छेत्याह
स्वामेवैनं योनिं गमयत्येष तं यज्ञो यज्ञपते सह-
सूक्तवाकः सुवीर इत्याह यज्ञमान एव वीर्यं

(अवभृथयजुर्होमकथनम्)

दधाति धामिष्ठो हं सात्यहव्यो देवभागं पंप्रच्छ
 यत्सृज्यान्बहुयाजिनोऽयिंजो यज्ञे (२) यज्ञं
 प्रत्यतिष्ठिषा ३ यज्ञपता ३ विति स होवाच यज्ञ
 पताविति सत्याद्वै सृज्याः परा कश्चुरिति होवाच
 यज्ञे वाच यज्ञः प्रतिष्ठाप्यं आसीद्यजमानस्यापरा-
 भावायेति देवा मातृविदो मातृं विस्वा मातृ
 मितेत्याह यज्ञ एव यज्ञं प्रतिं ष्ठापयति यजमान-
 स्यापराभावाय (३) ॥

(यजुर्हवि यज्ञ एकवत्वारिंशच्च) ।

इति ऋणयजुर्वेदयितैचिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 षष्ठप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठप्रपाठके तृतीयेऽनुवाकः) ।

अवभृथयजुर्हविं जुहोति यदेवावांशीनमेकहा-
 यनादेनः करोति तदेव तेरेव यजतेऽपोऽवभृथमवै-
 त्यप्स वै वरुणः साक्षादेव वरुणमव यजते बर्त्मना
 वा अन्वित्यं यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति साम्नां
 प्रस्तोताऽन्वैति साम वै रक्षोहा रक्षणाभर्पहत्यै
 त्रिनिधनमपैति त्रयं ह्ये लोका एभ्य एव लोकेभ्यो
 रक्षांसि (१) अर्पं हन्ति पुरुषः पुरु ते निवद
 मुपैति पुरुषःपुरुषो हि रक्षस्वी रक्षणाभर्पहत्या
 उरुं हि राजा वरुणश्चकारेत्याह प्रतिष्ठित्यै शतं ते
 राजन्मि वजः सहस्रमित्याह भेषजमेवास्मै करोत्य-
 मिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्याह वरुणपाशमेवाभि

(अवभृचयजुर्होमकथनम्)

तिष्ठति बर्हिर्भवे जुहोत्याहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथो
 अभिवत्येव जुहोत्यपबर्हिषः प्रयाजान् (२)
 यजति प्रजा वै बर्हिः प्रजा एव वरुणपाशान्मु-
 श्रत्यार्ज्यभागौ यजति यज्ञस्यैव चक्षुषी नास्तरिति
 वरुणं यजति वरुणपाशादेवैनं मुञ्चत्यग्नीवरुणो
 यजति साक्षादेवैनं वरुणपाशान्मुञ्चत्यपबर्हिषावनू-
 याजो यजति प्रजा वै बर्हिः प्रजा एव वरुणपाशा-
 न्मुञ्चति चतुरं प्रयाजान्यजति द्वावनूयाजौ षट्सं
 पयन्ते षड्वा ऋतवः (३) ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठ-
 त्यवभृथ निषङ्गकृणोत्याह यथादितमेव वरुणमव
 यजते समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तरित्याह समुद्रे ह्यन्त-
 र्वरुणः सं त्वा विशन्वोषधीरुताऽऽप इत्याहाद्भि-
 रेवैनमोषधीभिः सम्यञ्चं दधाति देवीराप एष वो
 गर्भ इत्याह यथायजुरवैतत्पशवो वै (४) सोमो
 यद्भिन्दुनां भक्षयेत्पञ्चमान्तस्याद्वरुणस्त्वेनं गृह्णीया-
 थन्न भक्षयेत्पञ्चः स्यान्नैनं वरुणो गृह्णीयादुपस्पृ-
 श्यमेव पञ्चमान्भवति नैनं वरुणो गृह्णाति प्रति-
 युतो वरुणस्य पाश इत्याह वरुणपाशादेव निर्भु-
 च्यतेऽप्रतीक्षमा यन्ति वरुणस्यान्तर्हिंस्या एधोऽस्ये-
 धिधीमहीत्याह समिवैधार्धि नमस्यन्त उपायन्ति
 तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याह तेज एवाऽऽत्म-
 न्धत्ते (५) ॥

(रक्षांसि प्रयाजानुतयो वै नमस्यन्तो द्वाःष च)

इति ऋष्णयजुर्वेदीयतैचिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः)

स्फ्येन वेदिमुद्धन्ति रथाक्षेण वि मिमीते यूपै
मिनोति त्रिवृतमेष वज्रं संमृत्य आतृष्याय प्र
हरति स्तुत्यै यदस्तवेदि मिनुय हेवलोकमपि अये-
यद्देहिर्वेदि मनुष्यलोकं वेद्यन्तस्य संधौ मिनात्युभ-
धौलोकयोरभिजित्या उपरसंमितां मिनुयात्पितृलो-
ककामस्य रक्षानसंमितां मनुष्यलोककामस्य च-
पालसंमितामिन्द्रियकामस्य सर्वान्समान्प्रतिष्ठा-
कामस्य ये त्रयो मध्यमास्तान्समान्पञ्चकामस्यै-
तान्वै (१) अनु पञ्च उपतिष्ठन्ते पञ्चामानेष
भवति व्यतिषजेदितरान्प्रजयैवैनं पञ्चामिर्व्यतिषजति
यं कामयेत प्रमायुकः स्यादिति गर्तामितं तस्य
मिनुयादुत्तरार्धं वर्षिष्ठमथ हसीयाऽसमेषा वै
गर्तामिथस्यैवं मिनोति ताजकश्च मीयते दक्षि-
णार्धं वर्षिष्ठं मिनुयात्सुवर्गकामस्याय हसीयाऽ-
समाक्रमणमेष तस्सेतुं यजमानः कुरुते सुवर्गस्य
लोकस्य समष्टवै (२) यदेकस्मिन्यूपे द्वे रक्षाने
परिव्ययति तस्मादेको द्वे जाये विन्दते यज्ञैकाऽ
रक्षानां द्वयोर्यूपयोः परिव्ययति तस्मात्त्रैका द्वौ
पती विन्दते यं कामयेत स्वर्गस्य जायेतेत्युपान्ते
तस्य व्यतिषजेत्स्वर्गवास्य जायते यं कामयेत

(पञ्चैकादशिनीकथनम्)

पुमानस्य जायेतेत्यान्तं तस्य प्र वैष्टयेत्पुमानेवास्य
 (३) जायतेऽसुरा वै देवाभ्यक्षिणत उपानयन्ता-
 न्देवा उपशयेनैवापानुदन्त तदुपशयस्योपशयत्वं
 यदक्षिणत उपशय उपशये भ्रातृव्यापमुच्ये सर्वे
 वा अन्ये यूपाः पद्भामन्तोऽथोपशय एवापद्भाम-
 स्थ यजमानः पशुर्यज्ञ निर्दिशेदार्तिमार्त्तयजमा-
 नोऽसौ ते पद्भारिति निर्दिशेद्यं द्विष्याद्यमेव (४)
 द्वेष्टि तमस्मै पशुं निर्दिशति यदि न द्विष्यादास्तुस्ते
 पद्भारिति ह्युवाञ्च आम्भाम्पद्भान्निहन्ति नाऽऽरण्या-
 न्प्रजापतिः प्रजा असृजत सोऽञ्ज, यो न व्याध्व्यत स
 एतामैकादशिनीमपश्यत्तया वै सोऽजाद्यमवार्कन्ध
 यद्दश यूपा भवन्ति दशाक्षरा विराड्जै विराड्वि-
 राजैवाजाद्यज्वं रुन्धे (५) य एकादशः स्तन
 एवास्यै स दुह एवैनां तेन वज्रो वा एषा सं मी-
 यते यदैकादशिनी सेश्वरा पुरस्तात्प्रत्यर्धं यज्ञः
 संमर्दितोर्यत्पोत्नीवर्तं मिनोर्ति यज्ञस्य प्रत्युत्तंध्ये
 सयत्वार्यं (६) ॥

(वै सर्पष्टयै पुमानेवास्य यमेव रुन्धे विश्वार्च)

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
 षष्ठप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत स रिरिचानोऽमन्यत
 स एतामैकादशिनीमपश्यत्तया वै स आयुरिन्द्रियं
 वीर्यमात्मब्रधत्त प्रजा इव सल्लु वा एष सृजते यो

(पश्वेकादशिनोरुत्थनम्)

यजते स एतर्हि रिरिचान इव यदेवैकादशिनी
 भवत्याधुरेव तयेन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते
 प्रयाऽऽधेयेन वापयति मिथुनश् सारस्वत्या करोति
 रेतः (१) सौम्यर्न दधाति प्र जनयति पौष्णेन
 बाह्रस्पश्यो भवति ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्म-
 णैवास्मै प्रजाः प्र जनयति वैश्वदेवो भवति वैश्व-
 देव्यो वै प्रजाः प्रजा एवास्मै प्र जनयतीन्द्रिय-
 मेवैन्द्रेणाव रुन्धे विशां मारुतेनाजो वरुणमैन्द्राग्नेर्न
 प्रसवार्य सावित्रो निर्वरुणत्वार्थं वारुणो मध्यत
 ऐन्द्रमा लभते मध्यत एवेन्द्रियं यजमाने दधाति
 (२) पुरस्ताद्वैन्द्रस्य वैश्वदेवमा लभते वैश्वदेवं
 वा अन्नमन्नमेव पुरस्ताद्धत्ते तस्मात्पुरस्तादन्नमयत
 ऐन्द्रमालभ्य मारुतमा लभते विड्वै मरुतो विशा-
 मेवास्मा अनु वध्नाति यदि कामयेत योऽर्बगतः
 सोऽर्ब रुध्यतां योऽर्बरुद्धः सोऽर्ब गच्छत्वित्यैन्द्रस्य
 लोके वारुणमा लभेत वारुणस्य लोक ऐन्द्रस्य
 (३) य एवार्बगतः सोऽर्ब रुध्यते योऽर्बरुद्धः
 सोऽर्ब गच्छति यदि कामयेत प्रजा महेयुरिति
 पशून्वयतिषजेत्प्रजा एव मोहयति यदमिवाहतोऽर्पां
 वारुणमालभेत प्रजा वरुणो गृहीयादक्षिणत
 उदञ्चमा लभतेऽपवाहतोऽर्पां प्रजानामवर्णना-
 हाय (४) ॥

(रेतो यजमाने दधाति लोक ऐन्द्रश् सप्तविंशच्च) ।

(सौम्यचरकयनेम्)

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

इन्द्रः पत्नियामनुमयाजयत्तां पर्यग्निकृतामुद-
सृजत्तया मनुराध्नोयत्पर्यग्निकृतं पात्नीवतमत्सृजति
यामेव मनुर्ऋद्धिमाध्नोत्तामेव यजमान ऋध्नोति
यज्ञस्य वा अप्रतिष्ठितायज्ञः परा भवति यज्ञं
पराभवंन्तं यजमानोऽनु परा भवति यदाज्येन
पात्नीवतः संस्थापयति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै यज्ञं
प्रतिष्ठन्तं यजमानोऽनु प्रति तिष्ठतीष्टं वपया
(१) भवत्यनिष्टं वशयाऽथ पात्नीवतेन प्र
चरति तथैव प्र चरत्यथो एतर्होवास्य याम-
स्त्वाष्टो भवति त्वया वै रेतसः सित्तस्य रूपाणि
वि करोति तमेव वृषाणं पत्नीश्वरिं सृजति सोऽस्मै
रूपाणि वि करोति (२) ॥

(वपया षट्त्रिंशच्च ।)

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

मन्ति वा स्ततोर्भं यदभिषुण्वन्ति यत्ताभ्यां
भवंति यथा मृतायांनुस्तरणीं मन्ति ताहमेव
तयदुत्तरार्धे वा मध्ये वा जुहुयाद्देवताभ्यः समदं
दध्यादक्षिणार्धे जुहोत्येषा वै पितृणां दिक्स्वार्था-
मेव दिशि पितभिरधदयत उद्गातुभ्यो हरन्ति साम-

देवत्यो वै सौम्यो यदेव साप्रंश्छम्बटकुर्वन्ति
 तस्यैव स ज्ञान्तिरव (१) ईक्षन्ते पावित्रं वै सौम्य
 आत्मानमेव पवयन्ते य आत्मानं न परिपश्येदि-
 तासुः स्यादभिर्दिदिं छत्वाऽवेक्षेत तस्मिन्हात्मानं
 परिपश्यत्यथो आत्मानमेव पवयते यो गतमनाः
 स्यात्सोऽवेक्षेत यन्मे मनः परागतं यद्वा भे अपरा-
 गतम् । राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासुं धारयामसीति
 यनं एवाऽऽत्मन्दाधार (२) न गतमना भवत्यप
 वै तृतीयसवने यज्ञः कामतीजानादनीजानमभ्या-
 म्नावैष्णव्यर्चा घृतस्य यजत्याग्निः सर्वा देवता
 विष्णोर्यज्ञो देवतांश्चैव यज्ञं च दाधारोपाशु य-
 जति मिथुनस्वायं ब्रह्मवादिनो वदन्ति मिथो
 यज्ञस्य स्विष्टं युवते बरुणो दुरिष्टं कं तर्हि यज्ञः
 कं यजमानो भवतीति यन्मैत्रावरुणीं वशाभाल-
 भते मित्रेणैव (३) यज्ञस्य स्विष्टं शमयति व-
 रुणेन दुरिष्टं नाऽऽतिमार्च्छति यजमानो यथा वै
 लाङ्गलेनोर्वरीं प्रमिन्दन्त्येवमृक्सामे यज्ञं प्र भिन्तो
 यन्मैत्रावरुणीं वशाभालभते यज्ञायैव प्रमिञ्चाय
 मस्यमन्त्रवास्वति ज्ञान्त्यै यातयामानि वा एतस्य
 छन्दांसि य ईजानश्छन्दसामेष रसो यद्दृशा
 यन्मैत्रावरुणीं वशाभालभते छन्दांस्येव पुनरा
 प्रणिास्यथातयामस्वायाथो छन्दःस्येव रसं वपाति
 (४) ॥

(अर्धं दाधार मित्रेणैव प्रीणाति षड्) ।

(अतिशयाप्रवृत्तयन्त्रे)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

देवा वा इन्द्रियं वीर्यं व्यभजन्त ततो यद-
त्य क्षिप्यत तदतिग्राह्या अभवन्तदतिग्राह्याणाम-
तिग्राह्यत्वं यदतिग्राह्या गृह्यन्ते इन्द्रियमेव तद्वीर्यं
यजमान आत्मन्धत्ते तेज आग्नेयेनेन्द्रियमैन्द्रेण
ब्रह्मवर्चसं सौर्येणोपस्तम्भनं वा एतद्यज्ञस्य यद-
तिग्राह्याश्रके पृष्ठानि यत्पृष्ठेन गृह्णीयात्प्रश्वं
यज्ञं पृष्ठानि सः शृणीयुर्गदुक्थ्ये (१) गृह्णी-
यात्प्रत्यश्वं युज्जर्भतिग्राह्याः सः शृणीयुर्विश्वजिति
सर्वपृष्ठे अहीतवर्षा यज्ञस्यं सवीर्यत्वायं प्रजापति-
र्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्स प्रियास्तनूरप न्यधत्त
तदतिग्राह्या अभवन्वित्तुस्तस्य यज्ञ इत्याहुयस्था-
तिग्राह्या न गृह्यन्ते इत्यप्यग्निष्टोमे ब्रहीतवर्षा
यज्ञस्यं सतनुत्वायं देवता वै सर्वाः सहशीरासन्ता
न ध्यावृतमगच्छन्ते देवाः (२) एत एतान्ग्रहान्-
नपश्यन्तान्गृह्णताऽऽग्नेयमग्निरेन्द्रमिन्द्रः सौर्यं-
सूर्यस्ततो वै तेऽन्माभिर्देवताभिर्व्यावृतमगच्छन्व-
स्येवं विकुर्ष एते अर्हा गृह्यन्ते व्यावृतमेव पाप्मना
आतुव्येण गच्छतमे लोकाश्शयोतिष्मन्तः समा-
वहीयाः काया इत्याहुराग्नेयेनास्मिँल्लोके ज्योति-
धत्त एन्द्रेणान्द्रासि इन्द्रवायू हि समुजौ सौर्येणा-

(अदाभ्यमहकथनम्)

मुष्मिँल्लोके (३) ज्योतिर्धत्ते ज्योतिष्मन्तोऽस्मा
इमे लोका भवन्ति समावद्दीर्याग्नेनाङ्कुरुत एताम्वै
ग्रहान्मन्वाविश्ववयसावविचा ताभ्यामिमे लोकाः
पराञ्चश्वावाञ्च प्राभुर्यस्यैवं विदुष एते ग्रहा
गृह्यन्ते प्रास्मा इमे लोकाः पराञ्चश्वावाञ्च
भान्ति (४) ॥

(उक्थेव देवा अमुष्मिँल्लोक एकाभर्चत्वारिंशच्च)

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त ते देवा
अदाभ्ये छम्दाश्सि सर्वानानि समस्थापयन्ततो
देवा अभवन्पराऽसुरा यस्यैवं विदुषोऽदाभ्यो गृह्यते
भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति यद्वै देवा
असुरामदाभ्येनादभ्नुवन्तददाभ्यस्यादाभ्यत्वं य एवं
वेदं दभ्नोत्येव भ्रातृव्यं नैनं भ्रातृव्यो दभ्नोति (१)
एषा वै प्रजापतेरतिमोक्षिणी नाम तन्नूर्यददाभ्य
उपनद्धस्य भृश्वार्येतिमुक्त्वा अतिं पाप्मानं
भ्रातृव्यं मुच्यते य एवं वेदं ज्ञन्ति वा एतत्सोमं
यदभिपृष्वन्ति सोमं हन्यमाने यज्ञो हन्यते यज्ञे
यजमानो ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं तद्यज्ञे यजमानः
कुरुते येन जीर्षन्सुवर्गं लोकमेतीति जीवग्रहो

(अह्नामहकथनम्)

वा एष यद्दाभ्योऽवभिषुतस्य गृह्णाति जीवन्त-
मेवैनं सुवर्गं लोकं गमयति वि वा एतद्यज्ञं
छिन्दन्ति यद्दाभ्ये सःस्यापर्यन्त्यः शूनपि सृजति
यज्ञस्य संतत्यै (९) ॥

(दध्नोत्यनभिषुतस्य गृह्णात्येकाञ्जर्विशतिर्ब)

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

देवा वै प्रवाहुग्रहानगृह्णात स एतं प्रजाप-
तिरःशुभंपश्यत्तमंगृह्णाति तेभ वै स अर्ध्नायस्यैव
विदुषोऽःशुर्मस्यत ऋध्नोत्येव सःसृदभिषुतस्य गृ-
ह्णाति सःसृद्धि स तेनाऽऽध्नोन्मनसा गृह्णाति
मन इव हि प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्या औदुम्बरेण
गृह्णात्यागूर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवाव रुन्धे चतुः
सक्ति भवति दिक्षु (१) एव प्रति तिष्ठति यो
वा अःशोरायतनं वेदाऽऽयतनवान्भवति वामदे-
व्यमिति साम तद्वा अस्याऽऽयतनं मनसा गार्थ-
मानो गृह्णात्यायतनवानेव भवति यदध्वर्युरःशुं
गृह्णात्तार्धयेदुभाभ्यां नर्धयेताध्वर्यवे च यजमानाय
ख यदध्वर्येदुभाभ्यामृधयेतानवानं गृह्णाति सैवा-
स्यधिर्हिरण्यमभि स्यनित्यमृतं वै हिरण्यमायुः
प्राण आयुषैवामृतमभि धिनोति शतमानं भवति

ज्ञातायुः पुरुषः ज्ञानेन्द्रियं आयुष्येवेन्द्रिये प्रति
तिष्ठति (२) ॥

(दिक्ष्वनितिं विश्वतिथं)

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठपपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ षष्ठाष्टके षष्ठपपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्वयादिशस्स रिंरिचा-
नोऽन्यत स यज्ञानां षोडशेन्द्रियं वीर्यमात्मा-
नेमभि समंक्खिदत्तत्षोडश्यंभवन्न वै षोडशी नाम
यज्ञोऽस्ति यद्वाव षोडशं स्तोत्रं षोडशं शस्त्रं
तेन षोडशी तत्षोडशिनः षोडशित्वं यत्षोडशी
गृह्यते इन्द्रियमेव तद्दीर्यं यजमान आत्मन्धत्ते
देवेभ्यो वै सुवर्गो लोकः (१) न प्रार्भवन्न एतं
षोडशिनमपश्यन्तमगृह्णत ततो वै तेभ्यः सुवर्गो
लोकः प्रार्भवद्यत्षोडशी गृह्यते सुवर्गस्य लोक-
स्याभिजित्या इन्द्रो वै देवानामानुजावर आसीत्स
प्रजापतिमुपाधावत्तस्मां एतं षोडशिनं प्रार्थच्छ-
त्तमगृह्णीत ततो वै सोऽग्नी देवतानां पर्येद्यस्यैवं
विदुषः षोडशी गृह्यते (२) अत्रमेव समानानां
पर्येति प्रातःसवने गृह्णाति वज्रो वै षोडशी वज्रः
प्रातःसवनं स्वादेवैनं धोनेर्निगृह्णाति सर्वनेसव-
नेऽभि गृह्णाति सर्वनात्मवनादेवैनं प्र जनयति
तृतीयसवने पशुकामस्य गृह्णायाद्ब्रह्मो वै षोडशी

(षोडशिमहकथनम्)

पशवस्तृतीयसवनं वज्रं वै वास्मै तृतीयसवनात्पशू-
नवं रुन्धे नोकथेयं गृह्णीयात्प्रजा वै पशवं
उक्तयानि यदुक्थेयं (३) गृह्णीयात्प्रजां पशूनस्य
निंदहेदतिरात्रे पशुकामस्य गृह्णीयाद्वज्रो वै
षोडशी वज्रं वै वास्मै पशूनं वरुध्य रात्रियोपरिष्ठा-
च्छमयस्यथ्यभिष्टोमे राजन्यस्य गृह्णीयात्त्र्याधृ-
त्कामो हि राजन्यो यजते साह एवास्मै वज्रं
गृह्णाति स एनं वज्रो भूर्या इन्धे निर्वां दहत्वे-
कविः २३२ स्तोत्रं भवति प्रतिष्ठित्यै हरिवच्छस्थत
इन्द्रस्य प्रियं धाम (४) उपाऽऽप्नोति कर्नीया-
२सि वै देवेषु छन्दाः २स्यासज्जयायाः २स्यसुरेभु ते
देवाः कर्नीयमा छन्दसा ज्यायच्छन्दोऽमि र्यश-
२सन्ततो वै तेऽसुराणां लोकमवृञ्जत यत्कर्नीयसा
छन्दसा ज्यायच्छन्दोऽमि विशः २सीति भ्रातृव्य-
स्यैव तल्लोकं वृङ्क्ते षडक्षराण्यतिं रेचयन्ति पशुवा
ऋतवं ऋतूनेव प्रीणाति चत्वारि पूर्वाण्यव कल्प-
यन्ति (५) चतुष्पद एव पशूनवं रुन्धे द्वे
उत्तरे द्विपद एवावं रुन्धेऽनुष्टुभमभि सं पादयन्ति
वाग्वा अनुष्टुभस्मात्प्राणार्षी वागुत्तमा समयधि-
पिवे सूर्ये षोडशिनः स्तोत्रमुपाकरोत्येतस्मिन्वै
लोक इन्द्रो वृत्रमहन्त्साक्षादेव वज्रं भ्रातृव्याय प्र
ईरत्यरुणपिशङ्गोऽश्वो दक्षिणेतद्वै वज्रस्य रूपः
समुद्ध्यै (६) ॥

(लोको विदुषः बोद्धशी गृहते यदुक्थये धर्म कल्पयन्ति
सप्तर्चत्वारिंशच्च)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

सुवर्गाय यद्वाक्शिनानि समिष्टपञ्चस्यवप्रथयञ्चसि स्फवेन वेदिं प्रजा-
पतिरिन्द्रो धनन्ति देवा वा इन्द्रियं देवा वा अश्वये देवा वै प्रमाहुं प्रजापतिः
स रिंरिचानः स यज्ञानां बोद्धशेषेकादश ॥ ११ ॥

सुवर्गाय यजति प्रजाः सौम्येन गृह्णीषामप्रत्यर्शं गृह्णीषामप्रजां
पञ्चमिर्चत्वारिंशत् ॥ ४३ ॥

हरिः ॐ ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां षष्ठाष्टके
षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

मूलक्रमेण षष्ठाष्टके-प्र० ६ अ० ६६

भाष्यक्रमेण षष्ठकाण्डे-प्र० ६ अ० ६६

मूलक्रमेणाऽऽदितः समष्ट्यङ्काः-अष्ट० ६ प्र० ३९ अ० ५२४

भाष्यक्रमेणाऽऽदितः समष्ट्यङ्काः-का० ६ प्र० ३९ अ० ५२९

समामोऽयं कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायाः

षष्ठः काण्डः ।

अथ सभाष्यकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां

सप्तमं काण्डम् ।

(तत्र प्रथमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः) ।

यस्य निःशसिर्त्त वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेभरम् ॥ १ ॥
चयनत्राक्षणं काण्डे पञ्चमे स्फुटधीरितम् ।
वहे तु काण्डे सोमस्य पन्वाणां त्राक्षणं क्रमात् ॥ २ ॥
उक्तं मन्वास्त्वाद्यकाण्डे द्वितीयादिप्रपाठकैः ।
त्रिभिरुक्ता त्राक्षणं च व्याख्यातं तत्र तैः सह ॥ ३ ॥
षट्स्युः प्रपाठकाः षष्ठे काण्डे प्रत्येकमेव च ।
एकादशानुवाकाः स्युस्तदर्थान्प्रचम्पमुकमात् ॥ ४ ॥
प्राग्वंशं क्षुरकर्मादिसंस्कृतः प्रविशेदिति ।
आद्ये योक्तं द्वितीये तु दीक्षाहुतस्य ईरिताः ॥ ५ ॥
कृष्णाजिनेन वस्त्रेण दीक्षा मेस्त्रलया तथा ।
कुर्यात्तृतीये तत्प्रोक्तं तथा कृष्णविवाणया ॥ ६ ॥
चतुर्थे दण्डमादाय मुष्टीकरणवाग्ययौ ।
कृत्वाऽसौ दीक्षितो भूत्वा नियमाननु तिष्ठति ॥ ७ ॥
पञ्चमे प्रायणीया स्यात्षष्ठे त्वरुणया क्रयः ।
सप्तमे तत्प्रकारः स्यादष्टमे पदसंग्रहः ॥ ८ ॥
सोमोऽमानं तु नवमे दशमेऽन्यैश्च तत्क्रयः ।
एकादशे कीवसोर्न शकटेन नवेदिति ॥ ९ ॥
प्रपाठकेऽस्मिन्प्रथमेऽनुवाकार्थाः तमीरिताः ।
प्रपाठके द्वितीयेऽत्रानुवाकार्थाः क्रमाद्भुवे ॥ १० ॥
आतिथ्येष्टिरिह्रऽप्ये स्यात्तानूनम् द्वितीयके ।
तथाऽवान्तरदीक्षा च तृतीये तूपसङ्गवेत् ॥ ११ ॥
वेदिरुक्ता चतुर्थेऽथ पञ्चमे षट्कर्णयः ।
षष्ठे काम्वा यामभूतिः सप्तमे वेदिरुत्तरा ॥ १२ ॥

(ज्योतिष्टोमतदाद्यसंस्थारूपामिष्टोमयोर्विधानम्)

अथाधारणं एवमे स्याद्विधानमन्तरे ।
 दशमे तु सवः मोक्षं मोक्षा उपरथाः परे ॥ १३ ॥
 प्रपाठकेऽनुवाकार्या द्वितीयेऽस्मिन्नुदीरिताः ।
 तृतीयस्याऽऽदिमे सर्वे त्रिष्टिण्याः स्युर्द्वितीयके ॥ १४ ॥
 अग्नीषोमप्रणयनं तृतीये पूषस्वण्डनम् ।
 चतुर्थे स्थापयेधूर्पं बर्हिं यथ्नावि पञ्चमे ॥ १५ ॥
 नियुक्तिं पशुं षष्ठे सामिधेन्यस्तु सप्तमे ।
 आधारी च प्रयाजाश्च सप्तमे हिंसनं षष्ठोः ॥ १६ ॥
 नवमे स्याद्वपहोमोऽवदानानि त्वनन्तरे ।
 एकादशे त्वनूपाजास्तृतीयोऽर्थं प्रपाठकः ॥ १७ ॥
 गुदयामश्चतुर्थोद्ये वसतीवयं ईरिताः ।
 द्वितीयेऽथ तृतीये सोमोपावहरणं श्रुतम् ॥ १८ ॥
 सोमोन्मानं चतुर्थे स्वात्पञ्चमादिषु सप्तसु ।
 उपांशुममुस्ता आमयणान्ता हि ग्रहाः श्रुताः ॥ १९ ॥
 उपांशुरन्तर्यामश्च तृतीयश्चैन्द्रबायवः ।
 मेवावरुणलाभा स्यादापिनारुधमहस्तथा ॥ २० ॥
 शुक्रामन्थिग्रहावामयणस्तुर्मः प्रपाठकः ।
 अकथ्यग्रहः पञ्चमाद्ये द्वितीये भ्रुव ईरितः ॥ २१ ॥
 ऋतुग्रहास्तृतीये स्युरेन्द्रामस्तु चतुर्थके ।
 मरुत्वतीया माहेन्द्रश्चेत्येते पञ्चमे श्रुताः ॥ २२ ॥
 स्यादादित्यग्रहः षष्ठे सोवित्रः सप्तमे तथा ।
 वैश्वदेवोऽप्याष्टमे हि श्रुतः पारतीवतो ग्रहः ॥ २३ ॥
 ह्यारिद्योजनसंज्ञस्तु नवमे ग्रह ईरितः ।
 क्षये स्वामयणादीनां दशमे स्यात्पुनर्ग्रहः ॥ २४ ॥
 *सोमपात्रस्तानिस्त्वन्त्ये पञ्चमोऽर्थं प्रपाठकः ।
 षष्ठाद्ये दक्षिणार्होमः सप्तम्यजुरुचरे ॥ २५ ॥

* एतदर्थस्थाने स. च. पुस्तकयोः ' सवनीयमुक्तेः साविधिरेकावशो स्थितः । प्रपाठके
 पूर्वमेऽनुवाकार्या एवमीरिताः ' एतद्ग्रहः श्लोको वर्तते ।

(ज्योतिष्टोमतदाद्यसंस्थारुपाग्निष्टोमश्लोविधानम्)

तृतीयेऽरभुथस्त्वर्थे यूपैकादाशेनी स्मृता ।
 पथेकादशिनी तूर्णे षष्ठे पात्नीवतः पशुः ॥ २६ ॥
 सौम्यश्चरुः सप्तमे स्यादतिमाह्लास्तथाऽष्टमे ।
 अदाभ्यो नवमे तद्वदंशुस्तु दशमे श्रुतः ॥ २७ ॥
 षोडशमेकादशे प्रोक्त एवं षष्ठः समापितः ।
 एकाहाहीनसत्राणि सोमभेदा इमे त्रयः ॥ २८ ॥
 वर्ण्यन्ते सप्तमे काण्डे मन्त्राः केऽप्यश्वमेधगाः ।
 ज्योतिष्टोमः सोमयागप्रकृतिः स तु सप्तधा ॥ २९ ॥
 अग्निष्टोमो ज्योतिर्भेदैर्मूलप्रकृतिरादिमः ।
 स्तोमा ज्योतीर्विधि यस्यासौ ज्योतिष्टोमः स ईरितः ॥ ३० ॥
 त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदशः स्तोमास्त्रयो मताः ।
 तथैकविंश एतानि ज्योतीर्वीर्यमप्यथाच्छ्रुतिः ॥ ३१ ॥
 सोऽप्येतादृशो ज्योतिष्टोम आदौ विधीयते ।
 (इति भाष्यकारोपोद्घातः) ।

(अथ ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमोऽष्टकः) ।

(तत्र प्रथमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

प्रजननं ज्योतिरग्निदेवतानां ज्योतिर्विराट्छ-
 न्दसां ज्योतिर्विराड्वाचोऽमौ सं तिष्ठते विराज-
 मामि सं पद्यते तस्मात्सज्ज्योतिरुच्यते द्वौ स्तोमौ
 प्रातःसवनं बहते यथा प्राणश्चापानश्च द्वौ माध्यं-
 दिनं सवनं यथा चक्षुश्च श्रोत्रं च द्वौ तृतीयस-
 वनं यथा वाक्च प्रतिष्ठा च पुरुषसंमितो वा एव
 यज्ञोऽस्थूरिः (१) यं कामं कामयते तमेतेना-
 भ्यश्नुते सर्वं ह्यस्थूरिणाऽभ्यश्नुतेऽग्निष्टोमेन वै

(ज्योतिष्टोमतवावसंस्कारुपाग्निष्टोमशोविधानम्)

प्रजापतिः प्रजा असृजत ता अग्निष्टोमेनैव पर्यगृ-
 ह्णात्तासां परिगृहीतानामश्वतरोऽस्यप्रवत तस्यानु-
 हाय रेत आऽवृत्त तद्वदमे न्यमादितस्माद्वदमो
 द्विरेता अथो आहुर्वदवाषा न्यमादिति तस्माद्वदवा
 द्विरेता अथो आहुरोषधीषु (२) न्यमादिति
 तस्मादोषधीषोऽनपक्ता रेभन्त्यथो आहुः
 प्रजाम् न्यमादिति तस्माद्यमौ जायेते तस्मादश्व-
 तरो न प्र जायत आचरिता हि तस्माद्गर्हिष्यन-
 वकृत्तः सर्ववेदसे वा सहस्रे वाऽवकृत्तोऽति ह्यप्र-
 वत य एवं विद्वानग्निष्टोमेन यजन्ते प्राजाताः
 प्रजा जनयति परि प्रजाता गृह्णाति तस्मादाहु-
 र्ज्येष्ठयज्ञ इति (३ प्रजापतिर्वाव ज्येष्ठः स होते-
 नाग्नेऽस्ययत प्रजापतिरकामयत प्र जायेयेति स
 मुस्तत्स्वित्तिर निर्मिमीत तमग्निर्देवताऽन्वसृज्यत
 गायत्री छन्दो रथतरः साम् ब्राह्मणो मनुष्याणा-
 मजः पशूनां तस्मात्ते मुख्या मसतो ह्यसृज्यन्तो-
 रसो बाहुभ्यां पञ्चदशं निर्मिमीत तमिन्द्रो देव-
 ताऽन्वसृज्यत त्रिष्टुप्छन्दो बृहत् (४) साम
 राज्ञ्यो मनुष्याणामग्निः पशूनां तस्मात्ते वीर्य-
 वन्तो वीर्याद्ध्यसृज्यन्त मध्यतः सप्तदशं निर्-
 मिमीत तं विश्वे देवा देवता अन्वसृज्यन्त जगती
 छन्दो वैरूपः साम वैश्यो मनुष्याणां गावः
 यशूनां तस्मात्त आर्या अन्नधानाद्ध्यसृज्यन्त

(ज्योतिष्टोमतत्रावसंस्थारूपाग्निष्टोभयोर्विधानम्)

तस्माद्भूयांसोऽन्वेष्यो भूर्यिष्टा हि देवता अन्व-
 ष्यन्त एत एकविंशं निरमिमीत तमनुषुच्छन्दः
 (५) अन्वेष्यत वैराजसामं ह्यद्रो मनुष्या-
 णामश्वः पशूनां तस्मात्तौ भूतसंक्रामिणावश्वश्च
 ह्यद्रश्च तस्माच्छूद्रो यज्ञेऽनवकल्लतो न हि देवता
 अन्वेष्यत तस्मात्पादाबुधं जीवतः पत्तो ह्यसृ-
 ज्येतां प्राणा वै त्रिवृद्धमासाः पञ्चदशः प्रजा-
 पतिः सप्तदशस्रय इमे लोका असावादिथ एक-
 विंश एतस्मिन्वा एते धिता एतस्मिन्प्रतिष्ठिता
 य एवं वेदैतस्मिन्नेव श्रयत एतस्मिन्प्रति-
 तिष्ठति (६) ॥

(अस्थुरिरोषधीषु ज्येष्ठयज्ञ इति बृहदनुषुच्छन्दः मतिष्ठिता नव ३) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पथमप्रपाठक प्रथमोऽनुवाकः) ।

तमेवं ज्योतिष्टोमं विशातुं दृष्टान्तत्रयेण ज्योतिष्टुवं तावद्दर्शयति—

प्रजननमिति । मनुष्याणां मध्ये प्रजोत्पादनं ज्योतिः । अपत्यरहितास्तु
 म्लानमुक्तास्तमःसदृशा भवन्ति । देवतानां मध्ये ज्योतिरग्निः । अन्यास्तां देव-
 तानां गृहमध्ये यथा दीपापेक्षा वैवमग्नेरन्यपेक्षाऽस्ति । छन्दसां मध्ये विरा-
 दूच्छन्दो ज्योतिः । दीक्षिवाचकेन राजतिघातुना व्यवहियमाणत्वात् । तदेव-
 त्रिविधमपि लोकप्रसिद्धं ज्योतिः सोमपागे संपादयितुं शक्यते । प्रजोत्पत्तिता-
 धनरूपत्वं तावद्दृश्यते—“ अग्निष्टोमिन वै प्रजापतिः प्राणा असृजत ” इति ।
 अग्निरूपत्वं विराड्रूपत्वं चात्रैव संपाद्यते । या वाचो विराड्रूपलक्षिता दश-

(ज्योतिष्टोमसंस्थारूपाम्ब्रिष्टोमयोर्विधानम्)

संख्या दशाहरा विराडिति श्रुतेः, सेयं संख्याऽग्नौ समाप्यते । तथा हि-पातः-
सवने बह्विष्यवमानारूपस्त्वोत्रस्य त्रियुस्तोमः । तत्र त्रिषु सूक्तेष्वेकैकस्मिंस्तिष्ठ
कृच इत्येवं नव स्तोत्रियाः । तथा तस्मिन्नेव सवने चतुर्ध्याप्यस्तोत्रेषु पञ्चद-
शस्तोमे सति षष्टिः स्तोत्रीयाः संपद्यन्ते । तथा माध्यंदिनसवने माध्यंदिनपवमा-
नारूपस्त्वोत्रस्य पञ्चदशस्तोमे सति पञ्चदश स्तोत्रीयाः संपद्यन्ते । तथाऽस्मि-
न्नेव सवने चतुर्षु पृष्ठस्तोत्रेषु सप्तदशस्तोमे सत्यष्टषष्टिः स्तोत्रीयाः संपद्यन्ते ।
तथा तृतीयसवने आर्मवपवमानारूपस्तोत्रस्य सप्तदशस्तोत्रे सति सप्तदश स्तोत्री-
याः संपद्यन्ते । यद्यपि माध्यंदिनपवमानार्मवपवमानयोः सूक्तभेदादबोध्यत्वं
बहवः सन्ति तथाऽपि स्तोत्रगतस्तोमप्रयुक्त्या गणनेयमित्यविरोधः । तथा
तस्मिन्नेव सवने यज्ञायज्ञिपस्तोत्रस्यैकविंशस्तोमे सत्येकविंशतिसंख्याकाः स्तोत्रीयाः
संपद्यन्ते । तदेवं पातः सवन एकोनसप्ततिर्माध्यंदिनसवने षडशीतिस्तृतीयसव-
नेऽष्टाविंशदिति मिलित्वा नवत्यधिकाः शतसंख्याकाः स्तोत्रीया भवन्ति ।
साध दशभिर्विभक्ताः सत्य एकोनविंशतिविराड्रूपाः संपद्यन्ते । सेयं संपद्यमाना
स्तोत्रीयारूपा वाचः संवन्धिनी विराड्रूपलक्षिता दशसंख्याऽग्नौ समाप्यते ।
अन्तिमस्य यज्ञायज्ञिपस्तोत्रस्योऽऽग्नेयत्वात् । अग्निर्हि तत्र प्रतिपाद्यते । यज्ञा-
यज्ञा बो अग्नय इत्याजानात् । अतोऽग्निरूपत्वं विराड्रूपत्वं च सोमयागस्य
सिद्धम् । यस्मादयं सोमयागो विराड्रूपमभिसंपद्यते तस्माद्विराड्रूपत्वात्पणो-
त्सचिहेनुत्वाच्च सोमयागस्वरूपं ज्योतिरित्युच्यते ।

तदेवं विधेयस्य सोमयागस्य संवन्धिनि ज्योतिष्टोममात्रि ज्योतिरित्यय-
मंशः प्रतिपादितः । अथावशिष्टमंशं प्रतिपादयति--

द्वाविति । तत्र त्रिवृत्स्तोमो बह्विष्यवमानारूपं स्तोमं वहति त्रिष्यादयति ।
पञ्चदशस्तोमश्चत्वार्यांज्यस्तोत्राणि वहति । एवं द्वौ स्तोमौ पातःसवनं निर्वहतः ।
यथा लोके पुरुषस्य प्राणत्पानौ जीवनं निर्वहतस्तद्वत् । ततः पञ्चदशस्तोमो
माध्यंदिनं पवमानस्तोत्रं वहति । सप्तदशस्तोमश्चत्वारि पृष्ठस्तोत्राणि वहति । एवं
द्वौ स्तोमौ माध्यंदिनसवनं वहतः । यथा पुरुषस्य चक्षुःश्रोत्रे रूद्रदर्शनशब्द-
ध्वजव्यवहारं वहत्युद्धत् । सप्तदशस्तोम आर्मवपवमानं वहति । एकविंश-
स्तोमो यज्ञायज्ञियुत्वात्त्रं वहति । एवं द्वौ स्तोमौ तृतीयसवनं वहतः । यथा
पुरुषस्य बागिन्द्रियश्चादेन्द्रियं चाभिवदन्नगमनव्यवहारं वहतस्त्वद्वत् । एति

(ज्योतिष्टोमतद्वाचसंस्थारूपाग्निष्टोमयोर्विधानम्)

विष्टन्ति मार्गे यथा पादेन्द्रियमवृत्त्या सेयं प्रतिष्ठा । तदेवं स्तोमैर्मिष्वंशोऽर्क-
सोमभागः पुरुषसदृशो नतु स्थूरिः, केनाप्यङ्गेन न्यूनः स्थूरिरियुष्मते, नत्वर्-
न्धूनः, प्राणापानादिकृत्स्नपुरुषावयवसाम्यस्य प्रतिपादितत्वात् । एवं स्तोम-
रूपत्वे सिद्धे तति ज्योतिरूपाः स्तोमा अत्रेति ध्युत्तरया ज्योतिष्टोम इत्यु-
च्यते । एतदेवाभिषत्याम्पन्नाऽऽम्नातम्—“ तद्वाहुः । कतमानि वाव तानि
ज्योतींश्चि । य एतस्य स्तोमा इविः त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशतः । एतामि
वाव तानि ज्योतींश्चि । य एतस्य स्तोमाः” इति । स्तोमानां च स्वरूपविधेयः
प्रथमकाण्डे राजमूयपकरणे समिधमातिष्ठेत्यनुवाके सामनासगोदाहरणेन विस्तृतः
प्रतिपादितः ।

तदेवं ज्योतिष्टोमनामध्युत्पादनमुखेन विधेयार्थप्रशंसा संपादिता । इदानीं
तद्दिग्भिमुच्यते—

अभिषि । एतेन ज्योतिष्टोमेन सर्वकामानां(गर्गं)प्राप्तुं शक्यत्वादिर्न ज्योतिष्टोमं
कुर्यादित्याभिप्रायः । यस्माल्लोकेऽप्यस्थूरीणा सर्वावयवसंपूर्णेन साधनेन उत्कृष्टं
सर्वमप्युच्यते तस्मादत्रापि स्तोमसंपूर्णेनानेन सर्वकामप्राप्तिर्युक्ता ।

इत्थं ज्योतिष्टोमं सर्वसोमभागपञ्चातिभूतं विधाय तदीयास्तु सप्तसंस्थास्तु मध्ये
प्रथमसंस्थारूपमग्निष्टोमं विधातुं प्रस्ताति—

अग्निष्टोमेनेति । पुरा सिसृक्षुः प्रजापतिरग्निष्टोमेन साधनेन प्रजाः सृष्ट्वा
तेनैव स्वाधीनतया परिगृहीतवान् । तासां परिगृहीतानां प्रजानां मध्ये गर्दमा-
शाम्बामुत्पादितः संकीर्णजातिरश्वतरः । सोऽयं प्रजापतिपरिग्रहमुल्लङ्घ्यत्वात्पन्तदूरं
गतः । स च प्रजापतिस्वस्थाश्वस्य पृष्ठतो गत्वा तदीयं शरीरगतं सारभूतं रेष
आदाय गर्दमशरीरे न्यमार्दं नितरां सृष्टवान् । अत एव गर्दमो द्विविधरेतो-
युक्तः । गर्दमजातिरश्वतरजातेश्चोत्पादनेन द्विविधत्वम् । अपि चान्येऽभिज्ञा
एवमाहुः—बडवायामश्वयोविवि नितरां सृष्टवानिति । तस्मादिषं बडवा रेतीक्ष्म-
युक्ता । साऽप्यश्वजातिमश्वतरजातिं चोत्पादयति । अपि चान्येऽभिज्ञा एव-
माहुः—ओषधीषु नितरां सृष्टवानिति । अत एवौषधयो मनुष्याणांविष युक्त-
तैलान्यङ्गनाभिसिपि साराधिक्येन वर्धन्ते स्निग्धवद्दृश्यन्त्व इत्यर्थः । अपि

(ज्योतिष्टोमतदाद्यसंख्यारूपाग्निष्टोमयोर्विधानम्)

शान्तेऽभिज्ञा एवमाहुः—प्रजासु मनुष्यजातिषु निवरा मृष्टवानिति । अत एव ऋग्वेदेकस्मिन्गर्भे शरीरद्वयमुत्पद्यते । यस्मादयमश्वतरः प्रजापत्यपहतरेतस्कस्वस्मान्जपुंसकवदस्यं प्रजामुत्पादयितुमसमर्थः । यस्माच्चायं निसारस्वत्स्मादेव यज्ञेऽप्ययोम्यः । यस्तु यज्ञविशेषः सर्वस्वदक्षिणाकः सहस्रदक्षिणाको वा तत्रायं नियमेन दानयोग्यः । रेतोराहित्येऽप्यतिलङ्घ्य गन्तुं समर्थत्वादतिलङ्घितपाकृतदक्षिणाके यज्ञे योम्यो भवति । ' अश्वतरं साहस्रे सर्ववेदसे च ददाति ' इति सूत्रकारवचनात् ।

इदानीं विधत्ते—

य एवमिति । अग्निष्टोमयाजी पूर्वमनुत्पन्नाः प्रजा उत्पादयितुमुत्पन्नाश्च स्वाधीनत्वेन परिग्रहीतुं समर्था भवति । यस्मात्सर्वेषां देवानां मध्ये ज्येष्ठः प्रजापतिः सृष्टिसाधनत्वेनाग्न एतेनायजत तस्माज्ज्येष्ठेनेष्टत्वात्प्रथममिष्टत्वाच्चायमग्निष्टोमो ज्येष्ठयज्ञः सर्वेषामुक्त्वादीनां मूलप्रकृतिभूत इत्यर्थः । अग्निविषयेण यज्ञायज्ञा वो अग्नय इति पन्त्रेण संपाद्यमानो योऽयमेकविंशः स्तोमस्तेन संपाद्यमानत्वादयमग्निष्टोम इत्युच्यते ।

तस्य च प्रकृत्यादनसाधनत्वं यत्पूर्वमुक्तम्—“ अग्निष्टोमेन वै प्रजापतिः पणा असृजत ” इति, तदिदं मुख्यादिस्थानचतुष्टयेन प्रपञ्चयितुं मुखजन्यां सृष्टिं दर्शयति—

प्रजापतिरिति । सिसृक्षुः प्रजापतिस्तस्साधनत्वेनाग्निष्टोममनुष्ठाय तत्सामर्थ्येन सत्यसंकल्पः सन्स्वकीयान्मुखान्निबृशदय उत्पद्यन्तामिति संकल्प्य तथैव निर्मितः सन्नादौ त्रिवृत्स्तोमः सृष्टः । तमनु देवदानां मध्येऽग्निः । तमप्यनु ष्टन्दसां मध्ये गायत्री सृष्टा । तामप्यमनु साम्नां मध्ये रथंतरं सृष्टम् । तदप्यनु मनुष्याणां मध्ये ब्राह्मणः सृष्टः । तमप्यनु पशूनां मध्येऽजः सृष्टः । यस्मादेते मुखतः सृष्टास्तस्मान्मुख्या वक्ष्यमाणेभ्यः श्रेष्ठाः ।

अथ द्वितीयस्थानादुत्पत्तिं दर्शयति—

उरसो बाहुभ्यामिति । पूर्ववद्विधारव्येयम् । वीर्ययुक्ताद्बाहुदेशादुत्पन्नत्वात्तेषामपि सामर्थ्याधिक्यम् ।

अथ तृतीयस्थानादुत्पत्तिं दर्शयति—

मध्यत इति । मध्यत उदरमदेशात् । यस्मादन्नाधारोदररादुत्पद्यन्त तस्मा-

(ज्योतिष्टोमउदायसंस्कारपामिष्टोमयोर्विधानम्)

दाद्या भोग्याः । वैश्या वाणिज्येन धनसंपादकत्वाद्भोग्याः । गावश्च क्षीर दिसंपादनेन भोग्याः । यस्मादतिबहुन्विश्वान्देवानन्वेते वैश्याः सृष्टास्तस्माद्वाणिज्यकर्तारो लोके भूयसः ।

अथ चतुर्थस्थानावुत्पत्तिं दर्शयति—

पत्त एकविंशतिमिति । पत्तः पादतः । भूतानां पूर्वोत्पत्तानां ब्राह्मणादीनां संक्रामः सम्प्रणाक्रमणं तदधीनत्वेनावस्थानमित्यर्थः । सोऽयं भूतसंक्रामो ययो-रथशूद्रयोस्तावुभौ भूयसंक्रामिणौ । शूद्राणां वर्णत्रयपरिचर्यामुख्यत्वेन तदधीनत्वम् । अर्थानां च बहुनेन तदधीनत्वम् । अत्र पूर्वस्थानेभ्य इव पादतो न काचिद्देवता सृष्टा, तस्माद्देवतामनु सृज्यत्वाभावाच्छूद्रो यज्ञे प्रवर्तितुं न योग्यः । यस्मादथशूद्रो पादत उत्पन्नो तस्मात्पादादेव तयोर्जीवनसाधनम् । शूद्रो हि ब्राह्मणाद्याज्ञया पदभ्यां यत्र कापि गमनागमने कुर्वन्जीवति । अथश्च ब्राह्मणादिवाहिपादैर्धनं कापि गच्छन्त्वाद्यं लभते ।

एवं सृष्टिसाधनमग्निष्टोमं प्रशंसितुं सार्धं प्रपूज्य तत्र प्रकृतोपयुक्तास्तोमा-न्विशेषतः प्रशंसति—

प्राणा इति । वहिष्पवमानस्तोत्रे सूक्तानां त्रिचोदैकैकस्मिन्सूक्ते भक्तीनां त्रित्वाच्च तदीयस्य स्तोमस्य त्रिवृत्त्वम् । प्राणापानव्यानानां चोर्ध्वाधोमध्यवर्तिनां त्रित्वाच्चरसाम्भम् । अर्धमासगतानां रात्रीणां संख्यया पञ्चदशस्तोमसाम्भम् । प्रजापतिरूपाणामाश्राक्येत्पादीनामक्षराणां संख्यया सप्तदशस्तोमसाम्भम् । आदित्यस्य संख्यपैकविंशस्तोमसाम्भं वक्तुं यथ इमे ऋका इत्यनेन ब्राह्मणान्तरं प्रत्यभिज्ञाप्यते । तच्च ब्राह्मणान्तरमेवमाप्नातम्—“ द्वादश याताः पञ्चदशस्य इमे लोका असावादित्य एकविंशः ” इति । एतस्मिन्नेकविंशस्तोमे पूर्वोक्तान्स्त्रिवृदाद्य आभिताः । अधिकसंख्यायापत्त-संख्यान्तर्भावात् । किंचैतस्मिन्नेव स्तोमाः प्रविष्टिताः समाप्ताः नल्लोकविंशादूर्ध्वमग्निष्टोमे कश्चिदधिकः स्तोमो विद्यते । य एवमेवस्य महिमानं वेद् स एतस्मिन्आभितः प्रविष्टितो भवति । अग्निष्टोममनुष्ठातुं फलं प्राप्तुं च योग्यो भवतीत्यर्थः ।

इति श्रीपरत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(स्तोमानीं संभूयकारित्वकथनम्)

(अथ सप्तमाहके प्रथमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

प्रातःसवने वै गायत्रेण छन्दसा त्रिवृते
 स्तोमाय ज्योतिर्दधदेति त्रिवृता ब्रह्मवर्चसेन
 पञ्चदशाय ज्योतिर्दधदेति पञ्चदशेनौजसा धार्येण
 सप्तदशाय ज्योतिर्दधदेति सप्तदशेन प्राजापरयेन
 प्रजननेनैकविंशाय ज्योतिर्दधदेति स्तोम एव
 तस्तोमाय ज्योतिर्दधदेत्यथो स्तोम एव स्तोम-
 मभि प्र णयति यावन्तो वै स्तोमास्तावन्तः कामा-
 स्तावन्तो लोकास्तावन्ति ज्योतींश्श्वेतावन्त एव
 स्तोमानेतावन्तः कामनितावन्तो लोकानेतावन्ति
 ज्योतींश्श्वथ रुन्धे (१) ॥

(तावन्तो लोकास्तथोदश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
 प्रथमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ सप्तकाण्डे प्रथमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

प्रथमोऽनुवाके सोमयागानामाथो ज्योतिष्टोमस्तदीयसप्तसंस्थानामाद्यसंस्था-
 ल्लोऽग्निष्टोमश्चेत्सुमयं विहितम् ।

अथ तत्र स्तोमानीं मुरुयत्वं दर्शयितुं द्वितीयेऽनुवाके स्तोमानीं संभूयकारित्वं
 तावदादौ दर्शयति—

प्रातःसवन इति । आदौ मजापतिरग्निष्टोममनुतिष्ठन्प्रातःसवनकाले उपास्मै
 गायता मर * इत्येतन्मन्त्रमतेन गायत्रेण छन्दसा युक्तस्तावता परितोषं प्राप्य
 त्रिवृत्स्तोमसिद्धयर्थं ज्योतिर्दधत्तद्विषयप्रसारितां मनोवृत्तिं धारयन्नेति पवन्ते,
 त्रिवृत्स्तोम इत्थं प्रयोक्तव्य इति विचारयन्नेवाऽऽस्त इत्यर्थः । स च स्तोमो ब्रह्म-
 वर्चसपदत्वात्तद्रूपः । तेन ब्रह्मवर्चसरूपेण त्रिवृत्स्तोमेन तुष्टोऽप्यपरितुष्टः पञ्च-

* सर्वपुस्तकेषु ' इत्येतस्मिन्मन्त्रमतेन ' इति वर्तते तदयुक्तमिति प्रतिभाति ।

१ क. 'तुष्टितवत्' ।

(अतिरात्रविध्यग्रयनम्)

दशस्तोमाय मनोवृत्तिं धारयन्नास्ते । स च पञ्चदशः शारीरबलस्येन्द्रियसाम-
र्थस्य च हेतुत्वात्तदुभयात्मकः । तेनापि युक्तः पुनः सप्तदशस्तोमानुष्ठानाय
मनोवृत्तिं धारयन्प्रवर्तते । स च स्तोमः संख्ययाऽऽभावयेत्साद्यशरसान्पात्तदक्ष-
रात्मकप्रजस्यविसंबन्धि(न्धी) प्रजोत्पत्तिहेतुश्च । तादृशेन स्तोमेन युक्तोऽपि
पुनरेकविंशस्तोमानुष्ठानाय मनोवृत्तिं धारयन्प्रवर्तते । तदेवं स्तोम एव पूर्वोक्त-
स्तोमरूप एव सञ्चत्तरस्तोमाय तज्ज्योतिर्मनोवृत्तिं धारयन्प्रवर्तते । अपि च
तथा प्रवृत्तः सञ्चत्तरस्तोममाभिमुख्येन प्रणयति ।

इत्थं स्तोमार्ना संभूयकारित्वं दर्शितम् । अथ स्तोमान्प्रशंसति—

यावन्त इति । स्तोमा यावन्तो यावत् स्तुत्याकास्तावन्त एव कामाः काम्यानि
कलानि तैर्निष्पाद्यानि । तच्च पूर्वमेवं सूचितम् । निवृत्ता न सवर्चसं निष्पाद्यते ।
पञ्चदशेनौजो धीर्यं च । सप्तदशेन प्रजास्वामित्वं प्रजोत्पादकत्वं च । तत्रयम-
मैव सूचितम् । एकविंशेन मदिशोत्पाद्यते । तच्च पूर्वानुवाक एतस्मिन्प्रवित्ति-
श्रवीति सूचितम् । एवं सति यावन्तः स्तोमास्तावन्तः कामाः सान्नाः । तस्फ-
लभोगाधारिभूता देहा लोकास्तेऽपि तावन्त एव । तेषु देहेषु तस्फलानुभवा एव
ज्योतीषि । तान्यपि तावन्त्येव ।

इत्थं स्तोमान्प्रशस्य योऽग्निहोमेन यजेते तस्य फलं प्रशंसति—एतावत इति ।

इति श्रीमत्सामयणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थमकाशे ऋष्ययजुर्वेदीयै-

तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमपाठके

द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ सप्तमाहके प्रथमपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

ब्रह्मवादिनां यजन्ति सत्त्वे यजेत योऽग्निहोमेन
यजमानोऽथ सर्वस्तोमेन यजेतेति ब्रह्मं त्रि-
सन्तयन्ति प्राणास्तस्यायन्ति प्राणेषु वेऽथ-
सदिति सल्लु वै यज्ञेन यजमानो यजते ब्रह्मं
पञ्चदशसन्तयन्ति धीर्यं तस्यान्तयन्ति धीर्यं वेऽथ-

(अतिरात्रविध्युन्नयम्)

सदिति स्तु वै यज्ञेन यजमानो यजते यस्य
 सप्तदशमन्तर्यन्ति (१) प्रजां तस्यान्तर्यन्ति
 प्रजायां मेऽप्यसदिति स्तु वै यज्ञेन यजमानो
 यजते यस्यैकविंशमन्तर्यन्ति प्रतिष्ठां तस्या-
 न्तर्यन्ति प्रतिष्ठायां मेऽप्यसदिति स्तु वै यज्ञेन
 यजमानो यजते यस्य त्रिणवमन्तर्यन्त्युतुश्च
 तस्य नक्षत्रियां च विराजमन्तर्यन्त्युतुषु मेऽप्यस-
 त्रक्षत्रियां च विराजति (२) स्तु वै यज्ञेन
 यजमानो यजते यस्य त्रयस्त्रिंशमन्तर्यन्ति देव-
 तास्तस्यान्तर्यन्ति देवतासु मेऽप्यसदिति स्तु वै
 यज्ञेन यजमानो यजते यो वै स्तोमनामवमं
 परमतां गच्छन्तं वेदं परमतामेव गच्छति त्रिवृद्धै
 स्तोमनामवमस्त्रिवृत्परमो य एवं वेदं परमतामेव
 गच्छति (३) ॥

(सप्तदशमन्तर्यन्ति विराजति- चतुश्चत्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

प्रथमप्रपाठके विहिते ऋषिर्षोमे पुरुषं परोषमितुं द्वितीयेऽनुवाके स्तोमप-
 र्शसा कृता । अभिष्टोपस्य तु माथम्यं 'तस्मादाहुर्व्येष्टयस्तः' इतिवाक्येनोक्तम् ।
 तत्माथम्यवत्माथम्यवतिरात्रस्यैव वैकल्पिकमस्ति । अत एव सूत्रकारेणो-
 क्तम्—'अभिष्टोमः प्रथमयज्ञोऽतिरात्रमेके पूर्वं समापनन्ति' इति ।

तस्यैतस्थोतिरात्रस्य तृतीयानुवाके विधिमुन्नयति—

ब्रह्मवादिन इति । यः पुरुषोऽभिष्टोपमनुविष्ठति स पुनः सर्वस्तोमेन चैय-
 जेत तदा स एव पुरुषो यद्येव ब्रह्मवादिन आहुः । तस्मात्सर्वस्तोपमनुविष्ठेदिति

(अतिरात्रविष्णुयजमम्)

विधिरुचेयः । अग्निष्टोमे वरवार एव स्तोमास्त्रिदशः । अतिरात्रे तु विष्णु-
वयस्त्रिंशदापि स्तोमो विद्यते । तस्माद्यं सर्वस्तोमः ।

तत्रान्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रथमस्तोमं प्रशंसति—

यस्य त्रिवृतमिति । यस्य यजमानस्य यागे वर्तमाना ऋत्विजस्त्रिवृत्स्तोमस्य
न्तरितं कुर्यंस्तस्य स्तोमस्य प्राणरूपत्वात् ऋत्विजस्तस्य यजमानस्य प्राणाने-
वाभ्यतिरात्रात्पूर्वमिति । न त्वेतद्युक्तम् । अयं यजमानो हि प्राणेष्वपि मे भागि-
त्वमक्षित्वस्यमिषेत्य यज्ञमनुतिष्ठति । तस्मात्त्रिवृत्स्तोमोऽवश्यंभावी ।

अथ द्वितीयस्तोमं प्रशंसति—

यस्य पञ्चदशमिति । पञ्चदशस्य वीर्यसाधनत्वाच्चदशरात्रे वीर्यस्या-
न्तरायः । अन्यत्पूर्ववत् । अथ तृतीयस्तोमं प्रशंसति—

यस्य सप्तदशमिति । पूर्ववत् ।

अथ चतुर्थस्तोमं प्रशंसति—

यस्यैकविंशमिति । पूर्ववत् ।

अथ पञ्चमं स्तोमं प्रशंसति—

यस्य त्रिणवमिति । ऋतुरवेम त्रिणवस्य इत्युक्तिः सात्त्वान्तरे ऋष्टव्या ।
अतस्त्रिणवस्यान्तराय ऋतुनामेवाभ्यन्तरायो भवति । त्रिणवस्तोमे सप्तविंशतिसं-
ख्याकाः स्तोत्रीया नक्षत्राणि च छत्तिकादीनि सप्तविंशतिसंख्याकानि । विरा-
द्वान्दोऽपि विविधराज्यवाची नक्षत्रेषु भूयमार्णः फलसमूहमुपलक्षयति । तथा
सति त्रिणवान्तरायेण नक्षत्रसंख्येभ्यः विराजोऽन्तरायः । तेषां पूर्ववत् ।

अथ षष्ठं स्तोमं प्रशंसति—

यस्य अयस्त्रिंशमिति । त्रिंश्वपि लोकेषु परपेकमेकादशसंख्याका देवताः ।
तांश्च “ ये देवा दिव्येकादश स्थ ” इति मन्त्रे समान्नाताः । तथा सति
त्रयस्त्रिंशस्तोमान्दशरात्रे त्रयस्त्रिंशस्तोमारूप (रूपा) साम्यात्तासां देवतानाम-
न्तरायो भवति । सोऽयमन्तरायोऽनुपपन्नः । देवतास्तु यत्फलं तदपि मे भूया-
दित्यभिप्रेत्यं यजमानेन यष्टुं प्रवृत्तत्वात् । तदेवमतिरात्रविषक्षया सर्वे स्तोमाः
प्रशस्ताः । सन्ति हि ऋत्विजस्त्रिदशरात्रे सर्वे स्तोमाः । अत एव सुपरिष्ठादि-
धास्वपि—“ सर्वस्तोमोऽतिरात्र उत्तरम् ” इति ।

तथाऽन्यमतिरात्रमर्गं विशेषं विधिरुचेयः प्रशंसति—

(आङ्गिरसादिराजाहनिधीविक्रयनम्)

सो वा इति । स्तोमानां मध्ये समसंख्याकरतोत्रियोपेतस्त्रिवृत्स्तोमोऽव्ययः
 स एवोत्पद्यते तस्य च परमत्वाद्गन्ते पयोगः । अतिरात्रे हि तथा प्रमुष्यते ।
 त्रिष्टुभ्याम्यवैरः सतिरिति चरमे सतिस्तोत्रे त्रिष्टुतो विधानान् । य एव वेदेति
 पुनर्वचनमुपसंहारार्थम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

मवेधिरियसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ ऋसमाष्टके प्रथमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ।)

आङ्गिरसो वै सत्रमासत ते सुवर्गं लोकमाय-
 न्तेषां हविष्यांश्च हविष्कृत्वाहीयेतां तार्वकाम-
 यताश्च सुवर्गं लोकमियावेति तावैतं द्विराश्रमप-
 दयनां तमाऽहरतां तेनायजेतां ततो वै तौ सुवर्गं
 लोकमैतां य एवं विद्वान्द्विरात्रेण यजते सुवर्गमेव
 लोकमेति तावैतां पूर्वेणाह्लाऽगच्छतामुत्तरेण (१)
 अभिष्टुवः पूर्वमहर्भवति गतिरुत्तरं ज्योतिष्टोमोऽभि-
 ष्टोमः पूर्वमहर्भवति तेजस्तेनावं रुन्धे सर्वस्तोमोऽ-
 तिरात्र उत्तरश्च सर्वस्याऽऽप्ल्यै सर्वस्यार्थरुद्धये
 गायत्रं पूर्वेऽहन्त्सामं भवति तेजो वै गायत्री
 गायत्री ब्रह्मवर्चसं तेज एव ब्रह्मवर्चसमात्मन्धत्ते
 त्रैष्टुभमुत्तरं ओजो वै धीर्यं त्रिष्टुगोर्ज एव धीर्य-
 मात्मन्धत्ते रयंतरं पूर्वं (२) अहन्त्सामं भवतीर्यं
 वै रयंतरमस्यामेव प्रति तिष्ठति बृहदुत्तरेऽसौ वै
 बृहदमुष्यामेव प्रति तिष्ठति तदाहुः कं जमती
 चानुष्टुपुचंति वैस्तानसं पूर्वेऽहन्त्सामं भवति तेन

(आङ्गिरसद्विरात्राहीनविष्कम्भनघ)

जगत्पै नैति षोडश्युत्तरे तिनानुहृषोऽथाऽऽह्वर्यः
स्समानेऽर्धमासे स्यातामन्यतरस्याङ्गा वीर्यमनुपद्ये-
तेत्यमावास्यायां पूर्वमहर्भवत्युत्तरस्मिञ्जुत्तरं ज्ञाने-
षार्धमासयोर्भवतो ज्ञानार्थीये भवतो हविष्म-
न्निधने पूर्वमहर्भवति हविष्कम्भिधनञ्जुत्तरं प्रति-
ष्ठित्यै (३) ।

(उत्तरेण रथतरं पूर्वेऽन्वेकविरातिथ)

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाठके
प्रथमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

तृतीयानुवाके सर्वस्तोत्रोऽविरात्र उक्तः । सचैकाह इति सर्वेऽप्येकाहा एते-
नोपलक्षिताः । अथाहीना द्विरात्रादयः क्रमेणोच्यन्ते । चाषारो हि द्विरात्र-
भेदाः । तत्र ष्युष्टिद्विरात्रो राज्ञां विहितः ।

अथाङ्गिरसां द्विरात्रो विश्रीयते—

अङ्गिरसो वा इति । अङ्गिरसो महर्षयो यदा सत्रमनुष्ठाप्य स्वर्गं प्राप्तास्त-
दानीं तेषां मध्ये हविष्पान्द्विष्कम्भित्यंतौ पुरुषावनुष्ठानेन स्वर्गं वाप्सि हीनो स्या
(नावभव) ज्ञान् । तौ पुनः स्वर्गं प्राप्तिं कामयमानौ द्विरात्रार्थं यागं वरताच-
मत्वेन निश्चित्य तृतीयं सापत्न्यं संपाद्य तदनुष्ठानेन स्वर्गं प्रापौ । अतोऽप्योऽपि
स्वर्गं प्राप्तये द्विरात्रेण यजेत ।

अथाहर्विशेषं विधत्ते—

तावैतामिति । तौ हविष्पद्द्विष्कम्भजामानावुषी द्विरात्रगतेन पूर्वेणाह्ना स्वर्गं
पविष्टौ । अत्र सर्वं वाहःशब्देनैकदिनसाध्यस्तोत्रमययोग उपलक्ष्यते । अभिह-
वात्म्यः कश्चित्पुत्रहत्यागविशेषः । तस्य च प्रथमाद्दिने ष्योतिष्टोममध्यमसंस्थारूपो
ऽग्निष्टोत्रो विहितोऽस्ति । स एवात्राभिष्टवशब्देनोपलक्ष्यते । सोऽत्र पूर्वमहर्भ-

(अङ्कितसद्विराजहीनविधिक्रमम्)

धति, पूर्वदिनेऽनुष्ठेय इत्यर्थः । गम्यते स्वर्गो येनातिरात्रेण सोऽपमविरात्रविशेषो गतिः । स च गतिरुत्तरमहर्षवति, द्वितीयेदिने सोऽतिरात्रोऽनुष्ठेय इत्यर्थः ।

उक्ताद्यंस्पर्शकरणाद्वारेण स्तोमविशेषान्विधत्ते-

व्योतिष्ठाम इति । अभिष्टव इत्यस्य व्याख्यानं व्योतिष्ठोम इति । तत्र हि व्योतिष्ठोमे निरूपितास्त्रिवृदाव्यभक्त्यारः स्तोमाः क्रियन्ते । तदनुष्ठानेन तेजः प्राप्नोति । सर्वस्तोमैरुपेतोऽतिरात्र इत्यनेन त्रिणवत्रयस्त्रिंशस्तोमाभ्यां सहित्वा अशेषस्तोमा उक्ताः । तेन च सर्वमप्यप्राप्यं प्राप्यते, स्वाधीनं च भवति । द्वादशभिः स्तोत्रैरुपेतोऽभिष्टोम एकोनत्रिंशद्भिः (वा) स्तोत्रैरुपेतोऽतिरात्र इति तयोर्भेदः ।

अथ होतारं प्रति प्रयोक्तव्ये स्तोत्रे दिनभेदेन सामविशेषं विधत्ते-

गायत्रमिति । गायत्रीछन्दस्कायामृच्युत्पन्नं गायत्रमेतन्नामै (म) कं साम, तदेतद्धेतुराभियुक्त्येन पठनीये स्तोत्रे गायेत् । तदेतत्पूर्वेऽहनि ब्रह्मव्यम् । गाय-
त्र्या अभिना सहोत्पन्नत्वात्तेजस्त्वं, ब्राह्मणैरनुष्ठेयत्वाद्ब्रह्मसर्वसत्त्वं, तद्मयम-
केन साम्बत स्वस्मिन्समापयन्ति । यद्यपि वैष्टुमारूपं किञ्चित्साम नास्ति तथाऽपि विष्टुच्छन्दस्कायामृच्युत्पन्नत्वात्त्रैष्टुममित्युच्यते । तदेतदुत्तरदिने गायेत् । तेन शरीरं बलमिन्द्रियसामर्थ्यं च प्राप्नोति ॥

अथ पुष्टस्तोत्रसामविशेषं चोदकपाठविकल्पनिवारणाय नियमयति-

रथंतरमिति । पल्लवौ तु बृहद्भयंतरमोरौच्छिको विकल्पः । इह तु दिन-
भेदेन व्यवस्था ॥

पुनरपि दिनभेदेन व्यवस्थितं सामान्तरं विधत्ते-

तदाहुरिति । अत्र ब्रह्मवादिनश्चोदयन्ति-अत्र विद्यमाने द्वे एवाहनी, तयोः पूर्वस्मिन्गायत्र्यामृत्पन्नं साम गीतं, तदुत्तरस्मिन्स्तु विष्टुभ्युत्पन्नं साम गीतं, न ह्यत्र तृतीयचतुर्थे अहनी विद्येते । ततो जगत्पनुष्टुभ्यो द्वाववतिष्ठेते इति । एत्राभिज्ञाः सामान्तरविधानमुखेनोत्तरमाहुः-—पद्बृहत्यामृच्युत्पन्नं वैस्वानसारूपं साम तत्पूर्वदिने गायेत् । बृहती च षट्त्रिंशदक्षरा सती चतुर्वारमावर्ष्यमाना जगती-
षयं संपद्यते । अष्टाचत्वारिंशदक्षराणां जगतीनां तिसृणामक्षरसंख्यया बृहती-
चतुष्टयसमानत्वात् । तेन वैस्वानससाम्नाऽयं द्विरात्रयागो जगत्याः सकाशाच्चा-
येति । षोडशिशब्देन षोडशस्तोत्रे गीयमानं गौरिव्रीतारूपं सामोच्यते । तच्चो-

(आङ्गिरसद्विरात्राह्नीनिषिकथनम्)

चरेऽहनि गयेत् । तदाधारभूतामृचमवलम्ब्य पूर्ववदनुष्टुभं संपादयेत् तेन षोड-
शी(शि) साम्नास्यं द्विरात्रोऽनुष्टुभः सकाशाच्चापैति ॥

अथ दिनद्वयस्य पक्षव्यवस्थां विधत्ते—

अथाऽऽहुरिति । शुक्लः कृष्णो वैक एव पक्षः समानोऽर्धमासः । तस्मिन्नेव
यद्युभे अहनी इपावां तदानामिकपक्षगतत्वादेकस्याह्नो यावद्दीर्घं तावदेव भवेत् ।
इतरस्य दीर्घं तु लुप्येत । अतः कृष्णपक्षस्यान्तिमदिने प्रथममहः कर्तव्यम् ।
शुक्लपक्षस्य प्रथमदिने द्वितीयमहः । एवं सति भिक्षार्धमासवर्तिस्वाद्भिन्नदीर्घं
भवतः ॥

अथ दिनभेदेन निधनविशेषं विधत्ते—

हविष्मन्निति । पञ्चधा विभक्तस्य साह्रः पञ्चमेभागो निधनम् । हविष्म-
च्छब्दरूपं निधनं यस्मिन्नहनि दृष्टविष्मन्ननिधनं, पूर्वदिने हविष्मद्विशब्दः
प्रयोज्य इत्यर्थः । एवमितरत्रापि । उत्तरस्मिन्नहनि हविष्मच्छब्द इत्यर्थः ।
निधनयोर्द्वित्वात्पादसदृशत्वेन मतिष्ठित्यै संपद्यते ।

अत्र मीमांसा—

दशमाध्यायस्य पञ्चमपादे चतुर्थाधिकरणो चिन्तितम्—

द्विरात्रादौ द्वादशाहमायणीयादिकः क्रमः ।

आद्यन्तौ वर्जयित्वा वा विशेषामावतोऽधिर्माः ॥

द्वादशाहे द्वितीयस्य द्विरात्रे प्रथमत्वतः ।

आगवस्यान्तरायाञ्च विध्यन्तो दशरात्रमः ॥

अह्निरूपस्य द्वादशाहस्य विच्छेदयो द्विरात्रद्विरात्रादयः । तेषु किं द्वादशाहस्य
प्रथममहः प्रायणीयसंज्ञकमारभ्य क्रमेण विध्यन्तः प्रवर्तते, किंवा प्रायणीयोदय-
नीयावाद्यन्तौ वर्जयित्वा तन्मध्यगतस्य विध्यन्तः प्रवर्तत इति संशयः । ईद-
म्परुपादेयमिदं वर्जनीयमिति विशेषनियामकाभावादादित आरभ्य प्रवर्तत
इति पूर्वः पक्षः । द्विरात्रं प्रकृत्यैवमात्रस्ये—‘ यत्प्रथमं तद्द्वितीयं चत्वि-
तीयं तत्तृतीयम् ’ इति । अयमर्थः—द्विरात्रस्य प्रथममहरनुष्ठेयं तद्द्वादशा-
हस्य द्वितीयमिति । एवमुत्तरत्रापि शोध्यम् । तदेवप्रायणीयवर्जने लिङ्गम्
यथा जगतीशन्तर्धन्तीति आगतस्याह्नोऽन्तराय आमनायते । तच्च वर्जने लि-
ङ्गम् । एवमादिभिर्लिङ्गैरुभयं वर्जयित्वाऽन्यथिष्टो विध्यन्तो यत्र यत्प्रायणीय-
त्वत्तत्र तावान्प्रवर्तयितव्य इत्येवमेतद्व्यम् ॥

तत्रैव प्रमोदशाधिकरणेऽन्वच्छिन्तितम्—

द्विरात्रेऽङ्गिरसां षोडशमासः किं विधीयते ।

परिसंख्यायते वाऽऽद्यश्वेदकाच्छीघ्रवृद्धितः ॥

अनारम्यविधेः नामौ परिसंख्याऽविदेशतः ।

विकल्पोऽन्यद्विरात्रेषु प्रोक्तं वृत्तिरतो मतम् ॥

सन्ति महवो द्विरात्राः । तेष्वङ्गिरसां द्विरात्रे भ्रूयते—‘ वैस्वानसं पूर्वेऽङ्ग-
नसास भवति, षोडशयुतरे ’ इति । सोऽयं षोडशमासः सन्विधीयते । न च
श्वेदकात्प्राप्तिः शङ्कुनीया, मत्पक्षवचनस्य शीघ्रप्रवृत्तेः । चोदको ह्यनुमानिक-
त्वेन विच्छिन्वित इति भाषे ब्रूमः—या भूच्चोदकः । अस्ति ह्यनारम्याधीतं
मत्पक्षं विध्यन्तरम्—‘ उत्तरेऽहनिद्विरात्रस्य गृह्यते ’ इति । तेषु (न) सर्वेषु
द्विरात्रेषु मासः सनङ्गिरसां द्विरात्र एव नान्येषु द्विरात्रेष्विष्यति परिसंख्यायते ।
एवोऽङ्गिरसां द्विरात्रे नियमेन षोडशी गृह्यत इतरेष्वविरात्रविच्छित्तिरनेनादि-
देशादिकल्पते । तदेतद्वृत्तिकारमतम् ॥

तत्रैव भाष्यकारमतेनाऽऽरचयति—

परिसंख्या पूर्वपक्षे(क्षौ) न सा युक्ता विदोषतः ।

मासस्यान्या(स्यैवा)नुवादेन विधेये सा न शक्यते ॥

वृत्तिकारस्य सिद्धान्तरूपा या परिसंख्या सैव भाष्यकारमते पूर्वः पक्षः ।
सिद्धान्तस्तु षोडशयुत्तर इत्ययं विधिरेव न भवति । विधित्स्वित्तवैस्वानससप्तमवा-
क्यशेषत्वेनार्थवत्त्वात् । अतः परिसंख्या दोषवयोपेता नात्र कल्पनीया ।
मासस्य विध्यर्थस्य परित्यागः । अपात्रस्य निषेधार्थस्य स्वीकारः । अन्यत्र
प्राप्तस्य बाध इति दोषवयम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णपञ्चमोऽङ्क-

वैचिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

आपो वा हृदमत्रे सलिलमासीत्स्मिन्प्रजाप-

(गर्गत्रिरात्रामिधानम्)

तिर्वाग्भूर्त्वाऽधरत्स इमार्भपर्यत्तां वेराहो भुत्वाऽ-
हर्त्ता विश्वकर्मा भुत्वा व्यमार्द्दसाऽप्रथत् सा
पृथिव्यभक्तपृथिव्यै पृथिवित्वं तस्यामश्राम्यत्प्र-
जापतिः स देवानंसृजत् वसून् रुद्रानादित्यान्ते देवाः
प्रजापतिमब्रुवन्प्र आयामहा इति सौऽब्रवीत् (१)
यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृक्ष्येवं तपसि प्रजनन-
मिच्छध्वमिति तेभ्योऽभिभायतनं प्राथच्छदेतेना-
ऽऽयतनेन श्राम्यतेति तेऽग्निनाऽऽयतनेनाश्राम्यन्ते
संवत्सर एकां गामंसृजन्त तां वसुभ्यो रुद्रेभ्य
आदित्येभ्यः प्राथच्छजेता रक्षध्वमिति तां
वसुवो रुद्रा आदित्या अरक्षन्त सा वसुभ्यो रु-
द्रेभ्य आदित्येभ्यः प्राजायत भीणि च (२)
ज्ञानानि त्रयस्त्रिंशत् चान्य सैव सहस्रतम्यभवत्ते
देवाः प्रजापतिमब्रुवन्सहस्रेण नो याजयेति सौऽ-
मिष्टोमेन वभून्याजयत्त इमं लोकभजयन्तच्छा-
दद्दुः स उक्थ्येन रुद्रानयाजयन्तेऽन्तारिक्षमजय-
न्तच्छादद्दुः सौऽतिरात्रेणाऽऽदित्यानयाजयत्तेऽग्निं
लोकभजयन्तच्छादद्दुस्तदन्तारिक्षम् (३) व्यवे-
र्यत् तस्माद्गुद्रा धातुका अनायतना हि तस्माद्वाद्दुः
शिथिलं वै मध्यममहस्त्रिरात्रस्य वि हि तद्वैर्य-
तेति वैष्टमं मध्यमस्याह्ना आर्ज्यं भवति संधाना-
नि सूक्तानि शसति षोडशिनं शसत्यहो
धृत्या अशिथिलभावाय तस्मात्त्रिरात्रस्यामिष्टोम
एव प्रथममहः स्यादथोक्थ्योऽर्थातिरात्र एषां

लोकानां विधृत्यै त्रीणित्रीणि शतान्यनुचीन। ह-
 मव्यवच्छिन्नानि ददाति (४) एषां लोकानामनु
 संतत्यै दशतं न विच्छिन्धाद्विराजं नेद्विच्छिन-
 दानीत्यथ या सहस्रतम्यासीत्तस्यामिन्द्रश्च वि-
 ष्णुश्च व्यावच्छेता* सा इन्द्रोऽमन्यतानया वा
 इदं विष्णुः सहस्रं वक्ष्यत इति तस्यामकल्पेता
 द्विभाग इन्द्रस्तृतीये विष्णुस्तद्वा एषाऽभ्यनूच्यत
 उभा जिग्मथुरिति तां वा एतामच्छावाकः (५)
 एव शी*सत्यथ या सहस्रात्मनी सा होत्रे देयेति
 होतारं वा अभ्यतिरिच्यते यदतिरिच्यते होताऽ-
 नात्तस्याऽऽपयिताऽथाऽऽहुरुन्ने देयेत्यतिरिक्त्वा वा
 एषा सहस्रस्यातिरिक्त उन्नेतर्बिजाभ्याऽऽहुः
 सर्वेभ्यः सदस्येभ्यो देयेत्यथाऽऽहुरुदाहृत्या सा
 वशी चरेदित्यथाऽऽहुरुब्रह्मणे चाशीधे च देयेति
 (६) द्विभागं ब्रह्मणे तृतीयमशीधं ऐन्द्रो वै
 ब्रह्मा वैष्णवोऽग्नीधयेव तावकल्पेतामित्यथाऽऽ-
 हुर्या कल्याणी बहुरूपा सा देयेत्यथाऽऽहुर्या द्वि-
 रूपोभयतएनी सा देयति सहस्रस्य परिगृहीत्यै
 तद्वा एतत्सहस्रास्यार्थन* सहस्रं* स्तोत्रीयाः
 सहस्रं दक्षिणाः सहस्रसंमितः सुवर्गो लोकः सुव-
 र्गस्य लोकस्याभिजित्यै (७) ॥

(अत्रवीच्य तदन्तरिक्षं ददात्यच्छावाकश्च देयेति

सप्तवत्वारिंशच्च) ।

(गर्गिरावाधिवानम्)

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
प्रथमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

चतुर्थे द्विरागोऽभिहितः । अथ निरार्ण विधातुं काचिदारुण्याधिकोऽपते ।
तस्यां चाऽऽख्याधिकायामादौ पृथिव्युत्पत्तिं दर्शयति—

आपो वा इति । इदमितिदानीं दृश्यमानं गिरिवदीसमुद्रादिकं जगत्पृथि-
व्युत्पत्तेः पूर्वं सलिलमासीत् । तस्मिन्नेव सलिले केषला अप एव ननु भूषाम्परं
सत्कार्यं वा किञ्चिदपि नाऽऽसीत् । तदानीं प्रजापतिर्मूर्तस्य शरीरस्थावस्थातुं
स्थानामावाद्यायुरूपां भूत्वा तस्मिन्सलिले सर्वमाचरत् । अरित्वा च सलिले
निमग्नं सूर्भिं दृष्ट्वा स्वयं वराहो भूत्वा दंष्ट्रामेण तां भूमिं जलस्योपर्याहरत् ।
आहत्य च वराहकामुत्सृज्य विश्वकर्मा भूर्वा विशेषेण माजर्नं कृत्वा तत्रार्थं
श्रवणपनीयं तां विस्तारितवान् । तत इयं दृश्यमाना सर्वप्राण्यधारभूता पृथि-
व्यभवत् । प्रथमादेव पृथिवीनाम संपन्नम् ॥

अथ वेषसृष्टिं गोकुष्टिं च क्रमेण दर्शयति—

तस्यामिति । तस्यां भूमौ स प्रजापतिः स्वनेव शरीरेणावस्थाव सिसृक्षु-
रश्राम्यन्तपः कृतवान् । तस्माच्च तपःसामर्थ्यान्नान्वस्वादिदेवगणानसृजत् । ते च
वस्वादयः प्रजापतिं मतिं प्रजोत्पादनोपार्थं पमच्छुः । स च प्रजापतिर्वदन्नपति
कृते सति पश्चाद्भूम्युत्पादनमिच्छतेत्युक्त्वा होमाख्यस्य तपस आचारभूतमग्निं
दृष्ट्वा तेनाग्निना होमलक्षणं तपः कुरुतेत्युक्त्वा । ते च संवत्सरं तथा कृत्वा
सदन्ते सर्वेऽप्येकां गामसृजन्त । तां च गां स प्रजापतिर्वसुभ्यो रक्षणार्थं दत्त-
वान् । सा च रक्षिता सती वस्वर्थं गवां शतत्रयं त्रयस्त्रिंशत् चोत्पाद्यामास ।
ततः प्रजापतिस्वामेव गां रुद्रेभ्यो दत्तवान् । रुदार्थमपि सा तथैवोत्पाद्यामास ।
एवमादित्यार्थमप्युत्पाद्यामास । तमिदं (दिदं) पर्यापन्नयं संगृह्य श्रुतिरेकेनैव
वाक्येनोदाजहार । तत्र त्रेधा वाक्ये विभज्य योजयितव्यम् । एवं सत्येकोन-
सहस्रं गवां संपन्नम् । येयं सहस्रतमी गौः सेयं सहस्रं संख्यापूरण्यभवत् ॥

अतः सहस्रदक्षिणाकेन निराश्रयागेन (ण) याजर्नं दर्शयति—

ते देवा इति । वसुरुदादित्याः सर्वे मिलित्वा गोसहस्रदक्षिणाकयज्ञार्थं

(गर्गात्रिरात्रामिधानम्)

प्रजापतिं धार्धयामासुः । स च प्रजापतिर्देवगणत्रयं विभज्य त्रिषु दिनेषु क्रमाद्-
 मिष्टोमोक्थयातिरात्रैर्यांभितवान् । द्वादशस्तोत्रोऽमिष्टोमः । पञ्चदशस्तोत्र
 षड्क्थयः । एकोनत्रिंशत्स्तोत्रोऽतिरात्रः । ते च तैर्लोकत्रयमजयन् । स्वकीयं
 स्वकीयं तत्तदोषनं च दक्षिणार्धमृत्विग्भ्यो दत्तवन्तः ॥

अथोक्थयरूपे मध्यमेऽहनि कांश्चिच्छंसनविशेषान्विधत्ते—

तदन्तरिक्षमिति । यदन्तरिक्षं रुद्रैर्जितं तदन्तरिक्षं व्यवैयं विशीर्णमभूत् ।
 गृह्णन् लोकसंस्थानं मग्नमभूदित्यर्थः । तस्माद्गुह्याणामायतनमन्तरिक्षलोकस्थानं
 विशीर्णमभूत्तस्मादायतनाभावाद्गुह्याः कोपाविष्टाः सन्तः सर्वत्र प्राणिघातिनोऽ-
 भवन् । यस्मात्फलभूतमन्तरिक्षं विशीर्णमभूत्तस्मात्तत्साधनमात्रं त्रिरात्रयागस्य
 मध्यममहः केनापि वैकल्पेन शिथिलमित्येवमाभेजा आहुः । तस्मान्मध्यमस्याह्नो
 षाठ्येन शीथिल्यपरिहाराय कानिचिच्छस्त्राण्यनुष्ठेयानि । त्रिषुच्छन्दस्कायामृ-
 ष्यत्यजं त्रैष्टुभं होतुराव्यशस्तं शंसनीयम् । तथा संयानारूपानि दशतर्थां
 प्रच्छिन्नानि सूक्तानि शंसेत् । तथा षोडश्यारूपमपि शस्तं शंसेत् ॥

इत्यमाख्यायिकां प्रस्तुत्य मध्यमे विशेषांश्च विधाय त्रिरात्रयागस्याहर्विशे-
 षान्विधत्ते—

तस्मादिति । यस्माद्दृशादिभिरहस्त्रयेण लोकत्रयजयाथाहस्त्रयसंघातरूप-
 मनुष्ठितं तस्मात्त्रिरात्रयागमनुतिष्ठेदित्यर्थः ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण—‘सहस्रं दक्षिणास्त्राणि शतानि त्रयस्त्रिंशतं च मध-
 येऽहनि दद्यात्येवं द्वितीये तृतीये च साहस्रयतिरिच्यते’ इति, तदिदं विधत्ते—

त्रीणित्रीणीति । अनुक्रमेणाञ्चति प्रवर्तते इत्यनूचीनं, तादृशं च तदहश्चा-
 मूचीनाहं प्रतिदिनमित्यर्थः । प्रतिदिनमावीच्छिन्नानि यथा भवन्ति तथा त्रीणि
 त्रीणि शतानि ददाति । त्रयस्त्रिंशत्संख्याया अप्येतदुपलक्षणम् । तथा सत्ये-
 कैकस्मिन्दिने त्रयस्त्रिंशदधिकं गवां शतत्रयं दद्यादित्यर्थो भवति । एतच्च
 लोकानां भूरादीनां संतरपै भवति ॥

यदुक्तं सूत्रकारेण—‘दक्षिणानयने न्यूना दशधा नयेत्’ इति, तदेतद्वि-
 धत्ते—

दशतं नेति । दशानां वर्गो दशतस्य वर्गस्य विच्छेदं न कुर्यात् । वेदेदं-

(गर्गत्रिरात्राभिधानम्)

क्षिणस्यां दिग्भवस्थिता गाः प्राग्वाशसदसोर्मध्येन यदोत्तरस्यां दिशि दक्षिणार्थं
नयति तदानीमेकैकं दशकं सहैव नयेत् । न तु दशतो न्यूनं नयेत् । दशसं-
ख्याया विराड्स्वरूपात् विराजं नैव विच्छिन्नां करोमीति नेतुरभिधावः । यत्तु
विंशत उपरि त्रयसधिकं तदपि चरमेण दशकेन सह नयेत् । न्यूनत्वस्यैवात्र
[दशधेति] विधानान्तं ॥

एवमेकोनसहस्रे त्रिषु दिनेषु दत्ते सति सहस्रतमी परिशिष्यते । तदानीं तु
बहुधा विकल्पितं प्रदर्शयितुं प्रस्तौति—

अथ येति । बलतिः कल्पनं, तेषैव कल्पयता तस्यां सहस्रतस्यां गवि
निमित्तभूतायां मयैवेयं भूयादित्येवमिन्द्रश्च विष्णुश्च परस्परं कलहं कुरुतः ।
तदानीमिन्द्रो मनस्येवमश्चित्तवत्—तां गां गृहीत्वा विष्णुरनया गवा सहस्रमिदं
सर्वं मां वर्जयित्वा स्वार्धानं कारिष्यति, तस्मान्मये (एवे) वाधिकेन भागेन मदि-
तव्यमिति । ततस्तावुभौ तस्यां मय्यकल्पेतां व्यवस्थां कृतवन्तौ । इन्द्रो द्विभागे
व्यवस्थितः । विष्णुस्तृतीये भागे व्यवस्थितः । तदेतमर्थमभिलक्ष्य काचिद्दग्धे-
ऽप्युगनुच्यते । सा च भागव्यपतिपादिका । तस्याश्च पतीकम् ' उमा जिग्म-
धुः ' इत्येतत् । इयं चोपरिवनेऽनुवाकं समाजास्पते ॥

अथेतस्या ऋचः संसननियमं विधत्ते—

तां धेति । विकल्पितेषु दानपक्षेषु प्रथमं पक्षमाह—

अथ येति । प्रतिदिनं त्रयस्त्रिंशदधिकशतत्रये साम्येन दत्ते सति सर्वे
सहस्रतस्यातिरिच्यते । यत्तु प्रथमं पागेऽतिरिक्तं भवति तत्सर्वं होतारमभिलक्ष्यै-
वातिरिच्यते । होता सनातस्य सर्वस्य फलस्य प्रायश्चिता । तस्माद्धोत्रे सहस्र-
तमी देयेत्याद्यः पक्षः ॥

द्वितीयं पक्षं दर्शयति—

अथाऽऽहुरिति । एवा गौः सहस्रस्य मध्येऽतिरिक्तवीर्या । उन्नेताऽप्यु-
रिज्या मध्येऽतिरिक्तवीर्यः । अत एव हि हारियोजनभक्षे भ्रूयते—' उन्नेत-
र्युपहवमिच्छन्ते ' इति । तस्मादियमून्नेत्रे देयेत्येवं केचिदाहुः ॥

तृतीयं पक्षं दर्शयति—

अथाऽऽहुः सर्वेभ्य इति । अत्रोपपत्तिर्वहिरैव ब्रह्मणा । ' यावन्तो वै
सदस्यास्ते सर्वे दक्षिणपाः ' इत्यन्वयाऽऽम्नातम् । तस्मात्सदस्येभ्यो देया ॥

चतुर्थं पक्षं दर्शयति--

अथेति । अत्रान्युपपत्तिः पूर्वधत् । दिनत्रये विभागसाम्येन दक्षिणा दत्ता । इयं चैका भागवैषम्यं च न युक्तम् । अतो यज्ञभूमेरुदरां कृत्वा स्ववशात्वेन यथा शरति तथा कुर्यात् ॥

पञ्चमं पक्षं दर्शयति--

अथाऽऽहुर्ब्रह्मण इति । इन्द्रस्य विष्णोश्च या भागकस्तस्मिन्तद्ब्रह्मत्तदीयो-
र्ब्रह्माभीधयोर्देवा ॥

षष्ठं पक्षं दर्शयति--

अथाऽऽहुर्येति । इयं वै सहस्रतमी न कस्मिंश्चिद्देवा । किं त्वेतर्थातिनि-
विरुप्तिं या काचित्कल्पमयी बहुश्रीरादिगुणवती किञ्चिन्नवर्णा सा दातव्या ॥

सप्तमं पक्षं दर्शयति--

अथाऽऽहुर्येति । या गौः शुक्लकृष्णवर्णाभ्यामुपेतत्वेन द्विरूपा, पार्श्वद्वये
शुक्लकेशोपेतत्वादुभयत एनी, सहस्रसंख्यापूर्वार्थं तादृशी काचिद्देवा ॥

तदिदं सहस्रदानोपेतं कर्म पशंसति--

तद्वा एतदिति । त्रिरात्रारूपं यत्कर्षोर्कं तदेतत्सहस्रसंख्याकफलस्य प्राप्ति-
हेतुः । यस्मादत्र त्रिषु दिनेषु मिलित्वा स्तोत्रीया ऋचः सहस्रं विद्यन्ते, दक्षि-
णाश्चोक्तरीत्या सहस्रं गावः, स्वर्गलोकश्च सुखाधिक्याद्भूलोकसहस्रं समानः,
[तस्मान्] तादृशस्य स्वर्गस्याभिजपायेदं कर्म योग्यम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

वैचिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमपाठके प्रथमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

सोमो वै सहस्रमयिन्दुत्तमिन्द्रोऽन्वविन्दुत्तौ यमो
न्यागच्छत्तावन्नवीदस्तु मेऽन्नापीत्यस्तु ही ३ इत्य-
ब्रूताः स यम एकस्यां वीर्यं पर्यपश्यदियं वा
अस्य सहस्रस्य वीर्यं विभर्तीति तावन्नवीदियं
ममास्त्वेतद्युवयोरिति तावन्नूताः सर्वे वा एतदे-

(सहस्रतम्यभिधानम्)

तस्यां वरिषम् (१) परि पश्यामोऽशमा हरामहा इति तस्यामशमाऽहरन्त तामप्सु प्रावेशयन्तसोमायोदेहीति सा रोहिणी पिङ्गलकहायनी रूपं कृत्वा त्रयस्त्रिंशता च त्रिभिश्च शतैः सहोदेत्तस्माद्रोहिण्या पिङ्गलकहायन्या सोमं क्रीणीयाद्य एवं विद्वान्रोहिण्या पिङ्गलकहायन्या सोमं क्रीणाति त्रयस्त्रिंशता चैवास्य त्रिभिश्च (२) शतैः सोमः क्रीतो भवति सुक्रीतेन यजते तामप्सु प्रावेशयन्निन्त्रायोदेहीति सा रोहिणी लक्ष्मणा पञ्चैही वात्रेही रूपं कृत्वा त्रयस्त्रिंशता च त्रिभिश्च शतैः सहोदेत्तस्माद्रोहिणी लक्ष्मणां पञ्चैही वात्रेही दद्याद्य एवं विद्वान्रोहिणी लक्ष्मणां पञ्चैही वात्रेही ददाति त्रयस्त्रिंशच्चैवास्य त्रीणि च शतानि सा दृशा (३) भवति तामप्सु प्रावेशयन्मयोदेहीति सा जरती मुखी तज्जघन्या रूपं कृत्वा त्रयस्त्रिंशता च त्रिभिश्च शतैः सहोदेत्तस्माज्जरती मुखी तज्जघन्यामनुस्तरणी कुर्वीत य एवं विद्वाज्जरती मुखी तज्जघन्यामनुस्तरणी कुरुते त्रयस्त्रिंशच्चैवास्य त्रीणि च शतानि साऽमुष्मिच्छोके भवति वागेच सहस्रतमी तस्मात् (४) वरो देयः सा हि वरः सहस्रमस्य सा दृशा भवति तस्माद्दरो न प्रतिगृह्यः सा हि वरः सहस्रमस्य प्रतिगृहीतं भवतीत्यं वर इति ब्रूयादथान्यां ब्रूयादियं ममेति तथाऽस्य तत्सहस्र-

(सहस्रतन्वभिधानम्)

मप्रतिगृहीतं भवत्युभयतएनी स्यात्तादाहुरन्वयतएनी
 स्यात्सहस्रं परस्तादेतमिति यैव वरः (५) क-
 ल्याणी रूपसंभृद्धा सा स्यात्सा हि वरः समृद्धयै
 तामुत्तरिणाऽऽर्ध्निभं पर्याणीयाऽऽहवनीयस्यान्ते
 द्रोणकलशमयं ध्रापयेदा जिघ्र कलशं मह्युर्धा-
 रा पथस्वत्या त्वा विशन्त्वन्देवः सतुद्राभिव सि-
 न्धवः सा मा सहस्र आ भज प्रजया पशुभिः
 सह पुनर्माऽऽविशताद्राधिरिति प्रजयेवैनं पशुभी
 रध्या सम् (६) अर्धयति प्रजावांन्पशुमान्प्रिये-
 मान्भवति य एवं वेद तथा सहाऽऽर्ध्निभं परेत्यं
 परस्तात्प्रतीच्यां तिष्ठन्त्यां जुहयादुभा जिग्यथुर्न
 परा जयथे न परा जिग्ये कतरश्चनेतोः । इन्द्रश्च
 विष्णो यदपस्पर्धथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथा-
 भिति त्रेधाविभक्तं वै त्रिराने सहस्रं साहस्रामि-
 वैनां करोति सहस्रास्थैवनां मात्रासू (७) क-
 रोति रूपाणि जुहोति रूपैरेवैनाः समर्धयति
 तस्या उपोत्थाय कर्णमा जपेदिडे रन्तेऽदिते सर-
 स्वति प्रिये प्रेयांसि महि विश्रत्येतानि ते आग्निये
 नामानि सुकृतं मा देवेषु ब्रूतादिति देवेभ्य एवै-
 नमा धेदयत्यन्धेन देवा बंध्यन्ते (८) ॥

(एतदेतस्यां वीर्यमेषु त्रिभिर्धं दत्ता सहस्रतपी तस्मादेव वरः सं
 मात्रामेकास्पर्धवारिः शर्ष) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(सहस्रतम्यभिधानम्)

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमपत्राठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

पञ्चमेऽनुवाके त्रिरात्रोऽभिहितः । अथ षष्ठे तत्रत्यां सहस्रतर्षां प्रपञ्चयितु-
मुपाख्याने दशंपति—

सोमो वा इति । पुरा कदाचित्सोमो गोसहस्रमलभत । तमनुगन्पेन्द्रोऽपि
तदेव गोसहस्रमलभत । तौ सोमेन्द्रौ पति यमोऽपि भागं निकामयमान आग-
च्छत् । आगत्य चात्र गोसहस्रे यमापि कश्चिद्भ्रमोऽस्त्वित्यनवीत् । तांवापि
तथाऽस्त्वित्यङ्गी कुरुतः । आदरार्थः प्लुतः । ततः स यमः परीक्ष्य तस्मि-
न्सहस्र एकस्यामुत्तमायां गवि सामर्थ्यमपश्यत् । तत इयमेकैवास्थ गोसहस्रस्य
वीर्यं विभर्तीति मनसा निश्चित्येयमेव यमास्तु यवयोरितरसहस्रानिश्यजवीत् ।
तवस्यौ सोमेन्द्रावेवमुक्तवन्दौ सर्वेऽपि वयं मित्रियैतस्यामुत्तमायां गवि वीर्यं
परीक्ष्य तस्यामंशमेकैकं स्वी कुर्य इति विचार्य तथैव कृतवन्दः ॥

तत्र सोमस्य प्रथममंशहरणप्रकारं दर्शयति—

तामप्स्विति । ते यमोऽपि मिलित्वा तामुत्तमां गां सोमायोदेहीत्येवं ब्रुव-
न्तोऽप्सु प्रावेशयन् । सोमस्य यथावद्भवं योग्यं तत्तावद्भवं गृहीत्वा जलादुद्ग-
च्छेत्यर्थः । ततः सा गौरप्सु पविष्टा जलादुद्गमनवेलायां तस्यार्थिवं रूपं
कृत्योद्गच्छत् । तदेव रूपं स्पृष्टी क्रियते—रोहिणी शरीरे लोहितवर्णा पिङ्गला
पिङ्गलाक्षयेकहाश्वन्धेकतवत्सरववस्का, ईदृशी सती लावण्योपेतं रूपं च कृत्वा
गवामन्वासां त्रयस्त्रिंशत्संरूपया सतनयसंरूपया च सह जलादुद्गच्छत् ।
यस्मात्सोमार्थं रोहिण्यादिरूपं ध्रुववती तस्माद्रोहिण्यैकहाश्वन्वा पिङ्गलाक्षया
सोमं क्रीणीयात् । तथा क्रीतः सोमश्चमस्त्रिंशदधिकेन शतवयेण क्रीतो भवति ।
ततः सुक्रीतेन सोमेनासौ यजते ॥

अथेन्द्रस्य तदीयांशहरणप्रकारं दर्शयति—

तामिति । पूर्ववद्भारुयेयम् । लक्षणा शृङ्गपुच्छाद्यवयवसौष्टवयोग्यलक्ष-
णोपेता । षष्ठीही चतुर्वर्षा । वार्द्धनी दर्शनपात्रेण मानसकलेषापहन्वी ।
यस्मादिन्द्रस्पेदशी भियोदैचस्मादीदृशीमेव दक्षिणात्वेन दद्यात् ॥

अथ यमस्य तदीयांशहरणप्रकारं दर्शयति—

तामप्सु प्रावेशयन्निति । जरती वृद्धा । मूर्खा रोषणशीला । सैव अ-

घन्था तज्जघन्था, इयमेवात्यन्तकुरुपा नान्येत्यर्थः । अनुस्तरणी मृतं पुरुषमनु-
यां गीं हत्वा तदवयवान्प्रेतपुरुषावयवेष्ववास्तृणन्ति सेपमनुस्तरणी । सा च
जरादिगुणयुक्ता कार्या । *१(अ)स्थाऽऽस्तरणेन परलोके प्रवर्त्तिनादधिकगो-
शक्तवर्थं संपद्यते । शेषं पूर्ववत् । अत्र कथदानानुस्तरणीविषयः प्रासङ्गिकाः ॥

एवमारुपाधिकया सहस्रतमीं प्रशस्यथ प्रकारान्तरेण प्रशंसति-

वाग्देवेति । येयं सहस्रतमी सोमाद्यर्थे रूपवर्थं स्वीकृत्य जलाद्गता सा
वाग्देवतैव । यस्माद्स्या वाग्देवतैव(ता)रूपं(पत्वं) तस्मात्सहस्रदक्षिणे यामे
वाग्देवतात्वसंपादनाय श्रेष्ठ एव गोविशेषो देवः । यस्मात्सहस्रतमी श्रेष्ठो
गोविशेषस्तस्माच्छ्रेष्ठे दत्ते सत्यं च यजमानस्य सहस्रस्वरूपा सा सहस्रतमी
दत्ता भवति । यस्माच्छ्रेष्ठो गोविशेषः सहस्रासहस्रस्तस्माच्छ्रेष्ठं गोविशेषं न
प्रतिगृह्णीयात् । तत्प्रतिग्रहे सति गोसहस्रमतिग्रहदोषो भवेत् । अथ कथंचि-
त्प्रतिगृह्णीयात्तदानीमेवं निर्दिशेत्-योऽयं वरः सेपं सहस्रतमीति । एवं निर्दि-
श्याथान्यां मत्पेवं ब्रूयात्-इयं वरम्प्रतिरिक्ता ममेति । एवं निर्दिशे सति वर-
मतिग्रहेऽपि सहस्रादिग्रहदोषो न भवति ॥

इत्थं सहस्रतमीं बहुया प्रशस्य तस्या दातव्याया लक्षणं विधत्ते-

उभयतएनीति । उभयोः पार्श्वयोः शुक्लरेखा यस्याः सेपमुभयतएनी ॥

अथ प्रकारान्तरेण लक्षणं विधत्ते-

तदाहुरिति । तस्मिन्सहस्रतमीविषयेऽभिज्ञा एवमाहुः-अन्यतरस्मिन्नेव पार्श्वे
शुक्लरेखा पार्श्वे । तत्रोपपत्तिं चैवमाहुः-एतं परस्तात्सहस्रमेतस्य गोविशेषस्य
परभागे गोसहस्रं विष्टयतो न तत्र शुक्लरेखाऽपेक्षयेति ॥

अथ सहस्रतमीमतिनिधित्वेन पक्षान्तरं विधत्ते-

यैवेति । या गौः कल्याणी बहुक्षीरादिगुणैरनी रूपसमृद्धै(ज्ञा)समी-
र्षीनशुक्लपुच्छाद्युपेता सैवात्र वरो दातव्यो गोविशेषः स्यात् । तद्दानेनैव समृ-
द्धिर्भवति ॥

दातव्यस्यास्तस्या गौरः प्रापणं विधत्ते-

* सर्वप्रस्तुतेषु 'तस्यास्तरणेन' इति वर्तते, परं तत्र पदच्छेदविषय संशयः । अत्रः
भूत्यनुकूलतया 'अस्याऽऽस्तरणेन' इति स्थापितम् 'अस्यापि शेषपूर्णिनाथो ज्ञेयः ।

(सहस्रतन्मममिधाम्)

तामुत्तरेणति । अग्नीधः शरणमाग्नीधं तस्योत्तरभागे तां दातव्यां गां प्रद-
क्षिणत्वेनाऽऽमिधाऽऽहवनीयस्य समीपे द्रोणकलशस्थितं सोमपवधरापयेत् ॥

तस्मिन्नाध्यापणे मन्त्र-रूपादयति—

आ जिघ्र कलशामिति । महीति गोर्नाम ल(व)क्षते । हे महि त्वं
द्रोणकलशं सर्वतो जिघ्र । कोदशी त्वम्, उरुधारा दीर्घंशोरधारोपेता । पथ-
स्वती बहुलक्षारोपेता । तादृशीं त्वापिन्दवः सोमविन्दव आविशन्तु । यथा
समुद्रं सिन्धवः प्रविशन्ति तद्वत् । सा त्वं मायस्मिन्गोतहस्र आभज सर्वतः
मायम । तथा रविर्धनं मजया पशुभिश्च सह मां पुनराविशतु ॥

आध्यापणस्य कलं दर्शयति—

प्रजयैवेनमिति । वेदनं प्रशंसति—

प्रजावानिति । अथ तदङ्गभूतं कंचिद्धोषं विधत्ते—

तथेति । आहवनीयसमीपे स्थितया तथा गवा सह पुनराग्नीधरसमीपे
प्रत्यागत्य तस्याऽऽग्नीधरस्य पूर्वभागे मत्स्यह्रमुस्वत्येन गवि स्थितायां जुहुयात् ॥

होमाङ्गभूतं मन्त्रं दर्शयति—

उभा जिघ्रथ्युरिति । हे इन्द्रादिष्णु युवामृषोभौ जिघ्रथ्युः सर्वत्र जित-
वन्तौ, न पराजयेथे कापि पराजयं न माप्नुथ्यः । एनेरिनयोऽभयोर्मध्ये कतर-
थ्यनैकोऽपि न पराजिग्ये पराजयं न प्राप्तवान् । हे विष्णो त्वमिन्द्रधोभौ यद-
एस्पृधेथां यदा परस्परं स्पर्धितवन्तौ तथादा गोसहस्रं त्रेधा विभज्यैरथेथाभिन्द्रस्प
द्वौ भागौ विष्णोरेको भाग इत्येवं माप्नुवन्तौ ॥

त्रेधा सहस्रमिति मन्त्रभागस्य तात्पर्यं दर्शयति—

त्रेधाचिभक्तमिति । त्रिरात्रारुमे यमि गोसहस्रं दिनत्रयार्थं त्रेधा विभक्त-
व्यमिति यत्तेनैनां सहस्रतमीमेष गां साहस्रीं सहस्रोपेतां करोति, न केवलं
सहस्रोपेता किंतु तस्य सहस्रस्य यावती मात्रा तावन्मात्रामैवैनां करोति ॥

अथैतदङ्गभूतं होमान्तरं विधत्ते—

रूपाणीति । रोहिणी पिङ्गलैकहावनीत्यादीनि यानि रूपाण्युक्तानि तानि
जुहुयात् । रोहिण्यै स्वाहेत्याद्यो मन्त्रास्तत्रोज्ञेयाः । एतस्मिन्होमे कृते सत्य-
पोक्षिते रूपैरेवैनां गां समुद्धां करोति ॥

अथैतदङ्गभूतं जपं विधत्ते—

(सहस्रतमीदानविधिः)

तस्या उपोस्थायेति । तस्या गोः कर्णसमीपं प्रत्युपस्थितो भूत्वा वक्ष्य-
मार्णं मन्त्रं जपेत् ॥

तमिमे मन्त्रं दर्शयति-

इंष्टे रन्तेऽदित इति । केनापि न हन्मत् इत्यग्निना गौः । हेऽग्निने, इडा-
दीनि तव नामानि । अतस्तैर्नामभिरिह संबोध्यते । एतादृशी त्वं देवेषु मध्ये
मां यजमानं सुकृतं पुण्यकृतं ब्रूहि ॥

मन्त्रस्य तात्पर्यं दर्शयति-

देवेभ्य इति । एतन्मन्त्रपाठेनेयं गौर्देवेभ्य एवैनं यजमानमावेत्यति । ते च
देवा एनं यजमानं पुण्यकारिणं जानन्ति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णपञ्चवेदीय-
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमाहके प्रथमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः)

सहस्रतन्त्या वै यजमानः सुवर्गं लोकमेति सैनं
सुवर्गं लोकं गमयति सा मां सुवर्गं लोकं गमये-
त्याह सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति सा मां ज्योति-
ष्पन्तं लोकं गमयेत्याह ज्योतिष्मन्तमेवैनं लोकं
गमयति सा मां सर्वान्पुण्याल्लोकान्गमयेत्याह स-
र्वानेवैनं पुण्याल्लोकान्गमयति सा (१) मा प्रतिष्ठां
गमय प्रजयां पशुभिः सह पुनर्माऽऽ विशताव्रयि-
रिति प्रजयैवैनं पशुभि र्ग्यां प्रति षापयति
प्रजावान्पशुमान्प्रियमान्भवति य एवं वेद् ताभमीधे
वा ब्रह्मणे वा होत्रे वोद्वात्रे वाऽध्वर्यवे वा द्या-
त्सहस्रामस्य सा दत्ता भवति सहस्रामस्य प्रति-
गृहीतं भवति यस्तामविद्वान् (२) प्रतिगृह्णाति

(सहस्रतमीवानविधिः)

तां प्रति गृह्णामिदेकांऽसि न सहस्रमेकां त्वा
भुतां प्रति गृह्णामि न सहस्रमेकां मा भुताऽऽ
विंश मा सहस्रमित्येकमित्थैर्नां भुतां प्रति गृह्णाति
न सहस्रं य एवं वेद स्योनाऽसि सुषदा सुशेषा
स्योना माऽऽ विंश सुषदा माऽऽ विंश सुशेषा
माऽऽ विंश (३) इत्याह स्योनैवैनं सुषदा सु-
शेषा भुताऽऽ विंशति वैर्नं हिनस्ति ब्रह्मवाङ्मिनो
वदन्ति सहस्रं सहस्रात्तम्यन्वेती ३ सहस्रतमी
सहस्राश्मिति यत्प्राचींस्तुजेत्सहस्रं सहस्रतम्य-
न्वियात्तसहस्रमप्रज्ञाम सुवर्गं लोकं न प्र जानी-
यात्प्रतीचींस्तुजति तां सहस्रमनु पर्यावर्तते सा
प्रजानती सुवर्गं लोकमेति यजमानमभ्युत्सृजति
क्षिप्रे सहस्रं प्र जायत उत्तमा नीयते प्रथमा देवा-
ग्माच्छति (४) ॥

(लोकाग्मपति साऽविद्वान्सुशेषा माऽऽ विंश
यजमाने द्वादश च) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
प्रथमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

षष्ठेऽनुवाके सहस्रतमीं प्रशस्य तद्भूतं होपादिकमुक्तम् । अथ सप्तमे
वहानं विधीयते ॥

तत्र यदुक्तं सूत्रकारेण ' तां यजानोऽभिमन्त्रयते सां मा सुवर्गं लोकं
गमयेति ' इति, तानेतान्सहस्रतम्या अनुमन्त्रणमन्त्रांश्चतुरो ह्युताथ व्याधि-
रुयासुः प्रथममन्त्रतात्पर्यं दर्शयति—

(सहस्रतमीदानविधिः)

सहस्रतम्येति । यजमानोऽर्थं सहस्रतम्या गवा स्वर्गं लोकं प्राप्नोति । सा स्नानं प्रापयति । तस्मात्सा मेत्यादिमन्त्रं पठेत् । हे सहस्रतमि सा त्वं मां स्वर्गं लोकं प्रापयेति तस्यार्थः । तेन सा स्वर्गं प्रापयत्येव ॥

एवमुत्तरेषां त्रयाणामपि मन्त्राणां क्रमेण तात्पर्यं दर्शयति-

सा मेति । अथोतिष्मानादिरत्यलोकः । इन्द्रलोकद्वयः पुण्याः । प्रतिष्ठां स्थिरावस्थानम् । मज्जया पशुभिश्च सह रयिर्धनं पुत्रमां प्रविशतु ॥

वेदनं प्रशंसति—

प्रजावान्निति । तस्याः सहस्रतम्या दानं विधत्ते—

तामग्नीध इति । अथ प्रतिग्रहदोषपरिहाराय तत्प्रतिग्रहमन्त्रं विधत्ते—

सहस्रमस्थेति । यो मन्त्रमविद्वान्सहस्रतमीं प्रतिगृह्णीयादस्य गोसहस्रं प्रतिगृहीतं भवति, तावान्प्रत्यवाय इत्यर्थः । अत एकाऽस्तीत्यादिमन्त्रेण तां सहस्रतमीं प्रतिगृह्णीयात् । मन्त्रार्थस्तु—सहस्रतमी त्वमेकैव गोरसि नतु सहस्रम् । अतस्त्वामेकामेषं भूतां प्रतिगृह्णामि न तु सहस्रं, त्वप्येकैव भूता मां प्रविश, सहस्रं भूत्वा मा प्रविश । इतिशब्दो मन्त्रसमाप्त्यर्थः ॥

मन्त्रवेदनं प्रशंसति—

एकामेवैनामिति । अथ प्रतिग्रहादूर्ध्वं जप्यं मन्त्रमुत्पाद्य तात्पर्यं दर्शयति—

स्थोनाऽमीति । हे सहस्रतमि त्वं स्थोना सुखवदा सुवदा दोहनादिकाले सुखेन पातुं शक्या मुशेवा कण्डूयनादिना सुखेन सेवितुं शक्या चासि । अतस्तथाविधैव भूत्वा मां प्रविश । एतन्मन्त्रपाठेन तथैव भूत्वा प्रविश्य सर्वप्रकारेणाप्येनं न हिनस्ति ॥

अथान्वयव्यातिरेकाभ्यां प्रत्यङ्मुखत्वेनोत्सर्जनं विधत्ते—

ब्रह्मवादिन इति । किं गोसहस्रस्य पुरतो गमनं किं वा सहस्रतम्याः पुरतो गमनमिति ब्रह्मवादिनां विचारः । तत्र यदि प्राङ्मुखीमेनामुत्सृजेत्तदानीं पुरतो गोसहस्रे गच्छति सति पश्चादर्थं गच्छेत् । तदानीं प्रज्ञानरहितं गोसहस्रं स्वर्गं न जानीयात् । तस्मात्तत्परिहाराय प्रत्यङ्मुखीमेनामुत्सृजेत् । तदानीं पुरतो गच्छन्तीं तां सहस्रतमीमनु पृष्ठतो गोसहस्रं गच्छति । सा च सहस्रतमी पार्थमिज्ञा तती स्वर्गं प्राप्नोति ॥

(आत्रेयचतुरानामिमानम्)

यदुर्कं सूत्रकारेण— तां शतमानेन हिरण्येन निष्क्रीय यजमानस्य गोष्ठे विसृजति इति, यदेतद्विधत्ते—

यजमानमिति । कृत्विग्भ्यो निष्क्रीय तां सहस्रतमीं यजमानगृहाभि-
मुरूपेनोत्सृजेत् । तथा सति यजमानगृहे एतन्न एव काले सहस्रमुत्सृजते । इयं
च सहस्रतमी दक्षिणायनकाले चरमा सती नीयते । स्वर्गपाप्त्रिकाले यथमा
सती यजमानेन सह देवान्गच्छति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माध्वीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-
यतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

अत्रिरक्वावैर्वाथ प्रजां पुत्रकामाय स रिरिचा-
नोऽमन्यत निर्वीर्यः क्षिथिलो यातयामा स एतं
चतुरात्रमपश्यत्तमाऽहंरत्नेनायजत ततो वै तस्य
चत्वारो वीरा आऽजायन्त सुहोता सुद्राता स्वध्वर्युः
सुसंभेयो य एवं विद्वाश्चतुरात्रेण यजत
आऽस्य चत्वारो वीरा जायन्ते सुहोता सुद्राता
स्वध्वर्युः सुसंभेयो ये चतुर्थिःशाः पर्वमाना
ब्रह्मवर्चसं तत् (१) य उद्यन्तः रतोमाः श्रीः
साऽत्रिश्च अद्वादेवं यजमानं चत्वारिं वीर्याग्नि
नोर्पानमस्तेज इन्द्रियं ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यश्च स एताश्च-
श्चतुरश्वर्तुष्टोमान्सोमानपश्यत्तानाऽहंरत्नेरयजत तेज
एव प्रथमेनावारुधेन्द्रियं द्वितीयेन ब्रह्मवर्चसं तृ-
तीयेनाशार्थं चतुर्थेन चार्थं विद्वाश्चतुरश्वर्तुष्टो-
मान्सोमानाहरति तैर्यजत तेज एव प्रथमेनाव
रुध इन्द्रियं द्वितीयेन ब्रह्मवर्चसं तृतीयेनाशार्थं

चतुर्थेन यामेवात्रिक्रंष्टिमाध्नोत्तामेव यजमान
ऋध्नोति (३) ॥

(तत्तेज एवाष्टादश च) ।

इति ऋष्णयजुर्वेदीयवैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
प्रथमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

सप्तमे सहस्रवर्षादानमुक्तम् । तावता पञ्चमपारम्य निध्वनुवाकेषु गर्गविराजः
समापितः । अथाष्टमनवमयोर्द्वौ चतुरानावुच्येते ॥

तत्रात्रेयचतुरानामिधानम्—

अत्रिरददादिति । ऊर्वस्य पुत्र और्वः । स च पुत्रकामोऽर्धं याविव-
वान् । तस्मै सौऽत्रिः स्वकीयां प्रजां ददौ । ततः प्रजाराहित्येन रिक्तः सन्म-
नस्येवमन्यत—अहं निर्वाभिः प्रजोत्पादनसामर्थ्यरहितः, शिथिलः कार्येष्व-
क्षमः, यातयाना गतसारश्चास्मीति विचार्य प्रजोत्पादनसाधनं चतुरार्धं निश्चित्य
सत्सापत्नीमाहृत्य तेनायजत । तस्य सुहोत्रादयश्चत्वारः पुत्रा उत्पन्नाः । ते च
होत्र औद्गात्र आध्वर्यवे यज्ञप्रयोगोपदे ते च कुशलाः । अतोऽन्येऽपि चतुरा-
त्रेणेष्ट्वा तादृशान्पुत्रांस्तुभन्ते ॥

अत्र बहिष्पवमानमाध्वंदिनपवमानाभ्रंषवमानेषु त्रिष्वपि स्तोमविशेषं
विधत्ते—

ये चतुर्विंशति इति । चतुर्विंशतिसंख्यया यत्र स्तोत्रिया ऋच आवृत्ताः
स स्तोमश्चतुर्विंशः । तादृशेन स्तोत्रेण युक्ता ये पवमानास्ते कर्तव्याः । तथा
सन्नि पवमानत्रयं सर्वं ब्रह्मवर्चसस्वरूपं भवति । चतुर्विंशतिसंख्याया गायत्री-
जपादिना ब्रह्मवर्चसहेतुत्वात् ॥

अथ पवमानव्यतिरिक्तस्तोत्रेषुत्तरोत्तरस्तोमैर्बुद्धिं विधत्ते—

य उद्यन्त इति । उत्तरोत्तरमुत्कर्षं गच्छन्तः स्तोमा उद्यन्तस्तोमाः । ता-
दृशा ये सन्ति सैव श्रीः । तद्धेतुत्वेन तेषां श्रीत्वम् । अभिवृद्धिप्रकारः सूच्य-
ते—सन्धि भिवृत्त्यश्चदशसप्तशैकविंशत्रिणवत्रयस्त्रिंशत्ख्याः षट्स्तोमाः । यत्र

१ च. 'संख्यया गायत्रीछन्दसा च प्र' । २ स. 'यत्र्या ज' । ३ क. च. इ. 'मवि-
शेषं वि' ।

(जामदग्न्यश्चूरात्राभिवानम्)

मथमेऽङ्कि पातःसवनं त्रिवृत्स्तोममुक्तम् । माध्वंदिनं सवनं पञ्चदशस्तोममुक्तम् ।
तृतीयसवनं सप्तदशस्तोममुक्तम् । अथ द्वितीयेऽङ्कि त्रिवृतं परित्यज्यैकार्षेयं
स्तोमं स्वीकृत्य पञ्चदशसप्तदशैकार्षेयैः सवनत्रयं निष्पाद्यम् । तृतीयेऽह्नि
सप्तदशैकार्षेयानिषण्वैः । चतुर्थे स्वहनि एकविंशानिषण्वपरिषण्वैः । तदिदमुद्य-
स्तोमसम् ॥

तमिभं चतुरात्रेनिकारं प्रशंसति—

अग्निश्च अद्भ्यदेवामिति । अद्भ्यदेवो यस्यासौ अद्भ्यदेवः । यथा देवताया-
मादरस्वथा अद्भ्यामामित्यर्थः । तादृशोऽग्निर्वज्रनामः सर्वदा यागात्करोति ।
यथाविधं यजमानं तेज आदीनि न माप्नुवन् । तेजः शरीरकान्तिः । इन्द्रियं
चक्षुराविष्णोमध्यम् । मल्लवर्चसं श्रुताध्ययनसंपत्तिः । अन्नाद्यं स्वादन्नसंपत्तिः ।
एकैकस्मिन्नह्नि पवमानेषु चतुर्विंशस्तोमः । पवमानत्रयार्थमुक्तरीत्या त्रिवृदाद-
यंस्तोमः स्तोमाः । एवं चतुर्विंशति दिनेषु चतुष्टोमाव्यस्वारः सोमयागास्तदनुष्ठाने-
नाभिस्तेजआदिकमस्तमत् ॥

पूर्वं चतुरात्रेणायजतेति छत्सः ऋषुर्विहितः । इदानीं कस्ववपवांश्चतुरहर्षि-
शेषाभिवक्षते—

य एवामिति । तेज एव मथमेनेरवादेककल्पेन संमहार्थं यामेवेत्यादिपुनर्व-
चनम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माध्वीये वेदार्थमकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे मध्यमपाठकेऽ-

ह्यमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ सप्तमोऽङ्के प्रथमप्रपाठके मध्यमोऽनुवाकः) ।

जमदग्निः पृष्टिकामश्चतुरात्रेणायजत स एता-
न्पोषां अपुष्यस्त्वस्मात्पलितो जामदग्नियौ न सं-
जानाते एतानेष पोषांन्पुष्यति य एवं विद्वाश्च-
तुरात्रेण यजते पुरोडाशिन्व उपसदो भवन्ति

(जमदग्निश्चतुरविंशतिवर्षे)

पशवो व पुरोडाशः पशुनेवाव रुन्धेऽन्नं व पुरो-
डाशाऽन्नमेवाव रुन्धेऽन्नादः पशुमान्भवति य एव
मिद्वान्श्चतुरविंशतिवर्षेऽन्ते

(जमदग्निरष्टावन्वारिश्चत्) ।

इति रुष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

प्रथमप्रपाठके ज्वभोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ सप्तमस्कान्धे प्रथमप्रपाठके ज्वभोऽनुवाकः)

अष्टमेऽनुवाके चतुर्दशः। अष्टमोऽनिरुद्रिः। अस्तु त्वेवमे आमदम्यन्तुराभो
निरुद्रिः। अथ सप्तमस्कान्धे प्रथमप्रपाठके ज्वभोऽनुवाकः।
तमिमं विधातुं मस्तौदि—

जमदग्निश्चतुरविंशतिवर्षेऽन्ते पशुनेवाव रुन्धेऽन्नं पशुमान्भवति य एव

यस्मादेव जमदग्निः पुष्टिहेतुयागप्रवर्तकस्तस्माज्जामदग्निषी तदंशोऽप्यनौ द्वौ
वितुपुषी पुष्टिमन्त्रेण वृथैव पलितौ इतिदौ न जानाते नोत्पिद्येते । यदा वृथैव
पलितं स्वकीयं देहं न जानाते । अयमर्थः—पुष्टिसंप्रदायस्य जमदग्निना मव-
र्तितत्वात्तदंशे कोऽपि दरिद्रो नर्तरेत । यदि कश्चित्प्रमादात्संयोक्तथोऽपि नरन्ते-
र्येण द्वौ पुरुषौ पुष्टिमन्त्रेण कृत्वा पलितौ न रन्त एवेति ॥

अथ विधत्ते—

एतानेवेति । अत्रोपसत्सु कंचिद्विरेषु विधत्ते—

पुरोडाशिन्य इति १, पुरोडाशः आसुप्रसास्वस्वोवि, पुरोडाशिन्यः । दादश-
सुप्रसत्सु दादश पुरोडाशविरेषासु नमोः प्रसास्वोः । अत्रोपसत्सु एककपाल
आग्निः द्विकपालः, वैष्णवसिकपालः, सौम्यवृत्तकपालः, स्याविः, अत्रकपालो
पात्रः षडकपालो, मासुः, सप्तकपालो, वाह्येपायोऽष्टकपालो, भूतो नृपकपालो
वारुणो दशकपालः, ऐन्द्र एकदशकपालो, वैशदेवो द्वादशकपालो, दर्विहोमा
मवन्ति इति । पुरोडाशाणां पशुः पुत्वादनहत्वादनरत्वात्वाच्च तदुभयमापितः ॥

एतद्वेदनपूर्वकमनुष्ठानं प्रशंसति—अजाद इति ।

(अथ सप्तमाहक प्रथमपण्डके दशमोऽनुवाकः)

इति श्रीमद्भागवतपुराणे श्रीमद्भागवतसंहितायां अथ सप्तमाहक प्रथमपण्डके दशमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

अथ सप्तमाहक प्रथमपण्डके दशमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ सप्तमाहक प्रथमपण्डके दशमोऽनुवाकः)

संवत्सरा वा इदमकं आधीसीऽकामयतुर्न-

अहरत्तेनायजत ततो वै स ऋतूनसृजत च एकं विद्वान्पञ्चरा-

त्रेण यजते प्रव जायते त ऋतवः सृष्टा न व्याव-

सन्त त एतं पञ्चरात्रमपश्यन्तमाहंरन्तेनायजन्त

तस्यो धीते ध्यायन्तेन ते न ते के एवं विद्वान्पञ्चरा-

त्रेण यजते वि शोभन्तो अतुर्व्येणाऽऽ वर्तते सा-

र्वसेनिः शौचेयोऽकामयत पशुमान्स्यामिति स

एतं पञ्चरात्रमाहंरन्तेनायजत ततो वै स सहस्रं

पशुनाऽऽशोय एवं विद्वान्पञ्चरात्रेण यजते

सहस्रं पशुनाऽशोयि त्वन्वः प्रावाहसिरकामयतः

वाचः प्रवादिता स्यामिति स एतं पञ्चरात्रमा (९)

अहरत्तेनायजत ततो वै स वाचः प्रवादितोऽभवेद्य

एवं विद्वान्पञ्चरात्रेण यजते प्रवादितैव वाचो भव-

स्यथो धनं वाचस्मतिरिदं पुराणमश्चरान्तोऽति-

रिक्तः पशुनाऽऽशोय स एव संप्रति एतौ यत्पञ्चरात्रो

य एवं विद्वान्पञ्चरात्रेण यजते संप्रत्येव यज्ञेन

यजते पञ्चरात्रा भवति पञ्च वा ऋतवः संवत्सरे

(१) ऋतुष्वेव संवत्सरे प्राते तिष्ठत्यथो पशुना-

क्षरा पक्किः पाङ्कको यज्ञो यज्ञमेवाव रुन्धे
 त्रिबुधमिहोमो भवति तेज एवाव रुन्धे पञ्चदशो
 भवतीन्द्रियमेवाव रुन्धे सप्तदशो भवत्यन्नाद्यस्या-
 वरुद्ध्या अथो प्रैव तेन आयते पञ्चदशोऽग्नि-
 होमो भवति प्रजापतिराप्त्यै महाव्रतवानन्नाद्यस्या-
 वरुद्ध्यै विश्वजित्सर्वपुष्टोऽतिरात्रो भवति सर्वस्या-
 भिजित्यै (४) ॥

(ते व्यावर्तन्व एवदिता स्यामिति स एतं पञ्चरात्रमा
 संवत्सरोऽभिजित्यै)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः)

नधमेऽनुवाके जामदग््न्यचतुरात्र उक्तः । अथ दशमे पञ्चरात्रोऽभिधीयते ॥
 तमिदं विधत्ते--

संवत्सरो वा इति । इदं वसन्ताद्युतुभेदोपेतं कालस्वरूपमुत्तुवत्तेः पूर्वं
 संवत्सरात्मक एक एव प्रजापतिरासीत् । स ऋतुन्तिसुक्षुस्वत्साधनत्वेन पञ्चरा-
 त्रयागमनुष्ठाय सृष्टवान् । एवमन्योऽपि प्रजाकामत्वेन यागेन प्रजामुत्पादयति ।

अथ व्यावृत्तिकामस्य तमेव विधत्ते--

त ऋतव इति । प्रजापतिना सृष्टा वसन्ताद्युतुदेवास्वत्तदुत्तिङ्गविशेषै-
 र्भ्यांइतिमत्तममात्रास्वरसाधनत्वेन पञ्चरात्रमनुष्ठाय तत्तदुत्तिङ्गैर्भ्यांपूर्तिं प्राप्ताः ।
 एवमन्योऽप्यनुष्ठाय पाप्मना भ्रातृव्येण च विषोर्गं प्राप्नोति ॥

अथ पशुपान्यर्थं तमेव विधत्ते--

सार्धंसेनिरिति । सर्वसेनात्मस्य पुरुषस्यापरं सार्धंसेनिः । शुभ्याल्लयायाः
 स्त्रिया अ.त्वं शौचेयः ॥ अथ समायां वक्तृत्वविशेषं कामवयानस्य तमेव
 पञ्चरात्रं विधत्ते--

(पञ्चरात्राभिधानम्)

बभर इति । बभरो मानसः, बबाहणस्यापरपं प्राबाहणिः । बभरवदन्वोऽपि पञ्चरात्रेण सभायां प्रकर्षेण वक्ता भवति । तदीयं वक्तुवमनुमोदमानाः सर्वे सम्प्राप्तं वाचस्पतिरिस्त्वेवं व्यवहरन्ति ॥

एवं बहुविधफलसाधनत्वेन पञ्चरात्रं विधाय न्यूनातिरेकाभावेन तं प्रशंसति—
अनाप्त इति । एकेनाहना, न्यूनत्वाच्चतुराशौ नोक्तेभ्यः क्लेश्यः पश्चात्तः । पञ्चमिरेकाहोमिस्तरफलनिवृत्तेरेकेनाहना पद्मार्थोऽतिरिक्तः । एव पञ्चरात्रः संप्रति समीचीनो न्यूनातिरेकाभावेन योग्यः । अत एतदनुष्ठाप्यो योग्येनेव बशेनेहवाभ्य-
वति ॥ अथाहर्गतां पञ्चसंख्यां प्रशंसति—

पञ्चरात्र इति । हेपस्तशिश्नयोः समाप्ताहर्गतां पञ्चसंख्यम् ॥

अथ पञ्चरात्रावयवभूतानि पञ्चाहानि विधत्ते—

त्रिबुद्धमिष्टोम इति । प्रकृतौ हि त्रिवृत्पञ्चदशसप्तदशौकविंशोऽथुर्मिः स्तोमैरिमिष्टोमगतानि द्वादश स्तोत्राणि निष्पाद्यन्ते । अथ त्रिकेनैव त्रिवृत्स्तोमेन सर्वस्तोत्रमिष्टोमः । तादृशोऽग्निष्टोमः प्रथममहः । त्रिवृद्भ्योरुभयोर्युक्तेन तद्वो-
त्पन्नत्वाच्चिबृता तेजःप्राप्तिः । पञ्चदशेनैकेनैव स्तोमेन युक्त उक्थपो द्वितीयमहः । पञ्चदशस्तोमस्येन्द्रस्य चौरौ बाहुषु सहोत्पन्नत्वात्पञ्चदशेनेन्द्रियमाप्तिः । सप्त-
दशेनैकेन स्तोमेन युक्त उक्थपस्तृतीयमहः । सप्तदशस्यान्नाधारे मध्यपदेश उत्पन्नत्वात्तेजान्नामाप्तिः । अथ च सप्तदशस्य प्राजापत्यत्वात्तेन प्रजोत्पादक-
त्वमपि भवति । यद्यप्यत्रोभयभोक्थपो न भूतस्तथाऽप्यह्नीनानामेतेषां द्वादशाह-
विस्तृतिरद्वादशाहो च प्रायणीयानन्तरमाविनः पृथग्यदहस्य पञ्चरात्रप्रकृति-
त्वात्पृथग्यदहो च द्वितीयतृतीयपौरुषमपौरुषकथपश्चात्तद्विस्तृतिरुपपोरमयोरप्यह्नो-
रुक्थपर्यं लभ्यते । एतदेवाभिष्टोम्य बौधायनेनोक्तम्—तस्याहानि त्रिवृद्धमिष्टोमैः
पञ्चदश उक्थपः सप्तदश उक्थपः पञ्चविंशोऽग्निष्टोमो महाव्रतवाग्निश्चजित्सर्व-
पृष्ठोऽतिरात्रः इति । चोदकप्राप्तानामपि प्रयाणामेतेषामहर्गतां दिस्पृष्टार्थं पुन-
र्विधानम् । पञ्चविंशेनैकेनैव स्तोमेन युक्तोऽग्निष्टोमश्चतुर्थमहः । यद्यपि त्रिवृद्वा-
दिस्तोमवत्सामन्त्राख्येन पञ्चविंशस्तोमो नाऽऽप्नोतस्त्वथाऽपि सूत्रकारोक्तप्रकारेण
स स्तोम उच्चेयः । अस्य च स्तोमस्य प्राजापतिदेवताकरवाचेन तत्प्राप्तिः । स
चाग्निष्टोमो महाव्रतधर्मवान् गवामयने महाव्रताख्यमेकमहः । तस्मिन्नाहनि यानि
स्तोत्राणि तान्यत्र प्रयोक्तव्यानीत्यर्थः । महाव्रतस्यान्नाधनत्वात्तेनान्नामाभिः ।

(प्रथमः अध्यायः)

इति श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ १५५५५५ ॥
इति श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ १५५५५५ ॥
स्तोत्रमदानि तानानि सर्वाण्यपि यस्यासौ सर्वशुभम् ॥ १५५५५५ ॥

॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥
॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥
पूर्वाह्नसंध्यादिकिसंभारमिषो बंधेत् ॥ १५५५५५ ॥

द्विराध्यायस्य चोत्तराध्यायस्य अहर्गणेषु भवाभवेन च पूर्ववदधिकेतिङ्गन
सोमस्य धर्मा इति वेत्त । त्रैलोक्येऽप्युक्तं च । इति श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ १५५५५५ ॥
इति श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ १५५५५५ ॥
इति श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ १५५५५५ ॥
इति श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ १५५५५५ ॥
इति श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशाय नमः ॥ १५५५५५ ॥

॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥

॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥

॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥

॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥

॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥

॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥

॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥ १५५५५५ ॥

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

कानि पृष्ठान्यतिदिश्यन्ते । षडहे प्रतिदिनमेकैकं पृष्ठं विहितम् । तानि च षट्-
पृष्ठानि रथं तरबृहद्वैरूपवैराजशाक्यरसैव तत्तामभिर्निष्पाद्यानि । यद्यपि विभजित
एकाहत्वाज्योविष्टोमविकृतित्वमेव ननु षडहविकृतित्वं, तथाऽपि सर्वपृष्ठोक्ति-
लाभानि षट्पृष्ठान्यतिदिश्यन्ते ॥

दशमाध्यायस्य षष्ठे पादे पञ्चमाधिकरणे चिन्तितम्—

किं सर्वपृष्ठे सर्वाणि पृष्ठदेशे यथोक्ति वा ।

पृष्ठशब्दात्पृष्ठदेशे वचनात्तु व्यवस्थितिः ॥

इदमात्रायते— ' विभजितसर्वपृष्ठः ' इति । षडहे षट्स्वद्वःसु क्रमेण रथं-
वरबृहद्वैरूपमित्यादिभिः षड्भिः सामभिः पृष्ठस्तोत्रं निष्पादितम् । तानि सर्वाणि
पृष्ठसामानि यस्मिन्विभजिति सोऽयं सर्वपृष्ठः । एव माध्यंदिनपवमानभैत्रावरुण-
सान्नोरन्तरालरूपे पृष्ठस्तोत्रदेशे किं सर्वाणि पृष्ठसामानि कार्वाणि, किंवा यथा-
वचनं देशव्यवस्थोति संशयः । पृष्ठकार्यगमकेन (ष पृष्ठशब्देन पृष्ठदेशे माप्ते
वचनेन देशविशेषो व्यवस्थाप्यते । वचनं चैवमात्रायते— ' पवमाने रथं तरं
करोत्याभवे बृहन्मध्यत इतराणि वैरूपं होतुः पृष्ठं वैराजं ब्रह्मसाम शाक्यरं
भैत्रावरुणसाम रैवतमच्छात्राकसाम ' इति । वचनं हि न्यायाद्बलीयः । तस्मा-
द्देशविशेषो व्यवस्थिताः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छव्यपञ्चमोऽध्याय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ सप्तपाठके प्रथमप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

देवस्य त्वा सावितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
पुष्णो हस्ताभ्यामा देव इभार्भगृष्णन् रश्नामृतस्य
पूर्वं आयुषि विदथेऽपु कव्या । तया देवाः सुतमा
बभूवुर्ऋतस्य साभन्तरमारपन्ती । अभिधा अस्ति
भुर्बनयसि यन्ताऽसि धर्वाऽसि सौऽभि वैश्वानरः
सप्रथसं गच्छ स्वाहाऋतः इथिऽयां यन्ता रः इय-

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

न्ताऽसि यर्मनो घर्ताऽभि धरुणः कृष्यै त्वा
क्षेमाय त्वा रय्यै त्वा पोषाय त्वा पृथिव्यै
त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा दिवे त्वा सते त्वाऽ-
सते त्वाऽद्भ्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विभ्वेभ्यस्त्वा
भूतेभ्यः (१) ॥

(धरुणः पञ्चविंशतिश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
प्रथमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः) ।

दशमंऽनुवाके पञ्चरात्रो धर्षितः । अथात्राहीनविशेषानवस्थाप्यैकादशमा-
रुण प्रपाठकसमाप्तिपर्यन्तमश्वमेधमश्व उच्यते । तेषां यथासंभवं ब्राह्मण-
ग्रन्थोक्ता विनियोगा उदाह्रियन्ते । तत्र ब्राह्मणवाक्यमेवं पठ्यते—‘ देवस्य रवा
श्वितुः पसव इति रशनामादत्ते मसूत्ये’ । अभिनोर्बाहुभ्यापिरयाह । अभिनो
हि देवानामश्वर्षु अस्ताम् । पूषो हस्ताभ्यामिरयाह यत्ये । व्युक्षं वा एतद्य-
ज्ञस्य । यद्यजुष्केण क्रियते’ इति ॥ सप्तपाठस्तु—

देवस्य रवेति । हे रशने सवितुर्देवस्य भरणे सत्यश्विसंघविभ्रमां बाहुभु-
लाभ्यां पूषसंबन्धिभ्यां हस्ताभ्याभ्यां त्वामाददे ॥

अथ ब्राह्मणम्—‘ हाममशुष्णरशनाभुतस्मेत्यश्विवदति मजुक्त्यै’ इति ॥

पाठस्तु—

हाममशुष्णन्निति । विद्येषु यज्ञेषु आयुषि यजमानायुर्निमित्ते पूर्वं
कव्या कवयो विद्वांस ऋषिज ऋतस्य यज्ञस्य संबन्धिनीमिमां रशनामशुष्ण-
न्धीकृतवन्तः । तया रशनाया देवाः सर्वे सुतपावभुवुरश्वबन्धनद्वारा तस्मिन्-
श्वमेधे प्रधानभूतं विरात्रारुष्यं सोमयागममितः प्राप्ताः । क्रीदशी रशना,
ऋतस्य यज्ञस्य सामस्तापनि सपाप्नौ निमित्तभूतायां सत्यां सरं सरणं प्रवृत्ति-
मारपन्ती कथयन्ती । हे ऋषिद्वयजमानाः शीघ्रं यज्ञं समापयतेति वदन्ती सेयं
रशना लक्षयते, स्वकीयदीर्घत्वेनाश्वबन्धनयोग्यत्वदर्शनान् ॥

कल्पः— अभिधा अतीत्यथमभि वधाति इति ॥

पाठस्तु—

अभिधा इति । अभिधीयते धार्यते बध्यत इत्यभिधाः हेऽथ त्वं तादृशो बध्यमानोऽसि । तथा भुवनादिरूपोऽसि । तव माजापत्यत्वात्पजापतिगुणाः सर्वेऽपि त्वत्प्रवस्थिताः । प्रजापतिश्च भुवनकारणत्वाद्भुवनरूपः । अन्तर्धामि-
त्वाच्च यन्ता । पोषकत्वाच्च धर्ता । तद्द्वारा त्वमपि तथाविधोऽसि । स तादृश-
स्त्वं वैश्वानरं सर्वरूपहितकारिणं सपथसं विस्तारेण सहितमग्निमाहवनीयं
गच्छ । आहवनीये सधाङ्गानि दूयन्ते । तत्र गत्वा च स्वाहाकृतः स्वाहाकरे-
णात्मभिर्देवैर्मघो दत्तो भव । ततो हुतः सचूषो भूत्वा पृथिव्यां यन्ता राहुभव
नियामको राजा भव । ततोऽनन्तरमाविन्यन्तरिक्षे च अद्भनस्रवादीनां यन्ता
यमनश्चापि, नियन्तृमुद्युको यन्ता, नियन्तृं सपथो यमनस्वाहयो भव । ततोऽ-
प्युपरिषने द्युलोके धर्ता धरुजोऽसि, स्वर्गस्थितानां पुरुषाणां धर्ता पोषयितुमु-
द्युक्तः, धरुणः पोषयितुं सपथः, तादृशो भव । तथाविधं त्वां कृष्यै सर्व(स्थ)नि-
षत्तये वधनामीति शेषः । एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । क्षेमः पाप्वस्य धनस्य रक्ष-
णम् । रपिः प्राणयिषं धनम् । पोषस्तज्जन्वा भोगपुष्टिः । पृथिव्यादयत्नयः
प्राप्तव्या लोकाः । तेषु लोकेषु पूर्वं विद्यमानं द्रव्यं सत् । इतः परं सैपादनीयं
द्रव्यमसत् । एतत्सर्वं भाविजन्मविषयम् । अस्मिञ्जन्मन्यपेक्षित्वा आप ओषधयः
सर्वप्राणिनश्च । तस्य सर्वस्य सिद्धयर्थं त्वामिह वधनामि । एतच्च सर्वं पाग-
द्वारेणोषयते ॥

इति श्रीमत्साम्नाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये प्रथमपाठके मथमपाठके

एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ सप्ततमपाठके प्रथमपाठके द्वादशीऽनुवाकः)

विभ्रुमात्रा प्रभूः पित्राऽश्वोऽसि हयोऽस्यत्योऽसि
नरोऽस्यर्वाऽसि सतिरसि वाज्यसि वृषाऽसि
नृमणा असि ययुर्नामास्यादित्यानां पत्वान्वि-
श्वस्ये स्वाहा स्वाहेन्द्राश्चिन्वा स्वाहा प्रजापतये

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा सर्वाभ्यो
देवताभ्य इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह
रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहा भूरसि भुवे त्वा
मव्याय त्वा भविष्यते त्वा विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यो
देवा आज्ञापाला एतं देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं
गोपायत (१) ॥

(रन्तिः स्वाहा द्वाविंशतिश्च) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां समयाष्टके
प्रथमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

कल्पः—^१ विभूर्मात्रा मभूः पित्रेत्यश्वस्य इक्षिणे कर्णे यजमानं वाचपित्वा ?
इति ॥ पाठस्तु—

विभूर्मात्रेति । हेऽश्व त्वं माता त्वदीयया वृथिवीरूपया विभूरसि व्याधि-
मानसि । पित्रा द्युलोकरूपेण मभूः मभुत्वशक्तिमानसि । ' इयं दे माता ।
असौ पिता ' इति हि ब्राह्मणम् । वृथिव्या विभुत्वादद्युलोकस्य भोग्येभ्युत्वाच्च
तदुभयमस्मिन्नपचर्यते । तथा स्वमभोऽसि मुखयाभजातिमानसि, न तु तव गर्द-
भत्ताकर्षम् । हिभावोः क्रमणार्थकादुत्पन्नो ह्यशब्दः । अतो ह्योऽसि समी-
चीनक्रमणवानसि । खुरसौकर्षेण भूषावाक्रमणं त्वदीयं स्थिरमित्यर्थः । अरयो-
ऽसि सततगमनशीलोऽसि । नरोऽस्युपर्याख्यानं नेताऽसि । अर्वाऽसि समीची-
नगतिमानसि । सधिरसि सर्वेष्वपि युद्धादिकर्षेषु संबद्धोऽसि । वाजी वेगवा-
नसि । वृषा पुंस्त्वत्तामर्थवानसि । नृपणा नृभिर्ममनीयोऽसि । ययुर्नामासि
स्वर्गप्रापक इत्येतदेव तव प्रियं नाम । अत एव ब्राह्मणं ' ययुर्नामासीत्साह ।
एतदा अश्वस्य प्रियं नामधेयम् ' इति । इन्द्रास्त्वमादित्यानां प्रतिमासवर्तिनां
द्वादशसंख्यानां पत्वं पतनं यदन्तरिक्षगमनं तदन्वन्तरिक्षमार्गेणेहि गच्छ ॥

कल्पः—^१ अश्वे स्वाहा स्वाहेन्द्राभिभ्यामिति पूर्वहोमान्द्रुत्वा ? इति ॥

पाठस्तु—

अन्नये स्वाहेति । अथ प्रथममन्त्रः स्वाहान्त उत्तरे चत्वारो मन्त्राः
स्वाहादयः ॥

कल्पः—‘ रथकारगृहे वसतिर्भवतीह धृतिरिति सायमथस्य चतुर्षु पस्तु
चतस्रो वृत्तीर्जुहोति ’ इति ॥ पाठस्तु—

इह धृतिरिति । इहास्मिन्दक्षिणपूर्वपादे धृतिर्घरणं स्थैर्यं भवतु । तदर्थं-
मिदं स्वाहुतमस्तु । इहास्मिन्दक्षिणपृष्ठपादे विधृतिर्विशेषेण स्थैर्यमस्तु । इहा-
स्मिन्नुत्तरपृष्ठपादे रन्तिः स्थैर्येण रमणमस्तु । इहास्मिन्नुत्तरपूर्वपादे रमतिरत्यन्तं
स्थिरं रमणमस्तु ॥

भूरसि भुवे स्वेति । कल्पः—‘ भूरसि भुवे त्वा भव्याष त्वा भविष्यते
स्वेत्यश्वमुत्सृज्य ’ इति ।

विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति मन्त्रशेषपाठः । हेऽथ त्वं भूरस्वतीतानामनागतानां
वर्तमानानां भावयिताऽसि । भूशब्दोऽनीतमाचष्टे, भव्यशब्दो वर्तमानं, भविष्य-
शब्द आगामि, तस्य त्रिविधस्य भेषसः सिद्ध्यर्थं त्वामुत्सृजामि । तथा
विश्वेभ्यो भूतेभ्यः सर्वप्राणिस्वार्थानरवार्थं त्वामुत्सृजामि ॥

कल्पः—‘ देवा आशापाला इति रत्निभ्यः परिददाति ’ इति ॥ पाठस्तु—

देवा आशापाला इति । आशापाला दिक्षु पालकाः । हे देवा देवमू-
र्तिधारिणो रत्नाद्याभरणभूषिताः शतसंख्याक राजपुत्रा मेधाम यज्ञाय प्रोक्षि-
तमेतमर्थं देवेभ्यो देवार्थं गोपायत रक्षत ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदी-

यत्तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ सप्तमाहके प्रथमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

आर्यनाथ स्वाहा प्रार्यणाय स्वाहोद्द्रवाय
स्वाहोद्द्रुताय स्वाहा शूकाराय स्वाहा शूकताय
स्वाहा पलायिताय स्वाहाऽऽपलायिताय स्वाहाऽऽ-
वर्गते स्वाहा परावर्गते स्वाहाऽऽयते स्वाहा
प्रयते स्वाहा सर्वेभ्यै स्वाहा (१) ॥

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

(आयनायोत्तरपापलायिताय षड्विंशतिः) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
प्रथमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे मध्यमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

कल्पः—‘ आयनाय स्वाहा प्रायणाय स्वाहेत्युद्वावान् ’ इति ॥ पाठस्तु—
आयनाय स्वाहेति । आभिमुख्येनायनं गमनं यस्यासावायनस्तस्या
अथाय, तत्पीत्यर्थमिदं स्वाहुतम् । आभिमुख्यगमनमपि द्विविधं—मन्दगमनं
शीघ्रगमनं च । तथाऽऽद्यं पूर्वमन्त्रेऽभिहितं, द्वितीयं प्रायणमन्त्रेऽभिधीयते । केचन
धूर्ता अथा गन्तुमभिच्छन्तस्ताहिताः सन्तः पूर्वपादावुत्थमयन्ति, अन्ये चांपरौ
पादावुत्थयन्ति, तदुभयमुद्वावोद्भूतशब्दाभ्यामभिधीयते । कशया चातितेनो-
द्भवणार्थं क्रियमाणस्य शब्दविशेषस्यानुकरणार्थं शूकार इति प्रयुक्तम् । शूक-
तमेतदेव । पूर्वापरपादविक्रयत्वेन द्वेवाऽभिधानम् । पुरतो वेगेन धावनं पलाय-
नम् । आभिमुख्येन धावनमापलायनम् । चतुर्णामपि पादानां सकृदुत्थनमा-
भिमुख्यविषयमावस्मनम् । पराङ्मुखत्वाविषयं परावल्गनम् । पूर्वमायनप्रायणश-
ब्दाभ्यां योऽर्थोऽभिहितः सोऽतीतविषयः । इह स्वायत्पच्छब्दाभ्यां वर्तमान-
विषयः स एवार्थोऽभिधीयते । अतो र्धोक्ततत्तदगुणयुक्तावाच्यत्वात् तत्पीत्यर्थं
स्वाहा हुतमिदमस्तु । किं बहुना सर्वस्मै सर्वप्रकारगमनविशेषयुक्ताधर्मात्यर्थ-
मिदं स्वाहा हुतम् तु । उक्तप्रथमविषयत्वादेतेषां होमानामुद्वावा इति
नामधेयम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे मध्यमप्रपाठके

त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तमाष्टके प्रथमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

अत्रये स्वाहा सोमाय स्वाहा घायवे स्वाहाऽप्रां
योदाय स्वाहा सधित्रे स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहे-

न्द्राय स्वाहा बृहस्पतये स्वाहा मित्राय स्वाहा
वरुणाय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(अग्नये वायवेऽर्षा मोदायेन्द्राय प्रयोविशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
प्रथमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

कल्पः- ' अग्नये स्वाहा सोमाम स्वाहेति पूर्वहोमान् ' इति ॥ पाठस्तु-
अग्नये स्वाहेति । अर्षा मोदः पर्जन्यः । अनुक्तानां पूर्वहोमाङ्गानां देवानां
संग्रहार्थं सर्वशब्दः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके
चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ सप्तमाष्टके प्रथमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः)

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहा दिवे स्वाहा
सूर्याय स्वाहा चन्द्रमेमे स्वाहा नक्षत्रेभ्यः स्वाहा
प्राच्यै दिशे स्वाहा दक्षिणायै दिशे स्वाहा प्रतीच्यै
दिशे स्वाहोदीच्यै दिशे स्वाहोर्ध्वायै दिशे स्वाहा
दिग्भ्यः स्वाहाऽवान्तरदिशाभ्यः स्वाहा समोभ्यः
स्वाहा शरद्भ्यः स्वाहाऽहोरात्रेभ्यः स्वाहाऽधमा-
सेभ्यः स्वाहा मासेभ्यः स्वाहर्तुभ्यः स्वाहा संवत्स-
राय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(पृथिव्ये सूर्याय नक्षत्रेभ्यः प्राच्यै सप्तवत्परिशब्दः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
प्रथमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

कल्पः—‘ पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येतं हुत्वा ’ इति ॥

एतमनुवाकं पूर्वनामकहोमान्तःपातित्वेनैव हुत्वेत्यर्थः ॥ पाठस्तु—

पृथिव्यै स्वाहेति । पात्रादिशब्दा विशेषवाचिनः । दिक्शब्दाः सामान्यवाची । सपाशरत्संवत्सरशब्दाः सौरचान्द्रनाक्षत्रविषयाः । सर्वशब्दोऽनुकालविषयः ॥

इति श्रीमत्सामणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

अग्ने स्वाहा सोमाय स्वाहा सवित्रे स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा पूष्णे स्वाहा बृहस्पतये स्वाहाऽषां भोदाय स्वाहा वायवे स्वाहा मित्राय स्वाहा वरुणाय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१)

(अग्ने सवित्रे पूष्णेऽषां भोदाय वायवे वयोविश्रुतिः) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

कल्पः—‘ अग्ने स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्ववीक्षाम् ’ इति ॥ पाठस्तु—

अग्ने स्वाहेति । पूर्वहोमानुवाकवदयमनुवाको व्याख्येयः ॥

इति श्रीमत्सामणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहा दिवे स्वाहाऽ-

अग्ने स्वाहा सोमाय स्वाहा सूर्याय स्वाहा चन्द्र-
 मसे स्वाहाऽह्ने स्वाहा रात्रियै स्वाहर्जवे स्वाहा
 साधवे स्वाहा सुक्षित्यै स्वाहा क्षुधे स्वाहाऽऽशि-
 तिभ्ये स्वाहा रोगाय स्वाहा हिमाय स्वाहा शी-
 ताय स्वाहाऽऽतपाय स्वाहाऽऽरण्याय स्वाहा सुव-
 गाय स्वाहा लोकाय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा
 (१) ॥

(पृथिव्या अग्नेऽह्ने चतुश्वत्वारिंशत्) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 प्रथमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः)

कल्पः—‘ पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिर्ना दीक्षाप् ’ इति ॥

पाठस्तु—

पृथिव्यै स्वाहेति । अत्र ऋज्वाद्यस्त्रयः पृथिव्यादिलोकाः । तथा च
 ब्राह्मणम्—‘ इयं वा ऋजुः । अन्तरिक्षं साधु । असौ सुक्षितिः ’ इति ।
 आशितिशब्देन सुक्षित्वारकमाशित्वं + अभिधीयते । स्वर्गः पुण्यफलभूतः ।
 लोकशब्दः सामान्यवाची । अत्राशीतावग्रये स्वाहा पृथिव्यै स्वाहेत्यनुवाकौ
 पूर्वहोमविषयौ । तथा च ब्राह्मणम्—‘ अग्ने स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहो-
 र्माञ्जुहोति । पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिक्रामति । पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय
 स्वाहेत्याह । यथायजुरेवैतत् ’ । इति । उत्तरौ त्वनुवाकौ दीक्षाविषयौ । तत्रापि
 ब्राह्मणम्—‘ अग्ने स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षां जुहोति । पूर्वं एव द्वि-
 षन्तं भ्रातृव्यमतिक्रामति । पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिर्ना दीक्षां
 जुहोति ’ इति ॥

+ अत्र कस्मिंश्चित्पुस्तके ‘ आशितशब्दस्वम् ’ इति, कस्मिंश्चित्पुस्तके तु ‘ अ.शि-
 त्शब्दस्वम् ’ इति विद्यते तत्प्रामादिक्रामिति ज्ञेयम् .

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

इति श्रीभारतापणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वेदीयतै-

त्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ सप्तमाष्टके प्रथमप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

भ्रुवो देवानां कर्मणाऽपसर्तस्य पथ्याऽसि वसु-
भिर्देवेभिर्देवतया गायत्रेण त्वा छन्दसा युनज्मि
वसन्तेन स्वर्तुना हविषा दीक्षयामि रुद्रेभिर्देवेभिर्दे-
वतया वैश्वमेन त्वा छन्दसा युनज्मि श्रीष्मेण स्व-
र्तुना हविषा दीक्षयाम्यादित्येभिर्देवेभिर्देवतया जा-
गतेन त्वा छन्दसा युनज्मि वषाभिस्वर्तुना हविषा
दीक्षयामि विश्वेभिर्देवेभिर्देवतयाऽऽनुष्टुभेन त्वा
छन्दसा युनज्मि (१) । इन्द्रा स्वर्तुना हविषा
दीक्षयाम्पङ्क्तिरोभिर्देवेभिर्देवतया पाङ्क्तेन त्वा छ-
न्दसा युनज्मि हेमन्तशिशिराभ्यां स्वर्तुना हविषा
दीक्षयाम्याऽहं वक्षामरुहमुतस्य पत्नीं गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा चर्त* सरयेऽथा* सत्यमुतेऽधाम् ।
महीषू पु सुत्रामाणमिह धृतिः स्वाहेह विधृतिः
स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहा (२) ॥

(आनुष्टुभेन त्वा छन्दसा युनज्म्येकान्वर्षञ्चापञ्च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

प्रथमप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

कल्पः— भ्रुवो देवानां कर्मणेत्युतुदीक्षाभिः छण्णजिनपाराहस्तमभिमन्त्र-
यते इति ॥ तत्र प्रथममन्त्रमाह—

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

भुवो देवानामिति । हे दीक्षे त्वं देवानां संबन्धिना कर्मणतस्य यज्ञस्य संबन्धिनाऽयसा व्यापारेण भुवो युक्ता भव । त्वं पृथगाऽसि देवानां यज्ञस्य च हित्वाऽसि । अहं वसुभिर्देवोर्भवंसुसंज्ञैर्देवदेवतया दीक्षाभिमानिन्या गायत्रेण च्छन्दसा च त्वां मुञ्चि त्वां युक्तां करोमि । तथा वसन्त्वेनतुना सहितोऽहं त्वां हविषा दीक्षयामि संस्कृतां करोमि ॥

अथोत्तरांश्चतुरो मन्त्रानाह-

रुद्रेभिर्देवेभिरिति । एतेषु चतुर्विंशि मन्त्रेषु भुवो देवानामित्यादिभागमनुष्य पूर्ववद्ग्याख्येयम् ॥ अथ षष्ठमन्त्रमाह-

आऽहं दीक्षामिति । अहं यजमानो गायत्रेण च्छन्दसा ब्रह्मणा छन्दो-रहितेन मन्त्रेण चानुगृहीतः सञ्चरस्य परती यज्ञस्य पालयित्री दीक्षां नियम-विशेषरूपामारुहमारूढोऽस्मि । मङ्गीममूलं सत्ये स्थापयामि सत्यमप्युते स्थाप-यामि । चिन्त्यमानं वस्तुतत्त्वमृगम् । उच्यमानं वस्तुतत्त्वं सत्यम् । अहं सर्वदा मनसा वस्तुतत्त्वं विचार्य पश्चाद्दक्षयामि । वाचाऽपि वस्तुतत्त्वमुच्चार्य पश्चाद्दक्ष-यस्तुतत्त्वं चिन्तयामीत्यर्थः ॥

अथ सप्तमाष्टमयोर्मन्त्रयोः प्रतीकं दर्शयति-

महीमू ध्विति । महीमू षु पातरमित्येको मन्त्रः । सुत्रापाणं धृथिर्वी ध्यापि-त्यपरो मन्त्रः । तौ च मन्त्रौ वैश्वानरो न ऊपेत्यनुवाके व्याख्ययतौ ॥

कल्पः- 'सार्धं धृतिषु ह्यमानासु राजन्पो वीणागार्थी गायति' इति ॥

यानेतान्धृतिमन्त्रानाह-

इह धृतिरिति । एतच्चतुष्टयं पूर्ववद्ग्याख्येयम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते पावनीये वेदार्थशकाशे छण्णपञ्च-

दीयतेत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पथमप्रपाठकेऽ-

छादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ सप्तमाष्टके प्रथमप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

ईकाराय स्वाहा कृताय स्वाहा कन्दते स्वाहाऽ-
वकन्दते स्वाहा प्रीथते स्वाहा प्रप्रीथते स्वाहा
गन्धाय स्वाहा घ्राताय स्वाहा प्राणाय स्वाहा

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

ध्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा संदीयमानाय स्वाहा
 सैदिताय स्वाहा विचृत्यमानाय स्वाहा विचृत्ताय
 स्वाहा पलायिष्यमाणाय स्वाहा पलायिताय
 स्वाहोपरस्यते स्वाहोपरताय स्वाहा निवेक्ष्यते
 स्वाहा निविशमानाय स्वाहा निविष्टाय स्वाहा
 निपत्स्यते स्वाहा निषीदते स्वाहा निषण्णाय
 स्वाहा (१) आसिष्यते स्वाहाऽऽसिनाय
 स्वाहाऽऽसिताय स्वाहा निपत्स्यते स्वाहा निप-
 यमानाय स्वाहा निषण्णाय स्वाहा शयिष्यते
 स्वाहा शयानाय स्वाहा शयिताय स्वाहा संमी-
 लिष्यते स्वाहा संमीलते स्वाहा संमीलिताय स्वाहा
 स्वप्स्यते स्वाहा स्वपते स्वाहा सुनाय स्वाहा प्रभो-
 त्स्यते स्वाहा प्रबुध्यमानाय स्वाहा प्रबुद्धाय स्वाहा
 जागरिष्यते स्वाहा जाग्रते स्वाहा जागरिताय
 स्वाहा इश्रुषमाणाय स्वाहा शृण्वते स्वाहा श्रुताय
 स्वाहा वीक्षिष्यते स्वाहा (२) वीक्षमाणाय
 स्वाहा वीक्षिताय स्वाहा सहास्यते स्वाहा संजि-
 हानाय स्वाहोज्जिहानाय स्वाहा विवत्स्यते स्वाहा
 विवर्तमानाय स्वाहा विधृत्ताय स्वाहोत्थास्यते
 स्वाहोत्तिष्ठते स्वाहोत्थिताय स्वाहा विधविष्यते
 स्वाहा विधुन्वानाय स्वाहा विधृताय स्वाहो-
 त्कस्यते स्वाहोत्क्रामते स्वाहोत्क्रान्ताय स्वाहा
 चङ्कमिष्यते स्वाहा चङ्कम्यमाणाय स्वाहा
 चङ्कमिनाय स्वाहा कण्डूयिष्यते स्वाहा कण्डूय-

मानाय स्वाहा कण्डूयिताय स्वाहा निकषिष्यते
 स्वाहा निकर्षमाणाय स्वाहा निकर्षिताय स्वाहा
 यदात्ते तस्मै स्वाहा यत्पिबति तस्मै स्वाहा यन्मे-
 हाति तस्मै स्वाहा यच्छकृत्करोति तस्मै स्वाहा
 रेतसे स्वाहा प्रजाभ्यः स्वाहा प्रजननाय स्वाहा
 सर्वस्मै स्वाहा (३) ॥

(निषण्णाय स्वाहा वीक्षिष्यते स्वाहा निकर्षमाणाय
 स्वाहा सप्तविंशतिश्च)

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 प्रथमप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

कलः— ' ईकाराय स्वाहेच्छताय स्वाहेत्यश्वचरितानि । इति ॥ पाठस्तु—

ईकाराय स्वाहेति' । स्वाद्यं दृष्ट्वा यातुं यो(यं) मन्दशब्दं करोति

तदनुकरणं तदीमित्यनेनोच्यते । स च शब्दो वर्तमान ईकारः । अतीतस्वीकृतः ।
 बहवां दृष्ट्वोच्चैर्वेषिणोत्साहजनितं कन्दनम् । विरोधिनपथं दृष्ट्वा क्रोधेनोच्चै-
 र्धोषणमवकन्दनम् । गगनकाले नासापुटयोः श्वासशब्दः प्रोथनम् । स एवानुव-
 र्तमानः प्रप्रोथनम् । तुणभक्षणो वा श्वासशब्दः प्रप्रोथनम् । अश्वान्तराध्वरणं
 गन्धः । स एवातीतो धरातः । प्राणापानध्वाना ऊर्ध्वाधोमध्यस्यः । संदीय-
 मानो बध्यमानः । संदितो बद्धः । विद्युत्पमानो मुष्यमानः । विजृक्तो मुफः ।
 पलायितुमुद्यतः पलायिष्यमाणः । निर्वर्षितपलायनः पलायितः । पलायनपरि-
 त्याग उपरमः । स च भावी भूतश्च । शालाप्रवेशो निवेशनम् । तच्च भावि
 वर्तमानमतीतं चेति त्रिविधम् । प्रविश्य शालायां स्थितिर्निषदनम् । तदपि पूर्व-
 वत्रिविधम् । एतच्च वैदिष्यं सर्वत्र दृष्टव्यम् । क्षणमश्वं पादसंकोच आसनम् ।
 पार्श्वस्थ भूमिस्पर्शो निषतनम् । पादपत्तारणं शयनम् । अश्वोर्निर्गलितं संमी-
 लनम् । स्वापो निद्रा । तत्पारित्यागः प्रबोधः । बासावभ्रोकर्म जागरणम् ।

(अश्वमेधमन्त्रव्ययम्)

अश्वपालकानामुत्थापनशब्दानुसंधानं भवणम् । तुणस्वाद्यान्वेषणं वीक्षणम् ।
शास्त्राद्या बहिर्निर्गमनं संहानम् । निर्गत्य भूवौ विलुण्ठनं विवरनम् । तदनन्तर-
मूर्ध्वं स्थितिरुत्थानम् । उत्थितस्य धूलिमपनेतुं शरीरवाहनं विधूननम् । पाद-
स्पोन्मनमुत्कषणम् । मद्गमनं चक्रकषणम् । दन्तपङ्क्तिभ्यां पृष्ठभागे वृषर्ष-
कण्डूपनम् । कुड्यस्तम्भादौ शरीरवर्षणं निकषणम् । अदनादयः पसिद्धाः ।
प्रजा अश्वस्थापरयानि । मजननं तदुत्पादनम् । सर्वशब्देनावशिष्टान्यश्वपरि-
तानि संगृह्यन्ते ॥

इति श्रीपरतायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके

एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमाष्टके प्रथमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः) ।

अ॒मये॒ स्वाहा॑ वा॒यवे॒ स्वाहा॑ सूर्यो॒य स्वाह॑र्त-
म॒स्युत॑स्य॒तम॑सि॒ स॒रय॑म॒सि स॒रय॑स्य॒ स॒रय॑म॒स्युत॑-
स्य॒ प॒थ्या॑ अ॒सि दे॒वाना॑ं छा॒याऽमृ॑ते॒स्य नाम॑ त-
स्य॒स्य॑ य॒स्य॑ प्र॒जाप॑तिर॒स्याधि॑ य॒दस्मि॑न्वा॒जिनी॑व
छा॒यः स्व॑र्धन्ते॒ दिवः॑ सूर्ये॒ण वि॒शोऽपो॑ वृ॒णाकः॑
प॒वते॑ क॒व्यम्प॑शुं न॒ मोपां॑ इ॒र्यः॑ परि॒ज्वा (१) ॥

(अथमे वायवेऽष्टाक्षरवारिः २१) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

प्रथमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

म॒जन॑नं॒ वातः॑स॒वने॒ वे ब्र॑ह्म॒वादि॑नः॒ स त्वाङ्गि॑र॒स॒ आ॒पो वे॒ सोमो॑ वे

सं॒हस्र॑त॒म्पाज॑निर्ज॒मद॑भिः॒ संव॑त्स॒रो दे॒वस्य॑ वि॒भूरा॑र्ष॒नावा॑म॒ये

पृथि॑व्या॒ अ॒मये॑ पृथि॒व्यै मु॒र्व ई॒कारा॑या॒मये॑ वा॒यवे॑

वि॒श्र॒जतिः॑ ॥ २० ॥

प्रजननमङ्गिरसः सोमो वै प्रतिगृह्णाति विभूर्वीक्ष-

माणाय द्विषञ्चाशत् ॥ ५२ ॥

हरिः ॐ ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे प्रथमपपाठके विशोऽनुवाकः)

कल्प- 'अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेत्येतं हुत्वा' इति ॥

एतस्मिन्ननुवाके त्रिंशन्वानाह-

अग्नये स्वाहेति । अथ चतुर्थंश्रममन्त्रावाह-

ऋतमसीति । हेऽथ त्वमृतं यन्मानसं सत्यं तदसि । यागरहितानां पुरु-
षाणां यद्वत् वस्याप्युत्तमं त्वमृतं सत्यमसि । तव यागसाधनत्वात् । एवं सत्य-
वाक्यमपि वाच(चि)कविषयत्वेन व्याख्येयम् ॥ अथ षष्ठमन्त्रमाह-

ऋतस्य पन्था इति । ऋतस्य यज्ञस्य पन्था मार्गोऽसि । त्वद्द्वारेण हि
यागो निर्वर्त्यते । तथा देवानां छायाऽसि । यथा चर्मकाले वृक्षस्य छाया
सुखपदा तथा त्वं सुखपदोऽसि । अत एव त्वममृतस्य नामसि । देवा हि
त्वदीयं हविः पशूषमित्येव स्त्री कुर्वन्ति । त्वं प्रजापतिरूपोऽसीति यत्तत्सत्यं
नाथ कश्चिदुपचारोऽस्ति । प्रजापतेरक्षेव हि त्वदाकारेण निष्पन्नम् ॥

अथ सप्तममन्त्रमाह-

अधि यदस्मिन्निति । यद्यस्मारकारणाद्वाजिम्यस्मिन्नश्वे शुभः शोभनो
गुणसंघोऽधीव देवेभ्योऽप्यधिक इव दृश्यते तस्मात्कारणादिवः संवन्धिनो विशो
मरुद्गणाः सूर्येण सूर्यसमानेनाश्वेन सार्धं स्पर्धन्ते ययं गुणाधिका अश्वो न
गुणाधिक इत्येवं स्पर्धा कुर्वन्ति । तादृशोऽप्यश्वः । किंचाममपो वृणान इदं
कर्म प्रवर्तयितुमिच्छन्पश्वे विश्वं पुनाति । तत्र दृष्टान्तः-कश्यप्यशुं न । यथा
यागेषु स्तुतिमिच्छन्देवः पशुं वृणोति तथाऽश्वमश्वः कर्मदं वृणोति । देवो हि
श्वनाविधाभिः स्तुतिभिः स्तुयमानः पशुस्त्वं हविरनिमीद्विपूर्वकमिच्छति । एव-
मश्वोऽप्यनेकैर्होमैः स्तावकैर्मन्त्रैश्च परितुष्टः कर्मैः समापयितुमिच्छतीत्यर्थः ।
कीदृशोऽश्वः, गोपा ऋतिवद्भजमानानां-रक्षकः । इयं कर्मद्वाराऽश्नहेतुः ।

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

परिज्मा परिवः स्वर्गलोकादौ गन्तुं सपर्यः । एतैः सप्तभिर्मन्त्रैर्होमी नौधावने-
नापि दर्शितः—' सावित्राणि जुहोत्यग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति सप्त ' इति ॥
अथ विनियोगसंग्रहः—

उच्यन्ते ह्यनुवाकार्थाः सप्तमाद्यपपाठके ।
अग्निष्टोमविधिस्त्वाद्ये द्वितीये स्तोमसंस्तवः ॥
सर्वस्तोमस्तृतीये स्याच्चतुर्थे तु द्विराचकः ।
निराचः पञ्चमे षष्ठे स्युः सहस्रतमीगतः ॥
होमाद्याः सप्तमे दानं चतुरात्रोऽग्निषोऽष्टमे ।
द्वितीयो नवमे पञ्चरात्रो दशम ईरितः ॥
अत ऊर्ध्वं अश्वमेधमन्त्राणां विनियोजनम् ।
उच्यते रक्षणां देव गृहीतरा मन्त्रपेदिमाथ ॥
अग्निवेश्यथावच३ (अं बन्धीयात्) ऋषो मन्त्रा इहेरिताः ।
विभूः कर्णं वाचधीत अग्नये पूर्वहोपकान् ॥
पञ्चेह पस्तु जुहुयाच्चतुर्भिर्भूरसीत्यतः ।
अथमुत्सृजते देवा रत्निभ्योऽथं मयञ्जति ॥
अनुवाके द्वादशोऽस्मिन्मन्त्रा द्वादश वर्णिताः ।
आयनोद्गावहोमस्तु तत्र मन्त्रास्तथोदश ॥
अग्नये पूर्वहोमाः स्युर्भन्त्रा एकादश स्मृताः ।
पृथिव्या इति ते होमा मन्त्रा अत्रैकविंशतिः ॥
अग्नये पूर्वदीक्षार्था होमा एकादश स्मृताः ।
पृथ्वी(धी)ऋषि तथा होमा द्वाविंशतिरुद्धीरिताः ॥
भुव इत्युत्तुदीक्षारूपमन्त्रैश्चर्माधिरोहणे ।
मन्त्रमेदष्टभिः परस्तु जुहुयादिह पूर्ववत् ॥
अष्टादशानुवाकेऽस्मिन्मन्त्रा द्वादश वर्णिताः ।
ईमश्चरितैर्होमाश्चतुरशीतिरिरिताः ॥
अग्नये सप्तभिर्मन्त्रैर्होमः सावित्र ईरितः ।

इति श्रीपरशायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थमकारो छण्डयजुर्वेदीय-
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे प्रथमपपाठके

विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तपो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थीश्वतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीयद्विद्यार्थीर्थमहेश्वरापरावधारस्य श्रीभद्राजाधिराजपरमेश्वरस्य
श्रीश्रीरघुकुमहाराजस्याऽऽज्ञापारिपालकेन माधवाचार्येण विर-
चिते वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये
सप्तमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः)

तत्र प्रथमोऽनुनाकः ।

हरिः ॐ ।

साध्या वै देवाः सुवर्गकामा एतश्च पञ्चात्रमपश्य-
न्तमाऽहरन्तेनायजन्त ततो वै ते सुवर्गं लोकमा-
यन्थ एवं विद्वांसः पञ्चात्रमासते सुवर्गमेव लोकं
यन्ति देवसत्रं वै पञ्चात्रः प्रत्यक्षश्च ह्येतानि पृष्ठानि
य एवं विद्वांसः पञ्चात्रमासते साक्षादेव देवता
अभ्यारोहन्ति पञ्चात्रो भवति पद्वा ऋतवः
पटपृष्ठानि (१) पृष्ठैरेवतुं न्वारोहन्त्युत्सुभिः संव-
त्सरं ते संवत्सर एव प्रति तिष्ठन्ति बृहद्रथंतराभ्यां
यन्तीथं वाव रथंतरमसौ बृहदाभ्यामेव यन्त्यथो
अमथोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याजसार्थनी
स्रुती ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति त्रिवृद्धमिष्टोमो
भवति तेज एवाव रुन्धते पञ्चदशो भवतीन्द्रियमे-
वाव रुन्धते सप्तदशः (२) भवत्यचायस्यावह-
इष्या अथो प्रेव तेन जायन्त एकविंशो भवति

(पद्मात्रकथनम्)

प्रतिष्ठित्या अथो रुचमेवाऽऽत्मबद्धते त्रिणवो
 भवति विजित्यै त्रयस्त्रिंशो भवति प्रतिष्ठित्यै
 सदोहविधानिन एतेन पद्मात्रेण यजेरक्षाश्वत्थी
 हविर्धानं वाऽऽमीधरं च भवतस्तद्धि सुवर्ग्यं
 चक्रीवती भवतः सुवर्गस्य लोकस्य समञ्जसा उद्ध-
 स्तलबुध्नो यूपो भवति प्रतिष्ठित्यै प्राञ्चो यास्ति
 प्राञ्चिव हि सुवर्गः (३) लोकः सरस्वत्या
 याभ्येष वै देवयानः पन्थास्तमेवाव्वारोहस्यं-
 कोशन्तो याभ्यर्धतिमेवाव्वस्मिन्प्रतिषञ्च्य प्रतिष्ठां
 गच्छन्ति यदा दशं शतं कुर्वन्त्यथैकमुत्थानं
 शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येबेन्द्रिये प्रति
 तिष्ठन्ति यदा शतं सहस्रं कुर्वन्त्यथैकमुत्थानं
 सहस्रसंमितो वा असौ लोकौऽममेव लोकमभि
 जयन्ति यदैषां प्रमीयेत यदा वा जयिरेरन्नथैक-
 मुत्थानं तद्धि तीर्थम् (४) ॥

(पुष्टानि सप्तदशः सुवर्गो जंयन्ति यदैकादश च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तपाठके
 द्वितीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः)

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

मस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्मिन्नं जगत् ।
 निर्मेमे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेभरम् ॥
 अहीनाः पञ्चरात्रान्ताः पथमे समुदीरिताः ।
 पद्मात्राद्या द्वितीयेऽथ वक्ष्यन्तेऽस्मिन्प्रपाठके ॥

एतन्मथमेऽनुवाके षड्वाक्रं विधत्ते-

साध्या वा इति । साध्यशब्दो देवमणिकोषवाची । अत्र सर्वत्र दर्शनं शास्त्रीयनिश्चयः । आहरणं साध्यासंपादनम् । मजनमनुष्ठानम् । यद्यप्यर्थं षड्वाक्रोऽह्निवाद्यजतिचोर्दनाविधेयस्तथाऽप्यत्र केषांचित्सारस्वतसत्रधर्माणां स-
ज्जावधिमित्य विद्वांस आसव इत्यासिचोदनया विहितः । ते च धर्मा आभत्थी हविर्धानं चेत्यादिना वक्ष्यन्ते ॥

एतमेव सत्रत्वोपचारमभिमित्य प्रशंसति-

देवसत्रं वा इति । देवानां सत्रवत्प्रियत्वादिदं देवसत्रम् । तदेव सत्रव-
त्प्रियत्वं स्पष्टी क्रियते-सत्ररूपे द्वादशाहे यः पृष्ठयः षडहस्तस्मिन्षट्सु दिनेषु
याभिः पृष्ठस्वोवाणि रथंतरबृहद्वैरूपवैराजशाक्यरैवतारूपैः साधुभिर्निष्पाद्यानि
एतान्यत्रापि षट्सु दिनेषु क्रमेण पत्यक्षमुपलभ्यन्तो मस्मादेवं तस्माद्देवानां सत्र-
वत्प्रियत्वमुचितम् । एवं देवमिषत्वं विदित्वाऽनुष्ठानेन बहुकालव्यवधानमन्तरेणैव
देवताः प्राप्नोति ॥

अत्राहर्गतां षट्संख्यां प्रशंसति-

षड्वाक्रो भवतीति । ऋतवो यथा षट्संख्याका एवं पृष्ठान्यपि षट्संख्या-
कानि । अत्रः पृष्ठैर्ऋतुद्वारा संवत्सरं प्राप्य तत्र प्रतिष्ठन्ति ॥

एतेषु षट्सु पृष्ठस्वोत्रेषु प्रथमद्वितीययोरह्नोरनुष्ठेपे रथंतरबृहद्वैरु-ये स्वोत्रे
ते विधेयेण प्रशंसति-

बृहद्वैरुथंतराभ्यामिति । शब्दशाल्मोक्त एवात्र बृहच्छब्दस्य पूर्वनिपातः ।
अनुष्ठानं तु रथंतरस्यैव प्रथमम् । यन्ति स्तोत्रमनुष्ठेयुरित्यर्थः । अनयोः
साम्मोर्लोकद्वयैरुपलब्धोकाभ्यामेव तदनुष्ठितं भवति । अपि चानुष्ठानारो लो-
कयोर्द्वयोः प्रतिष्ठितत्वेन । किंचैव सामभी यज्ञस्थाऽऽर्जवेन समाप्तिमापकौ
भागवतस्वाम्यामेव स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ॥

अथ षट्संख्याकाप्यह्नि चोदकमासा नि विस्पष्टं दर्शयति-

त्रिवृदाग्निष्टोम इति । त्रिवृदादयः शब्दाः पूर्वोक्तपञ्चरात्रानुवाक इत्यत्रापि
व्याख्येयाः । तत्र सत्रधर्मादिदेशमभावेन बहुमजनानकरवनिमयाभावादेकत्रचनेन
निर्देशः । इह तु तत्रियमसंज्ञावाद्बहुचनेन निर्देशः । मरुतिरूपे पृष्ठयपडहै
त्रिवृदाग्निष्टोमो रथंतरसामा यथमग्रहः । पञ्चदश उक्थयो बृहत्सामा द्वितीयः ।

(षड्भाष्यकथनम्)

सुधनदश उक्थ्यो वैष्णवतामा तृतीयः । एकविंशः षोडशी वैराजितामा अतुर्थः ।
त्रिणव उक्थ्यः शाकवरतामा पञ्चमः । षण्णव उक्थ्यो रैवततामा षष्ठः ।
तदिदं द्वादशाहान्तर्गतेस्म पृष्ठचषेड्ठस्य स्वस्वम् । तद्विष्णुतिस्वावृथापि तथावि-
धान्येवाहाणि द्रष्टव्यानि ॥

अथ सारस्वतसत्रधर्माननुवाकसमाप्तिवर्धन्तमतिदिदिक्षुस्तावदेकं धर्मं विधत्ते—
सदोहविरिति । ये यजमानाः सदोहविधानान्मर्षा षण्डपान्मर्षा युकाः
षड्भाष्ये भवन्ते तेषां हविर्धानमाग्नीध्रे चेति षण्डपद्वयमाग्नीध्री भवतोऽध्यायका-
द्यनिमित्ते उभे कार्ये । तत्राध्यायकाद्यं स्वर्गसाधनम् ॥ धर्मान्तरं विधत्ते—

चक्रीवती इति । यथा रथस्य चक्रटस्य वा चक्रं तथा चक्रं ययोरग्नी-
ध्रहविर्धानमण्डपयोस्ते चक्रीवती । अयमर्थः—चक्रयोरक्षं माक्षेप्य चक्रटाकारं
कुर्यात् तस्योपरि फलकान्यास्तीषं तेषामुपरि भूमाविक मण्डपं विधातव्यमिति ।
इदं च स्वर्गमाप्त्यै भवति । रथेनेव चक्रयुक्तेन मण्डपेन गर्तुं चक्रयवत् ॥

धर्मान्तरं विधत्ते—

उल्लूखलेति । यथा काष्ठमयस्योल्लूखलस्य मूलमतिस्थूलं समतलं भवति
तथा यूपमूलं कर्तव्यम् । एतच्च यत्र यत्र यूपो नीयते तत्र तत्र भूमौ स्वननपन्त-
रेणैव प्रतिष्ठापनार्थम् ॥ धर्मान्तरं विधत्ते—

प्राञ्चो यान्तिस्मि । चक्रयुकाग्नीध्रादिभिः सह पाङ्कसुखा गच्छेयुः । स्वर्ग-
लोकस्य प्राग्वर्तिव्येन प्रतिष्ठापनात् । एतच्छोकं सूत्रकारेण— तस्मिन्संस्थितेऽ-
श्वर्युः शर्म्या पाचः प्रास्पतिं स यत्र निपतति तदाहर्षण्यं तस्मिन्वृद्धीशतं पाचः
यक्रवाग्नापति तदाहर्षणीयः, चक्रीवृत्ति सदोहविधानान्मर्षाग्नीध्रे वाऽऽध्यायी
हविर्धानमाग्नीध्रं चोद्भूतलक्ष्मणो यूपः, मण्डपेदुपोत्त एव लोपरवान्मनन्वि ॥
इति । एकस्मिन्वृत्ति समाप्ते सति परेद्युः पातः गन्ध्याक्षेपमात्रं गत्वा तत्राहर्-
न्वेरमनुष्ठाप्य तस्मिन्नि सप्राप्ते ततः परेद्युरपि तथेत्यर्थः ॥

धर्मान्तरं विधत्ते—

सरस्वत्येति । या सरस्वत्यारुद्रा मदी तथा सह वर्चस्ते षविदिनं गच्छे-
युः । एष सरस्वतीतीरगतो आर्षो देवयानो देवाभ्यपयिषुं क्षमोऽस्तस्मैव प्राप्नु-
वन्ति ॥ धर्मान्तरं विधत्ते—

आक्रोशन्ति इति । अस्ताहातिशयेन क्रियमाणः उच्चतमो च्चनिराक्रो-

१. ऊ. य. छ. मीयन्ते । २. च. 'न्तमम्' । ३. स. 'नुष्ये तं' ।

(सप्तमकाण्डे)

शस्ती कुर्वन्तो गच्छेद्युः । धनसंकोचमन्तरेण जीवनं वरिः । तद्विपरीत्येन दारि-
शमवर्तिः । अबुत्तिरेवावर्तिः । तां चार्तिपन्थस्त्रिणैः प्रतिषेच्य प्रतिष्ठित-
त्वेन सुघुर्का कृत्वा स्वयं धनसंपत्तां प्रतिष्ठां गच्छन्ति ॥

एवमनुतिष्ठतः कालावधिरूपं धर्मान्तरं विधत्ते-

यदा दश शतमिति । एकेन वृषभेण सहिता दश गावो यावति का-
लेऽपत्यमसत्वेन गवां शतं संपादयन्ति तावन्तं कालं पौनःपुन्येनानुष्ठाय तदनुष्ठा-
नादुत्थानं कर्तव्यमनुष्ठानं संपादयेदित्यर्थः । सोऽयमेकः समाप्तिकालः । गोशते
सति पुरुषस्य शतसंघसंश्रयापुष्ट्वात्वाहीशतकसंचारेण शतोन्दिमत्वादा(३५५)
पुपीन्द्रिये च प्रतितिष्ठन्ति ॥

कालावधौ पक्षान्तरं विधत्ते-

यदा शतमिति । शतं गावो यदा पूर्ववत्सहस्रीं संपादयन्ति सोऽयमेक
उत्थानकालः । न चातीतपक्षेण सांकर्यं शङ्कनीयम् । प्रसववैचित्र्येण न्यूना-
धिककालसंभवात् । गवां सहस्रसंपत्तौ सत्यां सहस्रसंख्याकैर्भोग्यजातैः समृद्धः
स्वर्गः प्राप्नो भवति ॥

कालावधवेवापरं पक्षद्वयं विधत्ते-

यद्वैपामिति । एषां यजमानानां मध्ये कश्चिद्यदा प्रवीयेत, सोऽयमेक
उत्थानकालः । यदा वा राष्ट्रकालादिना शत्रुभिरेवे यजमाना जिता अपहृत-
सर्वस्वा भवन्ति, सोऽयमेक उत्थानकालः । उक्तविधं यदुत्थानं तत्तीर्थं पापे-
भ्यस्तारकम् । तस्मान्तत्पर्यन्तं षड्वात्र आवर्तनीयः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थमकाशे कृष्णपजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयपपाठके

मध्यमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ सप्तमाहके द्वितीयपाठके द्वितीयोऽनुवाकः)

कुमुदुबिन्दु औद्दालकिरकामयत पशुमान्स्या-
मिति स एत* संतरात्रमाऽहरत्तेनायजत तेन वै स
यावन्तो ग्राम्याः पशवस्तानवाकन्ध य एवं वि-
द्वान्तसंतरात्रेण यजते यावन्त एष ग्राम्याः पश-

(सप्तराजकथनम्)

वस्तानेवार्षं रुन्धे सप्तरात्रो भवति सप्त ग्राम्याः
 पशवः सप्ताऽऽश्व्याः सप्त छन्दास्स्युभयस्याव-
 रुद्ध्यै त्रिवृदाग्निष्टोमो भवति तेजः (१) एवाव
 रुन्धे पञ्चदशो भवतीन्द्रियमेवाव रुन्धे सप्तदशो
 भवत्यज्ञाद्यस्यावरुद्ध्या अथो प्रैव तेन जायत
 एकविंशो भवति प्रतिष्ठित्या अथो रुचमेवाऽऽ-
 स्मन्धत्ते त्रिणवा भवति विजित्यै पञ्चविंशोऽ-
 ग्निष्टोमो भवति प्रजापतेराप्स्यै महाप्रतवान्नाद्य-
 स्यावरुद्ध्यै विश्वजित्मवंपुष्टोऽतिरात्रो भवति सव-
 स्याभिजित्यै यत्प्रत्यक्षं पूर्वेष्वहःसु पुष्टाम्यपेयुः
 प्रत्यक्षम् (२) विश्वजिति यथा वृग्धामुपसीदत्ये-
 व उत्तममहः स्याजेकरात्रश्चन स्याद्वृहद्व्यन्तरे
 पूर्वेष्वहःसूपं यन्तीयं वाव रन्धंतरमसौ वृहदाभ्या-
 मेव न यन्त्यथो अमयोरेव प्रति तिष्ठन्ति यत्प्र-
 त्यक्षं विश्वजिति पुष्टाम्युपयन्ति यथा प्रन्तीं वृहे
 तादृगोव तत् (३) ॥

(तेज उपेयुः प्रत्यक्षं द्विचत्वारिंशच्च) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
 द्वितीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

प्रथमेऽनुवाके षड्रात्रोऽभिहितः । अथ द्वितीये सप्तरात्रोऽभिधीयते ॥

तमिमं विधत्ते—

कुसुरुचिन्द इति । कुसुरुचिन्दो नामवः । स चोद्दालकस्य पुत्रः । पशु-
 मान्बहुपशुकः । गोडागाधाविपुरुषगर्दभोष्टाः सप्त ग्राम्याः ॥

अथाहःसंख्यां पशंसति—

सप्तरात्रो भवतीति । माय्या उक्ताः । द्विखुरभाषदपक्षिगरीमुपहस्ति-
मर्कटनादेयाः सप्ताऽऽख्याः । गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बहतीषक्लित्रिष्टुब्जगत्य इति
सप्त च्छन्दीति । उभयस्य पञ्चासमूहस्य च्छन्दसः समूहस्य च ॥

अथाहविशेषान्विधत्ते—

त्रिवृदिति । यथासभवं पञ्चरात्रवह्नात्रवञ्च व्याख्ययम् । श्लोकेन पुरस्ता-
स्तदसः स्तवस्त्यनुश्लोकेन पश्चादिरपादयो महाश्रतधर्माः । तस्मिन्पितरं महामत-
वक्ष्यम् ॥ अत्र क्वात्रिविशेषं विधत्ते—

यत्प्रत्यक्षमिति । सप्तमादहनः पूर्वाण्यहानि यानि सन्ति तेष्वहःसु रथं-
स्वहहैरूपधरोजशक्त्वररेवतानि पृष्ठानि यदि प्रत्यक्षमुपसृः, अविच्छ्रतानि तथैव
प्रयुज्यन्त इत्यर्थः । तथा साते सर्वपृष्ठ इति विधानाद्विधाजित्यापि सप्तमेऽहानि
यत्प्रत्यक्षमविकृत यथा भवति तथा पृष्ठस्तेष्वपि प्रयोक्तव्यानि । एममुभयत्रापि
(वि) क्तप्रयोगे साते यथा लोके सकृद्दुग्धां गीं पुनरपि दोग्धुं भ्रान्तः पुरुष
उपासोदत्तयेवमित्युक्तं सप्तममहः स्यात् । तथा सत्पथं विश्वजिद्दुग्धगोवात्मः-
सारत्वेन कौश्वेदकुरात्रयागाऽपि न भवेत्, सप्तरात्रयागान्तर्भावोऽपि न संभवतीति
किमु वक्तव्यम् । तस्माद्विधाजितः सारत्वाय वैरूपादीनि पृष्ठान्यवस्थाप्य पूर्वेषु
पदस्वहःसु बृहदर्थतरे उभे एव पृष्ठे पर्यायेणाऽऽवर्तनीये । इयं वावेत्यादि पूर्व-
वत् । पूर्वानुवाके निषेधकस्य नकारस्याभावादाभ्यामेव सन्तीरमत्र लोकाभ्यामनु-
ष्ठानं निर्वर्तयन्तीति व्याख्यातम् । इह तु नकारस्य सद्भाषदाभ्यां लोकाभ्यां
नापमच्छन्तीति व्याख्येयम् । पूर्वेष्वहःसु बृहदर्थतरे इ एवानुष्ठान-विधाजित्य-
विच्छ्रतानां सर्वेषां पृष्ठानामनुष्ठाने सति तथा लोके मत्तां क्षीरं दातुं प्रवृत्तां
प्रसूतां गीं पुरुषो दुग्धे तादृगेव तद्भवति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अष्टात्रकथनम्)

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

बृहस्पतिरिकाभयत ब्रह्मवर्चमी स्याभिति स
 एतमष्टरात्रमभ्युत्तमाऽहरचेनायजत ततो वै स
 ब्रह्मवर्चस्यमवद्य एवं विद्वानष्टरात्रेण यजते
 ब्रह्मवर्चस्यैव भवत्यष्टरात्रो भवत्यष्टाक्षरा गायत्री
 गायत्री ब्रह्मवर्चसं गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धेऽ-
 ष्टरात्रो भवति चतस्रो वै दिशश्चतस्रोऽवान्तर-
 दिशा दिग्भ्य एव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे (१)
 त्रिषदभिष्टोमो भवति तेज एवाव रुन्धे पञ्चदशो
 भवतीन्द्रियमेवाव रुन्धे सप्तदशो भवत्यत्रायस्याव-
 रुद्ध्या अथो भैव तेन जायत एतद्विंशो भवति
 प्रतिष्ठित्या अथो रुचमेवाऽऽत्मन्धचे त्रिषवो भवति
 विजित्यै त्रयस्त्रिंशो भवति प्रतिष्ठित्यै पञ्चविं-
 शोऽभिष्टोमो भवति प्रजापतेराप्यै महान्तवामना-
 यस्यावरुद्ध्यै विश्वजित्सर्षेष्ठोऽतिरात्रो भवति
 सर्षेस्याभिजित्यै (२) ॥

(दिग्भ्य एव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धेऽभिजित्यै)

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 द्वितीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः)

द्वितीये सप्तरात्रोऽभिहितः । अथ तृतीयेऽष्टरात्रोऽभिधीयते-

बृहस्पतिरिति । पूर्वं कुतुर्भवेन बाल्य एवाध्ययनकाले सप्तरात्रस्यै

गुरुमुत्तेन (ऋ) निश्चितत्वात् । अनाया उच्यते दर्शनं नापेक्षितमिति नोक्तम् ।

(नवरात्रकथनम्)

इह तु तदभावादपश्यदित्युक्तम् । गायत्र्या अष्टाक्षरत्वादिशापवान्तरदिशा च
मिलित्वाऽष्टरूपोपेतत्वात्संख्याद्वारा तदुभयमुखेन ब्रह्मवचंसमाधिः ॥

अथाहर्षिशेषान्विधत्ते-

त्रिवृदग्निष्टोम इति । पूर्वत्र पञ्चैव पृष्ठचपडहगतान्यहानि । षष्ठः पञ्च-
विंशोऽग्निष्टोमः । इह तु तस्य सप्तमत्वात्पादद्विकानि सर्वाण्यप्यहानि क्रमेणै-
वानुष्ठेयानि । अतिरात्रोऽष्टमः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदायंप्रकाशे कृष्णपत्रपूर्वेदीप-
धैतिसीधसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत ताः सृष्टाः क्षुधं
न्यायन्स एतं नवरात्रमपश्यत्तमाऽहर्त्तेनायजत
ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत यार्हं प्रजाः क्षुधं निग-
च्छेयुस्तर्हि नवरात्रेण यजेतेमे हि वा एतासां
लोका अर्कलुप्ता अथेताः क्षुधं नि गच्छन्तीमा-
नेषाऽऽभ्यो लोकाम्कल्पयति तान्कल्पमानान्प्रजा-
भ्योऽनु कल्पते कल्पन्ते (१) अस्मा इमे लोका
ऊर्जे प्रजासु दधाति त्रिरात्रेणैवेमं लोकं कल्पयति
त्रिरात्रेणान्तरिक्षं त्रिरात्रेणामं लोकं यथा गुणे
गुणमन्वस्यत्येवमेव तल्लोके लोकमन्वस्यति धृत्या
अशियिलभावाय ज्योतिर्गौरायुरिति ज्ञाताः
स्तोमा भवन्तीय वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसा-
वाधुरेष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठन्ति ज्ञानं प्रजानाम्
(२) गच्छति नवरात्रो भवत्यभिपूर्वमेवास्मिन्ते-

(नवरात्रकथनम्)

जो वधाति यो ज्योगामयाधी स्यात्स नवरा-
त्रेण वजेत प्राणा हि वा एतस्याधुना अथैनस्य
ज्योगामयति प्राणानेषास्मिन्दाधारोत यदीतास-
ध्वति जीवत्येव (३) ॥

(कल्पन्ते मजानां अपलिःशश्व)

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

तृतीयेऽनुवाकेऽहरात्रोऽभिहितः । अथ चतुर्थे नवरात्रोऽभिवीयते ॥

— तमेतं विधत्ते—

प्रजापतिः प्रजा इति । न्यायञ्चित्रां प्राप्नुःन् । प्रजाभ्योऽकल्पत प्रजा-
नां क्षुञ्चिवारणाथ समर्थोऽमूत् । अत्रो यत्किञ्चाले प्रजा अनाभावेन क्षुञ्च-
नितरां प्राप्नुवन्ति तदा नवरात्रेण वजेत । इमे मूय्यादमो लोकः सस्यनिष्प-
त्त्वभावेनैतासां मजानां क्षुञ्चिवारणार्थं समर्था यदा भवन्ति तदानीभेताः क्षुञ्च-
नितरां प्राप्नुवन्ति । नवरात्रप्राप्तेने (ये) भाङ्गोऽकानेतासां मजानां क्षुञ्चिवारण-
समर्थान्करोति लोकेषु सस्यं बहु निष्पद्यत इत्यर्थः । तान्तमर्थाङ्गोऽकानन् यज-
मानोऽपि मजानां रक्षणे समर्थो भवति । ते च लोका यजमानार्थं समर्था
भवन्ति यजम नस्येच्छानुसारेण सस्यं निष्पादयन्तीत्यर्थः । ततो यजमानः
प्रजास्वभरसं स्थापयति ॥

अथ नवरात्रं विभज्य तद्वयवैसिभिर्लोकत्रयसामर्थ्यं दर्शयद्दृष्टान्तपुरःसरं
प्रशंसति—

त्रिरात्रेणेवेममिति । नवरात्रमध्ये योऽयमाद्यस्त्रिरात्रस्तेन भूलोकं क्षुञ्चि-
वारणसमर्थं करोति । स एव त्रिरात्रो यदा द्वितीयवारमवर्त्तते तदा तेनान्त-
रिक्षं समर्थं करोति । यदा तृतीयवारमवर्त्तते तेन तदा स्वर्गं समर्थं करोति ।
तत्र दृष्टान्तः—यथा लोके त्रिवृदज्जुं तिसृक्षुः पुरुष एकस्मिन्सूत्रे द्वितीयं सूत्रं
योजयति तत्रस्तृतीयमपि योजयति एवमेतेन त्रिरात्रेण पुनः पुनरभ्यस्तेनैतस्मि-

(नवरात्रकथनम्)

लोकैः प्रथमं समर्थं सति ततो द्वितीयं तृतीयं च लोकं समर्थं करोति । एतच्च सर्वासां प्रजाणां धारणाय लोकानामशैथिल्याय च संपद्यते ॥

इदानीमावर्त्यमानस्य त्रिरात्रस्यावयवभूतान्यहानि विधत्ते—

ज्योतिर्गौरायुरिति । ज्योतिरादिशब्दत्रयपूर्वकाः स्तोमशब्देनाभिधीयमानाः सामगैः सर्वैर्ज्ञातास्त्वयोऽहर्षिशेषा विद्यन्ते । त एवात्राहर्षिशेषाः कर्तव्याः । ज्योतिष्टोमः प्रथममहः, गोष्टोमो द्वितीयमहः, आयुष्टोमस्तृतीयमहः । एते चाहर्षिशेषा अत्रापि गवामपनपसङ्गे स्पष्टी भविष्यन्ति । ज्योतिष्टोमं प्रथममुपपत्तिं गोष्टोमं द्वितीयमुपपत्त्यायुष्टोमं तृतीयमुपपत्त्यापि स्मिन्वास्थते । एतेषां च स्तोत्रियावैष्वेण भेदः । अत एवस्मिन्पसङ्गं आम्नास्थते—‘ एरुया गौरातिरिक्तः । एकयाऽऽयुक्तः ’ । इति । ज्योतिष्टोमे यावत्स्यः स्तोत्रिया गोष्टे मे तावतीश्वोऽप्येकाऽधिका । आयुष्टोमेऽप्येका न्यूनः । एवमस्यापि शाखायां ज्ञाताः प्रसिद्धाः । सामशाखायां तु त्रिकदुका इति ज्ञाताः प्रसिद्धाः । त एतेऽपानुष्ठेयाः । ज्योतिरादीनां लोकत्रयस्त्वत्वात्तेष्वयं प्रतिष्ठिति । किं च प्रजाणां मध्ये ज्ञानं गच्छति क्षुब्धिवर्कोऽप्यपित्येवं सर्वैर्ज्ञातत्वं ज्ञानं रूपात् प्राप्नोतीत्यर्थः । ज्योतिर्गौरायुरेत्पयमेव त्रिरात्र आवर्त्यमानो नवरात्रः संपद्यते । अत एव सूत्रकारेणोक्तम्—‘ शतलीपिशङ्गेन्द्राज दकामो ज्योतिर्गौरायुर्गौर्ज्योतिरिरात्रः ’ इति । चतुर्विधेषु नवरात्रयापेध्विदानीमुच्यमानस्य शतलीपिशङ्ग इत्येतन्नाम ॥

नवरात्रकथं प्रशंसति—

नवरात्र इति । योऽयं ज्योतिरादिकस्त्रिरात्रः स एवाऽऽवर्त्यमानो नवरात्रो भवति । तदनुष्ठानेनाभिपूर्वमेवानुक्रमेणैव यजमाने देवः संपादयति । सक्तदनुष्ठे-
तस्त्रिरात्रो द्विरनुष्ठितः षड्रात्रस्त्रिरनुष्ठितो नवरात्रः । एवं ते जोऽप्युत्तरेत्तरं वर्धत इत्यर्थः ॥

पदेवमन्त्रसंपादनद्वारा क्षुब्धिवारणार्थं नवरात्रो विहितः । अथ दीर्घरोग-
निवृत्त्यर्थमपि तमेव विधत्ते—

यो ज्योगामयाचीति । ज्योगामयाची विरुद्धः । नरोगयुक्तः । तस्य पुरु-
षस्य पाणा यदा धातुवैषम्याद्भूता धारयितुमशक्या भवन्ति तदानीमेतस्य पुरु-
षस्य ज्योगामयति दीर्घरोगः उत्पद्यते । नवरात्रानुष्ठानेन पाणानस्मिन्धारयत्येव
अपि च रोगाधिकवान्मूर्च्छया पूर्वं मुहूर्तमार्थं याममात्रं वा गवमाणो भवति,
इदाऽप्येतत्कृतुत्तापुर्द्धादयं पुनर्जीवत्येव ॥

(दशरानकथनम्)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतै-

त्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयपाठके

चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तपाठके द्वितीयपाठके एश्वमोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति स एतं दश-
होतारमपश्यत्समं जुहोत्तेन दशरात्रममृजत् तेन दश-
रात्रेण प्राजायत् दशरात्राय दीक्षिष्यमाणो दश-
होतारं जुहुयाद्दशरात्रेण दशरात्रं संजते तेन
दशरात्रेण प्र जायते वैराजो वा एष यज्ञो
यद्दशरात्रो य एषं विद्वान्दशरात्रेण यजते विरा-
जमेव गच्छति प्राजापत्यो वा एष यज्ञो यद्दशरात्रः
(१) य एषं विद्वान्दशरात्रेण यजते प्रैव जायत्
इन्द्रो वै सद्दृष्टदेवताभिरासीत्स न व्यावृतमगच्छत्स
प्रजापतिमुपाधावत्सस्मा एतं दशरात्रं प्रायच्छत्त-
समाऽहृत्तेनायजत् ततो वै सोऽग्याभिर्देवताभि-
व्यावृतमगच्छत् एषं विद्वान्दशरात्रेण यजते व्यावृ-
त्समेव पाप्मना आतृष्येण गच्छति त्रिककुद्वे (२)
एष यज्ञो यद्दशरात्रः ककुत्पञ्चदशः ककुदेकावि-
ंशः ककुत्त्रयस्त्रिंशो य एषं विद्वान्दशरात्रेण
यजते त्रिककुदेव समानानां भवति यजमानः
पञ्चदशो यजमान एकविंशो यजमानश्चयस्त्रिंशः
पुर इतरा अभिचर्यमाणो दशरात्रेण यजेत देव-
पुरा एव पर्युहते तस्य न कुतश्चनोपाव्याधो भवति

(दशरात्रकथनम्)

नैनमभिचरन्तस्तृणुते देवासुराः संयत्ता आसन्ते
 देवा एताः (३) देवपुरा अपश्यन्त्यद्दशरात्रस्ताः
 पर्यौहन्त तेषां न कृतश्चनोपाध्याधोऽभवत्ततो देवा
 अभवन्पराऽसुरा यो भ्रातृव्यवान्त्स्यात्स दशरात्रेण
 यजेत देवपुरा एव पर्युहते तस्य न कृतश्चनोपा-
 ध्याधो भवति भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो
 भवति स्तोमः स्तोमस्योपस्तिर्भवति भ्रातृव्यमेवो-
 धोपस्ति कुरुते जामि वै (४) एतत्कृवंन्ति
 यज्यायांसस्तममपेत्य कनीयांसमुपयन्ति
 यदग्निष्टोमसामान्यवस्ताञ्च परस्ताञ्च भवन्त्यजा-
 मित्वाय त्रिवृदाग्निष्टोमोऽग्निष्टोमेषु भवति तेज
 एवाव रुन्धे पञ्चदश उक्थ्य ऐन्द्रीष्विन्द्रियमेवाव
 रुन्धे त्रिवृदाग्निष्टोमो वैश्वदेवीषु पुष्टिमेवाव रुन्धे
 सप्तदशोऽग्निष्टोमः प्राजापत्यासु तीव्रसोमोऽप्राघ-
 र्णावर्हद्ध्यु अथो प्रैव तेन जायते (५) एक-
 विंश उक्थ्यः सौरीषु प्रतिष्ठित्या अथो रुचमे-
 वाऽऽमन्धत्ते सप्तदशोऽग्निष्टोमः प्राजापत्यासुप-
 हृष्य उपहृवमव गच्छति त्रिणवारमग्निष्टोमावभित
 ऐन्द्रीषु विजित्यै त्रयस्त्रिंश उक्थ्यो वैश्वदेवीषु
 प्रतिष्ठित्यै विश्वजित्सर्वप्रुष्टोऽतिरात्रो भवति सर्व-
 स्थाभिजित्यै (६) ॥

(प्राजापत्यो इः एव यज्ञो यद्दशरात्रस्त्रिककुक्ष एवा

वै जायत एकत्रिंशच्च)

(दशरात्रकथनम्)

इति ऋषयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके

द्वितीय पाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तकाण्डे द्वितीयपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

पञ्चमोऽनुवाकः पदरात्रोऽभिहितः । अथ पञ्चमे दशरात्रोऽभिधीयते ॥

सूत्रेण विधिसुरादौ तदङ्गभूतं होमं विधत्ते—

प्रजापतिरिति । प्रजाः सिसृक्षुः प्रजापतिरादौ तस्यान्नभूतं दशरात्रक-
तुमुखादपितुं तस्यापि साधनभूतं दशहोत्रारूपं ' चित्तिः सुक् । चित्तमप्यम् ' ।
इत्यादिकं मन्त्रमारण्यकाण्डोक्तं निश्चित्य तेन मन्त्रेण हृत्वा कर्तुं च सुह्वा
प्रजा असृजत । तस्मिन्मन्त्रे चित्तिः कुमितिारभ्य सामाध्वर्युरित्यन्वैवाङ्ग्येहोत्र-
निरुपादकानां कृपादीनां दशानामभिधानादपि मन्त्रो दशहोत्रः । यद्वा तैमन्त्रा-
मिषानी पुरुषो दशवारमाहूतः मरुद्भृजोत् । तस्यादपि दशहोत्रः । तथा च
होत्रुमाह्वणे समाम्नायते—' आत्मचात्मन्वित्यामन्त्रमन । तस्यै दशमश् हतः
मरुद्भृजोत् । स दशहूरोऽभवत् । दशहूतो ह वै मापेच ; । तं वा एतं दशहू-
तश् सप्तम् । दशहोत्रेत्याचक्षते परोक्षेण । परोक्षमिवा इव ' ह देवः ' । इति ।
सूत्रेण सूत्रं दशरात्रशीक्षार्थं जुहुवात् । तेन होमेन दशरात्रकृतं सुह्वा तेन
होत्राद्येण प्रजामुत्पादयति ॥

सुह्वा दशसंख्यामुरजीव्य-कर्मं पशंसति—

विराजो वा इति । दशसंख्याया विराट् संवत्स्रित्वा विराट् स्रः स्यात्प्यमर्थ-
मामोतीत्यर्थः ॥

प्रजापतेस्तुष्टयेन क्रतोस्मत्संबन्धमुपजीव्य पशंसति—

प्राजापत्या वा इति । प्रजोत्पादनलक्षणं फलमभिवाप पापक्षयलक्षणं
फलमभिधानं विधत्ते—

इन्द्रो वा इति । पुरा कदाचिदिन्द्रोऽन्वामिर्देवताभिः समान एवाऽऽसीत्,
न तु ध्यावृत्तिं प्राप्तवान् । भो इन्द्र मच्छ मच्छेत्येवमेव सर्वे देवा व्यवहरन्ति,
न तु कश्चिदाजन्त्स्वामिश्चिनि व्यवहरति । ततः प्रजापतिमुपसेव्य तमुत्सादश-
रात्रं कृतुमवगत्य तदनुष्ठानेन ध्यावृत्तिं प्राप्तवान् । एवमन्वोऽप्येतदनुष्ठाय प्राप्त्या
आह्वयेन च विषेणं गच्छति ॥

विधास्यमानेषु दशस्वहःषु त्रयासाः महर्ता वृषमसंबन्धिकं कृतसाम्बेनोत्तर्य
संपाद्य पशंसति—

अिकुकुद्वा इति । त्रीणि ककुत्सहशान्धुञ्जतस्तोमयुक्तान्पहामि यस्य दशरात्रस्य सोऽथं त्रिककुत् । किं तदुन्नतमहस्त्रयमिति, तदुच्यते-१ः पञ्चदश उच्यन्ते द्वितीयमहस्तदेकं ककुत्स्थानीयम् । पथमवृत्तीययोस्त्रिवृद्धिष्टोमयोरहनो- र्नीचस्तोमयुक्तत्वात् । यथा वृषसंबन्धिककुद्ः पुरोवर्ती मूलभागः पञ्चद्वर्ती पृष्ठ- भागश्चेत्युभौ निम्नौ तद्वत् । तथैकविंश उच्यतेः पञ्चपमहः । तदेकं ककुत्स्था- नीयं, चतुर्थपष्ठयोः सप्तदशे वध्यरूपयोरहनोर्निम्नस्थानीयत्वात् । तथा त्रय- स्त्रिंश उच्यन्तेऽष्टममहः । तदप्येकं ककुत्स्थानीयं, विणवाभिष्टोमरूपयोः सप्त- मनवमयोरहनोर्निम्नस्थानीयत्वात् । एतं महिमानमभिज्ञायानुष्ठाने यजमानः समानानां मध्ये त्रिगुणेनीश्वर्येन प्रजापशुधमादिक्षतेन युक्तो भवति । य एते पञ्चदशैकविंशत्रयस्त्रिंशस्तस्थानीयो यजमान इतरा अहस्थानीयाः प्रजा यज- मानस्य पुरस्थानीया भवन्ति । यथा पुरां सर्वासां राजा स्वामी, एवमन्यासां मजानां यजमानः स्वामी भवतीत्यर्थः ॥

पूर्वं दशरात्रस्थान्नपाप्मिः पापव्यावृत्तिश्चेति फलद्वयं दर्शितम् । अथाभि- चारवाधनिवृत्तिस्त्वं फलं दर्शयितुं विधत्ते-

अभिचर्यमाण इति । यमाद्दृश्य शत्रुरभिचारं करोति सोऽथमभिचर्य- माणः । स चाभिचारवाधपरिहाराय दशरात्रेण यजेत् । तस्मिन्ननुष्ठिते सति देवानां यानि पुराणि ब्रह्मावधशूरभटमृत्युपरिपूर्णानि तानि सर्वाणि स्वरक्षार्थं परितः स्थापयति । यः शत्रुमिचरति सोऽप्येनं न हिमस्ति, तस्य हिंसितुमक्ष- मत्वात् । न कुतोऽप्यभिचारादेवाध एतस्य यजमानस्य सम्भवति ॥

अभिचारवाधनिवृत्तिलक्षणमुक्त्वा शत्रुजयरूपं फलमभिधानुं विधत्ते-

देवासुराः संयत्ता इति । देवाश्चासुराश्च यश्च युद्धोद्यतस्तदानीं देवा- विजयोपायं विचार्य यो दशरात्रस्तद्रूपाणि देवपुराण्युपायत्वेन निश्चित्य परित- स्तानि स्थापितवन्तः । तेषां वैरिणां कुतोऽपि भ्रातृव्याभिवाधो न भवति । तयो देवा-विजयं प्राप्त्वा असुराश्च पराजिताः । ततो भ्रातृव्यव्यजमानोऽपि दश- रात्रेण विजयी भवति । तदीयो भ्रातृव्यश्च पराभवति । किं यत्र ककुत्सूपस्थ पञ्चदशस्तोमस्य समीपवता त्रिवृदादिस्तोम उपस्तिः क्षीमा भवति । तेन भ्रातृ- व्यपेक्षं क्षीणं करोति ॥

अथास्मिन्दशरात्रे कंचिद्विशेषं विधत्ते-

(दशरात्रकथनम्)

आमि वा इति । इयः लोके कश्चिद्वाजाभारपादिर्महर्षी सौन्दर्येणुभूय पञ्चदशारिभ्यमनुभवन्तस्त्वमलसः क्लिष्टो भवति तथाऽत्रापि द्वितीयेऽहनि ज्यायांसं पञ्चदशस्तोत्रं ककुदूयानुष्ठाय ततस्तृतीयेऽहनि कनीयांसं निम्नभागस्थानीयं त्रिवृत्स्तोत्रमनुष्ठायतीति यत्तदेतज्जामि कुर्वन्ति आलस्यद्युक्तं कुर्वन्दीत्यर्थः । अत्र आलस्यपरिहाराय पञ्चदशोक्त्यपस्त्राद्द्वितीयस्माद्दहनोऽवस्त मथमेऽहन्नुपरिष्ठाञ्च तृतीयेऽहन्त्यभिष्टोत्रसामानि यज्ञावज्ञीयारुवानि कुर्यात् । तेनाऽऽलस्यं परिहृतं भवति । एवमेकविंशोक्त्यपस्त्रात्तदहनः पूर्वोत्तरदिनयोः । त्रयस्त्रिंशोक्त्यपस्त्राद्दशमादहनः पूर्वोत्तरदिनयोः । यथास्त्रिंशोक्त्यपस्त्राद्दशमादहनः पूर्वोत्तरदिनयोः पञ्चभिष्टोत्रसंस्थाप्रयोगे (ज) कानि यज्ञावज्ञीयसामानि कुर्यात् । तेन सर्वत्राऽऽलस्यं परिहृतं भवति ।

अथास्य दशरात्रस्य मथममहर्षिबध्ने—त्रिषुदग्निष्टोम इति ।

आभिविषयो यज्ञावज्ञीयसामसाध्योऽग्निमस्तोत्रगतः स्तोत्रो यस्य सोऽपमभिष्टोमः । तस्यैवावात्सरादिशेषः कश्चिदभिष्टोदित्युच्यते । यत्र सर्वेष्वपि स्तोत्रेष्वग्निरेव स्तुयते । च सर्वोऽपि त्रिवृत्स्तोत्रेणैव युक्तः । सर्वत्राभेदेव स्तुत्यन्वादाभेदेऽप्युक्तु सोऽभिष्टुञ्जवैति । तदिदं मथममहः । तेन तेजः प्राप्नोति ॥

अथ द्वितीयमहर्षिबध्ने—

पञ्चदश इति । सर्वाभ्यामृषामिन्द्रविषयत्वादिभिर्वचनाभिः ।

अथ तृतीयमहर्षिबध्ने—

त्रिषुदग्निष्टोम इति । सर्वासामृषां वैश्वदेवत्वेन पृष्टिपादितः ।

अथ चतुर्थमहर्षिबध्ने—

सप्तदश इति । तीव्रस्तोत्रो नाम कश्चिदुक्त्यावान्तरदिशेषः । यस्मिन्नाधीरर्थं गवां शतं दुहन्ति तमुक्थयन्भिष्टोमस्त्वतामावाद्यानुविष्टेत् । पञ्चदशतु स्तोत्रेष्वग्निमस्तोत्रवधे परित्यक्ते सति द्वादशस्तोत्रैरेवैनाभिष्टोमत् संभद्यते । स्तोत्राणि च सर्वाणि प्राजापत्यास्वृज्ज मथोक्तव्यानि । तीव्रस्तोमत्वाद्देवप्रपिडिर्कषां प्राजापत्यत्वात्प्रजोत्पत्तिश्च भवति । अथ पञ्चममहर्षिबध्ने—

एकविंश इति । स्तोमस्यैकविंशत्वेन प्रतिष्ठापत्विः । ऋचां सौरीत्यानीतिधारणम् । अथ षष्ठमहर्षिबध्ने—

सप्तदशोऽग्निष्टोम इति । तदहनो नाम कश्चिदेकाहविशेषः । तदनुष्ठानेनाशोऽहं सर्वेषामनुज्ञां पूज्यं प्राप्नोति ।

अथ सप्तमनवमे अहनी विधत्ते—

त्रिणवाविति । षष्ठ्यमाणस्य त्रयस्त्रिंशत्कारुण्यस्याह्नः पूर्वोत्तरदिनयोस्त्रिण-
वस्तोमयुक्तावशिष्टोषी कार्षी । तत्र सर्वा अप्युच ऐन्द्यस्तेन विजयो भवति ।

तयोरहनोर्माष्यमपष्टममहर्विधत्ते—

त्रयस्त्रिंश इति । ऋचां सर्वासां वैश्वदेवस्तेन पतिष्ठासिद्धिः ।

अथ दशममहर्विधत्ते—

विश्वज्जिदिति । गतम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णमजुर्वेदीय-

वैचिर्यसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

ऋतवो वै प्रजाकामाः प्रजां नाविन्दन्त तेऽका-
मयन्त प्रजां सृजेमहि प्रजामर्षं रुन्धीमहि प्रजां
विन्देमहि प्रजावन्तः स्यामेति त एतमेकादशरात्रम-
पश्यन्तमाऽहंरन्तेनाश्जन्त ततो वै ते प्रजामवा-
न्धत प्रजामविन्दन्त प्रजावन्तोऽभवन्त ऋतवोऽभ-
वन्तदार्तवानांभार्तवरवभृतूनां वा एते पुत्रास्तस्मात्
(१) आर्तवा उच्यन्ते य एवं विद्वांस एकाद-
शरात्रमासते प्रजामेव सृजन्ते प्रजामर्षं रुन्धते
प्रजां विन्दन्ते प्रजावन्ता भवन्ति ज्योतिरतिरात्रो
भवति ज्योतिरेव पुरस्ताद्धते सुभ्योऽहं एकस्या-
नुरुथात्ये पृष्ठर्षः षडहो भवति षडहो पृष्ठानि पृष्ठरेवतूनन्वारोहन्त्युता . सन्त्सरं ते
संवरत्सर एव प्रति तिष्ठन्ति चतुर्विंशो भवति
चतुर्विंशत्क्षरा मायत्री (२) मायत्रं ब्रह्मव-

(एकादशरात्रकथनम्)

चतुर्भ्यस्त्वारिंशो भवति चतुर्भ्यस्त्वारिंशदक्षरा
 त्रिष्टुभिर्द्वयं त्रिष्टुभिर्द्वयेन्द्वये प्रति तिष्ठन्त्य-
 द्वाचत्वारिंशो भवत्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती
 जागताः पञ्चो जगत्यामेव पञ्चानु प्रति तिष्ठन्त्ये-
 कादशरात्रो भवति पञ्च वा ऋतव आतवाः
 पञ्चतुंश्वेषाऽऽर्तवेषु संवत्सरे प्रतिष्ठायं प्रजामव
 हन्धतेऽतिरात्रावभितो भवतः प्रजाये परिग-
 हीत्यै (६) ।

(एते पुत्रास्तस्माद्वायुष्येकात्र पञ्चाशच्च ।)

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
 द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमाहके द्वितीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

पञ्चमे दशरात्रोऽभिहितः । अथ षष्ठ एकादशरात्रोऽभिधीयते ।
 तमेवं विधत्ते—

ऋतवो वा इति । वसन्ताद्यावभिमानीो देवाः पुरा प्रजाविष्टान्शोऽवि
 नासमन्व । ते चतुर्विधां कामनामकुर्वत । मजां सहुं सपर्याः स्यामेत्येका
 कामना । ततोऽश्वरोक्तुं निमन्तुं सपर्याः स्यामेति द्वितीया कामना । तत्र उत्पाद-
 येन पथां उभेनहीति तृतीया कामना । ततो बह्वीभिः पशस्वाभिश्च पञ्चाभि-
 र्मुक्ता अवविधेमेति चतुर्थी कामना । तेनामृतानामेकादशरात्रेण तत्सर्वं सिद्धम् ।
 यवस्यै वसन्त्याद्या ऋतवोऽभवन् । मजारुर्वा भुविमैश्वर्यं प्राप्ताः । वसन्दिदे तर्वे
 प्राणिभ्यः सतृणां पुत्रास्तस्माद्वातवा इत्युच्यन्ते । ऋतुवदन्त्येषामपि पञ्चमानानामे-
 चरसर्वं सिध्यति । अस्य त्रैकादशरात्रस्य सत्रलक्षणभूतयोऽपि चोदनाया विधाना-
 रत्नमर्थं द्रष्टव्यम् । मस्तत्र सप्तानां षड्वाच इव धर्मातिदेशार्थेयमातिचोदना ।
 षड्दवाविदेशानां धर्मविशेषाणामभवत्वात् । तस्मादयमृतानामेकादशरात्रः सप्तम् ।
 ह्योऽभ्ये शाखान्तरविहिता एकादशरात्रा भूतानाः ।

एतस्मिन्नुत्तुनामेकादशरात्रे प्रथममहर्षिधत्ते-

उद्योतिरतिरात्र इति । पूर्वं ज्योतिर्गौरामुरितिज्योतिःशब्दाभिधेयो य एकाह उक्तस्वमेकाहमत्रविगतसंस्थारूपं कुर्यात् । तथा सति प्रथममेव ज्योतिर्विधानास्त्वर्गं जिगमिषोर्धजमानस्य पुरस्तादेव मकाशः कृतो भवति । तत्र स्वर्गलोकप्रकाशनाय भवति ॥

अथ द्वितीयादिसप्तमान्तालम्बहानि विधत्ते-

पृष्ठयः षडह इति । द्वादशाहे द्वितीयादिनपारम्य सप्तमान्तेषु दिनेषु रथं वरादिभिः षड्भिः पृष्ठयुक्तानि षडहानि विहितानि । तानि चास्माभिः साधनानां षड्वात्रप्रसङ्गेनोदाहृतानि । तेषां संघः पृष्ठयः षडहः, सोऽत्र कर्तव्यः । तथा सति षट्संख्याद्वारेणर्तुप्राप्तिः । तद्द्वारा संवत्सरप्राप्तिः ॥

अथाष्टममहर्षिधत्ते-

चतुर्विंश इति । चतुर्विंशस्तोमयुक्तो रथं वरसाया य उक्तयः सोऽयमत्राष्टममहः । तथा सति चतुर्विंशतिसंख्याद्वारा गाधत्रीप्राप्तिः । तद्द्वारा च ब्रह्मवर्षसंप्राप्तिः ॥

अथ नवममहर्षिधत्ते-

चतुश्चत्वारिंश इति । चतुश्चत्वारिंशस्तोमयुक्तो बृहदथं वरसाया य उक्तयः सोऽयमत्र नवममहः । तदनुष्ठानेन संख्याद्वारा त्रिष्टुप्प्राप्तिः । तद्द्वारा वेन्वियप्राप्तिः ॥

अथ दशममहर्षिधत्ते -

अष्टाचत्वारिंश इति । अष्टाचत्वारिंशस्तोमयुक्तो बृहत्साया य उक्तयः सोऽयमत्र दशममहः । तेन संख्याद्वारा जगती प्राप्य तद्द्वारा पशुषु पतितिष्ठन्ति । तान्मेतानि त्रिष्टुप्प्राप्तिं सूत्रकारेण स्पष्टमुदाहृतानि- 'तत्र सोऽस्योऽन्तोमा-मुक्तयाम्बृहदमुपपन्नं चतुर्विंशं चतुश्चत्वारिंशमष्टाचत्वारिंशमिति, रथं वरसाया ययुक्तो बृहदथं वरसाया द्वितीया बृहत्साया तृतीयाः, इति । छन्दोभिर्गायत्रीविष्टुङ्गगतीभिस्करसंख्याद्वारा मीयन्ते परिच्छिद्यन्त इति चतुर्विंशद्विस्तोमाश्छन्दोमाः । तत्र चतुर्विंशस्तोमस्य विष्टुतिः सामब्राह्मण एवाम्नायते- 'अष्टाम्यो हिं करोति स तिसृभिः स चतसृभिः स एकया, अष्टाम्यो हिं करोति स एकया स तिसृभिः स चतसृभिः, अष्टाम्यो हिं करोति स चतसृभिः स एकया स तिसृभिः, पशवो वै छन्दोमा षड्द्वाम्यो हिं करोत्यष्टाशकाः पशवः' इति ।

(एकादशरात्रकथनम्)

स एकस्मिन्स्तुत्रे प्रथमपर्याये प्रथमामुर्धं विः पठेत् । द्वितीयां चतुः पठेत् । तृतीयां सकृत्पठेत् । द्वितीयपर्याये सकृत्सिन्धुत्वोत्थेति क्रमः । तृतीयपर्याये चतुः सकृत्सिन्धेति क्रमः । चतुर्थत्वारिंशस्तोत्रस्य विष्टुतिरेवमाज्जायते—‘ पञ्चदशम्यो हिं करोति स तित्ताभिः स एकादशभिः स एकया, चतुर्दशम्यो हिं करोति स एकया स तित्ताभिः स दशभिः, पञ्चदशम्यो हिं करोति स एकादशभिः स एकया स तित्ताभिः ’ इति । अत्र प्रथमपर्याये त्रिरेकादशकृत्वः सकृद्विक्रमः । द्वितीयपर्याये सकृत्त्रिदशकृत्वः । तृतीयपर्याये एकादशकृत्वः सकृच्चिः । अष्टावत्वारिंशस्तोत्रस्य विष्टुतिरेवमाज्जायते—‘ षोडशम्यो हिं करोति स तित्ताभिः स द्वादशभिः स एकया, षोडशम्यो हिं करोति स एकया स तित्ताभिः स द्वादशभिः, षोडशम्यो हिं करोति स द्वादशभिः स एकया स तित्ताभिः, अन्तो वा अष्टावत्वारिंशः पञ्चदशम्योऽन्तोः ’ इति । अत्र प्रथमपर्याये त्रिदशकृत्वः सकृत् । द्वितीयपर्याये सकृत्त्रिदशकृत्वः । तृतीयपर्याये द्वादशकृत्वः सकृच्चिः । एवं त्रिदशकृत्वोत्थेरेवमनवपदशमन्यहानि निष्पाद्यानि ।

इदमप्येकादशमन्यहर्हंदि निवाध तेन सहितमेकादशरात्रं पर्यसति—

एकादशरात्र इति । अस्य क्रतोर्द्वैतारो वसस्ताशुतदेवताः (वाः) पञ्च-
सैरुपाकास्तेदेवैः संपादिताः पुण्योद्गमाद्य क्रतुसंभम्भिनः स्वमावाः पञ्चसैरुपाकाः ।
एवं पितृत्वा दश संपन्नाः । संवत्सर एकादशः । एतेन सर्वेष्वेकादशरात्रागु-
हानेन पतिष्ठां प्राप्य पश्चात्पञ्चां प्राप्नुवन्ति ।

अथैकादशमहर्विषये—

अतिरात्राविति । एकोनविंशस्तोत्रस्यको ज्योत्स्मविरात्र एकादशविशेषः
सोऽथमथैकादशमहः । ज्योतिरविरात्रो मयवीर्युक्तेन मयमेनाहना सह निर्दे-
शादतिरात्राविति द्विषधननिर्देशः । सकृत्सिन्धुत्वोत्थोत्थेतिरेवमाज्जायते सप्तपाननाथ
प्रजासाधनस्य क्रतीरुभगतोऽविरात्रत्वे सति फलमूलायाः प्रजाया उभयतो रक्षा
परिशुद्धीवा भवति ॥

इति श्रीमन्मामणाचार्यविरचिते षाडवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीपतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयपपाठके

षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

ऐन्द्रवायवाग्नाङ्गीयाद्यः कामयेत यथापूर्वं
 प्रजाः कल्पेरन्निति यज्ञस्य वै कल्पन्ति मनुं प्रजाः
 कल्पन्ते यज्ञस्याकल्पन्ति मनुं न कल्पन्ते यथापूर्वमेव
 प्रजाः कल्पयति न ज्यायांसं कनीधानिति काम-
 त्यैन्द्रवायवाग्नाङ्गीयादामयाविर्नः प्राणेन वा
 एष व्यूष्यते यस्याऽऽमयति प्राण ऐन्द्रवायवः
 प्राणेनेवेन संमर्धयति मैत्रावरुणाग्नाङ्गीर-
 ष्वेषां दीक्षितानां प्रमयेत (१) प्राणापानाभ्यां
 वा एते व्यूष्यन्ते येषां दीक्षितानां प्रमयेते प्राणा-
 पानौ मित्रावरुणौ प्राणापानावेव मुखतः परि
 हरन्त आश्विनाग्नाङ्गीताऽऽनुजावरोऽश्विनौ वै
 देवानामानुजावरो पश्वेवाग्रं पर्येतामश्विनावेतस्व
 देवता य आनुजावरस्तावेवेनमग्रं परि णयतः
 शुक्राग्नाङ्गीत गतश्रीः प्रतिष्ठाकामोऽसौ वा
 आदित्यः शुक्र एषोऽन्तोऽन्तं मनुष्यः (२) अियै
 मत्वा नि वर्ततेऽन्तोदेवास्तमा रभते न ततः पापी-
 याम्भवति मन्ध्यं आग्नाङ्गीताभिचरन्नातंपात्रं वा एत-
 यन्मन्थिपात्रं मृत्युनैवेनं ग्राहयति ताजगार्तिमा-
 छीत्याग्रयणाग्नाङ्गीत यस्य पिता पितामहः पुण्यः
 स्यादथ तन्न प्राप्नुयाद्वाचा वा एष इन्द्रियेण
 व्यूष्यते यस्य पिता पितामहः पुण्यः (३) भव-
 त्वथ तन्न प्राप्नोत्यूर् इवेतद्यज्ञस्य चाग्निव यदाग्र-
 यणो वाचेवेनमिन्द्रियेण समर्धयति न ततः पापी-

(द्वादशरात्रकथनम्)

यान्भदर्युक्थ्याग्रान्गृहीताभिश्चर्यमाणः सर्वेषां वा
 एतत्प्राजाणामिन्द्रियं यदुक्थ्यपात्रं सर्वेणैवेनमि-
 ष्ठियेणाति प्र युक्ते सरस्वत्यभि नो नेषि यस्य
 इति पुरोरुचै कुर्याद्वाग्धै (४) सरस्वती वाचैवे-
 नमति प्र युक्ते वा त्वत्क्षेत्र ण्यरंगानि गन्धेर्याह
 सुर्यार्षे क्षेत्राण्यरंगानि तेनैव मृत्योः क्षेत्राणि न
 गच्छति पूर्णाग्रहान्गृहीतादामयाविनः प्राणान्वा
 पुतस्य शुग्च्छति यस्याऽऽमयति प्राणा ग्रहाः
 प्राणानेषास्य शुचो मुञ्चत्युत यदीतामुर्भवति जीव-
 त्येव पूर्णाग्रहान्गृहीताद्याहै पञ्चम्यो न वर्षेप्रा-
 णान्वा एतर्हि प्रजानां शुग्च्छति यर्हि पञ्चम्यो
 न वर्षति प्राणा ग्रहाः प्राणानेष प्रजानां शुचो
 मुञ्चति ताजकप्र वषति (५) ॥

(प्रमीयेत सनध्यं क्षयते यस्व पिता पितामहः पुण्यो वाग्वा
 एव पूर्णान्ग्रहान्पञ्चविंशतिश्च) ॥ ७ ॥

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाठके
 द्वितीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

षष्ठेऽनुवाक एकादशरात्रोऽभिहितः । अथ सप्तममारभ्य दशमान्तेषु षड्-
 षड्नुवाकेषु द्वादशरात्रोऽभिधीयते । तत्रास्मिन्सप्तमे काम्यग्रहानुष्ठानमकारा
 उच्यन्ते ।

तत्र प्रथममेकं प्रकारं विधत्ते—

वेन्द्रवायवाग्रानिति । पूर्वं पितृपितामहादयो यादृश आचारि षड्वा-
 स्नादृश एवाऽऽचारि षड्वाजीनां प्रजानां च षड्वाचिर्वयापूर्वत्सम् । एतत्काम्य-

(द्वादशरात्रकथनम्)

मानो द्विवेद्यग्रहेष्वादावैन्द्रवायवमहं गृह्णीयात् । यद्यपि नित्यमयोगेऽपि तद्ग्रहत्वमस्ति तथाऽपि क्लामसंबोगार्थं पुनर्विधानम् । यथाऽग्निहेत्रे दध्ना जुहे-
तीति सत्यपि नित्यविद्या दध्नेन्द्रियकामस्येति पुनर्विधानं तद्वत् । यज्ञस्य तन्म-
क्यवृत्त्या तत्कलभूतानां प्रजानां प्रवृत्तिः समीचीना भवति । यज्ञस्य विपर्यये
प्रजानामपि विपर्ययो भवति । तस्मादैन्द्रवायवाग्रहे प्रजा यथापूर्वमेव प्रवर्तन्ते ।
न तु ज्यायाति पितरं गितामहं वा कनीयान्कश्चिदध्मतिक्रामति ।

उक्तमेव प्रकारं रोगनिवृत्त्यर्थं विधत्ते—

ऐन्द्रवायवाग्रान्गृह्णीयादिति । यस्य पुरुषस्य रोगो भवति स प्राणेन
विशुक्तो भवति, प्राणस्य निर्गन्तुमुद्युक्तत्वात् । ऐन्द्रवायवस्य प्राणरूपत्वं प्राण
ऐन्द्रवायव इत्यादिश्रुतिबलादवगन्तव्यम् । वागपि हि प्राणविशेष एव । अत
ऐन्द्रवायवस्य प्राथम्येन प्राणस्य समृद्धौ सत्यां रोगो निवर्तते ।

अथ भैमिचिकं कंचिद्ग्रहप्रकारं विधत्ते—

भैत्रावरुणाग्रानिति । सप्तस्थे द्वादशाहे दीक्षितानां मध्ये यदि कश्चि-
न्मिथेय तदा तस्मिन्परमं निमिषीकृत्येतरे दीक्षिताः प्रथमं भैत्रावरुणं गृहीत्वा
पश्चादैन्द्रवायवं मयुञ्जीरन् । सर्वैः सहानुष्ठातुमुपकान्त्वादेकस्मिन्वापि मृते तस्य-
न्येषां प्राणापानौ शिथिलविब भवतः । भैत्रावरुणयोः प्राणापानाभिमानि-
त्वासदीयग्रहस्य प्राथम्ये सत्यादित एव प्राणापानौ परितः समाद्भते ।

अथापकर्षपरिहारार्थं प्रकारान्तरं विधत्ते—

आश्विनाग्रानिति । स्वयं सर्वेषामग्रजत्वेन पूज्यः सन्मन्वजवदवरी
भूत्वा यः सर्वैस्तिरस्क्रियते सोऽयमानुजावरः । स चाऽऽश्विनं ग्रहं प्रथमं
मयुष्य पश्चादैन्द्रवायवादीन्मयुञ्जीत । देवानां मध्येऽश्विनावानुजावरौ स्वयं देव-
त्वेन पूज्यौ सन्तावपि भिषकत्वेनावरत्त्वापञ्चौ । अत एवान्यत्राऽऽम्नातम् ।
'अपुत्रौ वा इमौ मनुष्यचरौ भिषजाविति' इति । तथाविधावश्विनौ पश्चा-
त्कालान्तरेऽग्रमिव पर्यैतां श्रेष्ठ्यमेव प्राप्तवन्तौ । एतदपि तत्रैवाऽऽम्नातम्—'तौ
बहिष्णवभागेन पवायेत्वा ताम्वाभेतमाश्विनमगुह्मन्' इति । एवं सति य आनु-
जावरौऽस्त्येतस्य समानस्वभावत्वाद्दश्विनौ देवता । तदीयग्रहस्याग्रत्वे सत्यश्व-
नावेनेन यजमानं श्रेष्ठ्यं पापयवः ॥

अथ मतिष्ठार्थं प्रकारान्तरं विधत्ते—

शुक्राग्रानिति । यो नष्टर्थाकः सन्पुनः मतिष्ठां कामयते सोऽयं शुक्रमाशौ

(द्वात्रिंशत्प्रश्नम्)

गृह्णीयादिति । दीप्तिमत्त्वादसावादित्यः शुक्रः । एष एव प्रकाशानामन्तः
काष्ठाभन्तिमः । न सादित्यादाधिकः प्रकाशोऽस्ति । अतः शुक्राग्रत्वेन वसुध्व-
श्रिया अन्तं काष्ठां प्रांथ्य पूर्वस्माद्धारिश्चाञ्जिवर्तते । प्रकाशपरमकाष्ठात्सादादि-
त्यादेव संपत्परमकाष्ठां प्राप्नोति । तत ऊर्ध्वं कदाचिदपि दरिद्रो न भवति ॥

अभिचारहेतुं प्रकारं विधत्ते—

मन्थ्यग्नानिति । अभिचरन्मन्थिनमादौ गृह्णीयात् । परस्याऽऽर्जत्वपाप-
धाविदमार्तवात्रम् । तद्ग्रत्वेन वैरिणं मृत्युगृहीतं करोति । स च वैरी तदानी-
मेव मृत्युं प्राप्नोति ॥

स्वकीयपिण्डसप्तमानोत्कर्षं प्राप्त्यर्थं प्रकारान्तरं विधत्ते—

आग्रयणाग्नानिति । यस्य यजमानस्य पितृपितामहौ धनविद्यादिभिर्गु-
णैरुत्कृष्टौ, स्वयं तु तमुत्कर्षं यदि नाऽऽप्नोति, तादृश आग्रयणं यद्यमं गृह्णी-
यात् । पित्रादेरुत्कर्षे सति स्वयमुत्कर्षहीनः सभामध्येऽङ्गु वाक्वापिण्डत्येनेतरव्य-
वहारेष्विन्द्रियसामर्थ्येन वियुक्तः, आग्रयणस्तु वज्रस्योरःप्रदेशवत्तापथ्याचारो
वाग्निन्द्रियवदुत्कर्षहेतुश्च । अतस्तद्ग्रत्वेनैतं यजमानं सदा पाण्डित्यरूपमा वाचा
व्यवहारान्तरसामर्थ्यरूपेणोन्द्रियेषु च समृद्धं करोति । तत ऊर्ध्वं कदाचिदपि
तदुभयहीनो न भवति ॥

परकीयाभिचारनिवृत्त्यर्थं प्रकारान्तरं विधत्ते—

उक्तभ्याग्नानिति । वान्येदानि सोमवाजाश्चि सन्ति तेषां मध्ये यदुक्तय-
पार्थं तदिन्द्रियसामर्थ्योपेतम् । अतस्तस्याग्रत्वे सत्यभिचारकर्तारमेतं सर्वेणापि
सामर्थ्येनातिक्रम्य स्वयमनुविष्ठति ॥

अत्र मन्थविशेषं विधत्ते—

सरस्वत्यामि न इति । सोमरसग्रहणात्पूर्वं पठितव्या पुरोरुक्तां च पुरो-
रुचमत्र सरस्वतीत्यादिकां पठेत् । मन्त्रोक्ता सरस्वती वाग्देवता । अतो वाचै-
बेनमभिचरितारमतिक्रम्यानुष्ठिति । इयमुग्नास्रमन्थे द्वितीयकाण्डे उपहो-
माख्ये प्रपाठक एवमाग्नाता—

‘ सरस्वत्यामि नो नेपि वस्यः । मा परस्फरीः पयसा मा न आचकू ।
जुवस्व नः सख्या वेश्या च । मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥ इति ॥

अस्यायमर्थः—हे सरस्वति नोऽस्मान्वास्यो वरिष्ठं प्राणधारणरूपं जीवनम-
भिनेष्यामिमुक्त्वेन प्रापय । मा परस्फरीरस्मान्मा हिंसोः । मा न आचकू, अ-

स्वाप्ना धाक्षीः । अपि तु सखया सख्येन वेश्या च प्रवेशानि(वी)पवथा च
 नेऽस्वाङ्गुवस्वास्वास्तु प्रविश्य सख्यं कुर्वीत्यर्थः । किंच स्वप्नसाक्षाद्दर्शनानि
 क्षेत्राणि अरण्यीयानि स्थलानि मा गन्ध मा पाप्नुवामेति ॥

तमिमे चतुर्थपादमनूद्य व्याचष्टे--

मा स्वत्क्षेत्राणीति । तेन मन्त्रपाठेन मृत्युसंवन्धी-चरणानि यानि स्या-
 नानि तानि न प्राप्नोति न प्रपीयत इत्यर्थः ॥

अथ रोगपरिहाराय प्रकारान्तरं विधत्ते--

पूर्णांश्रहानिति । मान्यैन्द्रवायवादीनि पात्राणि तानि सोमरसेन पूर्णानि
 यथा भवन्ति तथा रोगनिवृत्त्यर्थं गृहणीयात् । यस्य रोगो वर्तते तस्य प्राणा-
 ङ्गुलशोक उपद्रवः प्राप्नोति । ततः पूर्णानां महानां प्राणरूपत्वाद्दृश्य यजमान-
 नस्य प्राणान्पूर्णग्रहैः शोकात्प्रोचयति । तथा सति यद्यपि मुहूर्तमानं गतप्राण-
 स्तथापि पुनर्जावित्येव ।

एतमेव प्रकारं पुनरपि बृष्टचर्यं विधत्ते--

पूर्णांश्रहान्गृहणीयादिति । यदा स्वकाले वृष्टिर्न भवेत्तदा बृष्टचर्यमेन्द्र-
 वायवादिपात्राणि सोमरसेन पूरणीयानि । यदा बृष्ट्यभावस्तदा एतानां प्राणा
 अन्त्याभावाच्छोकेन प्रोच्यन्ते । ग्रहपूरणेन शोको निवर्तते । तदानीमेव यजमानेण
 वर्षणात् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णमजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

गायत्रो वा ऐन्द्रवायवो गायत्रं प्रायणीयमह-
 स्तस्मात्प्रायणीयेऽहं ऐन्द्रवायवो गृह्यते स्व एवैन-
 मायतने गृह्णाति त्रैहृभो वै शुक्रस्रैर्हृभं द्वितीयमह-
 स्तस्माद्द्वितीयेऽहंऋको गृह्यते स्व एवैनमायतने

(द्वादशरात्रकथनम्)

गृह्णाति जागंतो वा आश्रयणो जागंतं तृतीयमह-
 स्तस्मात्तृतीयेऽह्नाश्रयणो गृह्यते स्व एवैनमाय-
 तने गृह्णात्येतद्वै (१) यज्ञमापद्यच्छन्दाःस्थाप्रोति
 यदाश्रयणः श्वो गृह्यते यत्रैव यज्ञमहंशन्तत एवैनं
 पुनः प्र युक्ते जगन्मुखो वै द्वितीयस्त्रिरात्रो
 जागंत आश्रयणो यच्चतुर्थेऽह्नाश्रयणो गृह्यते स्व
 एवैनमायतन गृह्णात्यथो स्वमेव छन्दोऽनु पर्याव-
 र्तन्ते राथंतरो वा ऐन्द्रवायवो राथंतरं पञ्चममह-
 स्तस्मात्पञ्चमेऽहव (२) ऐन्द्रवायवो गृह्यते स्व
 एवैनमायतने गृह्णाति बार्हतो वै शुक्रो बार्हतः
 षष्ठमहस्तस्मात्षष्ठेऽहंशुक्रो गृह्यते स्व एवैनमाय-
 तने गृह्णात्येतद्वै द्वितीयं यज्ञमापद्यच्छन्दाःस्था-
 प्रोति यच्छुक्रः श्वो गृह्यते यत्रैव यज्ञमहंशन्तत
 एवैनं पुनः प्र युक्ते त्रिष्टुभुस्तो वै तृतीयस्त्रिरा-
 त्रस्रैष्टुभः (३) शुक्रो यत्सप्तमऽहंशुक्रो गृह्यते
 स्व एवैनमायतने गृह्णात्यथो स्वमेव छन्दोऽनु
 पर्यावर्तन्ते वाग्वा आश्रयणो वागष्टममहस्तस्मा-
 दष्टमेऽह्नाश्रयणो गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्णाति
 प्राणो वा ऐन्द्रवायवः प्राणो नवममहस्तस्माच्च-
 मेऽहंजैन्द्रवायवो गृह्यते स्व एवैनमायतन गृह्णा-
 त्येतत् (४) वै तृतीयं यज्ञमापद्यच्छन्दाःस्था-
 प्रोति यदैन्द्रवायवः श्वो गृह्यते यत्रैव यज्ञमहंश-
 न्तत एवैनं पुनः प्र युक्तेऽथो स्वमेव छन्दोऽनु

(द्वादशरात्रकथनम्)

पर्यावर्तन्ते पथो वा एतेऽध्यपथेन यन्ति येऽन्येनै-
न्द्रवायवार्प्रतिपद्यन्तेऽन्तः स्वसु वा एष यज्ञस्य
यद्देशमहर्दशमेऽह्नैन्द्रवायवो गृह्यते यज्ञस्य (५) ।
एवान्तै गत्वा पश्चात्पन्थामपि यन्त्यथो यथा वही-
यसा प्रतिसारं वहन्ति तादृशेव तच्छ्रुत्वाऽस्यन्योऽ-
न्यस्य लोकमभ्यध्यायन्तान्येतेनैव देवा अथवा-
हयज्ञैन्द्रवायवस्य वा एतदायतनं यच्चतुर्थमह-
तस्मिन्नाश्रयणो गृह्यते तस्मादाश्रयणस्याऽऽयतने
नवमेऽह्नैन्द्रवायवो गृह्यते शुक्रस्य वा एतदायतनं
यत्पञ्चमम् (६) अहस्तस्मिन्नैन्द्रवायवो गृह्यते
तस्मादैन्द्रवायवस्याऽऽयतने सप्तमेऽह्नच्छुक्रो गृह्यत
आश्रयणस्य वा एतदायतनं यत्षष्ठमहस्तस्मिच्छुक्रो
गृह्यते तस्माच्छुक्रस्याऽऽयतनेऽष्टमेऽह्नैन्द्रवायवो
गृह्यते छ्रुत्वाऽस्येव तादृि वाहयति प्र वस्यसो विवा-
हमाप्नोति य एवं वेदार्थो देवताभ्य एव यज्ञे संविद्
दधाति तस्मादिदमन्योऽन्यस्मै ददाति (७) ॥

(एतद्वै पञ्चमेऽह्नैष्टुभ एतद्दस्यते यज्ञस्य पञ्चमन्यस्य एके व) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
द्वितीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

सप्तमोऽनुवाके द्वादशाहमनाः कामाक्ष्यहपकारा उक्ताः । स च द्वादशाहो
विधिषः-समूहो व्युत्थश्च । तत्र समूहमकारः सूत्रकारेण दर्शितः-
व्यनीकां व्याख्यास्याम ऐन्द्रवायवाम्रौ प्रापणीयोदपनीयो दशमं चतुः । अथेतेरेषां नवा-
नामैन्द्रवायवामं पयममह, । अथ शुक्रामन्याऽऽश्रयणामभेवं विहिदा विरुप-

(द्वात्रिंशत्प्रश्नप्रश्न)

नीका परिवर्तते मध्यव्यूहः । इति । एवं स्यूहनकारमुक्त्वा व्यूहपकारोऽपि तेनैव दर्शितः— व्यूह स्वेन्द्रवायवामौ प्रायणीयोदयनीपावधेनरेषां द्वागान्यैन्द्रवायवामं मध्यममहः । अथ शुक्रामय द्वे अम्यगामे अथैन्द्रवायवाममय द्वे शुक्रामे अथाऽऽम्यगाममय द्वे ऐन्द्रवायवामे । इति । तत्रास्मिन्नष्टमेऽनुवाके व्यूहपकारोऽभिधीयते ।

तत्र प्रायणीयोदयनीयो परित्यज्य यानीतराण्यहानि मध्यवर्तीनि दशसंख्याकानि तेषु प्रथमेऽह्न्येन्द्रवायवाममत्वं विधत्ते—

गायत्री वा इति । यानि मुख्यानि च्छन्दोऽसि न पञ्चोत्रेषुऽजगतीरूपाणि तेषां मध्ये गायत्री मध्यमा । अम्यत्वेन चात्रैन्द्रवायवशुक्राम्यगामा विकल्पन्ते । तेषां च मध्य ऐन्द्रवायवः माध्यमेन प्रकृतावाप्नोतः । ततः माध्यमसाम्यादैन्द्रवायवो गायत्रः । निरूपणीयानां द्वागानामहनां मध्ये यस्यायणीयं मध्यमभाव्यहस्तदपि माध्यमस्य साम्याद्गायत्रम् । एवं च सति तस्मिन्प्रायणीये द्वागानां मध्ये प्रथमेऽह्न्येन्द्रवायव आदौ महीतव्यः । ऐन्द्रवायवस्य गायत्रत्वसाम्यात् । एवं च सति स्वसंबन्धिष्वेवाऽऽयनने मध्यमाहःस्वरूपस्थाने तथैन्द्रवायवं गृह्णाति ।

अथ द्वास्वहःसु द्वितीयेऽहनि शुक्रामत्वं विधत्ते—

त्रैष्टुभो वा इति । त्रिष्टुच्छन्दसः शुक्रस्य द्वितीयस्याहनस्य पूर्वंध्यायेन द्वितीयत्वसाम्यं योजयित्वा व्याख्येयम् ।

अथ तृतीयेऽह्न्याम्यगामत्वं विधत्ते—

जागतो वा इति । पूर्ववद्योजनीयम् ।

एतदेवाऽऽम्यगामत्वं मशंसति—

एतद्वै यज्ञमिति । यदाऽम्यगामाह रं छन्दोऽवाप्नोति गायत्र्यादिच्छन्दोरूपाणि त्रीण्यहानि व्याप्नोति त्रयाणामहनामनेनाऽऽम्यगामात्वेन समाप्नत्वादेतदेवाऽऽम्यगामात्वं यज्ञमापश्यमध्यवनीकारूपां त्रिरात्रं यज्ञं प्राप्नोति । त्रीण्यनीकान्यम्यत्वात्तैन्द्रवायवामस्यशुक्रवम्यगामात्वेरूपाणि यस्यां क्रियायां सा क्रिया यनीका । तद्वपु त्रिरात्रयज्ञोऽनेनाऽऽम्यगामात्वेन समाप्यते । किंचोत्तरस्मिंश्चतुर्थेऽह्न्ये म्यगाम एवाऽऽदौ गृह्णाते । यस्मादेवं तस्माद्यत्रैवाऽऽम्यगामा-

आत्मे यज्ञमहर्षीस्त्रिरात्रसमाधिं दृष्टवन्तस्तत एवाऽऽश्रयणाग्रत्वादेनं यज्ञं पूजः
ययुक्तप्राग्भवते तस्मादिदं प्रशस्तम् ।

अथ चतुर्थेऽह्न्याग्रयणाग्रत्वमेव विधत्ते-

जगन्मुखो वा इति । समूहे द्वादशाह च्यनीका त्रिरात्रता । तत्रैकऽऽ-
वृत्तिः प्रथमस्त्रिरात्रो द्वितीयाऽऽवृत्तिर्द्वितीयास्त्रिरात्रः । स च यद्यपि समूहे द्वाद-
शाह ऐन्द्रवायवोपकपत्वादैन्द्रवायवस्य च गायत्र्याद्वायनीमुखो भवति तथाऽ-
प्यत्र जगन्मुखो जगत्पु क्रमः कर्तव्यः । अग्रयणाग्रश्च जागत इति पूर्वमेवोप-
पादितम् । तस्माच्चतुर्थेऽह्न्याग्रयणाग्रत्वे गृहीते सति स्वकीय एव स्थाने
सद्गृहीतं भवति । अपि चाऽऽश्रयणाग्रत्वं स्वकीयमेव जगतीछन्दोऽनुसृत्य पूज-
रावृत्तं भवति ।

अथ पञ्चमेऽह्न्यैन्द्रवायवाग्रत्वं विधत्ते-

राधंतरो वा इति । प्रकृतिरूपे व्योतिष्ठेमे यदि रथंतरसामा सोमः
स्यादैन्द्रवायवाग्रान्गृह्णादिर्त्यैन्द्रवायवाग्रत्वं मति रथंतरसाम्नो निमित्तत्वश्च-
यणादैन्द्रवायवस्य राधंतरत्वम् । पञ्चमस्याह्नो रथंतरसंभन्वस्य शाखाभ्तरे
प्रसिद्धत्वात् राधंतरत्वम् । तस्मादैन्द्रवायवस्यहनश्च राधंतरत्वसाम्यात्पञ्चमेऽह-
न्यैन्द्रवायवः प्रथमं गृह्यते । तथा सत्येनैन्द्रवायवं स्वकीय एव स्थाने
गृह्णाति ।

अथ षष्ठेऽह्नानि शुक्राग्रत्वं विधत्ते-

बाहंतो वा इति । शुक्रग्रहस्य षष्ठस्याह्नश्च बृहत्सामसंबन्धः शाखा-
न्तरे प्रसिद्धः । शेषं पूर्ववद्व्यचारव्येषम् ॥

तदेतच्छुक्राग्रत्वं प्रशंसति-

एतद् द्वितीयमिति । च्यनीकया द्वितीयावृत्तिरूपस्त्रिरात्रो-द्वितीयो
यज्ञः । शेषमाश्रयणाग्रत्वात्प्रवद्व्यचारव्येषम् ।

अथ सप्तमेऽह्न्यपि शुक्राग्रत्वमेव विधत्ते-

त्रिष्टुङ्मुखो वा इति । यद्यपि समूहे तृतीयस्य त्रिरात्रस्याऽऽद्येऽह्न्यै-
न्द्रवायवाग्रत्वाद्गायत्रीमुख एवायं त्रिरात्रस्तथाऽप्यत्र त्रिष्टुङ्मुखः कर्तव्यः ।
शुक्रश्च त्रैष्टुभ इति पूर्वमेवोपपादितम् । तस्मात्सप्तमेऽह्नानि शुक्रः प्रथमो गृह्यते ।
शेषं पूर्ववद्व्यचारव्येषम् ।

अथाष्टमेऽह्न्याग्रयणाग्रत्वं विधत्ते-

(वावरासत्रकथनम्)

वाग्वा आश्रयण इति । षष्ठक एव आश्रयणग्रहणक्षणे वाग्वै देवे-
भ्योऽवाक्रापवित्युपक्रम्य साऽऽश्रयणं पयागच्छदित्युक्तत्वादाश्रयणस्य वाग्युपत्व-
मर्थवादान्तरे द्रष्टव्यम् । अतो वाग्युपत्वतामाभ्यादष्टमेऽह्न्येन्द्रवाश्रयणः मथमं पयो-
कव्यः ।

अथ नवमेऽह्न्येन्द्रवायवाग्रथं विधत्ते—

प्राणो वा इति । षष्ठ्यौ ग्रहणक्षणे वाग्वा एवा यदैन्द्रवायव इत्युक्त-
त्वाद्वागित्युपस्य च प्राणावान्तरभेदाद्वादैन्द्रवायवस्य प्राणत्वम् । नवमस्या-
ह्न्योऽपि प्राणत्वेन स्तुतिरन्यत्र द्रष्टव्या । अतः प्राणत्वतामाभ्यान्नवमेऽह्न्येन्द्रवा-
पवः मथमं ग्रहीतव्यः ।

तदेतदैन्द्रवायवाग्रथं प्रशंसति—

एतच्च तृतीयमिति । अयनीकायास्तृतीयावृत्तिरूपस्त्रिरानस्तृतीयो यज्ञः ।
शेषमाश्रयणवाक्यवद्व्याख्येयम् ।

अथ दशमेऽह्न्येन्द्रवायवाग्रथं विधत्ते—

पथो वा एत इति । द्वादशाहस्य प्रायणीयोदयनीययोर्मध्यवर्ती योऽर्धं
वधारावर्तं वधारावं ये यजमाना ऐन्द्रवायवाग्रत्वाद्येन युक्ताग्रत्वादिना प्रति-
पद्यन्ते वारमन्ते त एते यजमानाः पथः सकाराद्ब्रह्मा अधिकेनापथा कुमार्गेण
गच्छन्ति । तस्य ऐन्द्रवायवाग्रत्वेनैव वधारां उपकान्तव्यः । तथैव सनुवाकादौ
वर्णितम् । यदेतद्दशममहरस्ति स एष ऐन्द्रवायवाग्रत्वेनोपकान्तस्य वधारावा-
रुपस्य यज्ञस्यान्तः खलु वै सप्राप्तिभूमिरेव । ततः मथमदिनवदन्तिमदिनेऽप्येन्द्र-
वायव एव मथमं ग्रहीतव्यः । तथा सति यज्ञस्य परिसमाप्तिपर्यन्तं कुमार्गे
परित्यज्य सम्यग्मार्गमेव प्राप्नुवन्ति । अपि च पथा लोके वहीयसा प्रौढमा-
रवाहिना ब्रह्मीवर्तसमूहेन युक्ता वणिजः पतिसारं वहन्ति पार्श्वद्वयमतांशुत्रमा-
र्गान्परित्यज्य पतिसार एव राजमार्गे बन्दीवर्तः पञ्चचाकारो पथा भवति तथा
नयन्ति तद्दत्ताप्येन्द्रवायवोपक्रमापसंभारौ द्रष्टव्यौ ।

तपिमप्येन्द्रवायवाग्रत्वादिरूपं व्यूढपकारं लोकपतित्वविवाहसाम्येन प्रशं-
सति—

छन्दश्सीति । यथा लोके काश्यपगोत्रोत्पन्नाः पुरुषा विवाहार्थं भार-
द्वाजगोत्रोत्पन्ना कन्यकामभितो विचारयन्ति, भारद्वाजगोत्रोत्पन्नाश्चेतरां विचार्य
तद्देव विवाहं कुर्वन्ति, एवमत्रापि च्छन्दोभिमानिनो देवाः स्वकीयानामेन्द्रवा-

(द्वादशात्रकथनम्)

यदाहोरात्रादीनामन्योन्यस्य स्थानपरिधायन्तस्तानि सर्वाण्यैन्द्रवायवत्वादीन्मे-
तेनैव पूर्वोक्तप्रकारेण विवाहयन्ति विवाहं कारयन्ति स्थानविपर्ययैः प्रापय-
न्तीत्यर्थः ।

तथैन्द्रवायवाग्नापयोरन्योन्यस्थानविपर्ययसं दर्शयति—

ऐन्द्रवायवस्येति । समूहो हि द्वादशाहो व्यूढस्त प्रकृतिः । समूहे हि
प्रापणीयोदयनीपदश्माहानि परित्यज्यावशिष्टेषु नवसु दिनेषु च्यनीका त्रिरा-
धुत्वा । तत्र द्वितीयायाश्च्यनीकाया मध्यवर्तिना नवरात्रस्य चतुर्थेह्न्युत्क्रान्त-
व्यवसात्तदहरेन्द्रवायवस्याऽऽयतनं, तस्मिन्नहनि पूर्वोक्तव्यूढप्रकारेण द्वितीय
आग्नेयणो गृहीतः । नवमं चाहः समूह आग्नेयणस्याऽऽयतनम् । तत्र व्यूढप्र-
कारेण द्वितीय ऐन्द्रवायवो गृहीतः । सोऽयमैन्द्रवायवाग्नेयणयोः परस्परं
विवाहः ।

अथ शुक्रैन्द्रवायवयोः परस्परं विवाहं दर्शयति—

शुक्रस्य वा इति । समूहगते नवरात्रे यत्प्रथममहस्तदेतद्द्वितीयायाश्च्य-
नीकाया मध्यवर्तित्वाच्छुक्रस्याऽऽयतनम् । तस्मिन्नहनि व्यूढप्रकारेणैन्द्रवायवो
गृहीतः । यत्तु सप्तममहस्तदेतत्तृतीयायाश्च्यनीकायाः पञ्चमदिनत्वादैन्द्रवाय-
वस्याऽऽयतनम् । तस्मिन्नहनि द्वितीयवृत्तमावर्त्यमानः शुक्रो गृहीतः । सौम्यं
शुक्रैन्द्रवायवयोर्विवाहः ।

अथ शुक्राग्नेयणयोः परस्परं विवाहं दर्शयति—

अग्नेयणस्येति । यदेतत्प्रथममहस्तदेतद्द्वितीयायाश्च्यनीकाया अन्तिम-
त्वादाग्नेयणस्याऽऽयतनं, तस्मिन्नहनि व्यूढप्रकारेणाऽऽयतयमानः पञ्चमः शुक्रो
गृहीतः । यत्प्रथममहस्तदेतत्तृतीयायाश्च्यनीकाया मध्यवर्तित्वाच्छुक्रस्याऽऽ-
यतनं, तस्मिन्नहनि व्यूढप्रकारेणाऽऽग्नेयणो गृहीतः । सोऽयं शुक्राग्नेयणयो-
र्विवाहः ।

एतदेतन्नं मशंसति—

छन्दाश्च्येवेति । यः पुमानेवमैन्द्रवायवाग्नेयत्वादीनां विवाहं जानाति स
तेन वेदनेन छन्दोदेवतानामेव विवाहं कृतवान्भवति । स्वयं च धनिकतमा-
त्कुत्रादिविवाहं प्राप्नोति । अपि च यज्ञानुष्ठानकाले देवताविषयमभिज्ञानं दद्यादि
धारयति । यस्मादेवं छन्दसां विवाहः प्रवृत्तस्तस्माच्छोकैर्वादिं कल्पकारूपमपत्य-
मन्यः पिताऽन्यस्मै जायमाने ददाति ।

अथ धीमाता -

दशनाम्पामप्य पञ्चमपादे वृशे विंशतिकरणे चिन्तितम्—

अथनी द्वायमैन्द्रवायवशुक्राशानुवादता ।

परिसंख्या वाऽर्थवादो वा विधिर्वा न हि त्रयम् ॥

वैपथ्येन त्रिदोषत्वाल्लक्षणारासितस्तथा ।

विधिराशयणाग्रत्व इवानैमित्तिको हि सः ॥

अस्ति द्वादशाहे अथनीका । ऐन्द्रवायवाग्नौ प्रायणीवोदधनीषौ दशमं
चाहः । अथेतरेषां नवानामहनामैन्द्रवायवाग्रं प्रथममहः । अथ शुक्राशयथा-
ऽऽग्रयणाग्रमथैन्द्रवायवाग्रमथ शुक्राशयथाऽऽग्रयणाग्रमथैन्द्रवायवाग्रमथ शुक्रा-
शयथाऽऽग्रयणाग्रमिति । तत्र द्वादशाहगेषु द्वितीयतृतीयचतुर्थेषु विंशतिःसु-
क्रमेणैन्द्रवायवाग्रत्वशुक्राशयथाग्रत्वानि विहितानि । तेष्वर्थं रथंतरनि-
मित्तम् । द्वितीयं बृहन्नमित्तम् । एतच्च प्रकृतौ व्यवस्थितम् । तदुभयमत्र चो-
दकेन प्राप्तम् । तत्र चतुर्धा संशयः—अनुवादो वा परिसंख्या वाऽर्थवादो
वा विधिर्भवेति । तत्र प्रायत्वादानुवाद इति चेत् । न, वैपथ्यापत्तेः । तर्हि गु-
णान्तरपरिसंख्याऽस्तिवति चेत् । न, दोषत्रयापत्तेः । चतुर्थेऽह्न्यप्राप्तस्याऽऽ-
ग्रयणाग्रत्वस्य विधित्तिवत्स्य प्रसंख्यार्थोऽप्यर्थवाद इति चेत् । लक्षणवृत्ति-
प्रसङ्गान् । तस्मादाग्रयणाग्रत्वे यथा विधिसन्धेतरयोरेपि प्रहव्यः । न च प्रा-
त्वादिधिरिति वाच्यम् । तस्य विवेकनैमित्तिकत्वाम्बुषगमात् । रथंतरादिनिनि-
त्तकथोरेषु हि चोदकेन प्राप्तिः । प्रयोजनं तु द्वादशाहविकृतिषु यत्र कापि रथं-
तरादिनिमित्तत्वभावेऽप्यैन्द्रवायवाग्रत्वात्प्राप्तिः ।

तत्रैवान्यच्चिन्तितम्—

ध्रुवोऽपि प्रकृतिः किं वा विकृतिः स्याद्वि वृद्धत् ।

विधिसाम्बादादिषोऽन्त्यो लिङ्गान्कार्थे विवेरपि ॥

द्विविधो हि द्वादशाहः—सूक्तो ब्यूढश्च । तत्र समूहः पूर्वमुदाहरतः । अथ
ब्यूढ उदाहरिते—ऐन्द्रवायवाग्नौ प्रायणीवोदधनीषौ । अथेतरेषां दशानामहना-
मैन्द्रवायवाग्रं प्रथममहः । अथ शुक्राशयथा द्वे अग्रयणाग्रे । अथैन्द्रवायवा-
ग्रमथ द्वे शुक्राग्रे अथाऽऽग्रयणाग्रमथ द्वे ऐन्द्रवायवाग्रे इति । तत्र समूहस्य
प्रायत्प्रकृतिवत् किं ६२ । तद्वद्ब्यूढोऽपि किं प्रकृतिः किं वा विकृतिरिति संशये

प्रकृतिरिति प्राप्तम् । कुतः । विधित्ताम्पात् । यथा समूहप्रकारैः कत्वर्थो विहितस्तथा व्यूढप्रकारोऽपि । न चात्र कश्चिद्विशेषोऽस्ति, येन तयोः प्रकृति-
 विकृतिभावो निर्धारितः । न च प्रकारद्वयस्य प्रकृतिव्यवहारश्चरम् । रथैतरबृह-
 स्पृष्टयोर्धर्मोपपत्त्यर्थोऽप्येवमकारयोस्तद्दर्शनादिति पूर्वः शङ्कः । व्यूढः समूहस्य विकृतिः ।
 कुतः । छिन्नदर्शनात् । ' ऐन्द्रवायवस्य वा एतदायतनं यच्चतुर्थपहः ' इति
 व्यूढे श्रूयते । एतच्च विकृतिवत्वे साते भवति नान्यथा । तथा हि व्यूढे प्राय-
 णीयोदयनीयव्यतिरिक्तेषु दशस्वहःसु यच्चतुर्थं तदाश्रयणभ्रमरादिन्द्रवायवस्येऽ-
 यतनम् । समूढे तु तदहर्नवानाहर्नानां मध्ये द्वितीयदिकादित्वैन्द्रवायवांशम् ।
 तच्च व्यूढस्य विकृतिवा, ई चोदकेन प्राप्त्वपराणं विवर्तितवाश्रयणाश्रतंस्तुतयैः-
 नुद्यत इति युक्तम् । किं च यः कानयेत नहृ स्थां प्रजायेयेति कामाय व्यूढो
 विधीयते । तथा च साति समूढप्रकारार्थे विध्यभावाद्ग्रथैतरबृहस्पृष्टवैषम्येण
 विकल्पितप्रकृतिवत् नस्ति । ततः समूढस्य द्वादशाहस्य विकृतिः । अहर्गणै-
 ष्वनयोरेव्यसरेस्यातिदेशः पूर्वपक्षिणः परोजनम् । समूढस्यैवानिदेशः सिद्धान्तः।

तत्रैवान्यच्चिन्तितम्—

व्यूढे भक्षगदिमन्त्राणामर्थानां च व्यतिक्रमः ।

मन्त्राणामेव वाऽऽद्यः स्याद्विभेदेण कीर्तनात् ॥

छन्दसां व्यवयः पोको नार्थानां तेन मन्त्राणाः ।

गायत्र्याद्या विषयास्था अर्थेवृत्तिः पशुस्तये ॥

व्यूढे द्वादशाहे भक्षपवगानन्वमयमन्त्रपरिधिकपालानि चोदकपालानि ।
 तत्र भक्षमन्त्रेषु सवनवपगतेषु गार्गीयैल्ल-इत्स्त्रिष्टुच्छन्दसो अगतील्लन्दस इति
 पदद्वयं श्रुतम् । तथा पवमानत्रयविषयव्यवहारेष्वेवेषु गार्गीयैल्लन्दाल्लिष्टु-
 च्छन्दा अगतील्लन्दा इति श्रुतम् । तथा परिधिस्तावकेऽर्थवदि पठयते—'गायत्री
 मध्यमः परिधिल्लैष्टुमो दक्षिणो आगत उत्तरः ' इति । तथा कपालविषयं
 वाक्यं पठयते—' अष्टकपालः पानःसवनीय एकादश कपालो माध्मेदिनीयो
 द्वादशकपालस्तुती (स्तुती) पसवनिकः ' इति । अत्राष्टत्वादिभिसिभिः सं-
 ख्याभिर्गायत्र्यादिच्छन्दांसि तत्तत्पदाक्षरस्मृतिद्वारेणोपस्थाप्यन्ते । एवं स्थिते

+ न्यायमात्राणां मन्त्रेतिपक्वं न विद्यते ।

(द्वादशरात्रकथनम्)

सति ध्युत्कमकरणे छन्दोऽपतिक्रमः पठ्यते— ' छन्दांसि वा अन्योन्यस्य लो-
कमन्वध्यायन्, गायत्री विष्टुमस्त्रिष्टुभजगत्था जगती गायत्र्याः ' इति । तत्र
संशयः—सोऽपि छन्दोऽपतिक्रमो मन्वन्वमानपारिविक्रमालक्षणागमर्थानामुभय-
विधमन्वगतच्छन्दोवाचिशब्दानां च । अन्वः, किं वा तेषां शब्दानामेवेति । तत्र
मन्वगतानामेवेति विशेषाश्रयणार्त्तसर्वत्र अपतिक्रम इत्यर्थः पक्षः । तेन गायत्री-
शब्दनिर्दिष्टः प्रातःसवनीयो भक्षस्त्रिष्टुभजितस्य माध्यंदिनीयस्य भक्षस्य
स्थाने । स च तृतीयसवनीयस्य स्थाने, सोऽपि प्रातःसवनीयस्य स्थाने ।
तथा बहिष्पवमानो माध्यंदिनपवमाने, माध्यंदिनपवमानस्तृतीयसवने । आर्भवे-
पवमानः प्रातःसवने । तथा मध्यमः स्थविष्ठः परिधिर्दक्षिमतः, अर्णीयान्द्रा-
चीयानुत्तरतः, अग्निष्टो हसिष्टो मध्यतः । तथाऽष्टाकपालो माध्यंदिने सवने,
एकादशकपालस्तृतीयसवने, द्वादशकपालः प्रातःसवने । सोऽयमर्थोऽपतिक्रमः ।
मन्वद्गमशब्देऽन्वेषेण योजनीयमिति प्राप्ते क्रमः—छन्दांसीति वाक्येऽर्थानां व्यति-
क्रमो नोक्तः । अतो मन्वगतगायत्र्यादि शब्दानामेव अपतिक्रमः । यस्त्वर्थेषु
गायत्र्यादिशब्दयोगः स प्रशंसार्थः । भक्षाद्यर्थानां मुख्यच्छन्दस्त्वाभावा-
दिति रात्याप्तः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते मातृवीये वेदार्थप्रकाशे छण्ययजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयपपाठकेऽ-

ष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयपपाठके नवमोऽनुवाकः ।

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति स एतं द्वाद-
शरात्रमपश्यत्तमाऽहंरत्तेनायजत् ततो वै स प्राजा-
यत् यः कामयेत् प्र जायेयेति स द्वादशरात्रेण
यजेत् प्रैव जायते ब्रह्मवादिनो बद्धशमिद्रोमप्रायणा
यज्ञा अथ कस्मादतिरात्रः पूर्वः प्र युज्यत इति

१ क. स. छ. 'वत्रश' । २ स. व. 'ने' । माध्यंदिनीयो जगतस्य स्थाने, आगतो
माध्यंदिनो प्रातःसवनीयस्य स्थाने । त' ।

(द्वादशरात्रकथनम्)

चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदतिरात्रौ कनीनिके
 अग्निष्टोमौ यत् (१) अग्निष्टोमं पूर्वं प्रयुञ्जीरन्व-
 ह्निर्वा कनीनिके दध्युस्तस्मादतिरात्रः पूर्वः प्र
 युज्यते चक्षुषी एव यज्ञे धित्वा मध्यतः कनीनिके
 प्रति दधति यो वै गायत्रीं ज्योतिःपक्षां वेद
 ज्योतिषा भासा सुवर्गं लोकमेति यावदग्निष्टोमौ
 तौ पक्षौ येऽन्तरेऽष्टावृकथ्याः स आत्मैषा वै गायत्री
 ज्योतिःपक्षा य एवं वेद ज्योतिषा भासा सुवर्गं
 लोकम् २) एति प्रजापतिर्वा एव द्वादशधा
 विहितो यद्द्वादशरात्रौ यावतिरात्रौ तौ पक्षौ येऽन्त-
 रेऽष्टावृकथ्याः स आत्मा प्रजापतिर्वाविष सन्तसद्भ
 वै सत्रेण स्पृणोति प्राणा वै सत्राणानेव स्पृणोति
 सर्वासां वा एते प्रजानां प्राणेरसते ये सत्रमासते
 तस्मात्स्पृच्छन्ति किमेते सत्रिण इति प्रियः प्रजा-
 नाप्रस्थितो भवति य एवं वेद (६) ।

(अग्निष्टोमौ यत्सुवर्गं लोकं प्रियः प्रजानां पञ्च च ।)

इति ऋण्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

अष्टमोऽनुवाके द्वादशाहस्य व्यूढाकारो निरूपितः । अथ नवमे द्वादशा-
 हस्याहर्विशेषा उच्यन्ते ।

तथाऽऽशौ द्वादशाहं विधत्ते—

प्रजापतिरिति । अथ पञ्चोत्तरमुखेन (ण) पथममहर्विधत्ते—

ब्रह्मवादिनो वदन्तीति । अग्निष्टोमः पायणं पथममोकी येषां सोपवा-

(द्वादशरात्रकथनम्)

गानां तेऽग्निष्टोमपाषणाः । अन एवाव्य काण्डस्थाऽऽद्यानुदाकेऽभिहितम्—^१ त-
स्माद्वाहुर्ज्येष्ठपञ्च इति । इति । एवं सति तपग्निष्टोर्म परित्यज्य द्वादशाहस्य
प्रथमेऽह्नि कस्मात्कारणादतिरात्रः प्रयुज्यत इति ब्रह्मवादिनां पक्षः । तथा-
भिज्ञा उत्तरमेववाहुः—पुरुषस्थानोवस्य द्वादशाहमज्ञस्य चक्षुर्गोलकस्थानोपाप-
तिरात्रौ । कर्मीनिकास्थानीयाग्निष्टोमौ । कृष्णपण्डलस्य मध्ये पदवान्तरं
पृथक्पण्डलमतिकृष्णं तद्दर्शनशक्तस्थानं, सेयं कर्मीनिकेत्युच्यते । एवं सति
यदि यजमानाः प्रथमपाग्नेष्टोर्म प्रयुञ्जीरंस्तदानीयाधरभूतं गोलकं विना वाहि-
रेवाऽऽकाशपदेशे कर्मीनिके स्थापयेयुः । तस्मात्कारणादातिरात्र एव प्रथमेऽह्नि
ययोक्तव्यः । तथा सति पुरुषरूपे द्वादशाहवज्ञे गोलकवृषं पथमं स्थापयित्वा
तन्मध्ये कर्मीनिकाद्वयं स्थापयन्ति ।

तदेवं प्रथममहर्षिधाषान्तरभाषाणि द्वाहाहानि पक्षरूपे परिकल्प्य
विधत्ते—

यो वै गायत्रीमिति । अष्टाक्षरवादां गायत्रीमष्टसंख्योपेतमुक्त्वपस्त्वामह-
रष्टकं पक्षिरूपत्वं परिकल्प्य तत्रूपां गायत्रीत्युच्यते ज्योतीरूपां पक्षौ यस्य
गायत्र्याः सा ज्योतिःपक्षा । तादृशीं यो यजमानो वेद् स यजमानः पक्षरूपं
ज्योतिरेव स्वर्गमार्गमदर्शनाय भासकं दीपकं कृत्वा तेनानुष्ठितज्योतिरारब्धेन
मकाशेन स्वर्गं प्राप्नोति । कौ तौ पक्षौ किं तस्याः पक्षिरूपाया गायत्र्याः
स्वरूपमिति तदुभयमुच्यते—द्वादशाहस्य पाषणोद्योऽपनीयाख्ये प्रथमोत्तमे
अह्नी विहाय मध्यवर्तिनो दशरात्रस्याऽऽद्यन्तपोरह्नोरनुष्ठेयी यावग्निष्टोमौ तौ
पक्षस्थानीयौ । ये च तयोराग्निष्टोमयोन्त्यन्तरेऽष्टमंरूपकाकेऽवहःस्वनुष्ठेया अष्टा-
मुक्त्वाः सोऽपमुक्त्वसंधः पक्षिरूपाया गायत्र्या आत्मा शरीरम् । एतादृशाभि-
दशाहाणि कुर्यादित्यर्थः । एवा वा इत्यादिः पतिपादित्वाथस्थोपसंहारः ।

सोऽयं द्वादशरात्रो द्विविधः—रूपरूपोऽहीनरूपश्च । तत्र सत्ररूपं तावद्वि-
धानुं पस्तौति—

प्रजापतिर्वा इति । सोऽयं द्वादशरात्रोऽस्ति सोऽयं द्वादशभिः प्रकारैरा-
विभूतः प्रजापतिरेव । तस्य च प्रजापतेः पक्षिरूपत्वं परिकल्प्यते । पूर्वं पक्ष-
त्वेन निरूपितधोरग्निष्टोमयोः सप्तविधवर्तिनो प्रथमद्वादशयोरह्नोरनुष्ठेयी प्राषणी-

षोडशनीयारूपा पावतिराज्ञौ तावपि पक्षाम्यस्थानीपक्षायपक्षावेव । अग्निष्टोत्रस-
हितयोरनिरात्रयोः पक्षयोर्षध्ये वेष्टानुक्त्याः सोऽयमुक्त्यपसंघः पक्षिरूपस्य
प्रजापतेः शरीरम् । एव एवविधो द्वादशरात्रो यथोक्तकल्पनया द्वादशविधः ।
प्रजापतिरेव स्वकीयेन सत्ररूपप्रयोगेण सत्रं स्पृणोति सच्छब्दवाच्यं यदस्ति
सत्पीणयत्येव । किं तद्वाच्यमिति तदुच्यते—प्रजानां पाणा एव सच्छब्दवा-
च्याः । जन्मान्तरेऽप्यनवायेन सद्भावात् । अतः सच्छब्दवाच्यान्पाणानेव
पीणयति ।

अथ यस्तुवं सत्ररूपं विधत्ते—

सर्वासां वा इति । ये यजमाना द्वादशाहत्वर्यं सत्रमासवेऽनुतिष्ठन्ति ।
आसिधातुः सत्रविषयेऽनुष्ठानमुपलक्षयति । ते यजमानाः सर्वासां प्रजानां पाणै-
रेव निमित्तभूतैरनुतिष्ठन्ति । एतदनुष्ठानेनैव जगन्निर्वाहहेतुना पाणाः पीता
भवन्तीत्यर्थः । यस्मात्सत्रानुष्ठानं पाणानां पीतिहेतुस्तस्मात्सर्वे जना अनुष्ठा-
कृन्दृक्वा किमेते सात्त्वेण इत्येवमादरेण साश्वराः पृच्छन्ति । अतः प्रशस्तमिदं
सत्रमनुष्ठेयमित्यर्थः ।

अथ वेदं प्रशंसति—

त्रियः प्रजानामिति । सत्रस्य वेदिता सर्वासां प्रजानां पियो भूत्वा
जगत्पृच्छतेऽवतिष्ठते ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

न वा एषोऽन्यतोवैश्वानरः सुर्गार्थं लोकाद्य
प्राभवदृष्ट्वा ह वा एष आर्तत आसीत्ते देवा एतं
वैश्वानरं पर्योहन्सुवर्गस्य लोकस्य प्रभृत्या ऋतवो
वा एतेन प्रजापतिमयाजयन्तेर्वाध्वोदधि तहभ्रोति
ह वा ऋत्विक्षु य एवं विद्वान्द्वादशाहेन यजति

(द्वादशरात्रकथनम्)

तेऽस्मिन्नैच्छन्त स रसमहं वसन्ताय प्रायच्छत
 (१) यवे ग्रीष्मायोषधीर्षाभ्यो ब्रीह्यिच्छरदे
 माषतिलौ हेमन्तशिशिराभ्यां तेनेन्द्रं प्रजापति-
 रयाजयत्ततो वा इन्द्र इन्द्रोऽभवत्तस्माद्दाहुरानुजा-
 वरस्य यज्ञ इति स तेतेभाग्रेऽयंजतेषु ह वै कृणव-
 भन्ति यः मन्त्रे प्रतिगृह्णाति पुरुषकृणवमंश्वकृणव-
 मंश्वो अर्धं येन पात्रेणाशं विभ्रति यत्तन्न निर्णे-
 निजति ततोऽधि (२) मलं जायत एकं एव
 यजेतको हि प्रजापतिराध्नोद्द्वादश राजीर्दीक्षितः
 स्याद्द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः
 प्रजापतिर्वावेष एष ह त्वे जायते यस्तपसोऽधि
 जायते चतुर्धा वा एतास्तिस्त्रस्त्रिंशो रात्रयो यद्वा-
 देशोपसदो याः प्रथमा यज्ञं ताभिः सं भरति या
 द्वितीया यज्ञं ताभिरा रभते (३) यान्तुतीयाः
 पात्राणि ताभिर्निर्णैजिक्ते याश्चतुर्थीरपि ताभिरा-
 त्मानमन्तरतः शृण्वते यो वा अस्य पशुमर्त्ति
 मासससौऽत्ति यः पुरोडाशी मस्तिष्कस स यः
 परिवारं पुरीषस स य आर्ष्यं मज्जानस स यः
 सोमस स्वेदस सोऽपि ह वा अस्य शीर्षण्या
 निष्पदः प्रति गृह्णाति यो द्वादशाहे प्रतिगृह्णाति
 तस्माद्द्वादशाहेन न याज्यं पाप्मनो व्यावृत्त्यै (४) ॥

(अयच्छ्रद्धिं रभते द्वादशाहेन चत्वारिंश) ।

इति ऋष्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके दशमेऽनुवाकः) ।

नद्यमेऽनुवाके द्वादशाहगतान्येकादशाहानि विहितानि । अथ दशमे द्वाद-
शसहस्रविधत्ते—

न वा एष इति । वैश्वानरारूपेनाग्निना दृष्टत्वादतिरात्रो वैश्वानरः ।
अन्यत एकस्मिन्नेव भागे वैश्वानरशब्दाच्चाप्योऽतिरात्रो यस्य द्वादशाहस्य सोऽ-
यमन्यतोवैश्वानरः । आदावेवातिरात्रयुक्तो न त्ववसान इत्यर्थः । एतादृश एष
द्वादशाहः स्वर्गलोकं संपादयितुं न समर्थः । कुतो न समर्थ इति तदुच्यते—
एष द्वादशाह उर्ध्वर्वाभिमुखोऽतिविस्तृत आसीत् । तस्मावसाननियामकाभावात् ।
अतोऽयमथर्ववसितः सन्स्वर्गस्य प्रभुर्नाऽऽसीत् । तदानीं देवा एतं वैश्वानरशब्द-
वाच्यमतिरात्रं पर्यौहन्परितोऽवसानस्थाने निवामकस्थेन स्थापितवन्तः । अतोऽ-
तिरात्रेण निमनितत्वादेनावावर्षं द्वादशाह इति तत्परिमाणस्य पर्यवसितत्वा-
त्स्वर्गलोकं संपादयितुमयं प्रादुर्भवति । तस्मादुपरिष्ठादतिरात्रः कर्तव्य इति
विध्युचयः ।

अथेतस्य द्वादशाहस्याहीनरूपतां विधत्ते—

ऋतवो वा इति । पुरा कदाचिद्दत्तन्ताद्युतवो देवा ऋतियजो भूषा मजा-
पतिं यजमानमेवेन द्वादशाहेनावयजन् । तेन द्वादशाहेन स मजापतिस्तेष्वुत्तुषु
मध्येऽधिकां समृद्धिं प्राप्नोत् । तद्वन्व्योऽप्युत्तिष्ठु मध्ये द्वादशाहयोगेन समृद्धिं
प्राप्नोति । पूर्वञ्च यजमानबहुत्वादासिचोदनया विधानाञ्च द्वादशाहस्य सत्प्रवम् ।
इह तु यजमानैकरवाद्यजतिचोदनया विधानाञ्चाहीनत्वमिति विशेषः ।

तमिमं द्वादशाहं प्रशंसितुं पूर्वोक्तामेव मजापतेः समृद्धिं एषत्वमिति—

तेऽस्मिन्नैच्छन्तेति । ते वसन्ताद्या ऋतवोऽस्मिन्समृद्धे मजापती भागमे-
च्छन् । स च मजापतिर्वसन्ताद्य रसमहं सर्वमपि भोग्यवस्तुपतं सारं दत्तवान् ।
वसन्तकाले हि भोग्याविनायकः प्रसिद्धः । तथा यवादीन्धान्याविशेषान्त्रीऽप्यादिभ्यः
प्रायच्छत् । ते हि तत्काले प्रभूता भवन्ति ।

एवमुत्कर्षहेतुत्वेन द्वादशाहः प्रशस्तः । अथापकर्षनिवारकत्वेन द्वादशाहं
प्रशंसति—

(द्वादशरात्रकथनम्)

तेनेन्द्रं प्रजापतिरिति । इन्द्र उच्चमत्वेनाग्रजध्रातृवत्पूज्योऽपि सन्प्रा-
कदाजिदनुजवद्वरः सर्वदेवैस्त्रिरास्त्रिकथमाणो भूत्वा तत्परिहारोपायं वेदितुं
प्रजापतिमुपसोवितवानित्येतदवदन्न बहिरेव ब्रह्मण्यम् । अत एवान्यत्राऽऽम्नातम्
' इन्द्रो वै देवानामानुजावर आसीत्स प्रजापतिमुत्तथावत् ' इति । स य
प्रजापतिस्तेन द्वादशाहेनेन्द्रमयाजयत् । ततो द्वादशाहप्रभावादयमिन्द्रस्तदानी-
मिन्द्रोऽभवत्सकथिपरमैश्वर्यलक्षणमिन्द्रत्वं प्राप्तवान् । तस्माद्वाजिका आनुजा-
वरस्य यज्ञ इति द्वादशाहमाचक्षते । यस्मादिन्द्र आनुजावरो भूत्वा तन्निवृत्तये
मथममेतेन द्वादशाहेनायजत तस्मादानुजावरयज्ञत्वमस्योपपन्नम् ।

इदानीं सत्ररूपे द्वादशाहप्रयोगे दक्षिणानिवेधं निन्दयोजयति—

एष ह वा इति । सत्रे हि ये यजमानास्तु ऋत्विज इत्येवं यजमानत्व-
व्यवहारवदृष्टिकत्वव्यवहारोऽप्यस्ति । अत एव शास्त्रान्वरे ' अश्वयुर्गृह्णति
दीक्षयित्वा ब्रह्माणं दीक्षयति ' इत्यादावश्वयुर्ब्रह्मादिशब्दैर्बहुवचिन्ते । एवं
सति ऋत्विक्त्वबुद्ध्या यागान्तरवदन्न यो दक्षिणां प्रतिगृह्णाति स प्रतिगृहीता
शवभक्षणो न यः प्रत्यवायसं माप्नोति । नात्र पञ्चनखशवो विवक्षितः, किंतु
पुरुषाभादिशवः । किंचानेन यदन्नं भक्षयते तद्गौरैव भवति गोनांसभक्षणस्य
प्रत्यवायो भवतीत्यर्थः । किंचैनं प्रतिगृहीतारमुद्दिश्य यस्मिन्कांस्थपात्रे भाण्डे
याऽन्नं धारयन्नि तत्पात्रं यदि शास्त्रोक्तमार्गेण शोधितं न भवेत्ततः शोधनाभा-
वात्तद्युक्तगृहेऽधिकं मलं जायते, तेन पात्रेण व्यवहर्तॄणामधिकः प्रत्यवायो भव-
तीत्यर्थः ।

एवं दक्षिणानिवेधेन सत्रप्रयोगं दृढीकृत्य यजमानैक्येनाहीनप्रयोगमपि दृढी-
करोति—

एक एव यजेतेति । प्रजापतेरेकस्यैव समृद्धिरभूत्, न तु याजकानामु-
त्साम् । तस्मादेकस्य कर्तृत्वात्फलमाक्त्वाच्चाहीनत्वं सिद्धम् ।

अथ दीक्षाविशेषं विधत्ते—

द्वादश रात्रीरिति । द्वादशसंख्योपेतानां मातॄणां संवत्सररूपत्वात्संव-
त्सरस्य च प्रजापतिसृष्टत्वेन प्रजापतिरूपत्वादेव यजमानो द्वादशदीक्षायोगात्म-
जापतिरेव भवति । किंच यत्पूर्वं मातापितृभ्यां जननं तन्न मुख्यम् । किंतु यो
यजमानो दीक्षात्कारसोऽभिजायत एव एव हि जायते मुख्यजननवानित्यर्थः ।

अथोपसद्भिर्धेवं विधत्ते--

चतुर्धा वा इति । अत्रानुष्ठेया द्वादशदिनसाध्या उपसदो याः तस्मिन्
सास्तिस्तस्मिन् एकैकराशिरूपेण चतुर्धा विभज्यन्ते । तत्र प्रथमराशिगताभि-
स्तिसृभिर्यज्ञसाधनसंपादनं भवति । द्वितीयराशिगताभिस्तिसृभिर्यज्ञसंपादनम् ।
तृतीयराशिगताभिस्तिसृभिर्यज्ञसाधनाणि शोभयति । चतुर्थराशिगताभिस्तिसृभिः
स्वात्मनोऽन्तः शुद्धिं करोति ।

पुनरपि सत्रे दक्षिणारतिग्रहलोभातिशयेन पस्तिं निन्दति--

यो वा अस्थेति । यः पुनान्द्वादशाहसत्रे दक्षिणां प्रतिगृह्णाति सोऽयं
यदा स्वयं सोमयागे करोति तदा तदीययागे योऽयं आस्विभूत्वा तस्य पदि-
ग्रहीतुः संबन्धिनपर्यायोपीयादिपशुहविःशेषमसि स कस्विक्पुरुषादिवान्तमक्ष-
णसमं पश्यवायं प्राप्नुयात् । यस्तदीययागे पुरोडाशाशेषमसि स पस्तिर्कं पुरु-
षादिवशिरोगतं मांसं भक्षितवान्भवति । यः परिवारं लाजस्वरूपहविःशेषमसि स
पुरीषमेव भक्षितवान्भवति । यस्तदीययागे आउधेडाभागं भक्षयति स
मज्जामं भक्षितवान्भवति । यस्तदीययागे सोमशेवं भक्षयति स स्वर्दं भक्षित-
वान् भवति । किं च स प्रतिग्रहीता स्वयमप्यस्य द्वादशाहकर्तुः शिर्षपवाः
शिरस्सुत्सजा निष्यदो द्वैरिर्नर्गच्छन्तीर्विलिनजातीः प्रतिगृह्णाति । अथ वैत-
ह्यार्क्यं सर्वमहीनद्वादशाहविवर्णं व्याख्येयम् । तदानीं यो वा अस्थ पशुभि-
त्पादेरयमर्थः--यः कस्विदस्विभूत्वाऽहीनरूपत्वाद्वाहाहे पशुहविःशेषमसि सोऽय-
मस्य यजमानस्यैव मांसमसि । एवमुत्तरत्रापि योऽयम् । यस्माद्दहीनद्वादशाहे
दक्षिणापतिग्रहो निषिद्धस्तस्मात्कारणादस्विभूत्वा द्वादशाहेन यजमानं न याज-
येत् । तदेतदयाजनं पाप्मनो व्यावृत्त्ये संपद्यते । याजने तु शास्त्रोक्तं मासभि-
र्त्तं कर्तव्यम् । सधाहीनयोरेतावाग्निशेषः--सत्रे तु स्वयम(स्था)पि यजमान-
त्वात्पतिग्रह एव नःस्ति । अहीने तु विद्यमानस्य पतिग्रहस्य दृष्टत्वात्पतिगुप्त
मासधित्तं कर्तव्यमिति ।

अत्र भीमासा ॥

दशमाध्यायस्य षष्ठ्यादे चोदशाधिकरणे चिन्तितम्--

अहीनसत्रयोर्लक्ष्मिभिरा नःस्त्यस्ति वा न हि ।

आवृत्तिसाम्यादाद्यः स्याद्विज्ञानं भ्यां तयोर्भिदा ॥

अस्ति द्वादशाहस्याहीनत्वं सत्रत्वं च तत्रैतन्निश्चयते--किमहीनसत्रयो-

(द्वावक्षरात्रकथनम्)

लक्षणभेदो नास्त्युवास्ति । नस्तीति तावत्पाप्तम् । कुतः, ज्योतिष्टोमा-
वृत्तिरूपस्य समानत्वम् । तथा द्विरात्रादीनामेकादशरात्रान्तानामहीनानामा-
वृत्तौ ज्योतिष्टोमस्वरूपं तथैव यथोदशरात्रादीनां सत्राणामिति प्राप्ते ज्ञमः—आ-
सीरन्नुपेयुरिति चोदनादर्थं यजमानबहुत्वं च सत्रलक्षणं, यजतिचोदना यज-
मानबहुत्वं चोदनाभावश्चाहीनलक्षणम् । वैदिकप्रयोगेषु तयोरेवभिचारादिति
राज्यान्तः ।

तत्रैवान्मन्त्रिचिन्तितम्—

सत्रमेकः करोत्वाहो बहवः पल्लवाविद ।

एकः कुर्यादिहाऽऽसीरन्निस्पृकया बहवो यताः ॥

द्वादशाहादिसत्रस्य ज्योतिष्टोमः पल्लतिः । तत्र कर्त्तव्यत्वाच्चोदकेन सत्रेऽपि
कर्त्तव्ये प्राप्ते परमक्षयचनाद्बहवोऽभ्युपेयाः ।

तत्रैवान्मन्त्रिचिन्तितम्—

ऋत्विजोऽभ्येऽत्र यद्वृष्यः स्युस्त एवौत चोदकात् ।

अभ्ये यष्टार एव स्युः परमक्षयचनादिभिः ॥

अत्र सत्रे किं यजमानेभ्यो व्यतिरिक्ता ऋत्विजः कर्तव्याः किं वा यज-
माना एवर्त्विजः । ज्योतिष्टोमो यजमानादभ्येवामृत्विक्त्वाद्वाभ्यभ्ये स्युरिति
प्राप्ते ज्ञमः—ये यजमानास्त ऋत्विज इति परमक्षयचनादक्षिणानि सत्राणीत्याहु-
रिति दक्षिणाराहित्यधवणात्प्रयुर्गुह्यति वीक्षयित्वा ब्रह्मार्णो वीक्षयति तत्र
उद्गातारभिरवादिना ब्रह्मोद्गात्रादिसमाख्यासंयोगदीक्षासंयोगमोरास्विभ्यया-
जमानद्योतकयोः प्रतिभानाच्च यजमाना एवर्त्विजः ।

तत्रैव द्वितीयपादे दशमाधिकरणे विधितम्—

ऋत्विजां वरणं सत्रे कार्यं नो वाऽत्र सोमदत् ।

कार्यं मैवं स्वकर्मत्वारक्यार्था प्रकृतौ वृत्तिः ॥

अग्निर्होतृत्वादिमन्त्रैः सोमे वरणमुत्विजामाप्नातम् । सोमवत्सत्रेऽपि वत्का-
र्मम् । अन्यथा वरणरहितानामृत्विक्त्वाभावात्सत्रं न तिष्ठेत् । अत एव त-
त्सिद्धये सत्रप्रकरणे ये यजमानास्त ऋत्विज इति स्वतः प्रवृत्तानपि यजमाना-
ननूय वरणंसाध्यमृत्विक्त्वं तेष्वधातव्यमिति विद्धानि । तस्याहृदिवरणं सत्रे
कार्यम् । मैवम् । सत्रं सनुष्ठातृणां सर्वेषां स्वकर्म । न हि स्वकर्मणि क्यार्थं

१ स. च. "श्वनिधमाभा" । २ क. स. "भिर्भो होते" । ३ स. च. "गराहीनानाम्" ।

(द्वादशरात्रकथनम्)

वरणमपेक्षयते । कथार्थं हि प्रकृतौ वरणम् । दानमेव कथार्थं वर्यं त्वद्वदार्थ-
मिति चेन्न । वरणस्य भविष्यद्दानसूचनेनोत्पादजननार्थत्वात् । अन्यथा वरण-
काले कश्चित्कल्याण्यो इक्षिणा इत्युत्थिता मन्त्रः कथं संगच्छेत । न च
ऋत्विक्त्वात्सिद्धिः शङ्कनीया । तत्र वक्तव्यमुत्थितत्वं नाम किं कर्मकररवमुत्
यागकर्तृत्वमिति । आद्ये कर्मकराणां स्वाभित्वाभावेन ये यजमानास्त ऋत्विज
इति वचनं विरुध्येन । द्वितीये तु स्वत एव यामं कर्तुं प्रवृत्त्वाद्द्वरणप्रन्तरे-
णार्प्युत्थितत्वं सिध्यति । इदंशमेवाऽऽर्त्विज्यं वचनेन विधीयते । तस्माद्दानस-
द्वरणं सत्त्वे लुप्यते ।

तत्रैवान्यश्चिन्तितम्-

कपः कार्पो न वा सत्त्वे निषेधात्कीतिकल्पनम् ।

मित्यानुवादेनाकृतत्वेनं क्रपो वरणं यथा ॥

साकारपुरःसरमग्निहोत्रेऽप्यादिमन्त्रेण प्रार्थना वरणम् । सप्त वरणं चिकीर्षु-
र्यजमानो वरणीयेभ्यो भ्रातृभ्यः सोमं भूयात् । तेभ्यः सोमं प्राहेत्यापस्त-
म्बवचनात् । सोमाभिधानप्रकारस्तत्र कल्पे दर्शितः- ' ज्योतिष्टोत्रेणाग्निष्टोत्रेण-
श्चेत् रथं वरपृष्ठेन गवां द्वादशशतदाशेणेनाहं यक्ष्ये । तत्र मे त्वमुद्गाता भव ' इति । तत्र देयइक्षिणाद्व्यपनिष्येन मास्रणाः स्वकीयाः कर्षविशेषे नियोज्यं
योग्या भवति । सोमं कपः । स च प्रकृताविन सत्त्वे कार्यः । न च इक्षि-
णादानस्य निराकृतत्वेन देयवर्षानिष्ये लुप्ये सति तस्माध्यः क्रयोऽपि लुप्ये-
तीति शङ्कनीयम् । निषेधमुपजीव्य कथानुष्ठानस्य कल्पयितुं शक्यत्वात् ।
तथाहि- ' न स्रव गौर्दीयते । न वासो न हिरण्यम् ' इति सत्त्वे गवादिदानं
निषिध्यते । स च निषेधोऽस्तर्वा मन्त्रेणैव न संभवति । ततः सोमे देयव्यव्याणां
सत्त्वे दानमसक्तिरभ्युपेया । सोमे च देयव्यव्याण्येवं भूयन्ते- ' गौश्चाश्वश्चाश्वतरश्च
शर्षपश्चजाश्चावयश्च ब्रीहयश्च यवाश्च विष्ठाश्च माषाश्च तस्य द्वादशशतं इक्षिणा ' इति । एव गोवासोहिरण्यःदीनां विशेषतो निषेधेन द्रव्यास्तराणां चोदकपामा-
नामभ्यनुज्ञा प्रतीयते । सतो देयव्यव्याण्येवात्कपः कर्षव्य इति पूर्वः पक्षः ।
' न स्रव गौर्दीयते ' इत्यनेन निषेधा न विधीयते, किं तु पूर्वोक्तेन निर्णयेन प्राप्त
एव दानामावोऽनुद्यते । ' अइक्षिणाग्नि स्याभीत्याहुर्न स्रव गौर्दीयते ' इति

(द्वावश्रावकयनम्)

श्रुती परोक्त्युपन्यासस्थ प्रसिद्धिवाचकहिंशब्दस्य [ख] पाप्तिगमकत्वात् । तस्मान्जित्यानुवाङ्मय कल्पकत्वाभावाद्दरणपदद्विनाभूतः कथोऽपि न कर्तव्यः ।

तथैवान्यच्चिन्तितम्—

आभेयदानर्तुपाज्यावृत्ती मन्त्रेषु नाऽऽचरेत् ।

कुर्वीदाऽऽनतिलोपाप्ने यमार्थे क्रियतां द्वयम् ॥

प्रकृतौ हिरण्यमभेषाय ददातीति श्रुतम् । ऋतुपाज्यावरणं चास्ति । सद्भु-
भयं तन्त्रेषु न कर्तव्यम् । द्वारभूतया आनतिलुप्तत्वात् । यद्यप्याभेषः कर्मक-
रेभ्यो बहिर्भूतस्तथाऽपि तद्द्वारेण यजमानस्यौदार्यं पश्यन्तो धनकामा ऋत्विज
आनता भवन्ति । वरणस्य चाऽऽनस्यर्थात्पुनश्चरणे पारम्भकालीने पत्तिद्वयम् ।
तस्मादानस्यर्थात्पुनश्च नाऽऽचरेदिति पूर्वः पक्षः । प्रथमवरणेनैवाऽऽनतिभिद्वेः
कालान्तरे वरणमदृष्टार्थम् । धनकामानामपि कर्मकराणां पारम्भकाले स्वयमङ्गो-
च्छ्रयाया मृतेराधिकं धनं न लभ्यते इत्याज्येयदानदर्शने नाऽऽनतिक्रमः । तस्माद्-
दृष्टार्थेऽप्युभयं कर्तव्यम् ।

दृष्टार्थावस्य दृष्टपादे तृतीयाधिकरणे चिन्तितम्—

सर्वं वर्णत्रयस्थोन विप्रस्यैवाविशेषतः ।

यस्य भैवे स्वामिर्त्ये विप्राणामृत्विजां यतः ॥

ऋत्विक्कामाः सत्रमासीरभित्पत्र विप्रा इति विशेषो न भूयते । तस्माद्दुर्ण-
मयस्य सत्राधिकार इति चेन्नैवेम् । विप्राणाभेदोऽऽतिव्यपिपिति द्वादशे वक्ष्यते ।
ऋत्विक्कार्ये यजमानाः सत्रे समाप्नाताः— 'ये यजमानास्त ऋत्विजः' इति ।
तस्माद्विप्राणामेव सत्रम् ।

तथैवान्यच्चिन्तितम्—

भिन्नप्रयाजादिकल्पा अपि सत्रेऽधिकारिणः ।

तुल्यकल्पा एव वाऽऽद्यां पत्तिष्ठादिविधानर्तः ॥

नौराशंसाद्यङ्गतायां स्वामिर्त्वोद्देशपूर्वकम् ।

नौराशंसाविधौ संनिकर्षात्सात्सुगुण्यनोऽन्तिमः ॥

प्रयाजेषु पुरुषभेदेनानुष्ठानप्रकारो भिद्यते राजन्प्रवृत्तिर्षोदीनां न(ना)-
राशंसो द्वितीयः प्रयाजः । तन्नूपादन्वेषाम् । तत्र वसिष्ठान्विषयध्वजगुणकक-
पवकश्यपसंक्रुतिगोत्रोत्पन्ना ये न(ना)राशंसप्रयाजवन्तः, येषाम्पि यन्नूपादन्व-

१ क. क. च. तः नरा । २ क. च. 'स । नरा' । ३ क. च. क. 'हामा' ।

याजकाः, त एते भिन्नकल्पा अपि मिलित्वा सप्तदशावराः सधेऽधिकारिणः
 स्युः । कुतः, न(ना)राशंसमुद्दिश्य तदङ्गत्वेन वसिष्ठादिविधानान् । तथा
 सति सविणा मध्ये केषांचिद्वसिष्ठादिगोत्रजत्वेऽपि तदङ्गत्वं सिध्यतीति पात्रे
 द्रुमः—वासिष्ठोदीन्यजमानानुद्दिश्य न (ना)राशंसो विधीयते । तथा सति
 विधायकपदमवस्थ धात्वर्थस्य विधेयस्वात्संनिकर्षः । वसिष्ठादिविधौ तु पदाव्य-
 रेषासत्त्वाद्भिपकर्वः । अतो वसिष्ठाद्युद्देशेन नाराशंसविधौ न(ना)राशंसानुष्ठाने
 वसिष्ठादीनां साद्गुण्यभितरेणां तु वैगुण्यं, तन्नूनसादनुष्ठाने तु वैपरीन्यम् । सर्वथा
 भिन्नकल्पानीं सर्वेषां साद्गुण्यं न सिध्यति । अतः साद्गुण्याय तुल्यकल्पा
 एवाधिकारिणः ।

तत्रैवान्यच्चिन्तितम्—

विपस्य सत्रं सर्वस्य वासिष्ठस्यैव वा भवेत् ।

वैश्वामित्रस्यैव वाऽऽथ ऋचीच्छ्रुत्वेन मध्यमः ॥

ब्रह्मत्वाय स्रवांसिष्ठो ब्रह्मा वा स्तोमभागतः ।

वैश्वामित्रस्तमानामेव होतृत्वसिद्धये ॥

क्रद्धिकामस्य सत्रं विहितम् । ब्राह्मणाश्च सर्वे ऋद्धिं वाञ्छन्ति । तस्मा-
 द्विपस्य सर्वस्य सत्राधिकार इत्याद्यः पक्षः । वासिष्ठो ब्रह्मा भवतीति वचनाद्-
 वासिष्ठस्य ब्रह्मत्वात्तंभवादब्रह्मत्वाय वासिष्ठस्याधिकारो वाच्यः । तथा सति
 भिन्नकल्पस्ववारणाय तत्तुल्यकल्पा एवाधिकारिणश्च इति द्वितीयः पक्षः । वा-
 सिष्ठो ब्रह्मेति वाक्याच्च वासिष्ठस्य ब्रह्मत्वा । रश्मिरसि क्षयाय खेत्यादयो
 मन्त्राः स्तोमभागास्तानधीयानः स्वयमवासिष्ठोऽपि ब्रह्मतरमर्हतीति स्तोमभाग-
 यशंसात्तोऽर्थवादे वासिष्ठो ब्रह्मेति पठितत्वात् । तस्माद्वैश्वामित्रो होतेपि विहि-
 तस्य होतृत्वसिद्धये वैश्वामित्रस्य तरस्तमानकल्पानां चाधिकारो नान्येषाम् ।

तत्रैवान्यच्चिन्तितम्—

अमाघातुश्च तर्हिक वाऽऽधातुरेवाग्निभो यतः ।

एकस्याग्निषु तस्मिन्निर्न स्वाग्निष्वन्तेपदान् ॥

तरस्तत्रग्रन्थाधानरहितस्यापि संभवति । कर्त्तव्यं तेषां मध्ये कस्यचिदा-
 ह्निताग्निषु वदीयेष्वग्निषु तेन सह पूर्वैरन्यैः । अत्रापि तस्य सत्रस्य साध-
 विर्तुं वाक्यस्वाइति चेन्नैवम् । आदित्येनैव । अत्रानकल्पस्य कर्तृगामिदां

(द्वादशरात्रकथनम्)

द्वयंयपि । तत्फलं चाग्नीनां कर्मयोग्यता । ततो येऽनाहिताग्नेयो न वेऽधिकारिणः । यथाऽऽहिताग्निस्तस्यैव-कर्मयोग्यता नान्यस्य । किं च सोमविकृती-
नाभिरिपूर्कत्वं निर्णीतम् । इतिश्चाऽऽधानपूर्विका । तस्मादावातुरेव सत्राधि-
कारः ।

तत्रैवान्यथिचिन्तितम्—

जुह्वः । अन्य कस्य कार्याः साधारणा उत ।

अभिरोधादग्निमोऽग्नेयो मृतदाहे विरोधतः ॥

सत्रिणां मध्ये यस्य कस्यचिरसंयन्धिभिर्जुह्वादिपत्रैः सर्वं प्रयोज्यम् ।
कृतः, अभिरोधात् । अन्यदीयेष्वग्निमोऽग्नेयेपदं यथा विरुध्यते तैवमत्र विरोधः
कश्चिदुपलभ्यत इति प्राप्ते ज्ञमः—यस्य जुह्वावयः स चेत्सत्रमध्ये भ्रियते तदा
मृतेन सह जुह्वादयो दहन्ति । अहिताग्निमभिर्दहन्ति यज्ञपत्रैश्च दक्षिण-
हस्ते जुह्वासादपि । इत्येव चैतदवगमात् । पापदाहे चावशिष्टः सत्र-
प्रयोगो विगुणः स्वात् । तस्मात्स धारणा भिन्ना एव जुह्वादयः सत्रे संपाद-
नीयाः ।

एकादशाध्यायस्य चतुर्थपादे पञ्चमाधिकरणे चिन्तितम्—

द्वादशाहे सदीक्षोपसदहःस्तु दिनानि किम् ।

द्यतन्मयं द्वादश वा षट्त्रिंशद्वाऽग्निमो यतः ॥

एकैककर्मणोऽह्नोऽस्य ष्वोतिहोमविकारता ।

एकैकं तदनुष्ठातुं दिनानां पञ्चविंशतिः ॥

अह्नां द्वादशताश्रुत्या मध्यपक्षस्तदाऽपि किम् ।

कार्या द्वादश साद्येस्कश्चतुष्काणामुत त्रिकम् ॥

एकैकस्यैव यागस्य विकृतिर्यादिहाऽऽदिमः ।

अमुष्यकालाङ्गवाधाच्चतुष्टिं (षट्) भिद्यते त्रिधा ॥

दीक्षा उपसदः सुत्याः प्रत्येकं द्वादश स्मृताः ।

ततः साङ्गस्य मूलपस्य षट्त्रिंशद्विंशता मताः ॥

द्वादशाहस्यैकैकमहः पृथक्कर्म । तस्मिंश्च सदीक्षस्य सोपसरकस्य सनुत्यस्य

१ स. च. 'हति य' । २ स. 'वने दिनमानकम्' । ३ स. च. 'हान दि' । ४ क.
च. क. च. 'स्तथाऽपि' । ५ स. क. 'यस्काश्च' । ६ क. च. क. 'भियता' । ७ च.
क. श्रुताः । ८ स. च. 'ताः' । साङ्गस्य द्वादशाहस्य च ।

‘ज्योतिष्टोमस्य विध्यन्तोऽतिदिष्टः । अतिदिष्टानां दीक्षाणामुपसर्वा च पाण्डित्य-
 कृपावाचनाय पृथग्द्वादशत्वं मुतम् । ततो दीक्षोपसदर्थं अनुविशातिर्दिनानि
 सुप्रार्थमेकं दिनमिति वञ्चर्विधातिः । इदंशस्य कर्माविशेषस्याहोर्द्वादशभिरावु-
 त्तिभिः अतश्च स्यादित्याद्यः पक्षः । तथा सप्तहर्णा ह्यन्त्येव भूयमाणं
 चाभ्येत । तस्माद्द्वादशैव दिवसा इति मध्यमः पक्षः । तेदाऽपि दीक्षोपसद्दद्या-
 मङ्गलाम्भवेतस्यैकैकस्याह्नः साङ्गज्योतिष्टोमविकाररत्नात्सर्वं तद्य एव कर्त-
 व्यमित्येकः पक्षः । पञ्चतौ दीक्षोपसदोभिरुपकाराभ्यामेवानुष्ठितत्वाविहापि
 तेदेवानुष्ठानं प्राप्तम् । तच्च मुख्यकाले तदनुष्ठाने चाभ्येत । तस्माद्द्वादशस्य
 प्रधानस्य च द्वादश दिनानि विभक्त्यामुष्ठाभिमिति पक्षान्तरम् । द्वादशाहस्य
 द्वादश दीक्षा द्वादशोपसदं ह्यप्यङ्ग्योर्भूयैव च पु(रुष्यन्तु) पृथग्द्वादशरत्नश्रुत्या
 वद्विधादिति साक्षात्पक्षः ।

भवमाध्यायस्य मध्यमपादे भवमाधिकरणे विहितम्—

पत्नीसंयाजसंस्था किं सर्वेष्वन्येतरेषु वा ।

अविशेषाद्वादिभ्योऽन्योऽसंस्थितत्वेऽतिष्ठन्तः ॥

द्वादशाहे श्रूयते ‘पत्नीसंयाजान्त्वान्यहानि संतिष्ठन्ते’ इति । तत्र द्वाद-
 शसंस्थेषु सर्वेष्वन्येतरेषु पत्नीसंयाजान्तं कर्मानुष्ठायावधिर्हि पिष्टलेपादिकं न
 कार्यम् । कुतः, एतावन्तु पत्नीसंयाजेः समाप्तिर्नतरेष्विति विशेषनियामका-
 माद्यादिति चेन्नैवम् । असंस्थितत्वरत्नकथोक्तं तदङ्गं न गृह्यमानहूनो यानीतराण्य-
 हानि तेषु पत्नीसंयाजान्त्वान्तं व्यवतिष्ठते । तथाहि पत्नीसंयाजान्त्वान्यहानि
 संतिष्ठन्व इत्यस्य विधेः शेष एवमाप्नोमते—‘न चर्हि रनुप्रहरति असंस्थितो हि
 तर्हि यज्ञः’ इति । तत्र पत्नीसंयाजेः सर्वेषामहूनां समाप्तावसंस्थितत्वं व्याहन्येत ।
 तस्मात्संतिष्ठन्त इति शब्दो न समाप्तिवचना, किं तर्हि सत्येव तदहः संव-
 त्तिकर्तव्यशेषे व्यापारोपरमपात्रं ज्ञेयम् । अपि च कर्तव्यशेषस्वरमेऽङ्ग्यनुष्ठातव्यः ।
 तथा सति द्वादशानामहूनां विहितः सहप्रयोगोऽनुगृहीतो भवति । तथा हि
 द्वादशाहेन यजेदेषि सहप्रयोगो विहितः । अत एव दीक्षोपसदादिकं तन्त्रेणा-

१ स. तत्रापि । च. क. च. तथाऽपि । २ स. तथैवा । ३ स. च. ‘सर्वो द्वादश
 श्रुत्या इ’ । ४ स. ‘मुख्यस्य च । ५ क. घ. ङ. ‘संस्थितं स’ । ६ स. ज. ‘हं हरि-
 योजनसदिकं त्वाज्यम् ।

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

नुष्ठीयते । तत्र प्रथममहः पत्नीसंयाजान्त्वबनुष्ठाप्य पिष्टेलेपादिकं चर्हिष्यहरणान्तं कर्तव्यत्वेनावस्थाप्य द्वितीयमहः प्रक्रमये । एवमुत्तरत्रापि । तत्र सर्वं प्रावाशिष्ठं कर्तव्यमुत्तमेऽह्न्यनुष्ठाप्यम् । तथा सत्युपक्रमैक्यवदुपसंहारस्याभ्येकत्वाद्बिहितः सप्तमयोगः सिध्यति । एकैकस्याह्नः पत्नीसंयाजैः समाप्तौ मित्राः पशोःगाः प्रसभ्येरन् । यत्तु दशमस्याह्नो मानसग्रहेण समापनं सद्वाचनिकम् । तस्मादुत्तमव्यतिरिक्तानामेवाह्नां पत्नीसंयाजानन्तरं व्यापारोपरमः ।

षष्ठाध्यायस्य द्वितीयपादे प्रथमाधिकरणे चिन्तितम्—

सत्रे फलांशः प्रयेकं सर्वं वाऽऽद्यः सप्तहर्के ।

कर्तृत्वाद्दन्त एकैकस्यापि तत्त्वाद्बहुत्वतः ॥

इदमस्मायते— 'आदिकाभाः सत्रमासीरन्' इति । एव सत्रे बहूनां समुदायस्य कर्तृत्वमवगतम् । सप्तदशावराः सत्रमासीरन्निति श्रवणात् कर्तृत्वेन समुदायस्यैव कलित्वात्पुरुषाणां पर्येकं फलांश एव न तु सर्वं फलमेकैकस्मेति चेन्मैवम् । एकैकस्यापि समुदायान्तःपातिनः कर्तृत्वसद्भावात् । अन्यथा समुदायस्यैकत्वेन सत्रमासीरन्निति भ्रुतं कर्तृत्वहृत्वं नोपपद्येत । तस्मादेकैकस्य कर्तुः सर्वफलसद्भावात्सर्वफलकामिनामेवात्राधिकारो नत्वंशफलकामिनाम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

एकैस्त्रै स्वाहा द्वाभ्यां स्वाहा त्रिभ्यः स्वाहा
 चतुर्भ्यः स्वाहा पञ्चभ्यः स्वाहा षड्भ्यः स्वाहा
 सप्तभ्यः स्वाहाऽष्टाभ्यः स्वाहा नवभ्यः स्वाहा
 दशभ्यः स्वाहाैकादशभ्यः स्वाहा द्वादशभ्यः स्वाहा
 त्रयोदशभ्यः स्वाहा चतुर्दशभ्यः स्वाहा पञ्चदशभ्यः
 स्वाहा षोडशभ्यः स्वाहा सप्तदशभ्यः स्वाहाऽष्टाद-

(अश्वमेधमन्त्रकथनम्)

शश्वः स्वाहैकाञ्जविंशत्यै स्वाहा नवविंशत्यै
 स्वाहैकञ्चत्वारिंशत्यै स्वाहा नवचत्वारिंशत्यै
 स्वाहैकाञ्चपष्ट्यै स्वाहा नवपष्ट्यै स्वाहैकाञ्चा-
 शीत्यै स्वाहा नवाशीत्यै स्वाहैकाञ्चशताय स्वाहा
 शताय स्वाहा द्वाभ्यां शताभ्यां स्वाहा सर्वस्मै
 स्वाहा (१) ॥

(नवचत्वारिंशत्यै स्वहिकाञ्चैकविंशत्यै) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 द्वितीयप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः) ।

दशमेऽनुवाके द्वादशान् अथमहर्षीक्षाविशेषश्लोकः । अथ विशेषेण दश-
 स्वनुवाकेष्वर्धमेधगता मन्त्रा उच्यन्ते ।

कल्पः— 'संस्थितेऽहन्मभित आहवनीयं यद्... तमाश्वतथानुपतत्याग्निवि-
 म्बन्त्यस्तमित आदित्ये यद्भिंशतमश्वर्धमेध उपतत्यानभिरुक्त आदिरैः कुवेः
 सर्वां राभिमन्त्रहोमाञ्जुह्वत्वाच्यं यधुतण्डुलाभ्युधकाञ्जोऽश्वकरम्बाभ्यामाः सकृ-
 म्भसूस्यानि मियङ्गुतण्डुलानित्येकस्मै स्वाहेत्येवेवापनुराज एव आग्नेव
 युजोऽन्वेनाऽऽन्वेयान्तवः ' इति ।

तथाऽऽशौ मुजामयुगां च मिश्रितानां सैवमाह—

एकस्मै स्वाहेति । अत्र त्वेकशब्देन सर्वात्मकः प्रजापतिरुच्यते । अत
 एव ब्राह्मणे समान्नास्यते— 'एकस्मै स्वाहेत्याह' प्रजापतिर्वा एकः । तमे-
 वाऽऽप्नोति ' इति । अस्य च सर्वात्मकत्वाद्ये धे द्विस्वादिभिरुवाविशिष्टाः पदा-
 र्थास्ते सर्वेऽपि प्रजापतिरूपाः तस्मात्प्रजापतिरूपानेतान्सर्वान्पदार्थानुद्दिश्येद्
 स्वाहुतमस्त्वित्येवं धयाम्नातं विशदाहृतीजुहुवात् । अनुकल्पार्थसंग्रहार्थं
 सर्वशब्दः ॥

(अथ्वभेदगतमन्त्रकथनम्)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ।

एकस्मै स्वाहा त्रिभ्यः स्वाहा पञ्चभ्यः स्वाहा
सप्तभ्यः स्वाहा नवभ्यः स्वाहेकादशभ्यः स्वाहा
त्रयोदशभ्यः स्वाहा पञ्चदशभ्यः स्वाहा सप्तद-
शभ्यः स्वाहेकात्र विंशत्यै स्वाहा नवविंशत्यै
स्वाहेकात्र चत्वारिंशत्यै स्वाहा नवचत्वारिंशत्यै
स्वाहेकात्र पष्ठ्यै स्वाहा नवपष्ठ्यै स्वाहेकात्राशीत्यै
स्वाहा नवाशीत्यै स्वाहेकात्र शताय स्वाहा
शताय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(एकस्मै पञ्चाशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

अथायुजापेकाधिकानां संघमाह—

एकस्मै स्वाहेति । एतैरयुक्तसंख्यैर्मन्त्रैर्विशत्याहुतीर्जुष्ट्वात् । न वाच
पूर्वाऽनुवाकेन सह पुनरुक्तिः शङ्कणीया । यथावचनमनुष्ठेयत्वात् । अथवाऽनन्तेषु
संज्ञापत्यवयवेषु यथासति विषयभेदः कल्पनीयः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः)

अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः)

द्वाभ्यां स्वाहा चतुर्भ्यः स्वाहा षड्भ्यः स्वाहा-
 ष्ठाभ्यः स्वाहा दशभ्यः स्वाहा द्वादशभ्यः स्वाहा
 चतुर्दशभ्यः स्वाहा षोडशभ्यः स्वाहाऽष्टादशभ्यः
 स्वाहा विंशत्यै स्वाहाऽष्टानवत्यै स्वाहा शताय
 स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(द्वाभ्यामष्टानवत्यै षड्विंशत्यैः) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमकाण्डे
 द्वितीयप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

अथ द्विसंख्यामारभ्य सुगमसंख्यानां संचनाह-

द्वाभ्यां स्वाहेति । तैत्तिरीयसंहितायाऽऽध्याहृतीर्जुः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वेदीयतै-
 त्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
 त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

त्रिभ्यः स्वाहा पञ्चभ्यः स्वाहा सप्तभ्यः स्वाहा
 नवभ्यः स्वाहैकादशभ्यः स्वाहा त्रयोदशभ्यः
 स्वाहा पञ्चदशभ्यः स्वाहा सप्तदशभ्यः स्वाहे-
 काञ्च विंशत्यै स्वाहा नवविंशत्यै स्वाहैकात्र-
 यत्वारिंशत्यै स्वाहा नवचत्वारिंशत्यै स्वाहैकात्र-
 यत्यै स्वाहा नवपष्ट्यै स्वाहैकात्राशीत्यै स्वाहा
 नव्याशीत्यै स्वाहैकात्र शताय स्वाहा शताय
 स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(अथमेघगतमन्त्रकथनम्)

(त्रिभ्योऽष्टाचत्वारिंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

अथ त्रिसंख्यामारभ्य विषमसंख्यानं संवमाह-

त्रिभ्यः स्वाहेति । तैरेतमन्त्रैरकोनविंशतिः ऋषाका अहुतीर्जुहुवात् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

चतुर्भ्यः स्वाहाऽष्टाभ्यः स्वाहा द्वादशभ्यः
स्वाहा षोडशभ्यः स्वाहा विंशत्यै स्वाहा
षण्णवत्यै स्वाहा शताय स्वाहा सर्वस्मै
स्वाहा (१) ॥

(चतुर्भ्यः षण्णवत्यै षोडश) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
द्वितीयप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

अथ चतुःसंख्यामारभ्य चतुरुत्तराणां समसंख्यानं संवमाह-

चतुर्भ्यः स्वाहेति । तैरेतमन्त्रैरष्टाकाहुतीर्जुहुवात् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ सप्तमाष्टके द्वितीयप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

पञ्चभ्यः स्वाहा द्वादशभ्यः स्वाहा पञ्चदशभ्यः

स्वाहा विश्वस्यै स्वाहा पञ्चनवस्यै स्वाहा शताय

स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(पञ्चम्यः पञ्चनवस्यै चतुर्विंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके

द्वितीयप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

अथ पञ्चसंख्यामारभ्य पञ्चोत्तराणां समक्षिपमसंख्यानां संघमाह-

पञ्चम्यः स्वाहेति । एतैर्मन्त्रैः सप्ताऽऽहुतीर्जुहुयात् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके

षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तमाहके द्वितीयप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

दशम्यः स्वाहा विश्वस्यै स्वाहा त्रिंशत्ते

स्वाहा चत्वारिंशत्ते स्वाहा पञ्चाशत्ते स्वाहा

षष्ठ्यै स्वाहा सप्तत्यै स्वाहाऽशीत्यै स्वाहा न-

वस्यै स्वाहा शताय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(दशम्यो द्वाविंशतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके

द्वितीयप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

अथ दशसंख्यामारभ्य दशोत्तराणां संघं दर्शयति-

दशम्यः स्वाहेति । एतैर्मन्त्रैरेकादशाऽऽहुतीर्जुहुयात् ॥

(अथमेघगतमन्त्रकथनम्)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ सप्तमाहके द्वितीयप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

वि॒श्व॒श॒स्यै॒ स्वाहा॑ च॒त्वारि॑श॒सते॒ स्वाहा॑ प॒ष्ठो
स्वाहा॑ऽश॒स्यै॒ स्वाहा॑ श॒ताय॒ स्वाहा॑ सर्व॒स्मै
स्वाहा॑ (१) ॥

(विश्वशस्यै द्वादश) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके द्वितीयप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

अथ विंशतिसंख्याधारभ्य विंशत्युत्तराणां संख्यानां संवमाह-
विश्वशस्यै स्वाहेति । एतेर्मन्त्रैः षडाहुतीर्जुहुयात् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

अथ सप्तमाहके द्वितीयप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ।

प॒श्चा॒श॒सते॒ स्वाहा॑ श॒ताय॒ स्वाहा॑ द्वा॒भ्यांश्च॒
श॒ताभ्यांश्च॒ स्वाहा॑ त्रि॒भ्यः श॒सते॒भ्यः स्वाहा॑ च॒तु॒र्भ्यः
श॒सते॒भ्यः स्वाहा॑ प॒ञ्च॒भ्यः श॒सते॒भ्यः स्वाहा॑ ष॒ड्भ्यः
श॒सते॒भ्यः स्वाहा॑ स॒प्त॒भ्यः श॒सते॒भ्यः स्वाहा॑ऽष्टा॒भ्यः
श॒सते॒भ्यः स्वाहा॑ न॒व॒भ्यः श॒सते॒भ्यः स्वाहा॑ स॒हस्रा॑य
स्वाहा॑ सर्व॒स्मै स्वाहा॑ (१) ॥

(पश्चाशसते द्वाविंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
द्वितीयपपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयपपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः)

अथ पञ्चाशत्संख्यामारभ्य पञ्चाशदुत्तराणां त्रयोत्तराणां च सर्वे दर्शयन्ति—
पञ्चाशते स्वाहेति । एतैर्मन्त्रैर्द्वादशाऽऽहुः कुरुष्वत् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माध्वीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयपपाठकः ।

एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमाहके द्वितीयपपाठके विंशोऽनुवाकः) ।

शताय स्वाहा सहस्राय स्वाहाऽधृताय स्वाहा
नियुताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहाऽर्धदाय स्वाहा
म्यर्धदाय स्वाहा समुद्राय स्वाहा मध्याय स्वाहाऽ-
न्ताय स्वाहा पराधाय स्वाहोपते स्वाहा व्युद्ये
स्वाहाद्विष्यते स्वाहोद्यते स्वाहोदिताय स्वाहा
सुवर्णाय स्वाहा लोकाय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा
(१)

(शतायाहाविंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
द्वितीयपपाठके विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

साध्याः पहरानं कुरुकुबिन्दः सप्तरानं बृहस्पतिरिष्टरानं प्रजापतिः क्षुधं
नवरानं प्रजापतिर्दशहोतारमुत्तवं ऐन्द्राय धार्यान्गावतो वै प्रजापतिः स द्वाद-
शरानं न वा एकस्मा एकस्मै द्वाभ्यां त्रिभ्यश्चतुर्भ्यः पञ्चभ्यो दशभ्यो विंशत्यै
पञ्चाशत्वे शतार्थं विंशतिः ॥ २० ॥

(अश्वमेधोक्तमन्त्रकथनम्)

साध्या अस्या इमे लोका गांयत्रं वै तृतीयमेकस्मै

पञ्चाशत् ॥ ५० ॥

हरिः ॐ ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां प्रथमपाठके
द्वितीयः प्रभाठकः ॥ २ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके विंशोऽनुगाहः) ।

अथ शतसंख्याभारभ्योत्तरोत्तरदशगुणवृद्धियुक्तानां संख्यानां संवमाह—
उक्ताय स्वाहेति । अत्र समुद्रादिशब्दाः सर्वे शतसहस्रादिशब्दश्चोत्तरो-
त्तरदशगुणसंख्यावाचिन एव । परार्धं ब्रह्मण आयुष्मार्धस्याऽऽवृत्तानां मानुषसं-
वत्सराणांभवधिभूता चरमसंख्या । न सतीऽधिका काचित्संख्या कश्चिद्विद्यते ।
परार्धस्य द्वैगुण्ये तु परार्धद्वयमित्येव व्यवहरन्ति । तस्मात्संख्यावृद्धिविभ्रान्ति-
स्तत्र द्रष्टव्या ।

कल्पः— एतान्नुवाकान्पुनः पुनरभ्यासं राजिशेवं हृत्विपते स्वाहेत्युवाचि
व्युच्छन्त्ये स्वाहेति व्युच्छन्त्या व्युच्छन्त्ये स्वाहेति व्युच्छामामुदेत्यते स्वाहेत्युपो-
दयमुद्यते स्वाहेत्युद्यति उदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिवे
हृत्वा १ इति । अत्र व्युच्छन्त्ये स्वाहेति आस्तात्तरमन्त्रः । इतरे त्वअस्या एव ।
अत्र ब्रह्मणो राजपदसामे सति तृतीया उपःकालादयोऽत्र विवक्षिताः । यद्वा
ऽनुभ्यमसिद्धाः । एवं शतम् । अथकय उक्तः । व्युच्छिद्यन्देन सम्प-
न्नमातदशोका । उदेत्युच्छन्त्याः । अथमाचिनसमीपदशा । उद्यच्छन्देनो-
दयकालीनदशा । उदितायन्देश्यादुष्मैमाविनी दशा । स्वर्गशब्देन ध्रुवोक्तो
विवक्षितः । लोकशब्देन तृतीयाशुक्तो मू ।दिः । अत्रानुक्तसर्वविशेषसंग्रहार्थं
सर्वस्यै स्वाहेत्यन्ते १ ।

अथ प्रपाठकस्य त्रयोविंशोऽनुगाहः—

पञ्चाशः स्वाद्द्वितीयाथे द्वितीये सत्पराशकः ।

अष्टराशस्तृतीये स्वाच्चतुर्थे नवराशकः ॥ १ ॥

दशराशः पञ्चमस्य स्वादेकादशराशकः ।

ते सप्तराशः सप्तमस्य सौदोऽष्टमस्य श्रुतः ॥ २ ॥

(पूर्वोक्तद्वादशाहशेषविशेषकथनम्)

द्वादशाहगतानि स्थुरहान्येकादशानि तु ।

नवमे दशमे तस्य शेषः सर्व उदीरितः ॥ ३ ॥

अथाश्वमेधशेषाः स्युर्मन्त्राः सर्वाञ्जहोमगाः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्यजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके
विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तपो हार्दं निवारयम् ।

पुनर्धीभूतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेभरः ॥

इति श्रीमद्विद्यातीर्थमहेभरापरावतारस्य श्रीमद्वाजाविराजपरवेभरस्य
श्रीवीरब्रह्मकर्महाराजस्याऽऽज्ञापरिपालकेन माधवाचार्येण विर-
चिते वेदार्थप्रकाशे छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये
सप्तमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

(अथ सप्तपाठके तृतीयः प्रपाठकः)

तत्र प्रथमोऽनुवाकः ।

हरिः ॐ ।

प्रज्वं वा एतेन यन्ति यद्दशममहः पापा-
 वहीर्यं वा एतेन भवन्ति यद्दशममहयो वै
 प्रजवं यतामपथेन प्रतिपद्यते यः स्थाणुं हन्ति
 यो भ्रेषं भ्येति स हीयते स यो वै दशमेऽहोऽपि
 वाक्य उपहृत्यते स हीयते तस्मै च उच्यते य
 व्याहृ तमेवान्वारभ्य सभंश्नुतेऽथ यः व्याहृ सः
 (१) हीयते तस्माद्दशमेऽहोऽपि वाक्य उपहृताय
 न व्युच्यमथो सत्त्वाहृपज्ञस्य वै समृद्धेन देवाः
 भ्रुवर्गं लोकभ्रायन्त्यज्ञस्य व्युद्धनासुराभ्यराऽभाव-

(पूर्वोक्तद्वादशाहशेषविशेषकथमम्)

यन्निति यत्तल्लु वै यज्ञस्य सष्टुद्धं तद्यर्जमानस्य
यद्व्युद्धं तद्भ्रातृभ्यस्य स यो वै दशमेऽह्नावि-
वाक्य उपहन्यते स एवाति रेचयति ते ये वासा
दृशीकवः (२) स्युस्ते वि ह्युयंदि तन्न न वि-
न्देयुरन्तः सद्साद्बुद्ध्यं यदि तन्न न विन्देयुर्गृह-
पतिना व्युद्धं तद्व्युच्चमेवाथ वा एतस्संपराहिया
अग्निमः स्तुवन्तीयं वै सर्पतो राह्णी यद्वा अस्य।
किं चाशंति यदानुचुस्तेनेय* सर्पराह्णी ते यदेव
किं च वाचाऽऽनुचुयं दतोऽभ्याचितारः (३)
तद्भयमाप्त्वाऽयुरुध्योसिद्धामेति ताभिर्मनसा
स्तुवते न वा इमामंश्वरथो नाश्वतरीरथः सद्यः
पर्याप्तुमर्हति मनो वा इमा* सद्यः पर्याप्तुमर्हति
मनः परिमचितुमथ अक्षं बदन्ति परिमितानि वा
अक्षः परिमितानि सामानि परिमितानि यजु*श्व-
धैतस्यैवाश्वतो नास्ति यद्ब्रह्म तत्प्रतिगुणत आ-
चक्षीत स प्रतिगुरः (४) ॥

(व्याहृ स दृशीकवोऽर्षितारः स एकं च) ।

इति ऋष्यायजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
तृतीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

वस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्त्रिंशं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

पद्मानुधा द्वादशाहपयन्धा वर्णिताः कपाद् ।

द्वितीयेऽथ तृतीयेऽस्मिन्सचजातमुदीर्यते ॥

(पूर्वोक्तद्वादशाहशेषविशेषकथनम्)

स्वोत्तरं संपन्नम् । अथ कथं सर्वराज्ञीत्वमित्यस्योत्तरमुच्यते— प्राणिनां मध्ये परस्परपकारार्थोपकारित्वस्य सद्भावात्केचिद्वर्काः [अर्चनीयाश्च] । तत्र सर्वाङ्कितप्राणिजातमध्ये पुरुषा अर्चन्ति, यदामचूर्वेऽपि पुरुषा अर्चयितारः, तदुभयमध्यर्चनीयार्थयितुप्राणिस्वरूपमस्यां पृथिव्यापि वर्तते । तस्मात्सर्वतोऽर्च-
नादिभ्यवहारं कुर्वतः प्राणिजातस्याऽऽधार इति भूमिरियं सर्वराज्ञीत्युच्यते । तस्याः सर्वराज्ञियाः संबन्धिन्य ऋचो भूमिभूम्नेत्यादयः । एते च मन्वाः पथम-
काण्डे पुनराध्यायकरणे समाप्ताः । ताश्च तत्रापि ब्राह्मण एतन्नाम्ना व्यवह-
ताः— 'सर्वराज्ञिया ऋग्भिर्गार्हपत्यमादधाति' इति । तस्माद्भूमिभूम्नेत्याग्निभिरथ
स्तुतिं कुर्युः । स्तोतृणामत्र कोऽभिप्राय इति सोऽयमुच्यते— यदेव किञ्चित्प्राणि-
जातमध्ये पुरुषा अस्यां भूमौ वाचा पूजितवन्तः, ये चास्या भूमेरुपर्यार्षितार-
स्तदुभयस्वरूपमपि स्तोतारो वयं पाप्य तच्च स्वाधीनं कृत्वा पश्चात्पुत्रिहामेत्येव-
मेताभिर्ऋग्भिः स्तोतृणामयमभिप्रायः ।

स्तोत्रान्तरेभ्यः क्वचिद्विशेषं विधत्ते—

तामिर्मनसेति । इतरेः स्तोत्रैर्वाचिकी स्तुतिः कियते । तामिस्तु सर्व-
राज्ञीभिरत्र मानसग्रहस्थ प्रवर्तमानत्वान्मनसा स्तुतिं कुर्युः । तत्रार्थं हेतुरुच्यते—
बलवद्भिरभ्यैमुक्तो रथोऽध्वरथः । अध्वरथस्तु सैकीर्णजातयोऽभ्यन्तबलमुक्तास्वा-
भिर्युक्तोऽध्वरथीरथः । तयोरेभ्यतरोऽप्येकस्मिन्नेव दिने भूमिभिर्वा कृत्स्नां व्याप्तुं
नर्हति । मनस्त्वेकस्मिन्नेव क्षणे सर्वा भूमिं व्याप्तुमर्हति । अनिहं च सर्वं तिर-
स्कृतुमर्हति । तस्माद्भूमिदिव्यमाभिर्ऋग्भिर्मनसैव स्तोतव्यम् ।

यदुक्तं सूत्रकारेण— 'होता चतुर्होतृन्वाचते' इति, तदिदं विधत्ते—

अथ ब्रह्मेति । पूर्वोक्ताभिर्ऋग्भिः शंसनकाले यत्र यत्राच्युः प्रतिगर्गं
यस्यै तत्र तत्र प्रतिगर्गकाले होता ब्रह्मशब्दाभिधेयं चतुर्होतृमन्त्रं ब्रूयात् ।
'ब्रह्म वै चतुर्होतारः' इति भ्रुवन्तरात्तस्य मन्त्रस्य ब्रह्मत्वम् । 'पृथिवी
होता । द्यौरभ्यर्गुः' इत्यादिक आरण्यकाण्डाप्तातश्चतुर्होतृमन्त्रः । एतेन
सर्वेऽपि होतृमन्त्रा जपसंक्षिप्ताः । अत एव सर्वेषां होतृमन्त्राणां पृथक्प्रतिगर्गं
सूत्रकारो दर्शयति— 'ओमिति ब्रह्महोतुः प्रतिगर्गस्तथेति चतुर्होतुरोमिति पञ्च-
होतृस्तथेति षडहोतुररात्म्यं होतारिति सप्तहोतुः' इति । संसितुः मोत्साह-
जननं प्रतिगर्गः । तत्रप्रतिगर्गविषयत्वेनास्य एक एव कः । सर्वे दशहोत्रादिमन्त्रा

(पूर्वोक्तद्वादशाहशेषविशेषकथनम्)

होना वक्तव्याः । तत्सर्वमत्र संगुप्तं ब्रह्म वदन्तीत्यनेन वाक्येन विधीयते । मन्वा-
न्तरपरित्यागेन ब्रह्मण एव वदने हेतुरुच्यते—यं ऋगूपा मन्वास्ते परिमिताः
कचित्कचिदेष मयोऽप्यत्वात् । एवं यजुषां साम्नां च परिमितत्वम् । यजु ब्रह्म-
शब्दाभिधेयं होतृमन्त्रजातपेतस्यैवाप्यः परिमितत्वं नास्ति बहुषु मदेशेषु मयो-
क्तव्यत्वात् । तस्माद्ब्रह्मशब्दाभिधेयं होतृमन्त्रजातं प्रतिगुणते प्रतिगर्तार्थमुद्युक्ता-
यांश्चयैवे होषां ब्रूयान् । सोऽयं होतृमन्त्रसंघः प्रतिगर्तित इति प्रतिगर्तः, अध्व-
र्युर्कर्तृकायाः प्रतिगर्तः क्रियायाः कर्मभूत इत्यर्थः ।

अत्र मीमांसा ।

दशमाहस्याय वष्टपादे षयोदशाधिकरणे चिन्तितम्—

मानसं किमस्मिन्नमङ्गं वा दशमेऽहनि ।

भिन्नं स्तुत्यादिनाऽङ्गं तद्विसर्गोक्त्यादिभिर्भवेत् ॥

द्वादशाहे मानसग्रहणं श्रूयते—‘अनया त्वा पृथिव्या पामेण समुद्रश्च
रसया मजापतये जुष्टं गुह्यं गतिं मानसं पाजापत्यं गुह्यं गतिः’ इति । अय-
मर्थः—पृथिवी पार्श्वं समुद्रः पामेण त्वाः पामः मजापतिर्देवता । एवं विशिष्टस्य ग्रहस्य
ग्रहणे मनः साधनम् । तदिदं मानसमिति । एतच्च द्वादशम्योऽहोम्यो भिन्न-
महत्त्वयोद्देशोऽहनि कर्तव्यो भागविशेषः । कुतः, स्तुत्यादिभ्यः । मानसेन
द्वादशाहस्य स्तुतिरेवमान्नायते—‘द्वादशाहस्य हतरवानि च्छन्दोऽसि वाभि
मानसेनाऽऽप्याययन्ति’ इति । स्तुतिसाधनं च मानसं स्तोत्रव्याङ्गिर्न भवितुं
शुक्लम् । तथा उपदेशोऽपि श्रूयते—‘वाग्वै द्वादशाहो मनो मानसम्’
इति । एवमाद्युपतिभिर्भिन्नमहरिति माते ब्रूमः—दशमस्याङ्गोऽङ्गं तस्मादि-
सर्गोक्त्यादिभ्यः । ‘एव वै दशमस्याहो विसर्गो यन्मानसम्, इति विस-
र्गोक्तिः । इयं च दशमाहाङ्गत्वं गमयति । अहरन्तरत्वे द्वादशाहसपरत्वं
च विरुध्यते । अङ्गभूतेनापि मानसेन स्तुतिव्यपदेशोऽपि दशमस्याङ्गत्वं
दङ्गम् ।

इति श्रीमत्सामणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋणयजुर्वेदीयतै-

त्तिरीयसंहिताभाष्ये रूपमक. ७६ तु. १० प्र. १६

(अथ तन्ममकाण्डे तृतीयप्र षष्ठे तृतीयोऽनुवाकः) ।

द्वितीये द्वादशाहमाग्निः प्रसंशाऽभिहिता । अथ तृतीये त्रयोदशरात्रोऽ-
भिधीयते-

एष वा आस इति । योऽयं त्रयोदशरात्रो विधत्स्यमान एष एव संपूर्णो
द्वादशाहः । पूर्वस्माद्द्वादशाहादेकदिनाधिक्येन फलाधिक्योद्दिनाधिक्ये सति
केन साम्येन द्वादशाहत्वमिति चेत् । तदुच्यते-प्रायणीय उदयनीयश्चेत्युभयं
द्वादशाहे यादृशं तादृशमेवात्रापीति द्विविधस्याह्नः सप्तनस्वाद्द्वादशाहत्वो-
पचारः ।

अथ विशेषं विधत्ते-

अतिरात्र इति । द्वादशाहे प्रायणीयोदयनीयो द्वावेवातिरात्रो । अत्र
तु मध्येऽपि कश्चिदतिरात्रः । तेन लोकत्रयमाग्निः । अत्राहःकृत्स्निं सूत्रकारो
दर्शयति--' अतिरात्रः पृष्ठयः षडहः सर्वस्वोऽतिरात्रश्चत्वारिंशच्छन्दोमा अति-
रात्रः ' इति । यद्यपि चतुर्विंशच्चतुश्चत्वारिंशत् चत्वारिंशत्स्वरूपा एव षड-
शन्दोमा विद्यमानोस्तथाऽप्यन्तालोपो वृद्धिर्वापि नानाष्टाचत्वारिंशत्स्याऽऽनुरथा
चतुःशंरूपा पूर्णीया ।

अथ त्रयोदशरात्रं विधत्ते-

प्राणो वै प्रथम इति । स्थानेनोदानादीनामप्युपलक्षितत्वाद्दानेनोपसंहारी
ण विरुद्धः ।

योऽयं मध्यमोऽतिरात्रस्वस्य षडशन्दोमानामधस्तात्पृष्ठयः श.खान्वरानुसा-
रेण स्थानं निर्दिदेश तदिदं कूपयित्वा छन्दोमानानुपरि तत्र विधत्ते-

तद्वाहुर्वाग्वा इति । योऽयं द्वादशाहोऽस्ति सोऽयं विस्तीर्णवाक्स्वरूपः ।
पशयेष्वहःसु विद्यमानानां स्वोत्रशस्त्राणामविच्छेदस्य प्रकृतिभूते तस्मिन्द्वाद-
शाहे कच्छत्वात् । एवं च सति षडहस्य षडशन्दोमानां च मध्ये यदि कश्चि-
दन्यः सर्वस्वोऽतिरात्रोऽनुष्ठीयेत तदानीं द्वादशाहगवां कच्छत्वां संततां वाच-
मनुष्ठादारो विच्छिन्त्यः । तथा सति यजमानस्य वागुपक्षयशीला स्यात् ।
अवस्वपरिहाराय षडशन्दोमानानुपरि पदवित्राक्यमहर्द्वादशाहगतं तदेवाहः सर्व-
स्वोमातिरात्ररूपं कुर्यात् । तस्मिंश्च महाव्रतधर्माविदेशामिमापेण महाव्रतशब्द-
प्रयोगः । एवमुपरिष्ठादनुष्ठाने सति संततामेव वाचं प्राप्नोति । न तु यजमा-
नस्य वागुपक्षयिते ।

(चतुर्दशरात्रकथनम्)

तदेवोपरिष्ठादनुष्ठानं प्रकारान्तरेण पशंसति—

पशवो वा इति । सत्सु पशुं पशुं पश्याद्घृतक्षीरादित्वाभनार्थं युक्तम् ।

तस्मादचरूपस्य महावत्पर्यकस्याऽऽत्माः । तैत्तिरीयानुष्ठानं न्याय्यम् ।

इति श्रीमत्सामणाचार्यविरचिते मातृश्रीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमाहके तृतीयप्रपाठके

तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ सप्तमाहके तृतीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

आदित्या अकामयन्तो भयोर्लोकयोर्ऋध्नयामेति
 त एतं चतुर्दशरात्रमपश्यन्तमाऽहंरन्तेनायजन्त ततो
 वै त उभयोर्लोकयोराध्नवश्मिश्चामुष्मिश्चश्च
 एवं विद्वाश्चतुर्दशरात्रमासत उभयोरेवै लोक-
 योर्ऋध्नवश्मिश्चामुष्मिश्च चतुर्दशरात्रो भवति
 सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्ताऽऽरण्या उभयोरेवामव-
 हद्भ्यै यत्प्राचीनानि पृष्ठानि (१) भवन्त्यमुमेव
 तैर्लोकमभि जयन्ति यत्प्राचीनानि पृष्ठानि भव-
 न्तीममेव तैर्लोकमभि जयन्ति त्रयस्त्रिंशौ मंघ्यतः
 स्तोमो भवतः साम्राज्यमेव गच्छन्त्यधिराजौ मव-
 शोऽधिराजा एव समानानां भवन्त्यधिराजावभितो
 भवतुः पस्विगीहीत्यै (२) ॥

(पृष्ठानि चतुस्त्रिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके

तृतीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

तृतीयेऽनुवाके त्रयोदशरात्रोऽभिहितः । अथ चतुर्थे चतुर्दशरात्रोऽभिधी-
यते । तमेतं विधत्ते-

आदिरया इति । तत्राहनां संख्यां प्रशंसति-

चतुर्दशारात्र इति । ग्राम्वाश्वाऽऽरण्याश्वाऽऽसक्तद्वयं क्लृप्ताः ।

प्रायणीयोदयनीययोर्ध्ववर्तीनि द्वादशसंख्याकाः । हानि विधत्ते-

यत्पराधीनानीति । रथंतरबृहद्वैरूपवैराज्याकवररेवतसामसाधैः पृष्ठ-
स्तोत्रैरुक्तान्यहानि पुष्टानिःसृज्यन्ते । तेषामुक्तोऽनुक्रमः पराधीनत्वं, विपरीत-
क्रमः प्रतीधीनत्वम् । तेन द्वैविध्येन लोकद्वयमपि ।

एतमेवाऽऽरोहानरोहमकारं पुनः प्रशंसति-

अयस्त्रिंशसाधिति । त्रिदशशब्दस्य सप्तदश एकविंशतिशतस्य च
इत्येव स्तोमानां षट्स्त्रिंशोऽऽरोहक्रमः । अयस्त्रिंशस्त्रिंशत् एकविंशः सप्तदशः
पञ्चदशस्त्रिंशदित्येवमरोहक्रमः । एवं च सत्येषु द्वादशसहस्रसु मध्ये षट्सप्त-
मयोरह्नोर्भिरन्वयेण अयस्त्रिंशस्तोत्रो संयोज्ये । तेन च यजमानाः साम्राध्यं
गच्छन्ति । किंवैतदन्वयेणां स्तोमानामधिराजवर्षाधीनानां तत्रान्तर्भावत् । अतो
यजमानाः सर्वेषामन्वेषाधिराजा भवन्ति ।

अथ प्रायणीयोदयनीयावहर्द्विंशो विधत्ते-

अतिरात्राधिति ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते नाथकीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीपतीतिरीपसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके

चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिः सुवर्गं लोकमैतं देवा अम्वायस्ता-
नादित्याश्च पशवश्चान्वायन्ते देवा अम्वायन्त्याम्पशू-
मुपाजीविष्म त इमेऽम्वायन्ति तेभ्यं पुतं चतु-
र्दशारात्रं प्रत्योहन्त आदित्याः पृष्ठैः सुवर्गं लोकः

(अन्वयसुवर्णशराजकथनम्)

माऽरोहन्व्यहाभ्यामस्मिँल्लोके पशुभ्योहन्पृष्ठैरा-
 दित्या अमुष्मिँल्लोक आध्वनुवन्व्यहाभ्यामस्मिन् (१)
 लोके पशवो य एवं विद्वांसंश्वतुर्वंशराजमासत
 उभयोरिव लोकयोर्ऋधनुवन्व्यस्मिँश्चापुष्मिँश्च
 पृष्ठैरवामुष्मिँल्लोक आध्वनुवन्ति इत्यहाभ्यामस्मिँल्लोके
 ज्योतिर्गौरायुरिति इत्यहो भवतीत्यं वाव ज्योति-
 रन्तरिक्षं गौरसावायुरिमानेव लोकानभ्यारोहन्ति
 यदभ्यतः पृष्ठानि स्युर्विधिवध * स्यान्मध्ये पृष्ठानि
 भवन्ति सविवधत्वाय (२) ओजो वै वीर्यं पृष्ठा-
 म्योज एव वीर्यं मध्यतो दधते बृहद्रथंतराभ्यां
 यन्तीयं वाव रथंतरमसो बृहदाभ्यामेव यन्त्ययो
 अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते धे यत्तस्याञ्जसायनी
 छती ताभ्यां रथ संयमं लोकं धेन्ति पराञ्चो वा
 एते सुवर्मं लोकमभ्यारोहन्ति ये पराञ्चीमानि
 पृष्ठान्युपयन्ति प्रत्यङ्ग्यहो भवति प्रत्यवस्तुत्वा
 अथो प्रतिष्ठित्या उभयोल्लोकयोर्ऋध्वोत्तिष्ठन्ति चतु-
 र्वंशैतास्तासां या दश दशाक्षरा विराड्जं विराड्-
 विराजैवाप्राधमवं रुन्धते याश्चतस्रश्चतस्रो दिशो
 दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठन्त्यतिराप्रावभितो भवतः परि-
 गृहीत्यै (३) ॥

(आध्वनुवन्व्यहाभ्यामस्मिन्सविवधत्वाय प्रतिष्ठित्या

एकविंश) ।

इति ऋष्यजिष्वदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अन्यश्चतुर्वशारात्रकम्भनम्)

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयपत्राठके पञ्चमोऽनुवाकः)

चतुर्थेऽनुवाके एकश्चतुर्वशारात्रोऽभिहितः । अथ पञ्चमेऽन्यश्चतुर्वशारात्रोऽभिधीयते ।

एतेषु विधातुं प्रस्तौति—

प्रजापतिः सुवर्गमिति । यदा प्रजापतिः स्वर्गं गवस्तदा प्रजापतिमनु सर्वेऽपि देवा गताः । तान्देवाननु पश्चादादित्याः पशवश्च गताः । तानादित्या-
न्पशूनुभयविधान्दृष्ट्वा ते देवाः परस्परमिदमब्रुवन्—यान्यशूनुपेत्य मनुष्यैः साहि-
साः सर्वे वयमर्जीविष्म ते पशवः सर्वेऽप्यस्माकं पृष्ठत एव समागताः । आग-
तानामादित्यानां पशूनां च मध्ये आदित्याः स्वर्गमारोहन्तु, पशवः प्रतिनिवृत्त्य
भूमीं गच्छन्तु, तत्र क उपाय इति विश्वार्यैर्तं चतुर्वशारात्रं प्रत्यावृत्तिगुणयुक्त-
मर्गात्प्रववन्तः । तत्रैवमहःकस्तपिः—आदावेकोऽतिरात्रः । ततो ऋषोतिर्गौरायु-
रित्पारोहस्वरूपस्तिरात्रः । ततः पृष्ठयः वहहः । तत आयुर्गौर्योतिरित्पारोहस्वरूप-
स्तिरात्रः । ततोऽतिरात्र इति । तस्मिन्ननुष्ठिते सति पृष्ठशब्दाभिधेयैः वह्मिर-
होमिरादित्याः स्वर्गमारोहन् । प्रत्यावृत्तियुक्ताभ्यां ऋष्याभ्यां देवाः पशून्गस्मि-
ल्लोके प्रतिनिवर्तितवन्तः । तत्राऽऽदित्याः पृष्ठैः स्वर्गं याव्य तत्र समृद्धिं गताः ।
पशवस्तु ऋष्यापस्मिल्लोके समृद्धिं गताः ।

वदिदानीं विधत्ते—

य एवं विद्वानिति । अथाऽऽरोहस्वरूपं प्रथमं त्रहं विधत्ते—

ऋषोतिर्गौरायुरिति । ऋषोतिष्टोमगोष्टोमायुष्टोमरूपा अहर्विशेषा मिलित्वा
ऋहः । तेन च त्रिवसाम्प्यालोकत्रयप्राप्तिर्भवति ।

अथ वहहगतान्यहानि विधत्ते—

यद्भ्यतः पृष्ठानीति । विधत्तेऽन्वेनोभयतः शिष्योपेतः क्षीराज्वाद्वाही
काष्ठविशेष उच्यते । तस्य शोभन्ते गत एतानः । एवं सत्यज्ञायं पृष्ठयः
वहह आदावन्ते वा यद्येकस्मिन्पार्श्वे । ततः चरद्भ्यसाम्प्याभावाद्द्विविधलक्षण-
मिदं कर्तव्यं स्यात् । अतो विधत्तेऽहस्तवायुष्टरूपाण्यहानि मध्ये कर्तव्यानि ।
किंचैतानि पृष्ठानि शरीरबलस्योन्द्रियसामर्थ्ये च हेतुत्वात्तद्रूपाणि । तस्मात्तेषां
मध्यतोऽनुष्ठाने सप्तोऽत्रो वीर्यं च मध्ये धृतं भवति ।

अथ तेऽवहस्तु चोदकप्रदानानि वैष्णवैराजः दिसामान्यपनादितुं विधत्ते—

बृहद्भ्यंतराभ्यामिति । मध्यमवृत्तीयपञ्चमेऽवहस्तु रथंतराभ्यां पृष्ठस्तोत्रं

(पञ्चदशरात्रकथनम्)

निष्पादनीयम् । द्वितीयचतुर्थैरष्टेऽहःसु बृहत्साम्नेति विवेकः । अवशिष्टं
वाक्यम् ' साध्या वै देवाः सुवर्गकायः ' इत्यस्मिन्ननुवाके व्याख्येयम् ।

अथ परमवरोहरूपं ग्रहं विधत्ते--

पराञ्चो वा इति । ये यजमाना अनुक्रमगतानि पृष्ठाढ्यान्वहान्पनुवि-
ष्टस्येते यजमानाः प्रत्यावृत्तिरहितः स्वर्गमारोहन्ति । अतः स्वर्गात्परमवरोहाय
प्रत्यावृत्त आशुर्गोत्रोतिरित्येवंविधरूपहः कर्मणः । अपि चामं ज्यहोऽस्मिँल्लोके
प्रतिष्ठायै संपद्यते । तस्मादुभयोरपि लोकयोः समं च पाप्योत्कर्षेण तिष्ठन्ति ।

अहर्गता संख्या प्रशंसति--

चतुर्विंशतीत्यानामिति । चतुर्दशरात्रकतुगता या रात्रय एवाभ्यनुर्वच-
संख्याकास्तासां नध्यं या रात्रयो दशसंख्याकास्ताभिः संख्यासाम्पादिराह्वा-
राऽन्यथाभिः । यास्तूयारेडाच्चतस्रो रात्रयस्ताभिः संख्यासाम्पाच्चतुर्विंशु प्रति-
तिष्ठन्ति ।

अथ मायणीषोदयनीयो विधत्ते--

अतिरात्राविति ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके

पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमाहके तृतीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ।)

इन्द्रो वै सप्तहृद्देवताभिरासस्मि न इन्द्रो वासि-
च्छत्स प्रजापतिमुपाधावनस्मा एः पञ्चदशरात्रं
प्रार्थच्छत्सपःऽदरत्तेनायजन तत्रो व सोऽन्वार्थि-
देवतामेव्याऽर्चयगच्छथ एव विद्वांसः पञ्च-
दशरात्रमासंत व्यावृत्तमेव पाप्मना धातृव्येण
गच्छन्ति ज्योतिर्गौराशुरिति ज्यहो भवतीयं वाव
ज्योतिरन्तरिक्षम् (१) गौरसावाशुरिवेष लो-
केषु प्रतितिष्ठन्त्यर्चं वा एतद्यदंलन्दांमं यच्छ-

(पञ्चदशारात्रकथनम्)

न्दोमा भवन्ति तेन सत्रं देवता एव पृष्ठैरव रुन्धते
 पञ्चदशारात्रो वै वीर्यं पृष्ठानि पञ्चदशरात्रोमा
 ओजस्येव वीर्यं पञ्चु प्रति तिष्ठन्ति पञ्चदशारात्रो
 भवति पञ्चदशो वज्रो वज्रमेव आर्तुष्येभ्यः प्र
 हरत्यतिरात्रावभितो भवत इन्द्रियस्य परिगृही-
 त्यै (२) ॥

(अन्तरिक्षामिन्द्रियस्यैकं च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
 तृतीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

पञ्चमे दिगीयश्चतुर्दशारात्रोऽभिहितः । अथ षष्ठे पञ्चदशारात्रोऽभिधीयते ।
 तमेतं विधत्ते-

इन्द्रो वै ऋहृण्यति । देवस्वामिन्व षोऽग्निः स्वामिस्वमलममानोऽन्या-
 भिवेदताभिः सभान एवाऽऽसीच्च तु व्यावृत्तिं पञ्चरात्रम् । ततः प्रजावर्तिं गत्वा
 प्रजावत्सुपदेशात्पञ्चरात्रं तत्र मनुष्याय व्यावृत्तिं प्रमात् । तद्वन्द्येऽपि तन्नुवाच
 वाचमना आर्तुष्येण च व्यावृत्ता भवन्ति ।

तत्रैकं चतुर्दश विधत्ते-

चतुर्दशारात्र इति । अथ चतुर्दशरात्रोऽभिधीयते चतुर्दश विधत्ते-

असत्रं वा इति । न च चन्द्रोपरहितस्य सत्रत्वनिषेधे तात्पर्यं, किंतु
 चन्द्रोभवतः पञ्चसारायां तात्पर्यम् । अत एतस्य चन्द्रोभवत्त्वे सति पञ्चसं
 सत्रं भवति । किंच पृष्ठसंज्ञकैरहोभिर्वेदताः प्राप्नुवन्ति । चन्द्रो वैश्चतुर्भिः पञ्च-
 व्याप्नुवन्ति । किंच पृष्ठानां पञ्चमहनामोजोवीर्यरूपत्वाच्चन्द्रोवानां चतुर्णां-
 महनां पञ्चरूपत्वाच्च तदनुष्ठानेनोमे (मय)ओजआदिषु पविषिष्ठम् । तस्मात्पु-
 ष्यः षडहृत्त्वात्पञ्चदशोमा इत्येतानि दशाह्वान्यनुष्ठेयानीत्यर्थः ।

अथ ऋगुवाचामहःसंख्यां पञ्चसति-

पञ्चदशारात्र इति । पञ्चदशस्त्वोमस्य हिंसाहेतुत्वाद्वाच्यम् । तच्चेतुष्वं च
 हेतुवाच्ये सप्तमनात्तु ६ तं पञ्चदशः स्तोमो पञ्चदश-उदतृणत् इति । एत-

(द्वितीयपञ्चदशरात्रकथनम्)

त्संख्यासाम्पेन पञ्चदशरात्रस्थाधि वज्ररूपात्वात्तदनुष्ठानात् आतृण्येभ्यो वसं
प्रहरन्त्येव ।

अथ माषणीयोदयनीयो विधये-

अतिरात्राविति । अस्म कतोरिन्द्रेणानुष्ठानमद्वेषेणपरिमहः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माषणीये ऋष्यश्रुते छण्यजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकण्डे तृतीयपाठके

षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमाष्टकं तृतीयपाठके सप्तमोऽनुवाकः ।

इन्द्रो वै शिथिल इवाप्रतिष्ठित आतिरोऽसु-
रेभ्योऽबिभेत्स जगत्सु पाधावचस्मा एव पञ्चदश-
रात्रं वज्रं प्रदत्त इति संसाराभ्यामाव्यं विजित्य
श्रियं गच्छदात्त इति पाप्मानं निरदहन पञ्चदश-
रात्रेणोजो बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मर्द्धत य एवं
विद्वान्सः पञ्चदशरात्रमासते आतृण्येभ्यो वसं
भाष्यं विजित्य श्रियं गच्छन्त्यग्निधृता पाप्मानं निः
(१) दहन्ते पञ्चदशरात्रेणोजो बलमिन्द्रियं
वीर्यमात्मर्द्धत एता एव पञ्चदश्याः पञ्चदश वा
अर्धमासस्य रात्रयोऽर्धमासशः संवत्सर आप्यते
संवत्सरं पञ्चदशोऽनुप्र जायन्ते तस्मात्पञ्चदश्या एता
एव सुवर्ग्याः पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयोऽर्ध-
मासशः संवत्सर आप्यते संवत्सरः सुवर्गो
लोकस्त-वात्सुवर्ग्या ज्योतिर्गौरायुरिति इयहो भव-
तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षम् (२ गौरसावायुरिमा-
नेव लोकानभ्यारोहन्ति यदन्त्यतः पृष्ठानि स्युर्धिति-
वधश्च स्यान्त्यतः पृष्ठानि भवन्ति सविषवत्पायौजो

वै वीर्यं पृष्ठान्योजं एव वीर्यं मध्यतो दधते बृह-
 द्रथंतराभ्यां यन्तीयं वाव रथं न रमसां बृहदाभ्या-
 मेव यन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञ-
 स्याज्जनायनी स्त्री ताभ्यामेव सुवर्गं लोकम् (३)
 यन्ति पराञ्चां वा पूते सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति ये
 पराञ्चीनानि पृष्ठान्युपयन्ति प्रत्यङ्महो भवति
 प्रत्यङ्महो अथो प्रतिष्ठित्या उभयोर्लोकयोर्ज्ञ-
 द्ध्वोत्तिष्ठन्ति पञ्चदशोतास्तासां या दश दशाक्षरा
 विराड्भीं विराड्विराजैवात्तायमव रुन्धते याः पञ्च
 पञ्च दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठन्त्यातिराजावभितो
 मयत इन्द्रियस्य वीर्यस्य प्रजायै पशूनां परि-
 गृहीत्यै (४) ॥

(गच्छन्त्यभिष्टुता पद्मानं निरन्तरिक्षं लोकं

प्रजायै द्वे वं

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

षष्ठेऽनुवाके प्रथमः पञ्चदशरात्रोऽभिहितः । अथ सप्तमे द्वितीयः पञ्चदश-
 रात्रोऽभिधीयते ।

समेतं विभक्ते—

इन्द्रो वै अिथिल इति । इन्द्रः कदाचिच्छिन्नप्रियो योद्धुमस्यर्ष्यः सेना-
 रहित एकाकी दरिद्र इवैकभावस्थ्यात्सुरोपव्रवरहितं स्थानमलभमान आसीत् ।
 सोऽसुरेभ्यो भीतः सप्तजावस्युपदेशाद्ब्रह्मणः । इत्यमार्गं पञ्चदशरात्रकतुप-
 नुष्ठाप्य तेन वातसुरान्पराभूताच्छ्रुत्वा स्वयं विजि । धियमाप्नोत् । तस्मिन्कृतौ
 पदिदमभिष्टुतारुषं द्वितीयमहस्तेन स्वर्गोऽल्लोके । पद्मानं निर्दग्धवान् । अशिशेन

(द्वितीयपञ्चदशरात्रकथनम्)

पञ्चदशरात्रकतुभागेन बलहेतुमो जोरूपं सप्तमशतं चारिरं बलभिन्द्रियपाठवं
बुद्धे विजयोत्साहं च स्वस्मिन्संवादितावान् ।

वेदनं प्रशंसति—

य एवं विद्वांस इति । इन्द्रवदन्येषु यजमानाः फलं प्राप्नुवन्ति ।

एतस्मिन्कृतौ विद्यमानाः पञ्चदशसंख्याका रात्रीः प्रशंसति—

एता एव पञ्चाश्या इति । अस्मिन्कृतौ वा रात्रय एताः पशुभ्यो हिता-
स्थाप्राप्तिहेतुस्तान् । कथमिति तदुच्यते—एकस्वार्धमासस्य पञ्चदश रात्रयः
सन्ति । स चार्धमासः क्रमेण वर्तमानः संवत्सरत्वमापद्यते । पशवश्च संवत्सर-
मार्धं गर्भे स्थित्वा प्रजायन्ते । तस्मात्ता रात्रयः संख्याद्वारा पशुहेतुभूताः ।

पुनरपि प्रकारान्तरेण प्रशंसति—

एता एव सुवर्षा इति । पूर्वोक्तरीत्या संख्याद्वारा संवत्सरसंपत्तौ सत्यां
स संवत्सरो वसन्तकालीनज्योतिष्टोमानुष्ठानद्वारा स्वर्गमाप्तिहेतुः । तस्मादेवा
रात्रयः स्वर्गाय हिताः ।

अथाहर्दिशेषा विधातव्याः । तत्राभिष्टुदारूपमेकमहः स्तुत्यैवोत्तीतविधिरु-
मिति द्रष्टव्यम् । अग्निष्टुता प्राप्पानं निर्दहनेति स्तुतिः पूर्वमुदाहृता । अथ ऊर्ध्वं
व्यहं विधत्ते—

ज्योतिर्गौरायुरिति । पूर्ववद्व्यारूपेणम् ।

अथ पृष्ठथषडहगतान्यहानि विधत्ते—

यदुन्यतः पुष्टानीति । एतदपि पूर्ववद्व्यारूपेणम् ।

आरोहरूपस्यहः पूर्वं विहितः । इदानीमवरोहरूपं व्यहं विधत्ते—

पराश्रो वा इति । एतदपि पूर्ववद्व्यारूपेणम् ।

अथ कतुगतां रात्रिसंख्यां प्रशंसति—

पञ्चदशैतास्तासामिति । ऊर्ध्वं वा सह दिशा पञ्चत्वम् । अन्यत्पूर्व-
द्व्यारूपेणम् । प्रायणीयोदयनीयो विधत्ते—

अतिरात्राचिति । इन्द्रेणानुष्ठितत्वादिन्द्रियहेतुत्वं, वजरूपत्वाच्च वीर्यहे-
तुत्वं, पशव्यत्वस्य च पूर्वमुक्तत्वाच्च चोपलक्षणत्वात्पञ्चाशुहेतुत्वम् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णपञ्चुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके

सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

१ ख. निर्दहन्त इति । २ ख. घ. छ. च. तत ।

(सप्तदशरात्रकथनम्)

(अथ सप्तमाहके तृतीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिरकामयताज्ञादः स्वामिति च एतश्च
 सप्तदशरात्रमपश्यत्तमाऽहरत्तेनायजत इतो वै सौऽ-
 ज्ञादोऽभवद्य एवं विद्वांसः सप्तदशरात्रमासतेऽ-
 ज्ञादा एव भवन्ति पश्चाद्भो भवति पश्च वा इतवः
 संवत्सर प्रतुष्वेव संवत्सरे प्रति सिद्धन्त्यथा पश्चा-
 क्षरा पृच्छतिः पाहृक्तो यज्ञो यज्ञमेवाहं रुन्धतेऽसंज्ञं
 वा एतत् (१) यदृच्छन्दोमं यच्छन्दोमा भवन्ति
 तेन सप्तं देवता एव पृथैरव रुन्धते पृच्छच्छन्दोमै-
 रोजो वै वीर्यं पृष्ठानि पशवश्छन्दोमा ओजस्येष
 वीर्यं पृष्ठेषु प्रति सिद्धन्ति सप्तदशरात्रो भवति
 सप्तदशः । प्रजापतिः प्रजापतेराप्या अतिरात्रा-
 धितो भवतोऽज्ञाद्यस्य परिगृहीरथै (२) ॥

(एतत्सप्तमिच्छाश्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
 तृतीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ सप्तमहाहणे तृतीयप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

सप्तमे द्वितीयः पञ्चदशरात्रोऽभिहितः । अथाहणे सप्तदशरात्रोऽभिधीयते ।
 तमेव विधत्ते—

प्रजापतिरिति । अथैतवीपेन्द्रहःसु ज्योतिर्गौरादुरित्प्रेवंविधमहनां पञ्चकं
 विधत्ते—

पञ्चकहो भवतीति । द्विरावृत्ते ऋधे द्वितीयज्योतिर्वाजितोऽवाऽसिधः
 पश्चाहः । हेमन्तागिशिरयोरेकाभावाद्गहनां पञ्चस्वम् ।

अथ पृष्ठयं पृष्ठं चतुरस्रच्छन्दोमांश्च विधत्ते—

अस्रं वा हानि । पूर्वमद्व्यासं विधत्ते ।

(विष्णुतिशान्नकथनम्)

कतुगर्वा राधिसंरुषा प्रशंसति—

सप्तद्वारात्र इति । आभाजपेर्यादिसप्तदशाक्षरात्पकराभ्यजापवेः सप्त-
दशत्वम् ।

पायणीयोक्पनीयी विधत्ते—

अनिराधाविति । अनाद्यस्य कलत्वं विधिवाक्ये स्पष्टम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-

र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तपकाण्डे तृतीयपपाठके-

दशमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(जय सप्तमाहके तृतीयपपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

सा विराहविक्रम्यातिष्ठद्ब्रह्मण्ड देवेष्वजेनासुरेषु
ते देवा अकामयन्तोभयम् स वृज्जीमहि ब्रुह्म
चार्जं चेति त एता विश्वानि राक्षीरपश्यन्ततो
वै त उभयम् समहजत ब्रह्म चार्जं च ब्रह्मवर्च-
सिनोऽजादा अभवन्त्य एवं विद्वांस एता आसंत
उभयमेव सं वृजते ब्रह्म चार्जं च (१) ब्रह्मव-
र्चसिनोऽजादा भवन्ति द्वे वा एते विराजो तयो-
रेव माना प्रति तिष्ठन्ति विश्वो वै पुरुषो दश
हस्यो अह्मल्यो दश पद्या थावनिव पुरुषस्त-
नाप्स्वोश्चिन्तन्ति ज्योतिर्गौरायुरिति इयहा भवन्तीश्च
थाव ज्योतिरन्तरिक्षे गौरसावायुरिमानेव लोकान्-
भ्यारोहन्त्यभिपूर्वं इयहा भवन्त्यभिपूर्वमेव सुवर्गं
(२) लोकमभ्यारोहन्ति यदन्यतः पृष्ठानि स्युर्वि-
विन्धश्च स्यान्मध्यं पृष्ठानि भवन्ति सविधत्वा-
सौम्यो वै वीर्यं पृष्ठान्योजं एव वीर्यं मध्यतो दधते

(विंशतिरात्रकथनम्)

बृहद्रथंतराभ्यां यन्तीयं वाच रथंतरमसौ बृहदा-
भ्यामेव यन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठ-
स्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनी क्षुती ताभ्यामेव सुवर्गं
लोकं यस्ति पराञ्चो वा एते सुवर्गं लोकमभ्यारो-
हन्ति ये पराचीनानि पृष्ठान्युपयन्ति प्रत्यङ्महो
भवति प्रत्यर्षरूढ्या अथो प्रतिष्ठित्या उभयोर्लो-
कयोर्भ्रद्वधोत्तिष्ठन्त्यतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मव-
र्षसस्याञ्जायस्य परिगृहीत्यै (३) ॥

(बृज्जते ब्रह्म चानं च सुवर्गभेदे सुवर्गं

वयोविश्रुतिश्च)

इति कृष्णयजुर्वेदीतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
तृतीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

अष्टमे सप्तदशरात्रोऽभिहितः । अथ नवमे विंशतिरात्रोऽभिधीयते ।

तमेतं विधत्ते—

सा विराडिति । दशरात्रभिमानिनी काचिद्दिराह्वयेयता रूपद्वयेन विभ-
व्यातिष्ठत्—देवेषु ब्रह्मवर्चसरूपेणासुरेषु चान्तरूपेण । तदानीं देवा असुरेभ्योऽ-
न्वमपनीय तदेतदुभयं वयमेव लभेमहीरपक्रामयन्त । ततस्तत्साधनत्वेन वक्ष्यमाणा
विंशतिसंख्यका रात्रीर्निश्चित्य तदनुष्ठानेनासुरेभ्यस्तदपनीय स्वयमेवाधिकेन
ब्रह्मवर्चसाग्नेन च संपन्ना आमवन् । एवमन्येऽपि तदनुष्ठानेन तत्फलं प्राप्नु-
वन्ति । पूर्वगाहःसंघपाधान्येन सप्तदशरात्रःपञ्चदशरात्रादीनामेकवचनेन नि-
र्देशः । अत्र तु कथयववभूताग्निप्राधान्येन बहुवचननिर्देशः ।

कतुगतां विंशतिरात्रिसंख्यां प्रशंसति—

हे वा एते इति । दशसंख्यया विभक्त्याने द्वे एवे विराजौ संपद्येते ।
तयोश्च ब्रह्मवर्चसाञ्जसाधनभूतयोः पृथगेव पतितिष्ठन्ति, एकैकं फलभितरनिर-
पेक्षत्वेनैव संपूर्णं लभत इत्यर्थः । अथ वा विद्वत्सायणासुप्रमुक्तं ब्रह्मवर्चसम् ।

(विंशतिरात्रकथनम्)

धनिकसभायामुपमुक्ताऽनसमुक्तिः । एवं नानाविधा मतिष्ठा । किं पुरुषस्य
हस्तपादगताङ्गुलिसंख्यासाध्याद्यावान्गुणसंघः पुरुषे संभावितत्वं सर्वं प्राप्नोति ।

अथात्र नवाहानि विधत्ते—

ज्योतिर्गौरायुरिति । यथा पथमरूपहो ज्योतिरादिक एव द्वितीयतृतीया-
वपि ज्योतिरादिकौ न त्वत्र कश्चिदध्यायुरादिकोऽस्ति । एवं सत्यनुक्रमेणैवं
स्वर्गसंभारोऽहन्ति ।

एतेषां नवाहानां वक्ष्यमाणस्यहस्य च मध्ये पृष्ठं विधत्ते

यद्व्यतः पृष्ठानि स्युरिति । पूर्वोक्तेषु न्यसेषु पौऽयमभ्यरूपहो यथ
भावी स्यहस्तयोरुभयोर्मध्यवर्तित्वेन विधत्ताम्यम् । अन्यपूर्ववद्व्याख्ययम् ।

अथ प्रत्यक्षरोहृत्स्यं स्यहं विधत्ते -

पराञ्चो वा इति । पूर्ववद्व्याख्ययम् ।

प्रावणीयोऽथनीयौ विधत्ते—

अतिरात्राविति । कलवृथं विधिवाक्य एव विस्पष्टम् ।

अत्र मीमांसा ।

चतुर्थाध्यायस्य तृतीयपादेऽष्टमाधिकरणे चिन्तितम्—

स्वर्गाय वा मतिष्ठायै रात्रिसत्रमिहामिषः ।

पूर्ववेत्स्वपारमतिष्ठाऽथ श्रुतां तेनाश्रुताद्वरम् ॥

सत्रकाण्डे श्रूयते— ' मतिष्ठति ह वा एता रात्रीरुपयन्ति ' इति, ' मत्स-
वर्चसिनोऽन्नादा भवन्ति ' इति, ' य एता उपयन्ति ' इति च । द्वादशाहा-
बूर्ध्वमादिनस्त्रयोदशचतुर्दशरात्रादयः सर्वे सत्रविशेषाः । त्रयोदशसंख्याका
रात्रयो यास्मिन्सत्रविशेषे सोऽयं त्रयोदशरात्र इति समुदायपादान्नेकवचनान्त-
तया प्रायेण निर्देशो भवति । क्वचित्तु समुदायेनां रात्रिविशेषाणां पादान्य-
मभ्युपेत्यैक एव सत्रविशेषो बहुवचनान्नेन रात्रिशब्देनऽऽज्ञायते । तद्यथा—
' त एता विश्वशिविश् रात्रीरपश्यन् ' इति । तादृशे रात्रिसत्रे विश्वजिन्त्यायेन
स्वर्गः फलत्वेन कल्पनीय इति प्राप्ते ब्रूः—अस्य रात्रिसत्रविशेषावदर्थवदे
मतिष्ठा श्रुता । सा चास्मिन्नाक्येऽत्यन्ताश्रुतास्वर्गात्स्वपारमतिष्ठासत्त्वात् । एत्स्वपारमतिष्ठा-
कामो रात्रिसत्रं कर्षभेऽत्येवं मतिष्ठेव फलत्वेन कल्पनीया ॥

१ क. 'वत्सा प्रति' । २ क. घ ङ. 'ता मेहाश्रनात्पर' । ३ स. 'जां प्रत्येकं
मा' । ४ स. 'विषेः स्तावकेऽर्थ' ।

(एकविंशतिरात्रकयमप)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णायजुर्वे-
दीमद्वैचिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ सप्तमः षट्के तृतीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

असावादित्योऽस्मिँल्लोक आसीत्तं देवाः पृष्ठैः
परिगृह्य सुवर्गं लोकमंगमयन्परैरवस्तात्पर्यगृह्ण-
न्दिवाकीर्त्येन सुवर्गे लोके प्रत्यस्थापयन्परैः पर-
स्तात्पर्यगृह्णन्पृष्ठैरुपावरोहन्त वा असावादित्यो-
ऽमुष्मिँल्लोके परैरुभयतः परिगृहीतो यत्पृष्ठानि
भवन्ति सुवर्गमेव तैल्लोकं यजमाना यन्ति परैर-
वस्तात्पर्यगृह्णन्ति दिवाकीर्त्येन (१) सुवर्गे
लोके प्रति तिष्ठन्ति परैः परस्तात्परि गृह्णन्ति पृष्ठै-
रुपावरोहन्ति यत्परै परस्तात् स्युः पराञ्चः सुव-
र्गाँल्लोकाजिष्पथेरन्वद्वस्तात् स्युः प्रजा निर्दहे-
शुभितो दिवाकीर्त्यं परःसामानो भवन्ति सुवर्गं
एवैनाँल्लोक उभयतः परि गृह्णन्ति यजमाना वै
दिवाकीर्त्यं संवत्सरः परःसामानोऽभितो दिवा-
कीर्त्यं परःसामानो भवन्ति संवत्सर एवोभयतः
(२) प्रति तिष्ठन्ति पृष्ठं वै दिवाकीर्त्यं पार्श्वे पर-
सामानोऽभितो दिवाकीर्त्यं परःसामानो भवन्ति
तस्माद्भितः पृष्ठं पार्श्वे भूयिष्ठा ग्रहा गृह्यन्ते भूयि-
ष्ठं शस्यते यज्ञस्येव तन्मध्यतो अग्निं अंश्नस्य-
विष्णुं साय सत गृह्यन्ते सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः
प्राणानेव यजमानेषु दधति यत्पराचीनानि पृष्ठानि

(एकविंशतिरात्रकथनम्)

भवन्त्यमुमेव तैर्लोकमभ्यारोहन्ति यद्विमं लोकं
न (३) प्रत्यवरोहैयुरुद्धा माद्यैयर्थजमाना. प्र वा
भीयेरयत्प्रतीचीनानि पृष्ठानि भवन्नीममेव तैर्लोकं
प्रत्यवरोहन्त्यथो अस्मिञ्चैव लोके प्रति तिष्ठन्त्यनु-
न्मादायेन्द्रो वा अप्रतिष्ठित आसीत्स प्रजापति-
मुपाधावत्तस्मा एतमेकविंशतिरात्रं प्रायच्छत्त-
माऽहंरत्तेनायजत ततो च न प्रत्यतिष्ठद्ये बहुयाजि-
नोऽप्रतिष्ठिताः (४) स्थस्त एकविंशतिरात्रमा-
सिरिन्द्रादश मासाः पञ्चतवस्त्रय इमे लोका असा-
वादित्य एकविंश एतावन्तो वै देवल्लोकास्तेष्वेव
यथापूर्वं प्रति तिष्ठन्त्यसावादित्यो न व्यरोचत स
प्रजापतिमुपाधावत्तस्मा एतमेकविंशतिरात्रं प्राय-
च्छत्तमाऽहंरत्तेनायजत ततो वै सोऽरोचत य एवं
विद्वांसं एकविंशतिरात्रमासते रोचन्त एवैक-
विंशतिरात्रो भवति रुग्वा एकविंशो रुचमेव
गच्छन्त्यथो प्रतिष्ठामेव प्रतिष्ठा ह्येकविंशोऽति-
रात्रावभितो भवतो ब्रह्मवचंसस्य परिगु-
हित्यै (५) ।

[गृह्णन्ति दिवाकीर्येनेवोभयत्रो नार्पतिष्ठिता आसत् एकविंशतिश्च]

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताया सप्तमाष्टके

तृतीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

भवमेऽनुवाके विंशतिरात्रोऽभिहितः । अथ दशम एकविंशतिरात्रोऽभिधी-
यते । तत्र तावदिषमहःकल्पितः—आदावतिरात्रः । ततः पृष्ठथः षडहः । एतद्वि-

स्वरसामान्योऽहर्षिशेषाः । ततो दिवाकीर्त्यमेकमहः । पुनरपि त्रयः स्वरसामानः ।
पुनरपि पृष्ठयः षडहः । ततोऽतिरात्रः, इति ।

तमिर्धं विधातुं प्रस्तौषि-

असावादिरथ इति । अतो स्वर्गे दृश्यमान आदित्यः पुरा भूलोक एव
तिष्ठति स्म । तमादित्यं देवः परिगृह्य पृष्ठाख्यैः षड्भिरहोभिः स्वर्गे प्रापित-
वन्तः । तत्र च परशब्देन स्वरसामान्येन च तत्र तत्र व्यवहियमाणैस्त्रिभिरहो-
भिरवस्तापर्यगृह्णन्, आदित्यो यथाऽवस्ताभ्याऽगच्छति तथा व्यवधानं कृत-
वन्तः । परशब्दाभिधेयं किञ्चित्ताम, तेन साम्ना निष्पाद्यमाना अहर्षिशेषाः
परा इत्युच्यन्ते । तथा दिवैव कीर्तनीये किञ्चित्ताम, तेन च निष्पाद्यमहरपि
दिवाकीर्त्यमित्युच्यते । तेन चाहूना तमादित्यं स्वर्गे प्रतिष्ठापितवन्तः । पुनर-
प्यनुष्ठीयमानैः परशब्दाभिधेयैरहोभिः परस्तादादित्यं पर्यगृह्णन्, यथा तत्र
ऊर्ध्वमादित्यो न गच्छति तथा प्रतिवन्धं कृतवन्तः । एवं कृत्वा पुनरनुष्ठी-
यमानैः पृष्ठाख्यैः षड्भिरहोभिः स्वर्गादुपावारोहन् । सोऽतो दिवि दृश्यमान
आदित्यः स्वर्गे लोके पराख्यैरहोभिरुभयतो नियमित्वाचोर्ध्वं गच्छति नाप्य-
धस्तदागच्छति ।

तान्पेदान्पहानि विधत्ते-

यत्पृष्ठानीति । आदित्यवाक्यवद्यजमानाक्यं व्याख्येयम् ।

दिवाकीर्त्यंस्वोभयतोऽनुष्ठेयान्पारूपानहर्षिशेषान्वातिरेकमुखेन(ण) पशं-
सति-

यत्परे परस्तादिति । यद्यपरिवनाः पराख्या अहर्षिशेषा न स्थस्तदानीं
स्वर्गे गत्वा यजमानास्ततोऽप्यूर्ध्वं गपनस्य निवारकाभावात्स्वर्गादूर्ध्वं निर्गच्छेयुः ।
यदि चाधस्तनाः पराख्या मानुष्ठीयेरस्तदानीं व्यवधायकाभावादादित्यात्मकाः
सर्वे यजमाना भूमिवर्तिनः मजाः सर्वा निभिवेण दहेयुः । तस्माद्दिवाकीर्त्यंस्व
पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च परःसामानोऽनुष्ठेयाः । ते चैनाप्यजमानान्स्वर्गनिवाधस्त्वा-
दुपरिष्ठाच्च निरुध्य रथापयन्ति ।

प्रकारान्तरेण दिवाकीर्त्यं परःसामान्यान्पहानि पशंसति-

यजमाना व्रति । दिवाकीर्त्यंस्व यजमानस्थानीपरस्तात्परःसाम्ना च
संवरत्तरस्थानीपत्वाद्युभयतस्तदनुष्ठाने यजमाना अवस्ताच्चोपरिष्ठाच्च संवरत्तरदेवता-
यामेव परितेतिष्ठन्ति ।

(एकविंशतिरात्रकयनम्)

पुनरपि प्रकारान्तरेण दर्शयति—

पृष्ठं वै दिवाकीर्त्यामिति । यथा लोकेषु पुरुषस्य पृष्ठभागो मध्यवर्ती पार्श्वभागावभयतो वर्तिनावेषमवापि दिवाकीर्त्यं पृष्ठस्थानधिं परःसामानस्तुभय-
पार्श्वस्थानीयाः । किं चैतस्मिन्दिवाकीर्त्यं परःसामाननु चादिग्राह्या ग्राहा अपि
भूयिष्ठा गृह्यन्ते । तथा हि दिवाकीर्त्यं परःसामानश्च गवामयन उत्पन्नाः । तथा
हि बोदकपोमेभ्योऽतिग्राह्येभ्योऽधिकाराम्योऽतिग्राह्यास्तृतीयकाण्डोक्तः अज्ज-
स्त्वौषधीम्भ इत्यादिमन्त्रसाध्या विहिताः सन्ति । तद्विकृतिस्वाद्वापि तेऽधिका
ग्राहा गृह्यन्ते । अत एव शस्त्रमध्यायेकं शस्यते । तत्तेनाधिकानुष्ठानेन यज्ञस्यै-
कविंशतिसंख्यरूपस्य आर्धं यथनानि दृढबन्धनं कुर्वन्ति । तच्च यज्ञस्य विसं-
सन्परिहाराय भवति ।

पुनरपि दिवाकीर्त्यं विशेषं दर्शयति—

सप्त गृह्यन्त इति । दिवाकीर्त्यात्पतीचीनेषु दिनेष्वेकैकस्मिन्नेकैकोऽति-
ग्राह्य इत्यनुक्रमेण त्रयो गृह्यन्ते । उत्तरेषु दिनेषु च एकावरोऽक्रमेण गृह्यन्ते ।
त एते षडपि दिवाकीर्त्यादिने तथैव गृह्यन्ते । तेषां मध्ये सौम्यं उदुत्तं जातवेद-
समिति मन्त्रसाध्यः सप्तमो गृह्यते । तदेवं तस्मिन्दिने सप्तविका ग्राहाः । ते
च संख्यायामूर्ध्वगतसप्तच्छिद्रवर्तीमाजसपाः । अतस्तदनुष्ठानेन यजमानेषु प्रा-
णास्थीपयन्ति । तदेवं दिवाकीर्त्यमहः पशस्तम् । यदा भूयिष्ठा ग्राहा इत्यादि
गवामयनगतानामथत्यानां चाह्नां षड्विंशतिविधेमावद्योतनाय तद्विद्वं दर्शयितुं
विभिरेवास्तु ।

अथावरोहत्वं पृष्ठयवडहं विधत्ते—

यत्पराचीनानीति । दिवाकीर्त्यसदृशेभ्यः परःनामभ्यः पूर्वमनुष्ठितानि
पराचीनान्यारोहत्वाणि यानि पृष्ठसामान्यहानि सन्ति तैर्यजमानाः स्वर्गं लोक-
मारोहन्त्येव । अत ऊर्ध्वमिभं लोकं प्रति यद्यवरोहसाधनानि कथनिविद्वहानि
नानुविष्टेषुस्वदाने ते यजमाना एतं लोकव्याहारकर्म निरूप्येन्पत्ता मृदा वा
मवेयुः । तस्मात्पतीचीनान्यवरोहत्वाणि पृष्ठस्थान्यहान्यनुष्ठेयानि । तैरहोभि-
रिभं लोकं पश्यवरोहन्ति । अपि चास्मिन्लोके यजमानो अन्वयाय भवन्ति ।

पूर्वं सर्वमेष तैर्लोकं यजमानः यन्ति यानिः कर्तव्यं । यजमानहविर्गोषाणां
कलोपनासमुखेन सर्वमेषं कर्तव्यं । अतः पितृभ्यो रं कं विधत्ते—

१. य. उ. य. न. य. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

इन्द्रो वा इति । पुरा यथेन्द्रः यजापत्युपदेशादिर्न क्रतुमनुष्ठाप्य प्रत्यति-
ष्ठत्, एवं बहुयागा-कृत्वाऽप्यप्रतिष्ठिता यजमाना एवं क्रतुमनुष्ठायाद्गर्भैकविंश-
विसंख्यासाध्याद्द्वादशमासाभिमानीदेवस्थानेषु पञ्चस्वृत्त्वभिमानीदेवस्थानेषु विषु-
पृथिव्यादिलोकैष्वेकस्मिन् इत्यल्लोके च तेष्वेकविंशतिस्थानेषु यथापूर्वं प्रति-
तिष्ठन्ति तल्लोकवासिनः सुर्वे प्राणिनो यथाप्रतिष्ठितास्तद्गतप्रतिष्ठन्त्यर्थः ।

एवं प्रतिष्ठार्थं क्रतुं विधाय फलान्तरार्थं पुनर्विधत्ते-

असावादित्यो वेति । पुरा कदाचिदादित्यः स्वर्मान्वाक्येनासुरेण दमसा
विद्योऽम्बेन वा मेघहिमादिना निरन्तरमावृतः सन्विशेषेण नादीप्यत । ततः
यजापत्युपदेशादेवं क्रतुमनुष्ठायादीप्यत । तद्दन्त्येऽपि यजमानाः पूर्वं विद्याच-
नाविभिर्भेनुष्वेवमकाशमाना एवं क्रतुमनुष्ठाप्य पश्चात्प्रकाशन्ते । किंचावाहना-
नेकविंशतिसंख्यासद्भावात्तेनैकविंशतिस्तोत्रेण कश्चिप्रकाशहेतुत्वाद्ब्रह्मवचंसं परि-
गृहीतम् । स च चिबुदाद्यनेक्षया प्रीतस्वाद्दीप्यमान इव । अतस्तत्सम्पादेतदनु-
ष्ठापिनोऽपि प्रकाशं प्राप्नुवन्ति, एकविंशतिस्तोत्रस्येतरप्रतिष्ठाधारत्वात् ।

अथ प्रायणीषोऽपनीषी विधत्ते-

अतिरात्राविति । अस्य विद्यादिप्रकाशहेतुत्वाद्ब्रह्मवचंसं सप्त परिगृहीर्ष
भवति ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णमजुर्वेदीय-

वैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयपपाठके

दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ सप्तमाष्टके तृतीयपपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

अर्वाङ्ग्यज्ञः सं क्रामत्वमुष्मादधि मामामि ।

अर्वाङ्ग्या यः पुरोहितः । निर्देवं निर्वीरं कृत्वा

विष्कन्धं तस्मिन्हीयतां योऽस्मान्द्वेष्टि । शरीरे

यज्ञशमलं कुसीदं तस्मिन्त्सीदतु योऽस्मान्द्वेष्टि ।

यज्ञं यज्ञस्य यत्तेजस्तेन सं क्राममामामि । ब्राह्म-

णानुत्वजं देवाभ्यज्ञस्य तपसा ते सवाहमा हुवे ।

इष्टेर्न पक्व प (१) ते हुवे सवाहम् । सं ते वृक्षे

(अश्वमेधगतमन्त्रकथनम्)

सुकृतं सै प्रजां पशून् । प्रैषान्स्वामिधेनीराधार-
 षाज्यभागावाधृतं प्रथाधृतमा शृणामि ते । प्रया-
 जानुयाजान्स्वैष्टकृतमिडांमाशिष आ वृञ्च सुवः ।
 अभिनेत्रेण मोमेन सरस्वत्या विष्णुना देवतामिः ।
 याज्यानुवाक्याभ्यामुप ते हुवे सवाहं यज्ञमा ददे
 ते षषदकृतम् । स्तुतं शस्त्रं प्रतिगरं महमिडा-
 माशिषः (२) आ वृञ्च सुवः । पत्नीसंयाजानुप
 ते हुवे सवाहं संमिदयजुरा ददे तव । पशून्स्तुतं
 पुरोडाशान्स्वैनान्योत यज्ञम् । देवान्स्तेन्नानुप ते
 हुवे सवाहमभिभुस्त्वाग्भोऽवतो ये च विश्वे
 (३) ॥

(उप महमिडांमाशिषो द्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
 तृतीयप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ सप्तमाहके तृतीयप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः) ।

एतमेऽनुवाक एकविंशतिराशोऽभिहितः । अथऽवशिष्टेष्वनुवाकेष्वश्वमेध-
 महा मन्त्रा उच्यन्ते । तत्रास्मिन्ननुवाक आप्त्याह्वानामहाहृतीनां मन्त्रा उ-
 च्यन्ते । अत एव ब्राह्मणे विनियोगः पठ्यते—' अर्वाह्यज्ञः संक्रामत्वि-
 त्वाप्सिर्जुहोवि ? इति ।

तत्र मध्यमाह—

अर्वाह्यज्ञ इति । योऽश्वमेधारूपे यज्ञः स ऋषीणां ज्ञानवर्ता पूर्वसि-
 खानां यजमानानां पुरोहितः सर्वाधीसाधनभावेन पुरस्ताद्भवस्थापितः । स यज्ञो-
 ऽनुष्णान्पद्म्यातिरिक्तहोवद्वादेर्यजमानादऽक्रम्य मामभि मामुदिरयार्वाह्यभिमुत्तः
 सप्तधिसंक्रामतु अतिधिकवेनाऽऽदरादिशयेन रुम्पमागच्छतु ।

अथ द्वितीयाह—

निर्देवं निर्बारिमिदि । यः पुरुषोऽस्मान्देष्टि तस्य शरीरं निर्देवादिविशे-

(अथमेधागतमन्त्रकथनम्)

यजुर्विधिं कृत्य तास्मिन्देविणि पुरुषे हीयतां हीमथेनावस्थाप्यताम् । कीदृशं
 शरीरम्, निर्देवं विदेवता यज्ञाङ्गमूला देवा यस्याप्यग्निर्देवं देवताभक्तिरहितमि-
 त्यर्थः । निर्गता वीरः पुत्रा भ्रातृश्च यस्याप्यग्निर्वीरिम् । विरूपाः स्फन्धाद्यव-
 यत् । यस्य तद्विष्कम्भम् । किं च योऽस्मान्द्रेष्टि तस्मिन्देविणि पुरुषे यज्ञशमलं
 यज्ञानुष्ठाने मदिनं कदाचिदप्यनुष्ठानरहितमित्यर्थः । तादृशं परकुर्वीतं निरन्तरं
 धनवृद्ध्याद्यर्थनेन यज्जीवनं तरतीदत्तु देवी पुमान्पत्ने विमुखः केतलो वणि-
 ग्भूत्वा यथाकथंचित्प्रतिवत्यर्थः ।

अथ हृषीवासाह-

यज्ञ यज्ञस्येति । हेऽथमेधास्य यज्ञ सम्पगनुष्ठितस्य यज्ञस्य तव यत्तेजः
 फलं तेन फलेन सह याम मे संक्रामाभिमुखा भूत्वा मां मविश । स्युतेऽभिवि-
 ष्येऽश्वेभ्यभिवेकयुक्तो यज्ञः सवः । हे सव सम्पगनुष्ठितस्य यज्ञस्य ते एव
 सपत्ता सापद्येनानुमहस्त्वोगानुगृहीतोऽहं मास्त्वान्त्सदस्यानृत्विजोऽश्वर्युपभृतीन्दे-
 वान्पद्यमानाहुव इहकर्मण्याह्वयामि ।

अथ चतुर्थीसाह-

इष्टेन यज्ञमिति । हे सव यज्ञ त इष्टेन त्वदीयेन यजनेनाहं पक्वमजमु-
 पहुवे समीप आह्वयामि । ते तदानुग्रहात्पुत्रं संपुञ्जे सम्पगावर्जितं कुर्वे पुण्यं
 संपादयामीत्यर्थः । तथा यज्ञो यज्ञसंपादयामि ।

अथ पञ्चमीसाह-

प्रेषान्त्सामिधेनीरिति । प्रेषादीनि यज्ञाङ्गानिऽपि सिद्धानि, तानि सर्वाणि
 तद्वत्सिद्ध्यर्थमाहूणापि सर्वतः सास्त्वमुखाऽहूत्वा संपादयामि । तथा यथाप्रा-
 दीनि यज्ञाङ्गानि सुतः फलत्वर्यं स्वर्गं चाऽऽवृञ्जे सर्वतः संपादयामि ।

अथ षष्ठीसाह-

अभिनेन्द्रेणोति । हे सव यज्ञाङ्गादयो ये देवा उक्ता याश्चानुक्ता अस्याः
 सर्वा देवताः, ये च तद्देवताविषये याश्चानुवाक्ये, तेः सर्वैः सहितोऽहं ते त्व-
 त्सिद्ध्यर्थमुपहुवे समीप एवाश्वर्युपभृतीननुष्ठानानुनाह्वयामि । तथा ते त्वत्सिद्ध्यर्थं
 वषट्कृतं वषट्कारसहितं यज्ञं छत्स्नमये.मराद्वे स्वी करोमि ।

अथ सप्तमीसाह-

स्तुतश्चास्त्वमिति । स्तोत्रमन्त्रादीनि यज्ञाङ्गानि सुतः फलत्वर्यं स्वर्गं
 चाऽऽवृञ्जे सर्वतः संपादयामि । स्वर्गं स्वर्गं यज्ञानुष्ठानसमिवावत् । हे सव त्व-

(जन्मदीपागतमन्त्रकथनम्)

रिसद्ध्यर्थं पत्नीसंयाजानुद्दिशेत्पहुव ऋत्विजः समीपमाहवामि । तथा तव
ऋत्विज्युत्सवर्षं समिष्टयजुः स्वी करोषि ।

अथाहमीमाह—

अह्वानस्तुतमिति । येऽग्नीषोमीयादयः पशवः, अस्याभिमुतः सोमो वे च
सुवमीयपुरोडाशा यानि च पानःसवनदीनि, यश्च तैर्मिष्याद्यः छस्सो
स्तवानावृञ्ज इत्यनुवर्तते । हे सव वे त्वरिसद्ध्यर्थमहं देवानुपहृषे समीप आ-
ह्वयामि । क्रिदशान्देवान्, इन्द्रेण सह वर्तन्त इति शब्दान् । अग्निपुंसां येषां
ऋत्विज्युत्सवान् । सोमो येषामस्ति ते सोमवन्तस्तान् । अपि च वेन्द्रे इत्ये
ऋत्विज्युत्सवान् इत्युत्सवर्षं हवे ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्यजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठक

एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ सप्तमाष्टके तृतीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

भूतं भव्यं अविध्यद्वपदस्वाहा नम ऋक्साम
यजुर्वपदस्वाहा नमो गायत्री त्रिष्टुज्जगती वषट्-
स्वाहा नमः पृथिव्यन्तरिक्षं पौर्वपदस्वाहा
नमोऽभिर्वायुः सूर्यो वषट्स्वाहा नमः प्राणो
व्यानोऽपानो वषट्स्वाहा नमोऽग्ने छविर्वाष्टि-
वैषट्स्वाहा नमः पिता पुत्रः पौत्रो वषट्स्वाहा
नमो भूर्भुवः सुवर्षपदस्वाहा नमः (१) ॥

(भूर्भुवः इति ५) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

तृतीयप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

एकादश आध्याख्या मन्त्रा उक्ताः । अथ द्वादशे पर्याप्त्याख्या मन्त्रा
कथ्यन्ते ।

यथा च ब्राह्मणे विधियोगः श्रूयते—'भूतं मध्यं भविष्यदिति पर्याप्त्यर्णु-
होवि' इति ।

तत्र प्रथममन्त्रमाह—

भूतं मध्यं भविष्यदिति । इषट्कारादीनि त्रीणि ब्रह्मणो नामाणि ।
इतिश्च सत्यस्वभारुपायते । तथा सति कालत्रयवर्तीनि सत्यानीति वाक्यार्थो
भवति । आश्विनार्थमेकार्थवाचिनां इषट्कारादीनां त्रयाणां प्रयोगः । एतेभ्यः स्वहेति
शेषः । इदमुत्तरेष्वपि योजनीयम् ।

तानेवानुत्तराम्भानाह—

सप्तमसाम यजुरिति । वेदच्छन्दोऽलोकेषपाणात्पितृभ्यां इति विषया
इत्येवमन्त्राः पूर्वेण मन्त्रेण सहैतैर्मन्त्रैर्नवाभिः पर्याप्त्याख्या आहुतयो
होतव्याः ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णवज्रवै-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयपाठके

द्वादशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमाहके तृतीयपाठके अयोदशोऽनुवाकः) ।

आ मे गृह्ण भवत्वा प्रजा म आ मा यज्ञो
विशतु वीर्यावात् । आपो देवीर्यज्ञिया माऽऽ
विशन्तु सहस्रस्य मा भूमा मा प्र हांसीत् । आ
मे ब्रह्मो भवत्वा पुरोरुकस्तुतज्ञो माऽऽविश-
ताः समीची । आदिग्या रुद्रा वसधो मे सद्-
स्थाः सहस्रस्य मा भूमा मा प्र हांसीत् । आ
माऽऽमिहोमो विशतुकथ्यश्वातिराज्ञो माऽऽविश
त्वापिश्वरः । तिरोअक्षिया मा स्रुता आ वि-

(अश्वमेधगतमन्त्रकथनम्)

शन्तु सहस्रस्य मा भूमा मा प्र हांसीत् (१) ॥

(अभिष्टोमो विशत्वष्टादृष च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
तृतीयप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तपकाण्डे तृतीयप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

पर्याप्तिनामका मन्त्रां द्वादशोऽभिहिताः । अथाऽऽभूनामका होमवम्ब्राह्मणो-
द्देशोऽभिधीयन्ते । तथाच ब्राह्मणे विनियोगः—‘ आ मे गृहा भवस्त्वित्याभू-
र्भुहोति ’ इति ।

तत्र प्रथममाह—

आमे गृहा इति । मे मर्दर्थं ग्रहाः समीचीना आभवन्तु सर्वतः संपद्य-
न्ताम् । तथा मजा पुत्रादिरूपाऽपि मे मर्दर्थमाभवतु । तथा धीर्यावान्कलीवेतो
यज्ञश्च मामाविशतु । तथा धक्षिमा यज्ञार्हा आपो देवीर्जलदेवता मामप्रविशन्तु ।
सहस्रस्य भूमा सहस्रसंरूपाकस्य धनस्य बाहुत्वं मां कदाचिदपि मा महासी-
न्मा परिरयजतु ।

अथ द्वितीयमाह—

आ मे ग्रहो भवस्त्विति । मे मर्दर्थं ग्रहोऽप्यैन्द्रवायवादिकः स आभवतु
सर्वतः संपद्यताम् । तथा पुरोरुग्रहं ग्रहतिं पुरतः पठन्मनो मन्त्रोऽभ्यासवतु ।
तथा स्तोत्रशस्त्रे अपि समीची अनुकूले मामाविशताम् । तथाऽऽदित्वाद्या देवाः
सहस्रा ब्राह्मणाश्च मामाविशन्तु । सहस्रस्येत्यादि पूर्ववत् ।

अथ तृतीयमाह—

आ माऽभिष्टोमं इति । सोमपात्रेषु प्रथमसंस्थारूपो योऽयमभिष्टोमः स
मामाविशतु । यश्च द्वितीयसंस्थारूप उक्थः सोऽयं मामाविशतु । यश्चतुर्थसं-
स्थारूपोऽतिरात्रः सोऽपि मामाविशतु । कीदृशोऽतिरात्रः, अपिशर्वरः, अदि-
गतानि मातानि शर्वर्यां पठितव्यानि स्तोत्राणि यस्यासावापिशर्वरः । तथा
विरो अह्निया अह्न[ह]स्तिरस्कृत्य राज्ञो पयोःकम्पा अतिरात्रगताः सोमदि-
श्रेयाः । ते च सुष्ठु हुताः सन्तो मामाविशन्तु । सहस्रस्येत्यादि पूर्ववत् ।

(अथमेवगतमन्त्रकथनम्)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थमकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके

प्रथोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः) ।

अग्निना तपोऽन्वभवद्वाचा ब्रह्म मणिना
रूपाणीन्द्रेण देवास्वातेन प्राणान्सूर्येण या चन्द्र-
मेसा नक्षत्राणि यमेन पितृन्राज्ञा मनुष्यान्फलेन
वादेयान्जगरेण सर्पाभ्याग्नेयाऽऽरण्योष्पशूङ्गयो-
नेन पतत्रिणो कृष्णाऽश्वान्धमेण गा इस्तेनाजा
कृष्णिनाऽधीर्वाहिणाऽज्ञानि यवनौषधीर्न्यग्रोधेन
धनस्पतीनुषुम्बरेणोर्जा गायत्रिया छन्वांसि त्रि-
वृता स्तोमान्ब्राह्मणेन वार्वम् (१) ॥

(ब्राह्मणेनैकं च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमकाण्डके

तृतीयप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः) ।

आधुनामका मन्त्रास्तपोदशोऽभिहितः । अधानुभूनामकाश्चतुर्विंशोऽभिधी-
यन्ते तथा च ब्राह्मणे विनियोगः—‘ अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूनामकेषु ।
इति ६ वीठस्तु—

अग्निना तपोऽन्वभवदिति । अयं यजमानोऽग्निना तपोऽन्वभवदिति स्वदे-
भूतं तत्र तमश्चर्येण सर्वं तपो व्याप्नोति । एवमुक्तेष्वपि त्रयोविंशतिमन्त्रेषु ब्रह्म-
रूपेणम् । तृतीयान्तेस्तत्रात्मकत्वं यजमानस्येभ्युच्यते । द्वितीयान्तेऽर्वाणं प्रत्यु-
च्यते । अथमेवमेव । ब्रह्म मन्त्राजानम् । रूपाणि प्रतिविम्बान्कानि ।
फलेन वृक्षमभेन एकेन । वादेयान्दीवित्संपूर्णान्ब्रह्मन् । यजुःकादीनाम् । मनु-

(अथमेघगक्षमन्त्रकथनम्)

ध्याणां निगरणे समर्थः प्रौढः सर्पोऽजगरः । वृषा मौढोऽथः । वापं वेदात्मिकां । स्रष्टमन्यत् ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थमकाशे ऋष्यायजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ सप्तमाष्टके तृतीयप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा स्वाहाऽऽर्धितं मनसे स्वाहा स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा काय स्वाहा कस्मै स्वाहा कतमस्मै स्वाहाऽदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै समुदीकायै स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै फषकायै स्वाहा पूष्णे स्वाहा पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धियाय स्वाहा त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहा विष्णवे स्वाहा विष्णवे निस्वर्यपाय स्वाहा विष्णवे निभूयपाय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(पुरुरूपाय स्वाहा दर्श च) ।

इति ऋष्यायजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके तृतीयप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

अनुभूनामका मन्वाश्चतुर्दशोऽभिहिताः । अथ पञ्चदशे वैश्वदेवारूपा आहुतिवन्ना जन्वन्ते ।

कल्पः— आकृत्यै प्रगुजेऽग्नये स्वाहेति चत्वार्षोद्ग्रहणानि जुहोति स्वा

(अथ सर्वपापविनाशकसंज्ञकम्)

स्वप्ने स्विहिति । पूर्णं प्रीतिस्तुतिः । बहुमतिविशेषमुक्तः वृत्तस्तः ।

अथ सर्वपापविनाशकसंज्ञकम्

विष्णवे स्वाहिति । स्वरां सुरैः अमरीषादिभ्यः परैः क्विप्ति निरुपां ।

देवां पाता भिक्षुपथः । विशेषपादिनाहित्येन मृगभावेऽपि च विष्णुमास्तेषां पाता भिक्षुपथः ।

अथ श्रीमद्भक्तिसुखादिप्रदीपिकायां

सर्वस्मै स्वाहेति । सर्वपापविनाशकसंज्ञकम्

इति श्रीमद्भक्तिसुखादिप्रदीपिकायां श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

श्रीमद्भक्तिसुखादिप्रदीपिकायां श्रीकृष्णार्जुनसंवादे

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

(अथ सर्वपापविनाशकसंज्ञकम्)

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः स्वाहाः

(अथमेघगतमन्त्रकथनम्)

स्वाहा शेर्षाय स्वाहा रेतसे स्वाहा प्रजाभ्यः
 स्वाहा प्रजननाय स्वाहा पद्भ्यः स्वाहा शुक्रेभ्यः
 स्वाहा लोमभ्यः स्वाहा त्वचे स्वाहा लोहिताय
 स्वाहा मांसाय स्वाहा स्नावभ्यः स्वाहाऽस्थभ्यः
 स्वाहा मज्जभ्यः स्वाहाऽङ्गुभ्यः स्वाहाऽऽरमने
 स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (२) ॥

[पार्श्वभ्यां च स्वाहा मज्जभ्यः स्वाहा पद्वं]

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 तृतीयप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तपत्राण्डे तृतीयप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

पञ्चदशे वैश्वेवाहुतिमन्त्रा उक्ताः । षोडशे पञ्चङ्गहोममन्त्रा उच्यन्ते ।
 तथा च ब्राह्मणम्—'दक्षयः स्वाहा हनुभ्यां च स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति' इति ।

पाठस्तु—

पद्भ्यः स्वाहेति । अत्र दन्तहृत्वादयोऽश्वर्यावयवाः मसिद्धाः । इक्ष-
 वोऽग्निरोषाणि । ते च पार उपरिभागे वर्तन्ते । कस्मात्पार इति यदुच्यते—
 अर्षावभ्यः पद्मभ्योऽधोभागवर्तिभ्यो रोमभ्य उररि वर्तन्ते । एतादृशा ये सन्ति
 लेभ्यः स्वाहेति योजनीयम् । एवं पार्श्वभ्यः पक्ष्मभ्योऽवारेऽधोभागे ये केचिदि-
 क्षर्षा वर्तन्ते । अत्र शिरःशब्देन ललाटादधोभागो विवाक्षितः । मूर्धशब्देन
 चोपरिभागः । तत्रार्थं पार्श्वं मस्तिष्कः । बहुशब्देन रथयुगस्य बाहकः पदेश
 उच्यते । ग्रीवाशब्देन गलगवा नाड्यः । स्कन्धशब्देन गलस्योपरिभागव-
 यवाः । कीकसाशब्देन पुष्ठास्थिगता गुलिकाः । प्रुष्ठिशब्देनोभयपार्श्वगता अ-
 स्थिविशेषाः ; पाजो बले दन्तस्थानं हृदयं पाजस्यम् । दोःशब्देन बाहुशब्देन
 च पूर्वपदयोक्ततराधरभागानुच्येते । जङ्घाशब्देन मध्यभागः । श्रोण्यादिशब्दे-
 भ्यस्तुर्भिः पुष्टमदयोः पादयोश्चत्वार ऊर्ध्वाधोभागा उच्यन्ते । भस्त्रच्छब्देनापान-
 मदेशः । शिखण्डा ऊर्ध्वकेशाः । बालधानं पुच्छदण्डः । मज्जनमृत्सादनसा-
 पद्वयम् । अङ्गान्यनुकावयवाः । आत्मा तत्रत्यो जीवः । सर्वं कस्मिन्शरीरम् ।
 इत्यः इत्याशब्देनैरङ्गहोमान्कुर्यात् ॥

(अश्वमेधगतमन्त्रकथनम्)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते मातृवीये वेदार्थप्रकाशे छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके

षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

अथ सप्तमाहके तृतीयप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ।

अञ्जयेताय स्वाहाऽञ्जिस्रक्याय स्वाहा शि-
तिपदे स्वाहा शितिककुदे स्वाहा शितिरन्ध्राय
स्वाहा शितिपृष्ठाय स्वाहा शित्यस्त्याय स्वाहा
पुष्पकर्णाय स्वाहा शित्योष्ठाय स्वाहा शितिभ्रवे
स्वाहा शितिभसवे स्वाहा श्वेतानुकाशाय स्वा-
हाऽअये स्वाहा ललामाय स्वाहाऽसितहावे
स्वाहा छण्येताय स्वाहा रोहितैताय स्वाहाऽ-
रुणेताय स्वाहेदशाय स्वाहा कीदशाय स्वाहा
तादशाय स्वाहा सदशाय स्वाहा विसदशाय
स्वाहा सुसदशाय स्वाहा रूपाय स्वाहा सर्वस्मे
स्वाहा (१) ॥

(रूपाय स्वाहा द्वे ष) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
तृतीयप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

षोडशोऽनुवाकःऽङ्गहोममन्त्र उक्ताः । अथ सप्तदशोऽनुवाकः संप्रहोम-
मन्त्रा उच्यन्ते । तथाच ब्राह्मणम्—' अञ्जयेताय स्वाहा छण्येताय स्वाहा
श्वेतानुकाशाय स्वाहाऽअये स्वाहा ललामाय स्वाहाऽसितहावे स्वाहा
रोहितैताय स्वाहाऽरुणेताय स्वाहेदशाय स्वाहा कीदशाय स्वाहा
तादशाय स्वाहा सदशाय स्वाहा विसदशाय स्वाहा सुसदशाय स्वाहा रूपाय स्वाहा सर्वस्मे
स्वाहा (१) ॥

वैकानुवाकगतानाह—

अञ्जयेताय स्वाहेति । अञ्जिः शुक्लः । एतः सांध्यो वर्णः । अञ्जि-
यात्तावेवश्वेत्यज्ञेतः । मिश्रवर्ण इत्यर्थः । अञ्जिस्रक्यः श्वेतरुणः । शितिः

(अथ सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

अवयविरूपमन्त्रा अष्टादशे प्रोक्ताः । अधोषधिपन्ना एकोनविंशोऽभिधी-
यन्ते । तथा च ब्रह्मणम्—‘ओषधीभ्यः स्वाहा मूलेभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमा-
ञ्जुहोति’ इति ।

पाठस्तु—

ओषधीभ्यः स्वाहेति । तूष्णमाणि काण्डानि दण्डसदृशा भागाः ।
बल्लानि द्वैधीभावसंधयः । गृहीतानि पाणिभिरुपयुक्तानि । अगृहीतानि पाणि-
भिरनुपयुक्तानि । अवपन्नानि स्तम्बेभ्यो वियुज्य भूमौ पतितानि । घयानानि
स्तम्बेः सह भूमौ पतितानि । अनुकलमहाधेः सर्वशब्दः । एतेष्वदिशामिर्वन्ने-
रिनधिहोमाञ्जुह्यात् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णवज्र-
वीपवैदिरूपसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके
एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमाष्टके तृतीयप्रपाठके विंशोऽनुवाकः) ।

वनस्पतिभ्यः स्वाहा मूलेभ्यः स्वाहा तुलेभ्यः
स्वाहा स्कन्धोभ्यः स्वाहा शाखाभ्यः स्वाहा
पर्णेभ्यः स्वाहा पुष्पेभ्यः स्वाहा फलेभ्यः स्वाहा
गृहीतेभ्यः स्वाहाऽगृहीतेभ्यः स्वाहाऽवपन्नेभ्यः
स्वाहा शयानेभ्यः स्वाहा शिष्याय स्वाहाऽतिशि-
ष्याय स्वाहा परिशिष्याय स्वाहा सःशिष्याय
स्वाहोच्छिष्याय स्वाहा रिक्ताय स्वाहाऽरिक्ताय
स्वाहा प्ररिक्ताय स्वाहा मःरिक्ताय स्वाहोद्रि-
क्ताय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(वनस्पतिभ्यः षट्चैवारिश्चण्) ।

(द्वितीयचतुर्विंशतिरात्रकथन)

तथेतं पृष्ठयच्छन्दोमवादिं प्रशंसति—

असन्नं वा इति । पूर्ववद्ब्याख्येयम् ।

साध्येतानि मध्यवर्तीनि पृष्ठःशुभयतोऽवस्थितान्त्वयस्त्रिंशत्प्रकारान्तरेण प्रशंसति—

अथस्त्रयस्त्रिंशत् इति । एतेऽश्वोत्तमचपस्त्रिंशत्तये चोपरिवर्तिनस्ते सर्वेऽपि पुरुषशरीररक्षास्पोरोदेशस्थानिधाः । धानि तु मध्यवर्तीनि पृष्ठानि तानि जीवात्मस्थानीयानि । इतरेतेनचतुर्विंशतिन यजमानाः स्वार्थं यमं नक्षन्ते सुखं यधनमिव संपादयन्तीत्यर्थः । तन्नाम. र्दे दुःखविनाशाय भवति ।

उक्तेषु पृष्ठस्तोत्रेषु रथापेण सादयनेन विद्यते—

बृहन्नयंतराभ्यामिति । पूर्ववद्ब्याख्येयम् ।

अथोपास्यै त्रयोविंशतमहर्विधत्ते—

त्रिवृतोऽधीति । आवृतः पृष्ठयः षडहस्त्रयस्त्रिंशदस्त्रिवृत्तः । तथा सति द्वादशे दिने त्रिवृत्स्तोमः प्राप्नोति । तस्मिन्निवृत्स्तोममुक्तावृत्तोऽवधुर्ध्वं यथोदिशदिने त्रिवृतमेधानुतिष्ठेयुः । तथा सति त्रिवृत्स्तोमस्य सात्त्वयदेवांस्तोमानां संपत्तिर्भवति । सा च संपत्तिर्मजानस्य पुत्रादिपमदाय संपद्यते । स च त्रिवृत्स्तोममुक्ताहर्विशेषो ज्योतिष्टोमः कर्षः, सप्तसंस्थास्तोमिष्टोमे पथमसंस्थास्त्वं कुर्यादित्यर्थः । अथमेव मनुष्यलोकः सोऽभिष्टोमस्त्वः क्षयो निवासाथो गृहविशेषः । तेनाभिष्टोमानुष्ठानेनास्माद्भूलोकवर्तिनः क्षयाद्गृहान्पयसि न विनश्यन्तीत्यर्थः ।

अथ क्रतुगतावहःसंरुपां प्रशंसति—

चतुर्विंशतिरात्र इति । पूर्ववद्ब्याख्येयम् ।

अथोदयनीपमहर्विधत्ते—

अतिरात्राविति । पूर्वं विहितेन ज्योतिरतिरात्रो भवतीत्यनेन पायणीयेन सह निर्देष्टुं द्विवचनम् । वर्णसंरुपाया गायत्रीसांस्पाद्भूक्षवचंसंरुत्त्वेन तत्प-
रिमहः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते मातृकीये वेदार्थपकाशे छण्णयजुर्वे-

दीपतैश्वरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके

द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

३६५०

त्रिसंज्ञात्रयस्युक्तं (त्रिसंज्ञात्रयस्युक्तं)

अथ सप्तमाहके चतुर्थप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः १-२ ॥ ३६५० ॥

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसिताऽकांमयतीर्ष-
धीभिर्वनस्पतिभिः प्रजायेयेति सैतास्त्रिंशत्
रात्रीरपश्यन्तौ वा इयमोषधीभिर्वनस्पतिभिः प्रा-
जायत ये प्रजाकामाः पशुकामाः स्युस्त एता
आसीरन्मैव जायन्ते प्रजया पशुभिरेरियं वा अक्षु-
ध्यसैतां विराज्जमपश्यन्नामात्मन्धित्वाजायमवारु-
न्धीषधीः (१) वनस्पतीं प्रजां पशून्तेर्नावधेत स
जेमानं महिमानमगच्छय एवं विद्वांस एता
आसते विराज्जमेवाऽऽत्मन्धित्वाऽजायमव रन्धते
वधंश्चे प्रजयां पशुभिर्जेमानं महिमानं गच्छन्ति
ष्योतिरतिराशो भवति स्वर्गस्य लोकस्यानुस्यार्यै
पृथयाः पद्भो भवति पद्वा ऋतवः पटपृष्ठानि
पृष्ठेरेवतुमन्वारोहन्त्युतभिः संवत्सरं ते संवत्सर एव
(२) प्रति तिष्ठन्ति त्रयस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशत्प्र
यन्ति यज्ञस्य संतत्या अथो प्रजापतिर्वै त्रयस्त्रिंशः
प्रजापतिभेवाऽऽरभन्ते प्रतिष्ठिरथे त्रिणवो भवति
विजित्या एकविंशो भवति प्रतिष्ठिरया अथो
रुचमेवाऽऽत्मन्धते त्रिवृभिष्टुद्धवति पाप्मानमिव
तेन निर्दहन्तेऽथो तेजो वै त्रिवृत्तेज एवाऽऽत्मन्ध-
धते पञ्चदश शंद्स्तोमो भवतीन्प्रियमेवाव (३)
रुन्धते सप्तदशो भवत्यजायस्यावरुद्ध्या अथो प्रैव
तेर्न जायन्त एकविंशो भवति प्रतिष्ठिरया अथो
रुचमेवाऽऽत्मन्धते चतुर्विंशो भवति चतुर्विंश-

पृष्ठा = ४ अनु = १]

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिता ।

१०१

(विंशत्यात्रक्यमस्र)

तिरर्धमासाः सैवत्सरः सैवत्सरः सुवर्गो लोकः
 सैवत्सर एव सुवर्गे लोके प्रति तिष्ठन्त्यथो एव वै
 विष्णुवाग्भिवृत्तो भवन्ति य एवं विद्वांस एता
 आसते चतुर्विंशत्पुत्रान्युप यन्ति संवत्सर एव
 प्रतिष्ठाय (४) देवता अभ्यारोहन्ति त्र्यस्रिंशत्शा-
 स्त्रियस्रिंशत्सुप यन्ति त्र्यस्रिंशद्देव देवता देवता-
 स्वेव प्रति तिष्ठन्ति त्रिणवो भवन्तीमे वै लोकास्त्रि-
 णव एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठन्ति द्वार्षकविंशो
 भवतः प्रतिष्ठित्या अथो रुचमेवाऽऽमर्ष्यते पहवः
 षोडशिनो भवन्ति तस्माद्ब्रह्मः प्रजासु धृषाणो
 यदेते स्तोमा व्यतिपक्ता भवन्ति तस्माद्वियमोषधी-
 भिर्वमस्पतिभिर्व्यतिपक्ता (५) व्यतिपज्यन्ते अजया
 पहाभिर्य एवं विद्वांस एता आसतेऽकल्हमावापते
 सुवर्गं लोकं यन्मयुश्चावचाक्लि स्तोमानुपयन्ति
 यदेत ऊर्ध्वाः कल्हताः स्तोमा भवन्ति कल्हता एव
 सुवर्गं लोकं यन्मयुभयोरभ्यो लोकयोः कल्पते
 त्रिंशद्देतास्त्रिंशद्क्षरा विराहर्षं विराह्विराजैवा-
 भाद्यमव रुन्धतेऽतिराभाषमितो भवतोऽभाषस्य
 परिगृहीत्ये (६) ॥

(ओषधीः संवत्सर एवाव प्रतिष्ठाय व्यतिपक्तेकान् पश्चात्तत्र)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(त्रिंशद्वात्रकथनम्)

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

द्वितीये द्वितीयश्चतुर्विंशतिरात्रोऽभिहितः । अथ तृतीये त्रिंशद्वात्रोऽभिधीयते ।
तमेतं विधत्ते—

ऋक्षा वा इयमिति । ओषधयो वनस्पतयश्च पृथिव्या लोमानि, तद्द्रहित-
स्वात्कदाचिदियमृक्षा परुषाऽऽसीत् । तत ओषधिवनस्पत्युत्पादनं कारयित्वा
त्रिंशद्वात्रयःशानुष्ठानेनोत्पादयामास । एवमन्येऽपि तदनुष्ठानेन प्रजाः पशून्शो-
शादयन्ति । समुदायप्राधान्यं परित्यज्य मत्थेकप्राधान्यविषक्षया राजीरिति बहु-
वचननिर्देशः ।

अथान्नप्राप्त्यर्थं तमेव क्रतुं विधत्ते—

इयं वा अक्षुध्यादिति । इयं भूमिरन्नाभावात्कदाचित्क्षुधिताऽभूत् । ततस्त-
स्तरिहारं विवर्धेतां त्रिंशद्वात्रिरूपां विराजपश्यत् । त्रिंशदक्षरसाम्पादिराद्-
त्वम् । तां च विराजं स्वपनसि स्थापयित्वा तदनुष्ठानेनान्नं प्राप्नुवती । तच्चाज-
मुदकतृणोदनरूपेण बहुविधम् । तेनौषध्यादीनवर्धयत् । वर्धयित्वा च सर्वत्र
पूज्यशक्तक्षणं महित्वं च प्राप्नोत् । एवमन्येऽपि तदनुष्ठानेन तत्फलं प्राप्नुवन्ति ।

एव प्रथममहर्विधत्ते—

ज्योतिरतिरात्र इति । अथानन्तरभावीनि षट्संख्याकान्यहानि विधत्ते—

पृष्ठयः षडह इति । गतम् । -

अथाष्टममहर्विधत्ते—

त्रयस्त्रिंशदादिति । पृष्ठयषडहे गन्ति गृह्णन्ते त्रयस्त्रिंशत् । तस्मादूर्ध्वं
पुनस्तयस्त्रिंशदानुष्ठानेन सजातीयत्वेन यज्ञस्य तां तां भवति । अपि च त्रयस्त्रिं-
शस्य प्रजापतिना सुष्ठ्वात्तद्रूपत्वं, तेन तदनुष्ठानेन पञ्चपतिमेवानुतिष्ठन्ति ।
तच्च पतिष्ठार्थं भवति ।

अथ नवममहर्विधत्ते—

त्रिणव इति । अन्यत्र ' त्रिणवेन स्तामन्त्रेणो लोकेभ्योऽसुरान्पाणुदन्त ' इति
श्रवणाद्भिगवो जयहेतुः ।

अथ दशममहर्विधत्ते—

एकविंश इति । अन्यत्र ' पतिष्ठा वा एकविंशः ' । ' रुग्वा एक-
विंशः ' । इति श्रवणाद्दशमप्राप्तिः ।

(विंशत्यवकथनम्)

अथैकादशमहर्विधत्ते—

त्रिवृद्धिष्टुदिति । अग्निरेव यत्र स्तूयते सोऽग्निष्टुत् । अतोऽग्निस्तानुष्टर्पा-
स्वापदाहः । त्रिवृत्सामष्टर्पात्कान्तिप्राप्तिः ।

अथ द्वादशमहर्विधत्ते—

पञ्चदश इति । इन्द्र एव यत्र स्तूयते सोऽश्वपिन्द्रस्तोपस्तेनेन्द्रियप्राप्तिः ।

अथ त्रयोदशमहर्विधत्ते—

सप्तदश इति । सप्तदशान्मोमस्यान्नपजाहेतुत्वादुभयप्राप्तिः ।

अथ चतुर्दशमहर्विधत्ते—

एकविंश इति । पूर्ववद्द्व्यारूपेणम् ।

अथ पञ्चदशमहर्विधत्ते—

चतुर्विंश इति । संख्यासाम्प्रदायार्थमाससंवरसरद्वारा स्वर्गे प्रतिष्ठा । अपि
चाथमहर्विशेषो विषुवान्त्रिविधा सूतिः कलोत्पत्तिरिति विषुस्तद्दानम् । तस्या-
देवं विदित्वाऽनुष्ठातारोऽपि विविधफलोत्पत्तिमन्तो भवन्ति ।

अथ षोडशमहर्विधत्ते—

चतुर्विंश इति । प्रतिष्ठाहेतुसंवरसरारम्भचतुर्विंश मयुकादहन कर्ष्य
पुष्टयषट्कानुष्ठाने सति प्रथमसंवरसरे प्रतिष्ठां प्राप्य आत् इत्येवहोमिसारम्य
देवताः प्राप्नोति ।

अथ द्वाविंशं दिने विधत्ते—

त्रयस्त्रिंशदिति । पृष्ठये षट्हेऽन्तिः । त्रिंश ह्येव द्वेष्यं पुनरपि
त्रयस्त्रिंशानुष्ठाने ये देवा दिव्येक दश संख्यादि त्रैःकास्तु त्रयस्त्रिंशत्संख्याकास्तु
देवतास्वेष प्रतिष्ठिता भवन्ति ।

अथ त्रयोविंशं दिने विधत्ते—

त्रिणवो भवतीति । नवसंख्याविषयया त्रिंसंख्यया समानत्वात्त्रैकत्रये
प्रतिष्ठा ।

अथ त्रयोविंशच्चतुर्विंशदिने विधत्ते—

द्वावेकविंशदिति । पूर्ववद्द्व्यारूपेणम् ।

अथ पञ्चविंशदिनमारम्भैकोनार्थमपार्थनानि पञ्चाहानि विधत्ते—

बहवः षोडशिन इति । षोडशान्मोमयुक्ता अहर्विशेषाः षोडशिनः । ये
च बहवो नैरन्तर्येणात्र पञ्चैवानुष्ठेयाः तावतैवापेक्षितसंख्यायाः पूरितत्वात् ।

(द्वाविंशोऽंशमिषाम्ब)

प्राजापतिः सौमित्रोऽपि बहवोऽनुष्ठितास्तस्यालोके प्रजासु मध्ये
प्राजाः पुंस्त्वधर्मयुक्ता बहवो दृश्यन्ते ।

एतेभ्यः सोऽपिभ्य ऊर्ध्वदिनेष्वनुष्ठितान्परस्परविलक्षणान्स्वोभ्याम्बन्धुभिः
यदेते स्तोत्रा इति । यस्मादेवोऽस्मिन् ह्युनाधिकमावेत् संकीर्णास्तरवा-
भूयिषि व्यवस्थामन्वरेणोपधीमिर्वनस्वतिभिश्च सर्वत्र संकीर्णा दृश्यते ।

स्तोत्रम्यतिषङ्कन्वेत्कं प्रथं सति ।
व्यतिषङ्ग्यन्त इति । एतास्त्रिंशद्वाधीर्बेऽनुष्ठितस्ति । तेषां च यम इत्यस्य
प्रजा अपरस्य पशव इवेति व्यवस्था नास्ति, किंतु सर्वेऽपि पशया वशुभिश्च
संकीर्णा भवन्ति ।

सुभ्य सोऽपिभ्यः स्वेकविधस्तोत्राभ्य संसति—
अस्मात्प्राजा इति । ये पशुनाः पूर्वेषु दिनेषु प्राजाः परस्परविलक्षणान्
अनुष्ठितान्नुष्ठन्ति ते पशुनाः अस्तमा वा इदमेतावत्तत्र सोऽपि विवेकं
परहिवा इव स्वर्गं प्राप्नुवन्ति । एतस्मात्सप्तः सप्ततोमपविधस्तोत्रानुष्ठानादे-
तद्यजुसासाधुं पुषपोर्लोकसोऽस्यं वस्तुत्वं भवति ।

अस्मात्कतुगवापहः संख्यां पश्यंति—
त्रिःशदेता इति । गतम् ।
अथान्तिमवर्षावधिसे—

अतिरज्याविति । पामणीयेन तत्र निर्देशाद्द्विवचनम् । अथाद्यक-
७९ य विधिवाक्ये स्पष्टवाचत्परिमहः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णवर्जुर्वेदीय-
वैचिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठकेऽ-
तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ सप्तमहाके चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

प्रजापतिः सुवर्गं लोकमैत्तं देवा येनयेन ऊर्ध्व-
साऽनु प्रायुजत तेन नाऽऽनुवन्त एता द्वात्रिंशत् ।
रात्रिरपश्यन्द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुगानुष्टुभः प्रजा-
पतिः स्वेनेव ऊर्ध्वसा प्रजापतिमाप्त्वाऽम्बहसं

रुपा ५ (सर्वतः शब्दावामिवाचनम्)

सुवर्गं लोकमायन्य एवं विद्वांसं एता आसते
 द्वान्त्रिंशद्वेता द्वान्त्रिंशदक्षराऽनुष्टुभानुष्टुमः प्रजा-
 पतिः स्वनैव छन्दसा प्रजापतिमाप्त्वा श्रियं
 गच्छन्ति (१) श्रीर्हि मनष्यस्य सुवर्गो लोको
 द्वान्त्रिंशद्वेता द्वान्त्रिंशदक्षराऽनुष्टुभानुष्टुम-
 र्णामिव वाचंमाप्नुवन्ति सर्वे वाचो श्रुतारो
 भवन्ति सर्वे हि श्रियं गच्छन्ति ज्योतिर्गौरायुरिति
 इयहा भवन्तीथं वाच ज्योतिरन्तरिक्षं धीरसावायु-
 रिमानेव लोकानभ्यारोहन्त्यभिपूर्वं इयहा भवन्त्य-
 भिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति बहुत्र्यन्तराभ्यां
 यन्ति (२) इयं वाच रथन्तरमसौ बहुदाभ्यामेव
 यन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते चै यज्ञस्याज-
 सार्यनी श्रुती ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति पराञ्चो
 वा एतै सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति ये पराञ्चस्यहा-
 नुपयन्ति प्रत्यहस्यहो भवति प्रत्यवरूढ्यां अथो
 प्रतिष्ठित्या उभयोर्लोकयोर्ऋज्योतिष्ठन्ति द्वान्त्रिं-
 शद्वेतास्तासां यान्त्रिंशद्वान्त्रिंशदक्षरा विराडस्य
 विराड्विराजैवाभ्यामव कन्धते ये ह्य अहोरात्रे
 एव ते उभाभ्यां रूपाभ्यां सुवर्गं लोकं यन्त्य-
 तिरात्रावभितो भवतः परिगृहीत्ये (३) म

[गच्छन्ति यन्ति त्रिंशदक्षरा द्वान्त्रिंशद्विभ] ।

इति ऋष्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
 चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

तृतीयेऽनुवाके त्रिंशद्ब्राह्मिभिहितः । अथ चतुर्थे द्वात्रिंशद्ब्राह्मिभिधीयते ।
समिधं विधत्ते—

प्रजापतिः सुवर्गमिति । यदा प्रजापतिः स्वर्गं प्रामोक्षदा प्रजापतिं स्वर्गं
गच्छन्तं वयमप्यनु प्राप्नुम इति मन्त्रान् देवा येन येन च्छन्दसा युक्तं यज्ञ-
मभ्यातिष्ठंस्तेन यज्ञेऽपि नाऽऽप्नुमन् । तस्ते देवाः द्वात्रिंशद्ब्राह्मं तस्मान्नस्वेनानु-
ष्ठितवन्तः । तस्तेऽपि तदनुष्ठानं निधमानस्वप्रजापतेश्च मन्त्रराजानुष्ठानं सर्व-
स्रष्टृत्वस्व तावन्मन्त्रानुष्ठानं प्रजापतिं तदप्येनेव द्वात्रिंशदक्षरेण च्छ-
न्दसा प्राप्य स्वर्गं प्राप्नुवन्तः । एवमप्येऽपि यजमानास्तद-
नुष्ठानेन प्रजापतिं यज्ञं तदनुष्ठानं च्छन्दसं गच्छन्ति । न चात्र स्वर्गोऽनुक्त इति
शङ्कनीयम् । यस्मात्तस्मिन् एव श्रीदेवता स्वर्गः ।

ऋतुगतमहःसंख्यां न संसृषि—

द्वात्रिंशद्देता इति । एताः ऋतुगता रात्रयो द्वात्रिंशत्संख्याकाः । अनु-
ष्ठुषक्षरसंख्याऽपि तावती । अनुष्ठुष च वाग्मिद्योषरूपरवाद्वागेव । तस्मादेतदनुष्ठा-
नेन वाचं वेदशास्त्रादिरूपां सर्वापि प्राप्नुवन्ति । सर्वेष्वपि यजमानाः समार-
ह्णनाय वाचं चक्षुः समर्था भवन्ति । तेन वक्तृत्वेन पुत्रवत्संख्यायां भिषमपि
प्राप्नुवन्ति ।

अथाहापि विधत्ते—

द्योतिर्गौरासुरिति । च्छन्दा इति बहुवचननिर्देशाद्यावद्भिरपेक्षितसंख्यापू-
रिस्तावतोऽनुष्ठेयाः । अथ च नवसंख्यया तत्पूर्तेर्नरेवानुष्ठेयाः । ते सर्वेऽप्यनु-
ष्ठोम्येनानुष्ठेयाः । तथा सत्यनुक्रमेणैव स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ।

अथैतेषु सप्तविंशतिदिनेषु पृष्ठस्तोरार्थं सापह्वयमेव पर्यायेण विधत्ते—

सुहृत्प्रथंतराभ्यामिति । अथ प्राविच्छोम्येनानुष्ठेयमेकं च्छन्दं विधत्ते—

पराश्र्वो वा इति । पूर्ववद्द्वयारूपमेवम् ।

ऋतुगतदिनसंख्यां पूर्वं समूहरूपेण मयात्वा । इदानीं त्रिमञ्च पशंसति—

द्वात्रिंशद्देता इति । अत्र त्रिंशत्संख्यया विराह्द्वाराऽन्नमादिः । उप-
रितनया द्विसंख्ययाऽहोरात्ररूपाभ्यां स्वर्गमादिः ।

अथ प्रायणीयोदयनीयौ विधत्ते—

अतिरात्राविति ।

(त्रयस्त्रिंशद्वात्रकयनम्)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते ऋग्वेदोक्तचिरी वेदार्थप्रकाशे कृष्णमजुर्वेदीय-
ोक्तचिरीसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थपपाठके
चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थपपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

दे वाव देवसंज्ञे द्वादशाहश्वेष अयस्त्रिंशद्दहश्व
य एवं विद्वांससंज्ञयस्त्रिंशद्दहमासते साक्षादेव
देवता अभ्यारोहन्ति यथा खलु वै भेर्यान्भ्यारुहः
कामयते तथा करोति यद्यवविष्यति पाप्नीयान्म-
षति यदि नावविष्यति सहङ्ग्य एवं विद्वांसस-
ंज्ञयस्त्रिंशद्दहमासते वि पाप्मना भ्रातृव्येणाऽऽव-
र्तन्तेऽहर्भाजो वा एता देवा अत्र आऽऽर्हन्व (१)
अहरेकोऽभंजताहरेकस्ताभिर्वैते प्रवाहंगाधुंश्च
एवं विद्वांससंज्ञयस्त्रिंशद्दहमासते सर्व एव प्रवाह-
गुध्नुषन्ति सर्वे प्रार्थनार्थं प्राऽऽप्नुवन्ति पञ्चाहा
भवंति पञ्च वा ऋतवः संवत्सर क्रतुश्चैव सैषासरे
प्रति तिष्ठस्यथो पश्चाक्षिरा पशुक्तिः पाशुक्तो यज्ञो
यज्ञमेवाव रुन्धते त्रिण्याश्विनानि भवन्ति अथ
इमे लोका एषु (२) एव लोकेषु प्रति तिष्ठ-
स्यथो त्रीणि वै यज्ञस्येन्द्रियाणि तान्येवाव रुन्धते
विश्वजिद्धवस्यभ्रातृस्याव रुद्ध्यै सर्वेषुष्टो भवति
सर्वस्याभिर्जिह्वै वाग्वै द्वादशाहो यत्पुरस्ताद्द्वाद-
शाहमुपेयुरनेता वाचमुपैपुरुपवासुकेषा वाक्स्या-
वुपरिष्टाद्द्वादशाहो यत्प्राप्तमेव वाचमुपै यन्ति
तस्मादुपरिष्टाद्वाचो पञ्चमोऽवान्तरम् (३) वै

दंशरात्रेण प्रजापतिः प्रजा असृजत यद्दंशरात्रो
भवति प्रजा एव तद्यजमानाः सृजन्त एताः ह
वा उद्दङ्कः शौत्वायनः सत्रस्यर्धमुवाच यद्दं-
शरात्रो यद्दंशरात्रो भवति सत्रस्यर्ध्या अथो
यदेव पूर्वेऽश्वहःसु विलोम क्रियते तस्यैवैषा शान्ति-
द्वयनीका वा एता रात्रयो यजमाना विश्वजित्स-
हातिरात्रेण पूर्वाः षोडश सहातिरात्रेणोत्तराः
षोडश य एवं विद्वांसस्यस्यस्यसादहमासत ऐषा
द्वयनीका प्रजा जायतेऽतिरात्रावभितो भवतः
परिगृहीत्ये (४) ॥

(अहरजेऽर्धवान्तरं षोडश सह सप्तदश च । ।)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
चतुर्थप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

चतुर्थेऽनुवाके द्वाविंशदानोऽभिहितः । अथ पञ्चमे त्रयस्त्रिंशदाज्ञोऽभिधीयते ।
तस्मिन् विधत्ते-

द्वे वाव देवसत्रे इति । देवानां पिमे सवे द्वे एव योऽर्थं द्वादशाहो यथायं
धमस्त्रिंशद्दहः, एतथोरुभयोरतिर्पतिः । एतां प्रीतिं ज्ञात्वा येऽनुतिष्ठन्ति ते वि-
लम्बयन्तरेणैव देवताः माप्नुवन्ति । न केवलं देवताप्राप्तिः किंतु पापव्यावृत्ति-
रपि । तत्र कश्चिद्व्यतिरेकदृष्टान्तः-यथा लोके श्रेयान्तराजामात्यादिः पशस्वः
पुरुषो राज्यमन्प्राकृतः पुनरप्याधिकं राज्यं कामयमानस्तथा करीति यादृशेन
सामभेदाद्युपायेन सत्राचयान्तरं पतिष्यति तादृशं करोति । यद्यवविष्पति तस्मिन्-
नुपाये प्रमाद्यति तदानीं पापिमान्भवति पूर्वं विद्यमानमपि श्रेष्ठचमपगच्छतीत्यर्थः ।
यदि नावविष्पति न प्रमाद्यति तदाऽपि सदङ्गभवति पुरा यादृशः श्रेयान्पश्चा-
दपि तादृश एव भवति । पूर्वं राजेति व्यवहृन्तः प्राणिनः प्रश्नादपि राजेश्वेव

(त्रयस्त्रिंशद्वात्रकथनम्)

व्यवहरामि न तु तस्मादुत्कृष्टः कश्चिद्व्यवहारस्तास्मिन्विद्यते । सोऽयं इतिरे-
कदृष्टान्तः । इह तु पूर्वं विधैश्वर्यादिसंपन्ना अपि मनुष्या यजमानास्तत्रास्त्रि-
ंशद्वात्रकस्य महिमानं आनन्तोऽनुष्ठाय देवत्वमाप्तिप्रतिबन्धकपापरूपेण भ्रातृश्वेण
वियुक्ताः सन्वः पूर्वसिद्धान्मनुष्यत्वात्प्रधिकं देवत्वं प्राप्नुवन्तीति विशेषः ।

पुनरपि मकारान्तरेण पशंसति—

अहर्भाजो वा इति । अहानि भजन्तेऽनुतिष्ठन्तीत्यहर्भाजः । तादृशा देवा
एतास्त्रयास्त्रिंशत्संख्याका रात्रीः संपादितवन्तः । कथयति तदुच्यते—एको देव
एकमहरन्वतिष्ठत् । पुनरप्येको देवोऽन्यदहरन्वतिष्ठत् । एवं त्रयास्त्रिंशत्संख्याका
देवास्तास्त्रिंशत्संख्याकान्यहान्यन्वतिष्ठन्, ताभिरनुष्ठिताभ्यो रात्रिभिरिव ते सर्वेऽपि
देवाः पमाहुगाधुनेदन्तं यथा भवति तथा समृद्धिं प्राप्नुवन्, न स्वेकोऽपि
तन्मध्ये समृद्धिविकलः । एवं यजमाना अपि सर्वे साम्येन समृद्धिं प्राप्नुवन्ति ।
सैव समृद्धिः स्वधी क्रियते—सर्वे ग्रामणीर्षं ग्रामस्वामित्वं प्राप्नुवन्ति ।

अथाहानि विधत्ते—

पञ्चाहा भवन्तीति । ष्योतिर्गौरायुरित्येवंविधो द्विरावृत्तस्यहो द्वितीय-
ष्योतिर्विवाजितः पञ्चाहः । तादृशाश्च पञ्चाहा मावन्तोऽपेक्षितास्तावन्तोऽनुष्ठेयाः ।
इह तु चतुर्भिरपेक्षितसंख्यापूरणाच्चतवारो विधीयन्ते । हेमन्तशिशिरयोरैव्यात्स-
श्चसंख्याका ऋतवस्तद्द्वारेण संवत्सरे पतितिष्ठन्ति । किञ्च पञ्चसंख्याया पञ्चि-
द्वारेण पशं प्राप्नुवन्ति ।

प्रायणीषोदयनीययोरतिरात्रयोर्मध्ये चातिरात्रे शाखाणि विधत्ते—

शीष्याश्विनानीति । आश्विनेन शस्त्रेणोपलक्षितान्यहानि त्रीण्यनुष्ठेयानि ।
तेन लोकत्रये पतिष्ठिता भवन्ति । किञ्च यज्ञस्येन्द्रियस्थानानि सवनानि त्रीणि,
तान्यपि प्राप्नुवन्ति ।

अन्यदहर्विधत्ते—

विश्वजादिति । विश्वजपहेतोरसहेतुत्वं सुलभम् ।

तमेव विश्वजितं विशिनष्टि—

सर्वपुष्ट इति । रथंतरबुहदानीनि षट्संख्याकानि पृष्ठानि सर्वाण्यपि य-
स्यसौ सर्वपुष्टं । तेन सर्वमपि फलं भवति ।

अथान्यान्यहानि विधत्ते—

वाग्वै द्वादशाह इति । षड्विधस्योत्रशस्त्रोपेतत्वादद्वादशाहो वाग्रूपः ।

(अथ त्रिंशद्वात्रयत्नम्)

व्यापिषे द्वादशाहं यद्युकेभ्योऽहोभ्यः पूर्वमनुतिष्ठेमुक्तदानीं तत्रत्याजां स्तोत्र-
शास्त्राणां मुक्त्वा द्वात्रिंशत्संपूर्णा वाचमुपेयुः प्राप्नुवन्ति । तेषां एवमात्मानां वागु-
पक्षयशीला स्यात् । तस्मादुकेभ्योऽहोभ्य ऊर्ध्वे द्वादशाहमनुतिष्ठेयुः । तस्माद्वाक्ता-
संपूर्णामेव वाचं प्राप्नुवन्ति । यस्यादूर्ध्वभागे वाग्म्यस्य द्वादशाहस्यैतन्मुक्तिं
तस्मात्कारणानामेव परिष्ठान्मुखेन पयं वाचा वदापः ।

अथ द्वादशाहशब्देन प्रोपणीयोदयनीयो वर्जयित्वाऽवशिष्टस्य दशरात्रस्य
विवक्षां दर्शयति-

अवान्तरं वा इति । अवान्तरं वै द्वादशाहस्यावयवभूतेनैव दशरात्रेण
पुरी कदाचित्प्रजापतिः प्रजा असृजत । अतो यद्यन दशरात्रो भवेत्तदा तेन
यजमानाः प्रजाः सृजन्ते । तमेव दशरात्रं पुनः पशंसति-

एतां ह वा इति । उदङ्गो नामतः, स च शुक्लवशापत्यमृतः । एतस्य
सप्तस्याङ्गभूतो योऽयं दशरात्रोऽस्त्येतेन कृत्स्नस्य सप्तस्यैतामृद्धिं फलमुदङ्क-
रवाचनं अतो यदि दशरात्रोऽनुष्ठीयते तर्हि कृत्स्नसमृद्धिस्तेन भवति । अपि
च पूर्वेष्वहोःसु यदेवाङ्गं विकल्पननुष्ठीयते तस्य सर्वस्यैवा दशरात्रानुष्ठितिरुपश-
पहेतुर्भवति ।

इदानीं योऽयं विश्वजित्सर्वपृष्ठो विहितस्तस्य स्थानविशेषं विधत्ते-

द्व्यवनीका वा इति । अनीकं सेना, द्वे अनीके सेनारूपे यासां रात्रीणां
वा द्व्यवनीकाः, सेनाद्वयसमाना इत्यर्थः । तत्र प्रायणीयाविरात्रेण सह पयः
पञ्चाहाः षोडश पूर्वभाविन्यो रात्रय एकत्र सेना । उदयनीत्रेनाविरात्रेण सहैकः
पञ्चाहो दशरात्रं चैत्युत्तरभाविन्यः, एवमः षोडश रात्रयो द्वितीया सेना ।
विश्वजिद्यजमानस्थानीयत्वादुभयपार्श्ववर्तिन्योः सेनयोर्मध्येऽवस्थितो रात्रेव सप्त-
दशसंख्यापूरके मध्यमादिने परोक्षव्यः । एवं विदित्वा क्तुमनुतिष्ठतां यजमानानां
बहुपुत्ररूपा बहुकन्यारूपं च दिविधा प्रजा सर्वतो जायते ।

अथ प्रायणीयोदयनीयो विधत्ते-

अतिरात्राविति ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते त्रिभाष्ये वेदाङ्गप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीप्योत्तिगीसंहिते प्रथमोऽध्यायः प्रथमकाण्डे चतुर्थोऽध्यायके

पञ्चमोऽध्यायः ३० प्र ५

(षट्त्रिंशद्ब्रह्मण्यन्तम्)

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

आदित्या अकामयन्त सुवर्गं लोकमियामेति
 ते सुवर्गं लोकं न प्राजानन्न सुवर्गं लोकमायन्त
 एतश्च षट्त्रिंशद्ब्रह्मण्यन्तमाऽहंरन्तेनायजन्त
 सतो नै ने सुवर्गं लोकं प्राजानन्सुवर्गं लोकमा-
 यन्त एवं विद्वांसः षट्त्रिंशद्ब्रह्मण्यन्तमासते सुवर्गमेव
 लोकं प्राजानन्ति सुवर्गं लोकं यन्ति ज्योतिरति-
 राज्ञः (१) भवति ज्योतिरेव पुरस्ताद्ब्रह्मते सुव-
 र्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै षड्हा भवन्ति षड्हा
 ऋतव ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठन्ति चत्वारो भवन्ति
 चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठन्त्यसत्रं वा एत-
 द्यदच्छन्दोमं यच्छन्दोमा भवन्ति तेन सत्रं देवता
 एष पुष्टेरव रुन्धते पशुच्छन्दोमैरोजो वै षीर्यं
 पुष्टानि पशवश्छन्दोमा ओजस्येव (२) षीर्यं
 पशुषु प्रति तिष्ठन्ति षट्त्रिंशद्ब्रह्मण्यो भवति षट्-
 त्रिंशदक्षरा ब्रह्मती बार्हताः पशवो ब्रह्मत्यैव पशु-
 नव रुन्धते ब्रह्मती छन्दोमा स्वाराज्यमाश्नुता-
 श्नुवते स्वाराज्यं य एवं विद्वांसः षट्त्रिंशद्ब्रह्मण्य-
 न्तमासते सुवर्गमेव लोकं यन्त्यतिराजावभितो भवतः
 सुवर्गस्य लोकस्य परिगृहीत्यै (३) ॥

(अतिराज ओजस्येव षट्त्रिंशद्वचः) ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

पञ्चमेऽनुवाके त्रयस्त्रिंशद्वात्रोऽभिहितः । अथ षष्ठे षट्त्रिंशद्वात्रोऽभिधीयते ।
तमेतं विधत्ते—

आदित्या अकामयन्तेति । पुरा कदाचिददित्याः स्वर्गं लोके गन्तुकामा
भार्गमप्यज्ञात्वा स्वर्गं न प्राप्ताः । ततस्तदुपायं विचार्य षट्त्रिंशद्वात्रं निश्चित्य
तदनुष्ठानेन भार्गमवगत्य स्वर्गं प्राप्ताः । एवमन्येऽपि यजमानाः स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ।
प्रायणीयमहर्षिधत्ते—

ज्योतिरतिरात्र इति । अथोच्यमानेऽपि अज्ञानेऽपि दहानि विधत्ते—

षडह्रा भवन्तीति । ज्योतिर्यौराशुरायुगौर्ज्योतिरित्ययमेकोऽभिप्लवः षडहः ।

सादृशाः षडह्रा यावन्तोऽपेक्षितास्तावन्तोऽनुष्ठेयाः ।

तेषां संरूपां विधत्ते—

अस्वारं इति । चतुर्भिः षडहैरवापेक्षिता संरू । पूर्यते ।

अथ पृष्ठयः षडहश्चत्वारश्छन्दोना इत्येवंविधं द्वावशाहस्य इशरानं विधत्ते—

असन्नं वा इति । पूर्ववद्व्यारूपेणम् ।

कतुगवामहःसंरूपां प्रशंसति—

षट्त्रिंशद्वात्र इति । पशूनां बर्हन्तं चयनवाक्षणे स्पष्टपाम्नातम्—

‘ छन्दाश्चि पशुञ्चाजिमथुस्तान्बृहत्पुदजयत्तस्माद्बर्हताः पशव उच्यन्ते’ इति ।

किञ्च, छन्दसां मध्ये बृहती स्वाराज्यं प्राप्नवती । तस्मादेतदनुष्ठायित्वा इह

स्वाराज्यं प्राप्य परमं स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ॥

अथोदयनीयं विधत्ते—

आविरात्राधिति । प्रःयणीयेन सह निर्देष्टुं द्विवचनम् । स्वर्गहेतुत्वस्य वि-

धियाक्ये स्पष्टत्वात्तत्परिग्रहः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्डयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके

षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ।

षसिंशो हतपुत्रोऽकामयत विन्देयं प्रजामाषि

(एकोनपञ्चाशद्वात्रकथनम्)

सौदासान्भवेयमिति स एतमेकस्मान्नपञ्चाशमपश्य-
 चमाऽहरत्तेनायजत ततो वै सोऽभिन्दत प्रजामभि
 सौदासान्भवद्य एवं विद्वांसं एकस्मान्नपञ्चाशमा-
 संते बिन्दन्ते प्रजामभि भ्रातृव्यान्भवन्ति अष्टि-
 वृतोऽभिष्टोमा भवन्ति वर्जस्यैव मुसुसं ससं श्यन्ति
 दशं पञ्चदशा भवन्ति पञ्चदशो वर्जः (१) वर्ज-
 मेव भ्रातृव्येभ्यः प्र हरन्ति षोडशिमहंशममहंम-
 वति वर्ज एव वीथं दधति द्वादशं सप्तदशा भव-
 न्यसायस्यावृद्ध्या अथो प्रैव तैर्जायन्ते पुष्ट्यः
 षडहो भवति षड्वा ऋतवः षट्पृष्ठानि पृष्टैरेवतून-
 न्वारोहन्त्युत्तमिः संवत्सरं ते संवत्सर एव प्रति
 तिष्ठन्ति द्वादशैकविंशं भवन्ति प्रतिष्ठित्या अथो
 रुचमेवाऽऽत्मन् (२) दधते बहवः षोडशिनो
 भवन्ति विभित्यै षडाश्विनानि भवन्ति षड्वा
 ऋतव ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठन्त्युनातिरिक्ता वा एता
 रात्र्य ऊनास्तन्देकसं व पञ्चाशदतिरिक्तास्तद्य-
 द्युयसीरषाचत्वारिंशत ऊनाश्च सलु वा अति-
 रिक्ताश्च प्रजापतिः प्राजायत ये प्रजाकायाः
 पशुकायाः स्युस्त एता आसीरन्त्रैव जायन्ते प्रजया
 पशुभिर्वैराजो वा एष यज्ञो यदेकस्मान्नपञ्चाशो
 य एवं विद्वांसं एकस्मान्नपञ्चाशमासते विराज-
 मेव गच्छन्त्यादा भवन्त्यतिराजावभिर्नो भवतोऽ-
 न्नादं (३) ॥

(वर्ज आत्मन्मजयः द्विषिः २. १५) ।

इति छण्णयञ्चुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताया सप्तमाष्टके
चतुर्थप्रपाठके सप्तमाऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके सप्तमाऽनुवाकः) ।

पठे षड्विंशद्वाजोऽभिहितः । अथ सप्त एकोज्ञान्वाशशाब्देऽभिधीयते ।
वमेतं विधत्ते—

वसिष्ठो हृतपुत्र इति । विश्वामित्राणां हृतपुं पुत्रेषु यज्ञां यज्ञस्य च
काययमनो वसिष्ठस्तदुपायवेनैकरमाह्वयश्चाशं निर्वाहं च तदनुष्ठानेन यज्ञां
लब्ध्वा सौदासान्भवन्वत् । सुदासस्य पुत्राः सौदासास्ते च वसिष्ठस्य शत्रवः ।
वसिष्ठवधजनाना अपि तदनुष्ठानेन यज्ञां लब्ध्वा प्रातुष्टानभिभवन्ति ।

अथान्यानि विधत्ते—

अथान्यानि विधत्ते इति । अथान्यानि विधत्ते इति । अथान्यानि विधत्ते इति ।
कर्तव्याः । ' निवृत्तमेव वज्रं संभार्य आतुष्य... पहरति ' इति अथान्यानि विधत्ते—
ब्रह्मस्य वज्रस्य मूलमनेन तीक्ष्णी कूर्चन्ति ।

अथान्यानि कानिचिदहानि विधत्ते—

दश पञ्चदश इति । पञ्चदशस्तोमयुक्ता अहर्विशेषा दशसंख्याकाः
कर्तव्याः । ' तं पञ्चदशस्तोमो मध्यत उदतुणत् ' इत्येवमप्यत्र हिंसाहेतुत्वम-
वगात्पञ्चदशस्य वज्रत्वम् ।

अथान्यानि कानिचिदहानि विधत्ते—

बौद्धशिमदिति । बौद्धशिमदिति । बौद्धशिमदिति ।
कार्यम् । तेन पूर्विके वज्रे दीर्यं स्थापयन्ति ।

अथान्यानि कानिचिदहानि विधत्ते—

द्वादश सप्तदश इति । सप्तदशस्तोमयुक्ता अहर्विशेषा द्वादशसंख्याकाः
कार्याः । सप्तदशस्तोमस्मोदरभागजन्वत्वाद्ब्रह्मेतुत्वम् । सप्तदशाक्षरस्य यज्ञ-
पतिशुभ्रवाच्यं यज्ञहेतुत्वम् ।

अथ षट्संख्याकान्यानि विधत्ते—

षष्ठ्यः षडह इति अथान्यानि कानिचिदहानि विधत्ते—

(संवत्सरसन्वीक्षाकालः)

द्वादशैकविंशसा इति । एकविंशस्तोमयुक्ता अहर्विषेवा द्वादश कर्ष-
व्याः । एकविंशस्तोमस्य षतिहाहेतुत्वं कान्तिहेतुत्वं चासकृदुक्तम् ।

अथान्धाभिः कामिषिदहानि विधत्ते—

महवः षोडशिन इति । षोडशस्तोमयुक्ता अहर्विषेवा यावन्तोऽपेक्षिता-
स्तावन्तः कार्याः । अत्र त्रिभिरपेक्षितसंख्यायाः पूरणान्नयः कार्याः ।

एतत्कतुगतेषु षट्स्वहःस्वाधिनशस्त्रं विधत्ते—

षष्ठाश्विनानीति । एकोनपञ्चाशदधुपं स्तौति—

ऊमातिरिक्ता वा इति । अस्मिन्कृतौ विद्यमाना एता रात्रय ऊमाश्वा-
तिरिक्ताश्च भवन्ति । कथमिति तदुच्यते—यद्यस्मात्कारणादेकोनपञ्चाशदेकया
रात्र्या वर्जिता पञ्चाशत्संख्या तस्यादेता ऊमाः । यद्यस्मात्कारणाद्वाचत्वारिं-
शत्संख्याया अधिकास्तस्मान्निरिक्ताः । पञ्चमपतिः पुरा कश्चिदूनादल्पाहीर्षा-
स्मौढशरीररूपाः प्रजा अनुजत । कश्चिच्चातिरिक्ताधिकीदाकाशादेरुचरोचर-
म्यूनाश्वाश्वादीननुजत । तस्मादूनातिरिक्तरूपोऽर्थं कतुः पशस्तः ।

पूर्वं विधिवाक्येऽभिहितं फलमुपसंहरति—

ये प्रजाकामा इति । कतुगतामहःसंख्यां पशंसति—

वैराजो वा इति । चतुर्ष्वहर्दशकेषु दशसंख्यासङ्गावाप्तुत्वं वैराजस्य ।
पञ्चमस्य दशकस्यैकेन म्यूनत्वेऽपि वैराजस्वमुपचरितुं शक्यम् । ' न वा एके-
नाक्षरेण च्छन्दोति विपन्नि न इत्याम् ' इति मुत्पन्वरात् । अतो वैराज-
त्वाद्वप्राप्तिः ।

प्राथम्योद्यमस्य विधत्ते—

अतिरात्राविषे प्रायेणाद्येऽनुवादान्मग्निहः ॥

इति श्री कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां वेदार्थपकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहितायां अष्टमोऽध्यायः षष्ठोऽध्यायः षष्ठीयपठके

॥

(अथ षष्ठीयपठकेऽध्यायः)

संवत्सरसंख्यायां एतत्कार्यादीक्षे-

(संवत्सरसत्रदीक्षाकाण्डः)

रत्रोषा वै संवत्सरस्य पत्नी यदेकाष्टकैतस्यां वा
एव एताः राभिं वसति साक्षादेव संवत्सरमारभ्य
दीक्षन्त आर्तं वा एते संवत्सरस्याभि दीक्षन्ते य
एकाष्टकायां दीक्षन्तेऽन्तनामानावुत भवतो व्यस्तं
वा एते संवत्सरस्याभि दीक्षन्ते य एकाष्टकायां
दीक्षन्तेऽन्तनामानावुत भवतः फल्गुनीपूर्णमासे
दीक्षेरन्मुखं वा एतत् (१) संवत्सरस्य यत्फ-
ल्गुनीपूर्णमासो भूस्त एव संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते
तस्यैकैव निर्या यत्सामेधे विपुवाभसंपद्यते चित्रा-
पूर्णमासे दीक्षेरन्मुखं वा एतत्संवत्सरस्य यच्चि-
त्रापूर्णमासो भूस्त एव संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते
तस्य न का च न निर्या भवति चतुरहं पुरस्ता-
त्पूर्णमास्यै दीक्षेरन्तेषामेकाष्टकायां क्रयः सं पद्यते
तेनेकाष्टकां न छम्बट्कुर्वन्ति तेषाम् (२) पूर्वपक्षे
सत्या सं पद्यते पूर्वपक्षं मासां अभि सं पद्यन्ते ते
पूर्वपक्ष उत्तिष्ठन्ति तानुत्तिष्ठत ओषधयो वनस्प-
तयोऽनुत्तिष्ठन्ति तान्कल्याणी कीर्तिरनुत्तिष्ठत्यरा-
त्सरिमे यजमाना इति तदनु सर्वे राध्नुवन्ति (३)॥

(एतच्छम्बट्कुर्वन्ति तेषां चतुस्त्रिंशच्च)

इति कृष्णयजुर्वेदीयवैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
चतुर्थप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

सप्तमोऽनुवाक एकोऽपश्चात्तत्रावोऽभिहितः । अथाष्टपात्रिषु चतुर्ष्वनुवाकेषु
संवत्सरसत्रमभिधीयते ।

(संवत्सरसत्रदीक्षाकालः)

तत्राद्येऽनुवाके संवत्सरसत्रस्य दीक्षाकालं विधत्ते--

संवत्सरायेति । ये यजमानाः संवत्सरसत्रार्थं दीक्षिष्यन्ते ते यजमाना एका-
हकार्या माघशुक्लाष्टम्यां दीक्षां कुर्युः । येयमेकाहकाभिमानिनी देवता सर्वे
संवत्सराभिमानिनो देवभ्य परी । एकाहकाया अभिमानिदेवतारूपत्वं गर्भधार-
णादवगम्यते । तथा चाभिकाण्डे मन्त्र आम्नापते-- ' एकाहका तपसा तप्य-
माना अजान गर्भं महिमानभिन्दन् ' इति । संवत्सरस्य पतिरत्र चाभ्यत्र मन्त्रा-
न्तरेणाऽऽम्नावम्-- ' एकाहका तपसा तप्यमाना संवत्सरस्य वा परी वुवुहे
प्रपीना ' इति ।

एष संवत्सराभिमानि देव एतां माघशुक्लाष्टम्यां रात्रिं सर्वाप्येतस्यभिकाहका
देवतायामेव वसति । अतश्च दीक्षां कुर्वन्ती यजमाना मुक्तपमेव संवत्सरमारभ्य
दीक्षितवन्तो भवन्ति ।

तमेतं पक्षं दूषयित्वा पक्षान्तरं विधत्ते--

आर्तं वा एत इति । ये यजमाना एकाहकायां दीक्षन्ते ते यजमानाः संव-
त्सरसत्रस्याऽऽर्धमभि दिनाश्रमभिलक्ष्य दीक्षन्ते । तथायं हेतुः--दुष्य (पौष)
माघरूपावृत्तवयसौ संवत्सरस्यान्त इत्येवन्नामधारिणौ । तयोः शिथिरर्तुत्पत्त्यात् ।
तेन चतुर्था पूर्वसंवत्सरस्य समाप्तत्वात्पौषपौर्णमासीमारभ्य फल्गुनपौर्णमास्याः
माघीनः कालः संवत्सरस्यान्तः । किंचैकाहकायां दीक्षमाणाः संवत्सरस्य व्यस्त-
यामि विषयांस्रभिलक्ष्य दीक्षन्ते । आदौ हि दीक्षा कर्तव्या । अथ च संवत्स-
रस्यान्तः कालः । ऋत्तवपवपरेकयोरुक्तन्यायेनाऽननामोपेतत्वात् । तस्यादुत्त-
रफल्गुनीयुक्ते पूर्णमासे दीक्षां कुर्युः । तस्य च भाविसंवत्सरोपक्रमदिनत्वात् ।
एतदेवाभिमेत्याऽऽधानमहाश्रणे ज्ञयाम्नावम्-- ' उत्तरपौरादधीत । एषा वै मधमा
रात्रिः संवत्सरस्य । मदुत्तरे । फल्गुनी । ' इति ।

एतमपि पक्षं दूषयित्वा पक्षान्तरं विधत्ते--

तस्यैकैव निर्येति । तस्य फल्गुनीपूर्णमासदीक्षापक्षस्यैकैव निर्या वक्ष्यमाण
एक एव दोषः, न तु पूर्वोक्तार्तव्यस्तरवदोषो । कोऽसावेको दोष इति न उप्य-
ते--समीचीना अतिवर्षणक्षमा मेवा यस्मिन्वर्षेणै सोऽयं संमेघः । तस्य संवन्धी
पत्यासन्नः कालः समिधः अस्मिन्काले विष्वानहः(?) संपद्यते । तथा हि विष्-
वानिति संवत्सरस्य मध्यवर्ती मुख्योऽहर्दिशेवः । ततः पूर्वं षण्मासाः । उत्तरे च ष-
ण्मासाः । तयोरुभयोर्मासषट्कयोर्मध्ये सोऽहर्दिशेवः कर्तव्यः । अथ च फल्गुनीपूर्ण-

(संक्षेपतत्त्वदीक्षाकाण्डः)

अथ चतुर्दश दीक्षा द्वादशोप- २६६९ योत्तरदिने मध्यमासोपक्रमः कार्यः ।
 तत्र चैत्रशुद्धनवमः शुक्लमो- २६७० । आश्वयुजशुद्धाष्टम्यां मासपदकं
 २६७१ १२म्यां विषुवाङ्कः पर्यः । २६७२ ३०तः पत्यासत्तः । भाद्रपदपौर्ण-
 मासी २६७३ ततो समाप्ते सत्यन- २६७४ १५ तः । अतो वर्षेणुसमीपे विषुवदि-
 नस्य २६७५ अथिहाराय विधानक्षत्रुका- २६७६ ३०तः पत्यासत्तः । सोऽपि
 यस्तन्तुमध्य २६७७ १५तः सत्यन- २६७८ १५ तः । अतो मूलत एवाऽऽरम्भः कृतो
 भवति । एवं सात कार्तिकशुद्धनवम्यां २६७९ विषुवान्तपद्यते । तच्च दिनं वर्षतोर्वर-
 वरि । अतो वृष्टिशुद्धा अभावद्विसम्भेणानुष्ठानं शक्यत इति तस्य पक्षस्य
 न कोऽपि दोषोऽस्ति ।

अथ गुणविशेषमवलोक्य पक्षान्तरं विधत्ते—

चतुरहे पुरस्तादिति । माघपौर्णमास्याः पुरस्ताच्चतुरहे शुक्लैकादश्यां दीक्षे-
 रद्- २६८० तथा सति माघकृष्णसप्तम्यां द्वादशदीक्षाणां समाप्तत्वाच्चतुरवर्तिन्धा-
 र्मैकादश्यां श्रीभक्त्यः संपद्यते । तथा सत्येकादश्यां अप्युपयुक्तत्वात्संवत्सर-
 पत्नीत्वेन मुख्यामेतो न च्छम्बदकुर्वन्ति निष्पयोजनां न कुर्वन्ति । ततः संव-
 त्सरपत्न्याः सत्कार एको गुणः ।

अथ गुणान्तरं दर्शयति—

तेषां पूर्वपक्ष इति । तेषामेकादश्यां कथमनुतिष्ठतां यजमानानां तद्दिनमा-
 र्भ्यानुष्ठीयमाना उपसद्भ्यश्चैत्रशुद्धनवम्यां संपद्यन्ते । तत्र उत्तरदिने क्रियमाणा
 सत्या शुक्लपक्ष एवो कान्ता भवति । तत्र आरभ्य सर्वेऽपि मासाः शुक्लपक्षमेवा-
 भिलक्ष्य समाप्यन्ते । तेषु समाप्तेषु ते रुत्रिणोऽपि पूर्वपक्ष एव सत्त्वादुत्तिष्ठन्ति ।
 उत्तिष्ठत्त्वान्यजमानाननु भूमामोषधयो वनस्पतयश्च सत्कर्मानुष्ठानसामर्थ्या-
 दुद्भवं गच्छति । तदुद्भवे सति तान्यजमानाननु पुण्यकीर्तिरुत्तिष्ठति । कीदृशी
 कीर्तिरिति सोप्यते— इमे यजमाना असत्सुः समृद्धिं गवा इत्येवाहशी कीर्तिः ।
 शर्करास्यैत्थानमनु सर्वे प्राणिनः समुद्धा भवन्ति । एवंदीयेन सत्कर्मानुष्ठानेन
 भूमौ सर्वेऽस्याभिवर्धनात् । तस्मादीदृशं गुणसंघननेषु माघशुक्लैकादश्यां दीक्षे-
 त्ययमेव मुख्यः पक्षः ।

अथ मीमांसा ॥

पञ्चाग्न्यायस्य पश्चमपादे दशमाधिकरणे चिन्वितम्—

(दीक्षोपसत्कथनम्)

गवाममन उक्त्वा तु या काचित्पूर्णिमाऽथवा ।

चैत्री माद्युक्त काचित्स्मादतिशेषात्पक्षेऽथवा ॥

चैत्री स्यात्क. १ एह उक्त्वायान्तिमुपवर्णितम् ।

माघकृष्णाष्टमी त्वेकादश्याऽथवा पूर्णिमा ॥

गवामघ्ने श्रूयते--^१ चतुरहे पुनः पौर्णमास्यै दीक्षेरन्तेषामेकादश्याः क्रमः
 संपद्यते इति । पौर्णमास्याः पूर्वदिशि चतुरहे दीक्षेरन्तेकादश्यां दीक्षामारमेव ।
 तथा सति पौर्णमास्या उपरान्ते सप्तमे दिने द्वादश दीक्षाः पूर्वमे । तत्र उप-
 रितम्यामष्टम्यां सोमकष इत्यर्थः । तत्र विशेषस्याहृत्त्वाद्या काचित्पूर्णिमेत्येकः
 पक्षः । चित्रापूर्णिमासे दीक्षेरन्मुखं वा एतत्संवासरस्य पश्चिमापूर्णिमासः
 इति मन्वाख्यानतया चैत्री पौर्णमासीति द्वितीयः पक्षः । मासिकसमाह्वयया
 माघकृष्णाष्टमेकादश्या । तत्र सोमकषसंपत्तये माघ्याः पौर्णमास्याः पूर्वस्यामे-
 कादश्यां दीक्षाऽऽरब्धव्या ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माध्वीये वेदाध्ययनशास्त्रे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठकेऽ-

नवमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

सुवर्गं वा पतेः लोकं यन्ति ये सप्तमुपयन्त्य-
 भीमन्त एव दीक्षाभिरात्मानं * अपयन्त उपसद्भि-
 र्द्वाभ्यां लोमाव यन्ति द्वाभ्यां त्वचं द्वाभ्यामसु-
 द्वाभ्यां मांसं द्वाभ्यामस्थि द्वाभ्यां मज्जानमा-
 त्मदक्षिणं वे सप्तभारभाममेव दक्षिणाः । नीत्वा सु-
 वर्गं लोकं यन्ति शिसामनु प्र वपन्त ऋद्भ्या
 अथो रचीयांसः सुवर्गं लोकमयामेति (१) ॥

(सुवर्गं पञ्चाशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमकाण्डके
 चतुर्थप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थपपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

अद्ये सर्वस्तरसत्रस्य दीक्षाकाल उक्तः । अथ नवमे दीक्षा उपसदध्वो-
पपत्ने ।

वा उमधीर्विधत्ते—

सुषर्मा वा एत इति । सत्रानुष्ठायिनः स्वर्गं गच्छन्ति । अतस्त्वद्योग्यतायै
स्वदीक्षाभिरात्मानं स्वदेहममीन्धत एव सर्वतो उरुलघन्धेव । उपसद्भिस्तु अप-
पत्ने स्वदेहं पचन्ति । तस्माद्दीक्षा उपसदध्वानुष्ठेया इति विभ्युक्तयः । यद्यपि
द्वादशाहविकृतिवत्त्वेन प्राप्तास्प्रथाऽपि विकृतिलिङ्गवाप स्तुवये वा तदनु-
वादोऽस्तु ।

अथ विमज्ज्य प्रशंसां कुर्वंस्तासामुभयाविधानां द्वादशत्वं प्रकटयति—

ह्याभ्यां लोभेति । द्वाभ्यां दिनद्वयानुष्ठेयाभ्यां दीक्षाभ्यामुपसद्भ्यां च स्व-
कीयं शौच हविरर्धमवद्यन्ति । अनन्तरभाविनीभ्यां ह्याभ्यां त्वचमयन्ति । एवं
रक्षमांसास्थिमज्जसु योजनीयम् । यदेतरत्वं तदेतदात्मदाक्षिण्यं वै स्वशरीरमेव
तत्र दक्षिणा, यत्पन्था मवादिरूपाऽस्ति । तस्मात्स्वशरीरमेव दक्षिणा रूपेण
मीत्वा स्वर्गं प्राप्नुवन्ति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण— ' सत्रं चेदपनकाले सशिस्तानि वपन्ते ' इति, तदेत-
द्विधत्ते—

शिक्षामनु प्रेति । शिक्षामनुलक्ष्य प्रकर्षेण वपनं कुर्युः । तत्र मृतत्वग्र-
वाणां केशानामपगमात्समृद्धयै भवति । अपि च केशभाररहिता रषीर्मांसो
लघुवराः सन्तः स्वर्गं प्राप्नुयायेत्यनेनाभिप्रायेण सशिस्तं वपनं कुर्युः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीयतैधिरियसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थपपाठके

नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थपपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

ब्रह्मवादिनो ब्रह्मन्त्यतिरात्रः परमो यज्ञक्रतुना
कस्मान्तं प्रथममुप यन्तीत्येतद्वा अभिष्टोमं प्रथम-
मुप यन्त्यथोक्त्यर्थं योऽदिशिनमर्थतिरात्रमनुप-

(प्रायणीयाख्यप्रथमहाभिधानम्)

वंमैवैतद्यज्ञकृतुनुपेत्य तानालम्भं परिगृह्य स्तोममे-
 धैतर्पिर्बन्त आसते ज्योतिष्टोमं प्रथममुप यन्ति
 ज्योतिष्टोमो वै स्तोमानां मुखं मुखत एव
 स्तोमान् यजते ते (१) सस्तुता धिराजमामि
 सं पथन्ते द्वे चर्चावतिं रिच्येते एकया गौरतिरिक्त
 एकयाऽऽयूरूनः सुवर्गो वै लोको ज्योतिरुग्नि-
 राद्दत्सुवर्गमेष तेन लोकं यन्ति रथतरं दिवा
 भवति रथतरं नक्तमित्याहर्बसवादिनः केन तद-
 जामिति सौभरं तृतीयसवने अक्षसामं बृहत्तन्म-
 ध्यतो दधति विधृत्यै तेनाजामि (२) ॥

(व एकान पञ्चाशत्) ।

इति ऋष्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ सप्तमैकाण्डे चतुर्थप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

प्रथमे दीक्षा उपसदधोकाः । अथ दशमे प्रायणीयाख्यं प्रथममहुरुष्यते ।
 तदेतद्विधत्ते—

ब्रह्मवादिनो वदन्तीति । जोऽन्तिरात्रारूपः ऋतुः सौम्यं यज्ञकृतुर्ना परमः
 सोमयागरूपा ये ऋतवस्तेषां मध्ये चरमः । अग्निष्टोम उक्थवः षोडश-
 तिरात्र इत्येतस्य तृतीयक्रमत्वाद्भिष्टोमस्य च माध्यम्यम् । प्रजननं ज्योति-
 रित्यनुवाके ' तस्मादाहुर्ज्येष्ठवज्रः ' इत्याम्नातम् । एवं सत्याग्निष्टोमं
 परित्यज्य चरमभाविनमतिरात्रं कस्मात्कारणात्समे प्रथमममनुतिष्ठन्तीति ब्रह्मवा-
 दिनां मन्त्रः । तत्रामिज्ञा एवमुत्तरमाहुः—नात्रामिष्टोमः परित्यक्तः । अत्रामि-
 ष्टोमोक्थवषोडशतिरात्राणामुत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वगभित्त्वात् । हादशस्तोत्रमग्निष्टो-
 ममन्तर्भाव्य पुनः स्तोत्रवर्षाधिक्येनोक्थवः संपद्यते । तमन्तर्भाव्य पुनरेकस्तो-
 त्राधिक्येन षोडशी संपद्यते । तमन्तर्भाव्य पुनस्तयोद्दशस्तोत्राधिक्येनातिरात्रः

संपद्यते । अतः सत्रिणोऽतिरिक्तमनुतिष्ठन्तीति यदेतद्वा एतस्मिन्सोमानुष्ठानेऽग्नि-
ष्टोमं प्रथममनुतिष्ठन्ति, अधोऽध्यपथोऽत्रयतिराचान्, तदंतदनुपूर्वमेवानुक्रमेणैव
यज्ञकतनुपेत्यानुष्ठानं निश्चयं तान्कतनुपक्रमं परितः स्वीकृत्य ततः सर्वत्र
सोममेव पिवन्दः सत्रिण आसवे । तस्मादग्निष्टोमपरित्यागाभावाद्द्विराहक्यं
ज्योतिष्टोमं प्रथममनुतिष्ठेयुः । स हि ज्योतिष्टोमो ज्योतिर्गौरायुरिरिषेतन्नामकानां
स्तोमानां कतूनां मुखसदृशः । तस्मान्मुखत एवाऽऽरभ्य स्तोमान्कतून्सत्रिणः
प्रयुञ्जते ।

गोष्टोमायुष्टोमाभ्यां पूर्वभाक्त्वं ज्योतिष्टोमस्य प्रकारान्तरेण पुनः प्रशंसति—

ते सःस्तुता इति । ज्योतिष्टोमे स्तोत्रगता य ऋग्विशेषाः सन्ति ते
संस्तुताः सप्तो विराजं दशसंख्यामेव प्राप्नुवन्ति न तु श्युना नाप्यधिकाः ।
इतरयोस्तु गोष्टोमायुष्टोमयोर्द्वे कचावतिरिष्येते, दशसंख्यां च प्राप्नुतः । वत्क-
थमिति तदुच्यते—एकवर्षं गोष्टोमो दशसंख्याया अतिरिक्तः आयुष्टोमस्त्वेकथा
श्युनः । तस्मादिराहृत्पूर्वः ज्योतिष्टोमस्य प्राशस्त्ये हेतुः । किंच मासकत्वा-
ज्ज्योतिष्टोमः स्वर्गलोकोत्सर्गो विराहृत्पूर्वः । तस्मादुभयथा प्राशस्त्येन तेन ज्योति-
ष्टोमेन स्वर्गं लोकं प्राप्नुवन्ति ।

अथास्मिन्विराजसंस्थे ज्योतिष्टोमे सामविशेषं विधत्ते—

रथंतरं दिवेति । दिवा पृष्ठस्तोत्रं रथंतरं भीषते, नक्रमपि रात्रिपर्यायेषु
रथंतरं गीयते, वत्तदानीमालक्ष्यं भवति । तादृशालक्ष्यपरिहारः केनान्येन ज्ञान्ना
मवर्षादि ब्रह्मवादिनां प्रभः । तत्राभिज्ञा उत्तरमाहुः—सौभरारूपं यद्व्यस्ता-
भास्ति वज्रवीपसवने ब्रह्मसामत्वेन मेयम् । तच्च बह्वेते, तदेतदनुबृहदर्थतरयो-
रुभयोर्मध्ये स्थापयन्ति । तच्च यज्ञस्य धृत्यै मंपद्य । तेन विजातीयज्ञान्नाऽऽ-
ः लक्ष्यपरिहारो भवति ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते मासगताहक्ये अष्टमोऽध्यायः अ लृष्णमणुर्वेदीय-

संहितायां सप्तमोऽध्यायः अष्टमोऽध्यायः

दशमोऽध्यायः

(अत्र सप्तमोऽध्यायः अष्टमोऽध्यायः अष्टमोऽध्यायः)

ज्योतिष्टोमं प्रथममुप सप्तमोऽध्यायः तत्रैव लोकं

प्रति तिष्ठन्ति गोष्टोमं द्वितीयमुप सप्तमोऽध्यायः एव

(मासगताहकधनम्)

तेन प्रति तिष्ठन्त्याधेदो नं तती यभुप यन्त्यमुष्मिजेव
 तेन लोके प्रति तिष्ठन्तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं
 गौरसाषायुर्यदेतान्स्तामानुपयन्त्येष्वेव तल्लोकेषु
 सन्निर्णः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ते सस्तुता विराजेषु
 (१) अमि सं पद्यन्ते द्वे चर्चावतिं रिष्यते एकया
 गौरतिरिक्त एकयाऽऽयूरुनः संवर्गो वै लोको
 ज्योतिरुग्गिराङ्गमेवाव रुन्धते ते न क्षुधाऽऽति-
 मार्च्छन्त्यक्षौधुका भवन्ति क्षुत्संवाधा इव हि सन्नि-
 णोऽभिष्टोमावमितः प्रधी तावक्थ्या मध्ये नभ्यं
 तच्चेतसपरियहेवचकं यदेतेन (२) षडहेन यन्ति
 देवचकमेव समारोहन्त्यरिष्ये ते स्वस्ति सभश्नुवते
 षडहेन यन्ति षड्वा ऋतयं ऋतय्येव प्रति तिष्ठ-
 न्यभयतो ज्योतिषा यन्त्यभयत एव संवर्गो लोके
 प्रतितिष्ठन्तो यन्ति द्वौ षडहो भवतस्तानि द्वादशा-
 हानि सं पद्यन्ते द्वादशो वै पुरुषो द्वे सकथ्यो द्वौ
 चार्ह आत्मा च शिरश्च चत्वार्यङ्गानि स्तनौ
 द्वादशौ (३) तत्पुरुषमनु पर्यावर्तन्ते त्रयः षड्हा
 भवन्ति ताम्यष्टाद्दशाहानि सं पद्यन्ते नवान्यानि
 षडान्यानि नव वै पुरुषे प्राणास्तप्राणाननु पर्या-
 वर्तन्ते चत्वारः षड्हा भवन्ति तानि चतुर्विंशति-
 रहानि सं पद्यन्ते चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सर-
 स्तसंवत्सरमनु पर्यावर्तन्तेऽप्रतिष्ठितः संवत्सर इति
 संलु वा आहुवंपीयान्प्रतिष्ठाया इत्येतावद्वै संवत्स-

रस्य ब्राह्मणं यावन्मासो भास्तिमास्येव प्रति-
तिष्ठन्तो यन्ति (४) ॥

(विराज्जमेतेन द्वादशविवाह्या अष्टौ च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तस्राष्टके
चतुर्थप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः) ।

दशमे मासणीयमहुरुकम् । अथैकादशे मासगतान्युच्यन्ते ।

तत्राऽऽदौ तावत्रीण्यहानि विधत्ते—

ज्योतिष्टोममिति । ज्योतिष्टोमशोष्ठोमायुष्टोमा एकाहविशेषाः । एतैरेवा-
नुष्टोमप्रतिष्ठोमवैरभिष्टवः षडहः संपद्ये । तस्मिन्षडहे पूर्वभागवर्तिनेऽनुष्टो-
मत्वा एतेऽनुष्ठेयाः । क्रमेणैर्वैर्लोकत्रये प्रतिष्ठा भवति । ज्योतिरादीनां भूरादि-
रूपत्वादितेषां वयाणामनुष्ठानेन सन्निधौ लोकत्रये प्रतिष्ठिताः सुखेन भ्यवहरन्ति
पूर्वस्मिन्ननुवाके प्रथमदिनेऽनुष्ठेयः प्रायणीयाख्योऽतिरात्ररूपो ज्योतिष्टोमो
विहितः । इह तु तृतीमदिनेऽनुष्ठेयोऽग्निष्टोमात्मको ज्योतिष्टोम इति विशेषः ।

तस्यैवस्याग्निष्टोमरूपस्य ज्योतिष्टोमस्य प्रथमं पूर्वोक्ताविराजत्वशंसति—

ते सःस्तुता इति । ज्योतिष्टोमस्य स्वोच्चियागवत्संरूपया विरादुत्पत्तौ
विराज ऊर्ध्वपश्चात्ते सन्निधः क्षुधा संपादितामावै न प्राप्नुवन्ति । किं त्वको-
धुकाः सर्वदा क्षुद्रहिता भवन्ति । सन्निधामनुष्ठानप्रयासत्वाद्दुल्यात्पादेण ते क्षु-
स्तंपादितवाधयुक्ता इव भवन्ति । तस्मात्तेनां क्षुधरिहारयोर्धूमविरादुत्पत्तियुक्तौ
ज्योतिष्टोम एक प्रथममनुष्ठेयः ।

इदानीमुक्तैर्ज्योतिराग्निभिरनुष्टोमप्रतिष्ठोमवैर्भिष्टवभिष्टव षडहं रथचक्र-
रूपवत्पत्या विधत्ते—

अग्निष्टोमाधमित इति । लोके रथचक्रं फलकत्रयेण निष्पाद्यते । तत्र
पार्श्ववर्तिनी फलके मधीइत्युच्येते । प्रकर्षेण धीयते धार्यते मध्यफलकमाभ्या-
मिति मधी । मध्यफलकं तु मध्यमित्युच्येते न्यामिस्थानीयत्वात् । एवं च सत्यत्र
चक्ररूपस्याग्निष्टवषडहस्यामितो संमानवाद्यन्वादिमयोरनुष्ठेयौ ज्योतिःशब्दाभि-
धेयौ यावमिष्टोमौ वाकुभौ मधी । ये च मध्यवर्तिनो मौरायुर्गौरित्येतज्जामान
उक्त्यरूपपाभत्वारः कथवस्ते सर्वे मिळित्वा मध्ये स्थितं नभ्यं तद्भवति । तदेत-

(मासगताहकथनम्)

इभिष्णवपद्महृत्परिपत्युनः प्रवर्तमानं देवचकमित्युच्यते । यद्येतेन देवचक-
रूपेण बहहेन यजमाना अनुष्ठानं निष्पादयेयुस्तर्हि ते यजमाना देवचक्रमेव ;
समारोहन्ति । पञ्चाऽऽरोहणमरिष्टयै हिंसाहादित्याय भवति । हिंसाहादित्याय
ये स्वस्ति समश्नुवते क्षेपं प्राप्नुवन्ति ।

पुनरपि बहहं प्रथंसति—

बहहेनेति । तस्य बहहस्यानुलोमप्रतिलोमस्यैवपहात्मकत्वं विधत्ते—

उभयतोऽप्योतिषेति । ज्योतिर्गौरामुरिरथेयमानुलोम्ये सत्यादौ ज्योतिः,
आमुर्गौर्ज्योतिरिथेयं प्रातिलोम्ये सत्यग्ने ज्योतिः । एवमुभयतोऽप्योतिषा बहहे-
मानुष्ठाने सति स्वर्गपवेशकाले फलाभसानकाले च प्रतिष्ठितोऽवधारहिताः
सन्तः संचरन्ति ।

तस्य च बहहस्य द्विरावृत्तिं विधत्ते—

द्वौ बहहाविति । सक्थिशब्देन भोणीद्वयमुच्यते । बाहुशब्देनासह्यम् ।
आत्मा मध्यदेहः । शिरः प्रसिद्धम् । हस्तौ पादौ च मिळित्वा चत्वार्षङ्गानि ।
सतो द्वौ स्वनौ द्वादशसंख्यापूरको । तथा सत्येवं द्वादशाहानि पुरुषमनुसृत्य
पर्यावृत्तानि भवन्ति ।

तस्य च बहहस्य तृतीयावृत्तिं विधत्ते—

अथः पञ्चहा इति । पूर्वार्था द्विरावृत्ताम्पौ सह चिरवम् । अष्टादशाना-
महना द्वेषा विभागे सति नवसंख्यया नवच्छिद्यगतमाजाननुसृत्य बहहास्यपः
पर्यावृत्ता भवन्ति ।

अथाऽऽक्षेपसमाधानमुखेन सर्वमात्तानुष्ठानं विधत्ते—

चत्वारः पञ्चहा इति । संख्याद्वारेणार्धमासद्वारा संवत्सरमनुसृत्य चत्वारः
पञ्चहाः पर्यावृत्ता भवन्ति । अथ मासपूरणाय पृष्ठघः पञ्चहोऽप्याहर्षव्यः । अथ
एवं ऋन्दीगा आनभन्ति— यदेवं पृष्ठघः पञ्चहो भवति वीर्यं एवान्वतः प्रति-
तिष्ठन्ति । इति ।

अथ पूर्वामिस्तिसुभिरावृत्तिभिः सह चतुर्थीमावृत्तिं विधत्ते—

प्रतिष्ठितः संवत्सर इति । पूर्वोक्त्यायेन मास एकः प्रविष्टितो न संव-
त्सरः, अस्योक्तप्रतिष्ठाहेतोर्मासादूर्ध्वस्त्वादस्यन्ताधिकस्यादित्येव केचिन्नोद्यवा-
दिनां आहः । अत्रैतदुत्तरं—मासो ब्राह्मणं पूर्वोक्तीत्या मासस्य प्रतिपादकं
अक्षेपवाक्यं यावदस्ति एतावदेव संवत्सरस्य प्रतिपादकं ब्राह्मणं, नस्तितोऽधिकं

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

किंविभूषणमस्ति । अनेनैव प्रकारेण प्रतिपासमनुविष्ठन्तो यथमानास्वस्व-
स्विभ्यासि प्रतिविष्ठन्तः क्रमेण संवरसरं पन्ति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठक
एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ सप्तमाहके चतुर्थप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

मेषस्त्वा पचतैरवतु लोहितश्रीवस्त्रागैः शल्म-
लिर्बुद्ध्या पर्णो ब्रह्मणा प्लक्षो मेषेन व्यमोर्धश्व-
मसैरुदुम्बर ऊजा गायत्री छन्दोभिस्त्रिद्वस्तोमैर-
धन्तीः स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु प्रियं त्वा प्रियाणां
वर्षिष्ठमाप्यानां निधीनां त्वा निधिपति* हवामहे
धसो मम (१) ॥

(मेषः षट्षिंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
चतुर्थप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

एकादशे संवरसरगतेषु सर्वभासेष्वहानि विहितानि । अथावशिष्टेष्वनुवाके-
ष्वश्वमेधाङ्गमन्त्रा उच्यन्ते ।

कल्पः— मेषस्त्वा पचतैरवत्विति पर्वश्रौ क्रियमाणेऽप्राप्त्यानि जुहोति-
पाठस्तु—

मेषस्त्वा पचतैरिति । अविजातो मुरूपः पुमान्यो मेषोऽस्ति सोऽयं
पचतैरुदुम्बरेण पचनी १ : क्षुद्रैरदिवशैः सह हेऽथ त्वापवतु । एवमुपरेश्वपि
मेषेषु त्वापवत्वित्यनुषङ्गनीयम् । अजज तो योऽयं मुरूपो वस्तो लोहितश्रीवः
सोऽयमश्वमेधाङ्गैः सह त्वापवतु । शल्मलिर्बुद्ध्या त्वक्षविशेषः । स च स्वकी-
यया बुद्ध्या सह त्वापवतु । पर्णः पलाशवृक्षः । स च स्वाभिमानिना अश्वमेधा

(अश्वमेधाहुमन्त्रकथनम्)

मन्त्रेण वा सह त्वाभवत् । प्लक्षी यज्ञियेषु मुख्यो युक्तः । स च मेघेन यज्ञेन सह त्वाभवत् । म्यगोपथमसहेतुर्वृक्षः । स च स्वकार्यैश्चमत्तैः सह त्वाभवत् । ह्रदुम्बरः प्रसिद्धः । स चोजो स्वकीयफलेन त्वाभवत् । गायत्री चाम्येस्त्रिष्टुपा-
दिच्छन्दोभिः सह त्वाभवत् । त्रिष्टुस्तोमधान्यैः पञ्चदशादिस्तोमैः सह त्वाभवत् ।
वृतेनैवमिदं चैरपान्पालयाः आहुतीर्जुहुयात् ।

कल्पः— वा कक्षिणाम्केशपक्षानुद्ग्रथ्य सप्तान्पत्नस्य दक्षिणानुत्पन्ना नाः
सिग्भिरभिधून्वत्पत्निः प्रदक्षिणमथं ध्रुवन्त्यः परिपन्त्यवन्धीः स्पेति । इति ।
अथ सञ्चयेन राजपत्न्यः परामुपन्ते, तासां प्रकृतत्वात् । मुतमथं प्रति
पत्नीभिः क्रियमाण इव उपचारः ।

वाङ्मन्त्रः—

अवन्तीः स्थेति । ताः पत्न्यः परत्परं संबोध्य वदन्ति—हे राजपत्न्यो
भूवमवन्तीः, स्यात्तस्य पात्त्रेपिभ्यः स्थ । हेऽथ त्वाभवन्तीः पात्त्रेपिभ्यः पत्न्योऽं-
वन्तु रक्षन्तु । मम वसो वासयितस्तादृश हेऽथ प्रियाणां मध्येऽविभिर्दे त्वा
इवावह आह्वयामः । आप्यानां कामप्राप्तिहेतुनां मध्ये वर्षिहमविक्रमेण दुर्गा
त्वा इवावहे । तथा निपीनां चाकृत्वपद्यादीनां मध्ये निधिपदिमत्यन्वपधिकस्य
निधेः पात्त्रेपितारं त्वा इवावहे ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्डदजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

कूप्याभ्यः स्वाहा कूर्याभ्यः स्वाहा विक-
रभ्यः स्वाहाऽवदद्याभ्यः स्वाहा सम्याभ्यः स्वाहा
हरद्याभ्यः स्वाहा सूद्याभ्यः स्वाहा सरस्याभ्यः
स्वाहा वैशम्पतीभ्यः स्वाहा पत्न्यभ्यः स्वाहा
वण्याभ्यः स्वाहाऽवण्याभ्यः स्वाहा हादुनीभ्यः
स्वाहा पूषाभ्यः स्वाहा स्यन्दमानाभ्यः स्वाहा

इति च. स्वकीयेभ्यः । २ त. 'व्यान्विस्त्र' ।

(अथमेवाङ्गमन्त्रकथनम्)

स्वाहाराभ्यः स्वाहा नादेयीभ्यः स्वाहा सैन्ध-
वीभ्यः स्वाहा समुद्रियाभ्यः स्वाहा सर्वाभ्यः
स्वाहा (१) ॥

(कूप्याभ्यश्चत्वारिंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयैस्त्रिरीयसंहितायां सप्तमाहके
चतुर्थप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

अपाम्पद्मोमन्त्रा द्वादशोऽभिहिताः । अथानुवाकद्वयेनापी होमा वक्ष्यन्ते ।

यथा च माह्वजम्— कूप्याभ्यः स्वाहाऽद्भ्यः स्वाहेत्यपार्श्व होमज्जु-
होति इति ।

एवं यथयानुवाकमन्त्रानाह—

कूप्याभ्यः स्वाहेति । कूपे मवाः कूप्या आपः । नदीपूरणेन कूले पीरे
मवाः कूप्याः । विकरे भुविरे मवा विकर्षाः । अवटे मर्वे मवा अवस्थाः ।
स्ननेन निष्पन्नाः सन्याः । हृदे मवा हृद्याः । सूदे पङ्के मवाः सूद्याः ।
सरसि मवाः सरस्याः । वेशन्ते मवा वेशन्त्यः । यत्र कूत्यादौ पुनः पुनरापो
विशन्ति वक्षसा इत्यर्थः । पल्लवेऽथल्पजलाशये मवाः पल्लव्याः । वर्षे मवा
वर्ष्याः । वर्षनैरपेक्ष्येण भूषाववस्थिता अवर्ष्याः । प्रवाहध्वमितहिता ह्वाद्भ्यः ।
अवस्थावज्याः पृथ्वाः । प्रवाहस्तवाः स्पन्दमानाः । एकवावस्थिताः स्थावराः ।
मवा मवा नादेभ्यः । सिन्धौ पुंनदे मवाः सैन्धव्यः । समुद्रे मवाः समुद्रियाः ।
अनुक्तसंग्रहार्थः सर्वशब्दः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते भाष्ये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

त्रिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके

त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तमाहके चतुर्थप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः) ।

अद्भ्यः स्वाहा वहन्तीभ्यः स्वाहा परिवह-
न्तीभ्यः स्वाहा समन्तां वहन्तीभ्यः स्वाहा शीघ्रं

(अश्वमेधाहमन्त्रकथनम्)

बहन्तीभ्यः स्वाहा शीमं बहन्तीभ्यः स्वाहोअं
 बहन्तीभ्यः स्वाहा मीमं बहन्तीभ्यः स्वाहाऽम्भो-
 भ्यः स्वाहा नभोभ्यः स्वाहा महोभ्यः स्वाहा
 सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(अद्भ्य एकाञ त्रिंशत्) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 चतुर्थपपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थपपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

वस्मिन्नेवापां होमे द्वितीयानुवाकगतान्मन्त्रानाह—

अद्भ्यः स्वाहेति । उदकजातिमात्रयुक्ता आपः । पवाहत्वा बहन्तः ।
 परिमण्डलरूपा आवर्तगताः परिवहन्त्यः । भूमेः समतलत्वेन सर्वतो यच्छन्त्यः
 समन्तं बहन्त्यः । निम्नाधिक्येन शीमं बहन्त्यः । ईषन्निम्नत्वेन शीमं शोभन्
 यथा भवति तथा बहन्त्यः । पर्वताग्रादथ उग्रं बहन्त्यः । दृश्यमानमकरादिभी-
 शोपेता मीमं बहन्त्यः । अम्भोनभोमहःशब्दैर्लोकत्रयगता आप उच्यन्ते । ‘अर्धं
 वै लोकोऽम्माश्रति’ । ‘अन्तरिक्षं वै नभाश्रति’ । ‘असौ वै लोको
 महाश्रति’ इति ब्राह्मणेनोक्तत्वात् । पूर्वानुवाकोक्तैर्वैशतिमन्त्रैरेतदनुवाकोक्तैर्द्वा-
 दशमन्त्रैश्च राजावग्रहोपसः कर्तव्याः । वेधामेव मन्त्रविशेषप्रयुक्तोऽपि होष इति
 व्यवहारः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थपकाशे छण्यजुर्वे-
 दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमाष्टके चतुर्थपपाठके
 चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थपपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

यो अर्धन्तं जिघाश्रसति तमभ्यमीति बहृणः ।

परो मर्तः परः श्वा । अहं च त्वं च वृत्रहन्सं
 बभूव सनिभ्य आ । अरातीवा चिदद्रिवोऽनु नो

(अश्वमेधाहुमन्त्रकथनम्)

शूर म०सतै भद्रा इन्द्रस्य रातयः । अभि कर्त्वेन्द्र-
भुरधु म्मस्य तै विन्पद्महिमान् रजांसि ।
स्वेना हि वृत्र० शर्वसा जघन्थ न शत्रुरभौ वि-
विद्युथा तै (१) ॥

(विविद्वेधे षे) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
चतुर्थप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

पूर्वयोरनुवाकयोरपि होममन्त्रा उक्ताः । अथास्मिन्मन्त्रहारादभिधीयते ।

कल्पः—‘ यो अर्धन्वमिति सैभकेण मुसलेन पौ०श्वलेयः शुनः महरवि ’
इति । पाठस्तु—

यो अर्धन्वमिति । योऽर्थं था जले स्नप्यमानमर्धन्वं स्वयमपि जले म-
विर्य इन्तुमिच्छति तं भानं जलाधिपतिर्वरुणोऽभ्यधीति सर्वतो रोममस्तं
करोति ।

परो मर्त इति । कल्पः—‘ वमभस्याधस्पदमुपास्पति परो मर्तः परभेवि ’ इति ।

परः था प्रमलेऽर्थं था परो मर्तोऽस्तु परस्तादृत्वा मृतो भवतु ।

कल्पः—‘ अहं च त्वं च वृषहाभिति मत्सा यजमानस्य ह्रस्वं गृह्णाति, इति ।
पाठस्तु—

अहं च त्वं चेति । हे वृषहन्वैरिहन्तृत्वेनेन्द्रसमान यजमान त्वं चाहं
मत्सा च सान्म्यो बहुभ्यो जामेभ्यो बहुविधद्रव्यजामसिद्धय आ संकभूव
सर्वतः संमुक्तौ भवाव । हेऽद्विवः पर्वतसदृशो वज्रोऽस्यास्तीत्यद्विमानिन्द्रः, स
एवाग्निर्वास्तव्य हे यजमान शूर और्षोपेतेन्द्रस्य देवाधिपतेर्भद्रा रावणः कल्पा-
यानि कलदानानि नावावामुमावनमंसते, अनुमन्पन्वामङ्गी कुर्वन्तु । कीदृशौ
नो, अरातीवा, राविर्हविर्दानं तद्युक्तौ राविमन्तौ तद्गृह्णावरातिमन्तौ, नावेवा-
रातीवा, चिद्यध्व्यावां हविर्दानरहितौ तथाऽग्निन्द्रदानि कलाभ्यावां मस्या-
गृह्णातिवत्यर्थः ।

(अश्वमेधाहुमन्त्रकथनम्)

कल्पः—‘ आभि कृत्वेन्द्र भूरथ अमन्त्रित्यध्वर्युर्यजमानं वाचयति ’ इति ।

पाठस्तु—

अभि कृत्वेन्द्रेति । हे इन्द्र परमैश्वर्ययुक्त यजमान कृत्वाऽनेन कतुनाऽ-
भिभूः शत्रुमभिभूतवानासि । अधानन्तरं अमन्त्रित्यां भूमौ, नकारान्तस्य अमन्त्र-
ित्यस्य भूमिनामसु पठितत्वात् । तस्यां भूमौ ते स्वदीयं महिमानं रजांसि जगद-
ङ्गकानि चरिदामि च न विष्पक्कश्चिदपि विषेकुं न समर्थः । त्वं तु स्वेन
शबसा स्वकीयेन बलेन धृवं जगन्थ शत्रुं हतवानसि । स तु शत्रुर्गुधा पुञ्जेन
तेऽयं स्वदीयं नाशं न विविदन्नेव लब्धवान् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठकेऽ-

पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

नमो राज्ञे नमो वरुणाय नमोऽस्वाय नमः
प्रजार्पतये नमोऽधिपतयेऽधिपतिरस्यधिपतिं मा
कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासं मां धेहि मयि धे-
द्युपाकृताय स्वाहाऽऽलंभार्यं स्वाहा हुताय
स्वाहा (१) ॥

(नम एकाञ्चिश्शत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

चतुर्थप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः) ।

पञ्चदशे अहः महारोऽभिहितः । षोडशे यग्यारुषो होमोऽभिधीयते ।

एथा च ब्राह्मणम्—‘ नमो राज्ञे नमो वरुणावेति यद्वानि जुहोति ’ इति ।

पाठस्तु—

नमो राज्ञे इति । राज्ञो सौमः । इवरे पतिङ्गाः । अविगविशन्देन धर्व-

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

देवतोष्पते । ' धर्मो वा अधिपतिः ' इति ब्राह्मणेनोक्तत्वात् । हे धर्मदेव त्व-
मधिपतिरसि मामप्यधिपतिं कुरु । त्वत्प्रसादाद्दहं प्रजानामधिपतिर्भूयासम् । मां
घेहि प्रजानामधिपत्ये स्थापय । मायि च ताः प्रजाः पालनीयत्वेन स्थापय ।
तेरेदैः बहुभिर्घव्यनापकैरन्नहोमाञ्जहुयात् । उपाकृतायेत्यादिमन्त्राणां प्रयाणां
कालविशेषे होमो ब्राह्मणे श्रूयते—' उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति ।
आशुभ्याय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति । हुताय स्व हेति हुते जुहोति ' इति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीपतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके

षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

मयोभूवांतो अमि वातूष्वा ऊर्जेस्वतीरोषधीरा
रिंशन्ताम् । पीवस्वतीर्जीविधम्याः पिबन्त्ववसाय
पद्वते रुद्र मृड । याः सरूपा विरूपा एकरूपा
यासामभिरिष्ट्या नामानि वेद । या अङ्गिरस-
स्तपसेह चक्रस्ताभ्यः पर्जन्य महि शर्मै यच्छ ।
या देवेषु तनुवमैर्यन्त यासां सोमो विश्वा
रूपाणि वेद । ता अस्मभ्यं पर्यसा पिन्वमानाः
प्रजावतीरिन्द्र (१) गोष्ठे रिरीहि । प्रजापतिर्म-
क्षमेता रराणो विश्वेदेवैः पितृभिः संविदानः ।
शिवाः सतीरुप नो गोष्ठमाऽकस्तासीं वयं प्रजया
सं देम । इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह
रमिः स्वाहेह रमतिः स्वाहा महीम् पु सुआमा-
णम् (२) ॥

(इन्द्राष्टानिर्देशश्च) ।

(आश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

चतुर्थप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

बोदये गव्यारूपो होमोऽभिहितः । सप्तदशे गव्यास्त्वैर्भ्योर्होमोऽभिधीयते ।

तथाच ब्राह्मणम्—‘ मयोभूर्वातो अभि वातूसा इति गव्यानि जुहोवि । इति ।

एव पथमामाह—

मयोभूर्वात इति । मयोभूः सुखस्य भावयिता वातो वायुरुसा अभि-
सर्वा गा अभिलक्ष्य वातु भसरतु, अतिवातेनोपद्रवं वा करोतु, किंतु मन्द्वा-
तेन गवां सुखं यथा भवति तथा वातु । एताश्च गाव ऊर्ध्वस्वती रत्नमुक्ता
ओषधीरारिशन्ताभा स्वाद्यन्तु । जीवरूपं धनं जीवधनं प्राणिजातमित्यर्थः ।
सदहन्वीति जीवधन्याः पातुं योग्या आपस्ताश्च पिवस्वत्यः पानेन बुद्धिरूपस्य
स्थौल्यस्य प्रापणाचादृशीरपो गावः पिवन्तु । हे रुद्रावसायाधितुं रक्षितुं यो-
ग्याय पश्वते पादसंचरिणे पशवे मुड सुखं कुरु ।

अथ द्वितीयामाह—

याः सरूपा इति । या गावः सरूपाः समानप्रमाणदेहा विरूपा विविध-
वर्णा एकरूपा एकजातियुक्ताः, अग्निराहवनीयादिरूप इष्टया यागेन निमित्त-
भूतेन यासां गवां नामानि ता विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्यादीनि,
इहे रन्तेऽदित इत्यादीनि वा श्रुत्युक्तानि वेद जानाति, अङ्गिरसो महर्षयस्वपसा
स्वकीयेन तपःसामर्थ्येन या गा इह भूमौ चक्रुः स्थापितवन्तः, हे पर्जन्य जल-
देवताभ्यो गोभ्यो महि शर्मं यच्छ महत्सुखं देहि ।

अथ तृतीयामाह—

या देवेष्विति । या गावो देवेषु निमित्तभूतेषु तनुवं शरीरमैरमन्व मूनी
प्रवर्तितवत्यः, सोमो देवो यासां गवां विश्वा रूपाणि शुक्लकृष्णादीनि बहुक्षी-
राल्पक्षीरादीनि च सर्वाणि रूपाणि वेद जानाति, हे इन्द्र पयसा पिन्वमानाः
स्वकीयेन क्षीरेण प्राणिजातं प्रीणयन्तीः प्रजावतीर्बहुवस्तोपेदास्ता गा अस्पश्य-
नस्मदर्धं गोष्ठं रिसिहि गौशौलीयां प्रापय ।

अथ चतुर्थीमाह--

प्रजापतिरिति । यः प्रजापतिः सोऽर्थं मह्यं यजमानापैता उफलक्षणा
मा रराणः प्रथमलक्ष्यैः सदैर्देवैः पितृभिश्च संविदान ऐकमत्यं मतस्ताः
शिवाः सर्वाबहुक्षीरादिप्रदानेन कल्पणरूपाः सतीरेता मा नो गोष्ठमस्मदी-
यगोशातामुपाकरुपाकरोतु प्रापयत्वित्यर्थः । वषं तासां गवां यजया वत्सक-
पया ससदेम सगतास्तिष्ठामः (छेम) ।

अथ चात्वारि यजूष्याह--

इह धृतिः स्वाहेति । एतानि च विभूषित्पनुवाकेऽथस्य पादचतुष्टयस्था-
नविषयत्वेन व्याख्यातानि ।

अथ द्वयोर्ऋचोः पतीके दर्शयति--

महीमिति । एतच्चोभयं वैधानरो न ऊत्येतन्न व्याख्यातम् । एतेर्दशभि-
र्गव्याख्यैर्मन्त्रैरश्वमेधाहुमाहुयात् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थपपाठके

सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ सप्तमाहके चतुर्थपपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

किं स्वदासीत्पूर्वाचित्तिः किं स्वदासी-
द्वृहद्वयः । किं स्वदासीत्पिशाङ्गिला किं
स्वदासीत्पिलिप्पिला । यौरासीत्पूर्वाचित्तिरश्व
आसीद्वृहद्वयः । रात्रिरासीत्पिशाङ्गिलाऽविरासी-
त्पिलिप्पिला । कः स्वदेकाकी चरति क उं
स्विज्जायते पुनः । किं स्वद्विमस्य भेषजं किं
स्वदावर्पनं महत् । सूर्ये एकाकी चरति (१)
चन्द्रमा जायते पुनः । अग्निर्द्विमस्य भेषजं भूमि-
रावर्पनं महत् । पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याः
पृच्छामि त्वा भुवनस्य नाभिम् । पृच्छामि त्वा

(अश्वमेधाहुमन्त्रकथनम्)

वृष्णो अश्वम्य रेतः पृच्छामि वाचः परमं व्योम ।
वेदिमाहुः परमन्तं पृथिव्या यज्ञमाहुषुवनस्य
नाभिम् । सोममाहुर्वृष्णो अश्वस्य रेतो ब्रह्मैव
वाचः परमं व्योम (२) ॥

(सूर्य एकाकी वरति पृथ्वीवारिशशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
चतुर्थप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

सप्तदशे गव्यास्यहोम उक्तः । अष्टादशे ब्रह्मोद्यमुच्यते ।

कंसः—‘ अमितोऽग्निष्ठं ब्रह्मोद्याय पर्युपविशेवे दक्षिणो ब्रह्मोत्तरो होवा
किं स्वदासीपूर्वचित्तिरित्येतस्यानुवाकस्य पृष्ठानि होतुः प्रतिज्ञातानि ब्रह्मणः’
इति ।

एकविंशतियूपेषु मध्यवर्ती मूषोऽग्निष्ठः । ब्रह्मणभोरुकिपरमुकिरूपेण संवादो
ब्रह्मोद्यम् । पृष्ठानि प्रश्नवाक्यानि । प्रतिज्ञातानि परमुत्तरवाक्यानि (षि) ।

वस्मिन्नस्रोधे पृष्ठामुचमाह—

किं स्वदासीदिति । हे ब्रह्मणपूर्वचित्तः किं स्वदासीत् । चित्तिर्ज्ञा-
नम् । पूर्व(वी) चित्तिर्जन्मप्रभृति ज्ञानमुख्यानां यस्यां विद्यते सा पूर्वचित्तिः ।
साहर्षा(वा) ज्ञानं किं नामाऽऽसीदित्यर्थः । सोऽयमेको होतुः मन्त्रः । कान्त्य-
यांहीभावोर्वप(वः) शब्दनिष्पत्तिः । अत्यन्तं कमनीयं यस्तु किं नामाऽऽसी-
दिति द्वितीयः मन्त्रः । पिशाङ्गिला मिश्रवर्णा किं नामाऽऽसीदिति तृतीयः
मन्त्रः । पित्रिभिष्ठाऽत्यन्तं प्रकाशमाना श्वेता किं नामाऽऽसीदिति चतुर्थः मन्त्रः ।
सायान्याभिप्रायेण किमिति नपुंसकनिर्देशः ।

अथ द्वितीयापाह—

द्यौरासीदिति । सायनेतानि ब्रह्मण उत्तराणि । येथं द्यौः सैव पूर्वचित्तिः ।
पूर्वप्रवृत्तं हि ज्ञानं तत्रास्ति, तत्रत्यानां देवानां जन्मप्रभृतिज्ञानोपेतत्वात् । तदिदं
प्रथममुत्तरम् । अश्वेऽत्यन्तं कमनीयं वस्तु । अत एव हि राजानः सर्वप्रयत्ने-
नाप्यथान्तं पादयन्ति । तदिदं द्वितीयमुत्तरम् । रात्रिर्मिश्रवर्णाऽन्धकारस्य नक्षत्र-

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

पुनश्चकाशस्य च विद्यमानत्वात् । तदिदं तृतीयमुत्तरम् । अवाति सर्वं प्राणि-
जातमिति श्रीरविः । सैवातिपकाशा । अत एव ब्राह्मणे 'श्रीर्वै पिडिप्यिला ।
इत्यारूपातम् ।

अथ तृतीयापाह-

व एते होतुः प्रश्नाः । को नामात्र लोके सहायान्तरनिरपेक्ष आलम्ब्यरहितः
सर्वदा चरति । को नाम पुनः पुनः दुष्कृपक्षे जायते । किं नाम वस्तु शैत्यक-
वस्त्वोपद्रवस्योपधम् । किं नाम स्थानं बहूनां वीजानामावापयोपयुक्तं विशालम् ।

अथ चतुर्थीपाह-

सूर्यं एकाकीति । तान्येतानि ब्रह्मण उत्तराणि स्वधार्थानि ।

अथ पञ्चमीपाह-

पृच्छामि त्वेति । होतुः प्रश्नाः । हे ब्रह्मेस्त्वां पृथिव्याः परमन्तं पृच्छा-
मि । यतः परमुत्कृष्टपदेशोऽन्यो नास्ति सोऽर्धं परोऽन्तः । तथा चक्रस्य नामि-
रिव सर्वस्य भुवनस्य नामिस्थानीर्यं वस्तु पृच्छामि । तथा वृष्णः पुंस्त्वाधिक-
स्वाभस्य रेतस्थानीर्यं सारं वस्तु पृच्छामि । तथैवाक्षरात्मिकाया वाचः परमं
व्योम विशेषेण रक्षकं स्वरूपं वस्तु पृच्छामि ।

अथ षष्ठीपाह-

वेदिमाहुरिति । तान्येतानि ब्रह्मण उत्तराणि । वेद्यं वागे वेदिस्तामेव
पृथिव्याः परमन्तं याज्ञिका आहुः । नहि वेद्या अधिकः कश्चिद्भूतदेशोऽस्ति ।
अत एव हि सोमप्रकरणे अतम्—'एतावती वै पृथिवी । यावती वेदिः' ।
इति । तथा ब्रह्मं सर्वस्य लोकस्य नामिस्थानीयमाहुः । यथा नामिमाश्रित्य
सर्वं चक्रं परिवर्तते तथा यज्ञाधीनः सर्वेषां प्राणिनामिहलोकपरलोकसंचारः ।
तथाऽथस्य रेतोवद्व्यन्तं सारभूतः सोमः । अश्वमेधेन हि त्रिरात्रेण पागेन ब्रह्म-
हत्यादिकं सर्वं निवर्तते । यदेतन्मन्त्रसंघातरूपं ब्रह्म तदेतद्भ्रूरात्मिकाया वाचः
परमं व्योम । तेन हि मन्त्रजातेन प्राणिनो विशेषेण रक्षन्ते ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-

वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थपपाठकेऽ-

ष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अश्वमेधाहुमन्त्रकथनम्)

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः ।

अश्वे अश्वाल्यम्बिके न मां नयति कश्चन ।
ससस्त्यश्वकः । सुभगे काम्भीलवासिनि सुवर्गे
लोके सं प्रोण्वीथाम् । आऽहर्मजानि गर्भधमा
त्वमजासि गर्भधम् । तो सह चतुरः पदः सं प्र
सारयावहै । वृषा वा* रेतोधा रेतो द्यातूत्सकथ्यो-
गुदं धेह्यजिमदंजिमन्वज । यः स्त्रीणां जीवभो-
जनो य आसास्र (१) विलधावनः । प्रियः
स्त्रीणामपिच्यः । य आसां कृष्णे लक्ष्मणि सदि-
गृधिं पराबंधीत् । अश्वे अश्वाल्यम्बिके न मां
यमति कश्चन । ससस्त्यश्वकः । उर्ध्वामेनामुच्छ्र-
यताद्द्वेणुमारं गिराविष । अथास्या मध्यमेधता*
शीते वाते पुनश्चिव । अश्वे अश्वाल्यम्बिके न
मां यमति कश्चन । ससस्त्यश्वकः । यद्दरिणी
यवमति न (२) पुं पृष्ठं मन्वते । शूद्रा यदथं-
जारा न पोषाय धनायति । अश्वे अश्वाल्यम्बि-
के न मां यमति कश्चन । ससस्त्यश्वकः । इयं
यका शकन्तिकाऽऽहलमिति सपीति । आहतं
गुभे पसो नि जलगुर्लाति धार्णिका । अश्वे अ-
श्वाल्यम्बिके न मां यमति कश्चन । ससस्त्य-
श्वकः । माता च ते पिता च तेऽग्रं वृक्षस्य रो-
हतः (३) । प्र सुलामीति ते पिता गुभे मुष्टि-
मंतसयत् । वृषिकाष्णो अकारिषं जिष्णोर-
श्वस्य वाजिनः । सुरभि नो मुखां करत्प्र ण

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

आयूँषि तारिषत् । आपो हि ष्ठा मयोमुधस्ता
 न उर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे । यो वः
 शिषतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिब
 मातरं । तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय
 जिन्वथ । आपो जनयेथा च नः (४) ॥

(आसामत्ति न रोहवो जिन्वथ चत्वारिं च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 चतुर्थप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

अष्टादशे बसोद्यमुक्तम् । अथैकोनविंशे राजपरनीनां विद्यापरूपो मुवाचो-
 पचारोऽभिधीयते ।

कल्पः—‘ अश्वे अश्वाल्पम्बिक इति प्रतिप्रस्थाता पत्नीरुदानयति ’ इति ।

एव पाठस्तु—

अश्वे अश्वालीति । उत्तमा मध्यमाऽथवा जेयेवं भिषिधा राजपत्न्यः ।
 वासितस्त्रिभिर्मातृवाचकैः पदैः प्रतिप्रस्थाता संबोध्यन्ते । एवं संबोध्याऽऽहू-
 तानां विसृणां मध्ये प्रधानभृतां महिष्युत्तरं वक्ति—कश्चिदपि पुमान्नां भोगार्थं
 रहसि नैव नपति । एवोऽथकः सप्तस्त्रि निद्रां करोति । भोगाभावदुःस्तेनैवेनं
 गर्हते । गर्हार्थोऽथ कप्रत्ययः । कृत्स्नतोऽथ इत्यर्थः ।

कल्पः—‘ सुभगे काम्पिलवासिनीति क्षौमेण वाससाऽध्वर्युर्नहिषीमथ च
 मच्छाय ’ इति । पाठस्तु—

सुभगे काम्पिलेति । हे सुभगे शोभनभगे महिषि हे काम्पिलवासिनि,
 काम्पिलशब्देन ऋष्यो वस्त्रविशेष उच्यते । तं वस्त आच्छादयतीति काम्पी-
 लवासिनी वादशे, त्वमयमथशोभो सुभगे लोके स्वर्गसदृशेऽस्मिन्स्थाने संप्रो-
 ष्णार्थाभिर्दं क्षीमं वस्त्रं सम्पगाच्छादयतम् । आच्छाद्यमाना च तेनाश्वेन सहैवं
 ब्रूहि—हेऽथ गर्भं गर्भधारिणं त्वामहं महिष्याजान्याभिमुरखेन प्राप्तवानि ।
 त्वमपि गर्भं गर्भधारिणीं मामाजास्याभिमुरखेन प्राप्नुहि ।

(अन्वेषेभ्यश्चमन्त्रकथनम्)

सो सहेवि । कल्पः— ' सो सह चतुरः पदः संपत्तारयावज्ञ इति पदः संपत्तारयेते ' इति । हेऽथ यस्त्वं या च.हं महिषी तावावामुभौ यदीयं पादद्वयं त्वदीयं यथाद्वाभवति पादद्वयमित्येवं चतुरः पादान्संपत्तारयावहे संपत्ताः पदस्वरं भिन्ना यथा यमन्वि यथा प्रसुवान्करवाव ।

कल्पः— ' वृषा वामित्यभिमन्त्रयते ' इति ।

पाठस्तु—

वृषा वामिति । वां युवयोर्भ्ये वृषा सेवकोऽथः सिञ्चत्वित्यभ्याहारः । रेवोषा योर्भ्यारिषो त्वदीयं रेवो चारयतु ।

कल्पः— ' उत्सकथ्योर्गुदं भेदीति प्रजनने प्रजननश्च संनिषाय ' इति ।

पाठस्तु—

उत्सकथ्योरिति । हेऽथ गुदं त्वदीयगुदसमीपवर्तिनं पाश्चात्यं मार्गं सक्त्यो-
वेहिषीसंबन्धिनोरुर्वोरुद्धेहि ऊर्ध्वं स्थापय । अग्नये स्त्रीत्वमभिमन्त्रयतेऽग्नेनेत्व-
ञ्जिरासिः । यथा पुंसत्वमभिमन्त्रयतेऽग्नेनेति मेढ्रोऽप्यञ्जिः । सर्वोच्चवन्नात्तानञ्जि-
भेत्सुंदाञ्जिः । हेऽथ महिषीसंबन्धमञ्जिपनुलक्ष्य त्वदीयमुदाञ्जिपत्र भेरय । की-
दृश उदाञ्जिः, औवात्पना. भुवपते मीतिपूर्वकपनुभुवप इति जीवभोजनो व
उदाञ्जिः स्त्रीणां जीवभोजनः, स्त्रीजीवो हस्तिपनुदञ्जौ मीतिपनुभवति । यथो-
दाञ्जिरासां स्त्रीणां विलधावनो विलं योर्नि पति धावति सहसा प्रविशतीति
विलधावनः । किंचायमुदाञ्जिः स्त्रीणां नियः सन्वर्षिभ्यो मवति, अर्धोऽप्यव-
त्पादरेण माप्यव इत्यर्षिभ्यः । यथोदाञ्जिरासां स्त्रीणां कृष्णे लक्ष्मणि मत्क-
ष्णवर्णमसाधारणं लक्षणभूतं सन्वित्जनं वस्तिभर्त्सिर्गुदिं शुक्रपातस्थानविद्योषं
परावधीद्वेनेन वाहयामास । येन वाहनेन शुक्रपातो भवति वत्करोति । अन्व-
वेहिःप्रदेशभेदेन स्थानवधं स्त्रीव्यञ्जनं विद्यते । अथ एवाम्यथाऽऽम्नावपु-
' निवृत्तजननम् । उपस्थो योनिर्भक्ष्यमा ' इति । तत्र मेधं भक्ष्यमा गर्भधारिणी
सा सार्दिगुदिः ।

कल्पः— ' अन्वे अन्वात्पञ्चिक इति महिष्यथं महिदे ' इति ।

पाठस्तु—

अन्वे अन्वात्तीति । सा महिषी योमामावदुःसोः विलगन्ती स्वदुःखसंज्ञा-
यनाय स्वकीयां मातरं विः संवोष्य स्वदुःखं कथयति । लोके सत्संनिहितं
माता स्वकीयापदेतायां संवोष्यते । बाल्ये मातुरेव तवापनिशरकत्वेन वरसं-

(अध्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

बोधनस्य पठितत्वादन्यदाऽपि तत्संबोधनमेव सहसा जिह्वायामाप्नोति । तां
संबोधयित्वा ब्रूते-रिरंतुं मां कोऽपि न यमति । अयमथकस्तु निद्राति ।

कल्पः- ऊर्ध्वामिनामुच्छ्रयतादिति पत्नयोऽभिभेधन्ते । इति ।

पाठस्तु-

ऊर्ध्वामिनामिति । स्वदुःस्वरूपापनार्थमन्वादिशब्दैर्मातरं संबोधयन्तीमिनां
महिषीं पति वत्साच्छादनाद्बहिरेव स्थित्वा इतरा राजपत्न्यो बुद्धिप्रदानं कुर्वन्ति-
हे महिषि एतां स्वदीपां योमिमूर्ध्वामुच्छ्रयतादूर्ध्वामिमुखं कृत्वोन्नतमिवस्थापय ।
तत्र दृष्टान्तः-पथा लोके कस्मिंश्चिद्विरौ वेणुस्त्वण्डयित्वा स्वगृहे नेतुं शौर्ध्वमा-
रदीबन्धे प्रथमं मूनावूर्ध्वमुच्छ्रयति तद्देनामुच्छ्रय । अथोच्छ्रयणानन्तरं तस्या
योनिर्ध्वंसस्थानभेधतां स्वामिमवपाप्स्याऽभिवर्धताम् । बुद्धिरत्र हर्षविशेषः । तत्र
हर्षं दृष्टान्तः- शीते वाते पुनजिव । यथा लोके कश्चित्त्वृक्षपुल्लङ्घितेन
शुभेण धान्यं पुनन्ध्यापारसाहस्येन आर्तः स्थिजगावः शीते वतिं मधुर्त्ते
श्रुतिं हस्यति तद्वत् ।

कल्पः- निर्भेदिष्यथं गृहते त्रिः पत्नयोऽभिभेधन्त उत्तरोत्तरयचां । इति ।

तत्र प्रथमां महार्थामुचमाह-

अध्वे अध्वालीति । अथ प्रथमामभिभेधनार्थामुचमाह-

यद्दरिणीति । यद्यदा कदाचिद्दरिणी पूर्णा रात्रौ सप्तमस्य क्षेत्रे फलितं
बंधं भक्षयति, तत्र क्षेत्रे भक्षयित्वा पुनरभ्यरंभे गतं पशुं पृथगपि न मन्यते न
जानाति । हे महिषि यथा त्वमपि देवतारूपेण स्वामनुमूनात्वाद्दिवसं न जाना-
सि । भोगस्तु तव जात एवेति परतीनामभिषासः । किं च यद्यदा शूद्रा का-
चिदासी कदाचिदपः स्वकीयः स्वामी जातौ यस्याः सप्तमयजारा भवति,
तदानीं सा दासी स्वामिस्वीकारमात्रेणालम्ब्य हस्यति, न तु स्वकीयकुटुम्बो-
षाम धनापति धनमात्मन इच्छति । नहि स्वामिस्वीकाराद्देनमाधिकं मन्यते ।
तथा मनुष्यशरीरा त्वमपि देवतारूपस्थाधस्य स्वीकारादेव परितुष्टा भव, ननु
तुच्छमिदं मानुषं भोगपपेक्षस्वेत्यभिषासः ।

अथ द्वितीयां महार्थामुचमाह-

अध्वे अध्वालीति । अथाभिभेधनार्थां द्वितीयामुचमाह-

इयं शक्रेति । इयं प्रत्यक्षतो दृश्यमाना यका शकुन्तिका यां काचित्प-
त्नी विद्यते । आहल्लब्धः पक्षिध्वनेरनुकरणम् । इत्येवाहर्षं शब्दं कुर्वती

(अश्वमेधाह्वानकथनम्)

सा शकुन्तिका सर्पति पुमसि पक्षिणे पृष्ठतो गच्छति, न पुत्रा क्वचिद्वतिष्ठते । हे महिषि एवं स्वमपि न तृपसि, तदेतद्युक्तमित्यभिप्रायः । किञ्च धाणिका गर्भस्य चारिणी योषिद्वय आहृतं पत्नी निजलग्नीति । गमसन्दे पससन्दे च, पूर्णव्ययस्यो दृश्यः तथा सति धोर्नि सपजन्यं रेतश्च शब्दद्वयेनाभिधीयते । निजलग्नीति निगिरति । यथा लोके गर्भधारिणी स्त्री योनावतिर्त्वं देवो निगिरति गर्भरूपेणान्तर्धृत्वा संतुष्यति एवं स्वमपि देवतारूपाशस्वीकारेण संतोष्य-हेतीत्यभिप्रायः ।

अथ महार्थी तृतीयामुचमाह—

अश्वे अश्वालीति । अथाभिषेचनार्थं तृतीयामुचमाह—

माता च ते पितेति । हे महिषि ते तव माता तथा तव पः पिता तापुमावापि वृक्षस्थामं वृक्षस्य कस्याचिच्छास्त्रया निर्मितं वल्गं रोहत आरुह्य शयते तदानीं ते पिता प्रसुजाभि प्रवेशयामीत्येवमुक्त्वा गर्भे योनौ मुष्टिं मुष्टि-सदृशं येद्वर्तस्यत्यावेशयत् । एवमयमप्यश्वकार । अतो हे महिषि स्वमुचि-हेत्यभिप्रायः ।

कल्पः— दधिक्राव्यो अकारिषमिति सर्वाः सुरभिषतीमुचमन्ततो जपित्वा । इति ।

पाठस्तु—

दधिक्राव्य इति । दधि कामति मामोदीति दधिक्राव्यः । एतन्नाम्नो दधिपियः कश्चिदेवविशेषः । अग्निरित्यन्ये । तस्य देवस्याकारिषमहं कर्म कृतवानस्मि । कीदृशस्य, जिष्णोर्जयशोऽलस्याश्वस्य व्यापिनो वाजिनोऽश्ववतः । स देवो नोऽस्माकं मुखं सुरभि करत्कपूर्वादिद्रव्यसमुच्चिषदानेन सुगन्धोपेतं करोत्वस्माकमायुषि च प्रसारिषत्प्रवर्धयतु ।

कल्पः— आपो हि सा मयोभुव इति तिसृभिर्भर्जयित्वा इति ।

तत्र प्रथममुचमाह—

आपो हि हेति । हिशब्द एवकारार्थः मसिद्व्यर्थो वा । हे आपो यम-मवं मयोभुवः स्थ सुस्वस्य भावभिन्धो भवत । स्नानपानादिहेतुत्वेन सुस्वोत्पादकत्वं मसिद्धम् । तास्तादृशयो धूमं नोऽस्मानूर्जे रसाय भवदीपरसायुमवार्थं दधा-तन स्थापयत । किञ्च महे महते रणाय रमणीयाय चक्षसे द्युन्नाय दधावन, अस्मान्परतश्चसाक्षात्कारयोग्याम्कुरुतेत्यर्थः ।

अथ द्वितीयाणां—

सो वोः द्विदत्तम इति । सो युष्माकं शिवतपः शान्ततपः सुखेकरो-
धुर्नो रक्षीभस्ति, इहास्मिन्कर्मणि नोऽस्मास्वस्य साजपव तं रत्नं प्रापयव । तत्र
इहान्तः—उद्यतीरिव मातरः कामपथानाः पीविपुत्रा मातरो यथा स्वकीयं
स्वम्बरसं प्रापयन्ति तद्वदित्यर्थः ।

अथ तृतीयाणां—

तस्मा अरमिति । यस्य रसस्य क्षयाय क्षयेन निवासेन विन्ध्यः पूर्वं
वीवा मयथ, तस्मै रसाय वो युष्मानलं भृशं प्राप्नुवः । किं च हे आभो पूर्व
नोऽस्माञ्जनयथ मजोरवात्कान्कुरुय ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छप्पयजूर्वे-
दीयवैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठक
एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमपाठके चतुर्थप्रपाठके विंशोऽनुवाकः) ।

सूर्ध्वः सुवर्षेसवस्त्वाऽऽजन्तु मायत्रेण छन्दसा
ह्रस्वास्त्वाऽऽजन्तु त्रैकुमेन छन्दसाऽऽदित्यास्त्वाऽऽजन्तु
जागतेन छन्दसा यदातो अपो अगमदिन्द्रोऽसि
तनुर्धं प्रियाम् । एतश् स्तोत्ररेतेन यथा पुनरभ्यधा
वर्तयासि नः । लाजीश्छाचीश्चशो ममाद्म् ।
यन्मार्थं गव्यायां एतद्देवा अन्नमन्त्रैतदन्नमन्त्रि म-
जापते । युञ्जन्ति ब्रह्ममरुषं चरन्तं परिं तस्युषः
रोचन्ते रोचना दिवि । युञ्जन्त्यस्य काम्या इरी
विपक्षसा रथे । शोणा धृष्ण वृषाहसा । केतु
कृष्वन्नकेतवे पेशो मया अपेशसे । समुपद्भिर-
जायथाः (१) ॥

(मन्त्रं १३विरचितम्) ।

(अश्वमेधाहुमन्त्रकथनम्)

रथयुक्तोऽश्वमथो यतो रथशालायाः पथातः पुनः प्रादक्षिण्येनाऽऽश्वत्तस्तस्या-
मेवं रथशालायामवतिष्ठते ।

पाठस्तु—

यद्वातो अप इति । यद्येन पथा पुरा वातो वायुरसो अलादीन्द्रस्य प्रिया
समुदं पर्वन्परुपायमत्प्रापयत् । हे स्तोतः स्तुतिकर्तस्त्वमश्वमेरुणार्थं शब्दं
कुरुमेतेन पूर्वसिद्धेन पथा मार्गेणैतमश्वं नोऽस्मान्पत्यावर्तयामावृत्तं कुरु ।

कल्पः— ' लाजीऽञ्छाचीऽन्यशो ममाऽमिति पत्नयोऽश्वयात्रपरिशेषानु-
शेषपन्ति ' इति ।

पाठस्तु—

लाजीऽञ्छाचीऽनिति । राजौ यैदंशमिरजैर्होमाः कृतास्तदंशशेषेषु
लाजा अपि विद्यन्ते, तानयमथो भक्षयति । अतो लाजा अस्य सन्तीति
लाजी । भक्षयितुं शक्या अत्रविशेषाः शाचास्या अस्य सन्तीति शाची च
अथो हि स्वामिनो यथाः कीर्तिं संपादयति, तद्विवक्षया यशो ममेति वाक्यमे-
वशास्त्रेण प्रयुज्यते । वैश्वैलाग्यादिभिक्षिभिर्नामभिरथं सेवोध्य तिस्रः पत्न्य-
श्चाह्वयन्ति । दूरादाह्वातुमेते प्लुताः । एवं संशोभ्याश्चशरीरतामर्द्वान्मर्षैर्ष-
युज्यते—हे देवा एतदन्नमस्माभिर्दीयमानमथरूपेणात्र भक्षयत । हे प्रजापते देव-
स्वामिस्त्वमप्येतदन्नमधि भक्षय ।

कल्पः— ' युञ्जन्ति ब्रध्नमिति दक्षिणस्पर्सा युगधुर्ये तमथं युनक्ति ' इति ।

पाठस्तु—

युञ्जन्ति ब्रध्नमिति । ब्रध्नमादित्यरूपमरुषमग्निरूपं चरन्तं वायुरूपमपि-
अथं तथा परितस्थुषः परितोऽवस्थितास्त्रींशोकानेतदथस्म(स्व)रूपास्युञ्जन्ति
देवाः सर्वे रथे योजयन्ति । तथा दिवि द्युलोके वर्तमानानि रोचना मकास्य-
रूपाणि नक्षत्राणि रोचन्तेऽथमेतं प्रकाशयन्ति । अथपर्यः सर्वोऽपि नक्षत्रेषु
स्वहृत्सुमे— ' असौ वा आदित्यो ब्रध्नः । अग्निर्वा अरुषः । वायुर्वै चरन् ।
इमे वै लोकाः परितस्थुषः । नक्षत्राणि वै रोचना दिवि ' इति ।

कल्पः— ' युञ्जन्त्यस्य काम्येति पष्टी ' इति ।

तस्याथस्य सहायभूतावितरौ द्वावथौ युनक्ति ।

पाठस्तु—

युञ्जन्त्यस्येति । अस्याथस्य सहायभूतौ हरी द्वावथौ युञ्जन्ति देव इत्ये

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

योजयन्ति । क्रीडशा हरी, काम्वा कमनीषौ, विरक्षसा विशेषेण पक्षे ह्यस्य
शार्धं वदमानौ, शोणेषष्ठोहितौ, धुष्णु शशुधर्षणक्षमौ, नृवाहसा. मनुष्यवा हिनौ ।

कल्पः—' केतुं कृष्णजकेतव इति रथे ध्वजमुपगूहति ' इति ।

पाठस्तु—

केतुं कृष्णञ्जिति । मया मनुष्या अकेतवे पूर्वं ध्वजरहिताय रथाय केतुं
कृष्णदन्धजं कुर्वन्तु । अपेशसे सुवर्णाळंकाररहिताय रथाय पेशः सुवर्णाळंकारं
कुर्वन्तु । हे रथ त्वमुषद्भिर्वालासदृशैः सुवर्णरश्मिभिः समजाभयाः संवतो
जातोऽसि ॥

इति श्रीभरतायणशार्वदिरचिते माधवीये वेदार्थमकाशे कृष्णयजु-
र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके
विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

(अथ सप्तमाष्टके चतुर्थप्रपाठक एकविंशोऽनुवाकः) ।

प्राणाय स्वाहा ध्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा
कार्वाभ्यः स्वाहा संतानेभ्यः स्वाहा परिसंतानेभ्यः
स्वाहा पर्येभ्यः स्वाहा संधानेभ्यः स्वाहा शरी-
रेभ्यः स्वाहा यज्ञाय स्वाहा इक्षिणाम्यः स्वाहा
सुवर्णाय स्वाहा लोकाय स्वाहा संयस्मै स्वाहा
(१) ॥

(प्राणायश्वाविश्रुतिः) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
चतुर्थप्रपाठक एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठक एकविंशोऽनुवाकः) ।

विंशोऽनुवाके जीवतोऽश्वस्योपचार उक्तः । एकविंशे त्वजहोमशेषोऽभिधी-
यते । तथा च ब्राह्मणम्—' प्राणाय स्वाहा ध्यानाय स्वाहा इति संततिहोमाऽनु-
होति ' इति ।

पाठस्तु—

श्रीमत्सायणाचार्यविरचितभाष्यसमेता— [सप्तमकाण्डे—

(अन्वयेषामन्वयप्रकरणम्)

प्राणाय स्वाहेति । स्वावसूत्यनाः शास्त्रा नाड्यः संवानाः । वासूत्यनाः
 संवानाः नाड्यः परिसंवानाः । एतैश्चतुर्दशभिर्मन्त्रैरन्वयेषु संवत्यास्व्यं होमं
 कृष्यात् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्यभकाशे छप्पयजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठक

एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(अथ सप्तमाहके चतुर्थप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

सिताय स्वाहाऽभिंताय स्वाहाऽभिहिताय स्वा-
 हाऽभिहिताय स्वाहा युक्ताय स्वाहाऽयुक्ताय
 स्वाहा सुयुक्ताय स्वाहोयुक्ताय स्वाहा विमुक्ताय
 स्वाहा प्रमुक्ताय स्वाहा वञ्चते स्वाहा परिवञ्चते
 स्वाहा संवञ्चते स्वाहाऽनुवञ्चते स्वाहोह्वञ्चते
 स्वाहा यते स्वाहा धावते स्वाहा तिष्ठते स्वाहा
 सर्वस्मै स्वाहा (१) ॥

(सितायाद्याविंशत्) ।

इति छप्पयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके

चतुर्थप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

बृहस्पतिः अद्यथा वा ऋक्सा वै मजापतिर्पेनयेन द्वे वावाऽऽदिता पतिष्ठः

संवत्सराय सुवर्गं नक्षत्रादिनो ज्योतिषीषं मेवः कृष्णाम्योऽश्वयो वो अर्ध्वं

मनो राक्षे मयोभूः किञ्च स्विदम्बे भूः प्राणाय सिधाय द्वाविंशतिः ॥ २२ ॥

बृहस्पतिः पति तिष्ठन्ति वै ईशरात्रेण सुवर्गं वो

अर्ध्वं मुस्त्रिपञ्चाशत् ॥ २३ ॥

(अथमेघाङ्गमन्त्रकथनम्)

हरिः ॐ ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

अथ द्वाविंशोऽहोमेघेव प्रमुक्त्यारूपा होमा उच्यन्ते । तथा च ब्राह्मणम्—
'सिताय स्वाहाऽसिताय स्वाहेति प्रमुक्तीर्जुहोति' इति ।

पाठस्तु—

सिताय स्वाहेति । सितादीन्धश्विशेषणानि । सितासितशब्दाभ्यामारो-
हणकारीनबन्धाबन्धौ विवक्षितौ । अभिहितानभिहितशब्दाभ्यां रथनामुगुणे
बन्धाबन्धौ । युकादिचतुष्टयेन रथयोजनविशेषः । विमुक्तप्रमुक्तशब्दाभ्यां चो-
चनविशेषौ । वञ्चतादिशब्दपञ्चकेन गमनप्रकारविशेषः । उपर्मात्केन मेरिता
वञ्चनादयः । यसाक्षिशब्दैस्तु स्वेच्छाकृता इति विशेषः । एतैरेकोनविंशवि-
धैः प्रमुक्त्यारूपहोमः कार्यः ।

अत्रास्य प्रपाठकस्य विनियोगसंग्रहः—

चतुर्विंशतिरात्रौ द्वौ चतुर्थाद्यद्वितीययोः ।

विंशद्रात्रस्तृतीये स्माद्द्वाविंशद्रात्र उत्तरे ॥ १ ॥

प्रयस्त्रिंशदहोऽन्यस्मिन्त्रिंशद्रात्र उत्तरे ।

एकोनपञ्चाशदहः सप्तमे समुद्गिरितः ॥ २ ॥

संवत्सराख्यसत्रस्य दीक्षाकालोऽष्टमे श्रुतः ।

दीक्षाश्वोपसदोऽन्यस्मिन्दशमे प्रायणीषकम् ॥ ३ ॥

मासा एकादशेऽथाश्वमेवमन्त्रा उद्गिरिवाः ।

मेघो नवापाठ्यहोमा अत्रन्तीः परियन्ति हि ॥ ४ ॥

कृष्णाम्बो विंशतिश्चाङ्गणे द्वादशर्षा तु होमकाः ।

यो अर्धं भ्रमहारः स्यात्तस्रोऽधस्पर्दसंस्थितिः ॥ ५ ॥

अर्हं ब्रह्मा स्वामिहस्ते ध्रुवाऽभिकेति वाचयेत् ।

एते मन्त्रास्तु चत्वारो यव्यहोमा नमो नव ॥ ६ ॥

(संवत्सरसत्रकथनम्)

(अथ सन्वत्सरेके पञ्चमः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

हरिः ॐ ।

गावो वा एतत्सत्रमासताशृङ्गः सतीः शृङ्ग-
 णि नो जायन्ता इति कामेन तासां दश मासा
 निषण्णा आसन्नय शृङ्गाण्यजायन्त ता उर्ध्वति-
 छन्नरस्मेर्यथ यासां नाजायन्त ताः संवत्सर-
 माप्सवोर्ध्वतिछन्नरस्मेति यासां नाजायन्त तासां
 च न ता उभयीरुर्ध्वतिछन्नरस्मेति गोसत्रं वे
 (१) संवत्सरो य एवं विद्वांसः संवत्सरमुपय-
 न्युष्नुवन्त्येव तस्मात्परा वार्षिकी मासौ पत्वा
 चरति सत्राभिजित् संस्ये तस्मात्संवत्सरसदो
 वत्किं च गृहे क्रियते तदाप्तमर्धरुद्धमभिजितं
 क्रियते समुद्रं वा एते प्र प्लवन्ते ये संवत्सरमुप-
 यन्ति यो वै समुद्रस्य पारं न पश्यति न वै स
 त्त उदेति संवत्सरः (२) वै समुद्रस्तस्यैतत्पारं
 वर्धतिरामौ य एवं विद्वांसः संवत्सरमुपयन्व-
 नासां एबोहर्षं गच्छन्तीर्यं वै पूर्वोऽतिरात्रोऽस्ता-
 रुत्तरो मनः पूर्वो वागुत्तरः प्राणः पूर्वोऽपान उ-
 त्तरः प्ररोधनं पूर्वं उदयनमुत्तरो ज्योतिष्टोमो वै-
 श्वापरोऽतिरात्रो भवति ज्योतिरेव पुरस्ताद्भवते
 सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै चतुर्विंशः प्रायणी-
 यो भवति चतुर्विंशतिरधमासाः (३) संवत्सरः

प्रयत्न एव संवत्सरे प्रति तिष्ठन्ति तस्य त्रीणि च
 हृतानि पश्चिर्ध्वं स्तोत्रीयास्तावतीः संवत्सरस्य
 राज्ञेय उभे एव संवत्सरस्य रूपे आप्नुवन्ति ते
 सश्चिथ्या अरिष्ट्या उत्तरैरहोभिध्वरन्ति षडहा
 मंभन्ति षड्वा ऋतवः संवत्सर ऋतुष्वेव संवत्सरे
 प्रति तिष्ठन्ति गौश्वाऽऽयुश्च मध्यतः स्तोमौ भवतः
 संवत्सरस्यैव तन्मिथुनं मध्यतः (४) दधति प्र-
 जननाय ज्योतिरभितौ भवति विमोचनमेव त-
 ष्छन्दाश्च्येव तद्विमोचं यन्त्यथो उभयतो ज्यो-
 तिरैव षडहर्न सुवर्गं लोकं यन्ति ब्रह्मवादिनो व-
 दन्त्यासति केन यन्तीति देवयानेन पयति ब्रूया-
 ष्छन्दाश्चि वै देवयानः पन्थां गायत्री त्रिष्टुब्ज-
 गती ज्योतिर्वै गायत्री गौस्त्रिष्टुग्गायुर्जगती यदेते
 स्तोमा भवन्ति देवयानेनैव (५) तत्पथा यन्ति
 समानश्च सामं भवति देवलोको वै सामं देवलो-
 कादेव न यन्त्यन्याअन्या ऋचो भवन्ति मनुष्य-
 लोको वा ऋचो मनुष्यलोकाद्देवान्यमस्यं देवलो-
 कमभ्यारोहन्तो यन्त्यभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति
 सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्त्या अभिजिद्भवति सुव-
 र्गस्य लोकस्याभिजित्यै विश्वजिद्भवति विश्वस्य
 जित्यै मासिमासि पृष्ठान्युप यन्ति मासिमास्य-
 तिग्राह्या गृह्यन्त मासिमास्येव धीर्यं दधति मासां
 प्रतिष्ठित्या उपरिष्ठान्मासां पृष्ठान्युप यन्ति तस्मा-
 दुपरिष्ठादोषधयः फलं गृह्णन्ति (६) ॥

(संवत्सरसम्बन्धनम्)

इति छणायजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके

पञ्चमप्रपाठके प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः) ।

(तत्र प्रथमोऽनुवाकः) ।

एस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽस्तिष्ठं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥

सर्वं संवत्सरान्तं यच्चतुर्थे समीरितम् ।

विशेषः पञ्चमे तस्य वरत्सररूपस्य वर्णयते ॥

यथाऽऽदौ यावत्संवत्सरसर्वं विधत्ते—

यावो वा एतदिति । यद्यपि यावत्स्वयं कत्वाभ कर्माधिकारिणः (एव) स्वधाऽपि तदभिधानिदेशत्वात् नोद्यत्वेन विवक्षिता । अभिमन्वण्यानां शृङ्गमावाभादौ स्वस्मिन्नारोप्य योभिः सह तादृशयुद्ध्या ध्वजहरन्ति । पुरा शृङ्गारद्विवाः सप्तो मावः शृङ्गेनत्पार्ति कामयित्वैतत्संवत्सराय दीक्षिष्यमाणा इत्याद्यनुवाकैर्कं सप्तमन्वतिष्ठन् । तासां शृङ्गकापोपेतानामनुष्ठाने प्रवृत्तानां गवां दश मासा निर्गता अभूवन् । अथ मासदशकादूर्ध्वं शृङ्गण्युत्पन्नानि । तदानीं वा यावोऽ-
वेक्षितेन फलेन समृद्धाः स्य इति मत्वा तस्मात्सत्रादुत्थिताः । अथैतस्मिन्काण्डे कर्माधिकारिणां शृङ्गाभि नोत्पन्नानि, ताः पुनरपि मासद्वयमनुष्ठाय संवत्सरसंपूर्तिं कृत्वा समृद्धाः स्य इत्येवं मत्वा तस्मात्सत्रादुत्थिताः । तदेवं यासां शृङ्गण्यु-
त्पन्नाभि यासां च नोत्पन्नानि वा उभयविधा अपि यावो कर्म समृद्धा इत्येवं मत्वाऽऽरिथिताः । यस्माद्गोभिरनुष्ठितं तस्माद्गोसत्रभिरयेवायं संवत्सरारूपः कर्म-
विशेषोऽभिधीयते । ये यजमाना एवं विद्वांसः संवत्सरारूपं कर्मविशेषमनुवि-
ष्ठन्ति ते समृद्धिं प्राप्नुवन्त्येव ।

यदुक्तमर्थवादौ यासां गवां शृङ्गण्युत्पन्नान्, यासां च यावोऽप्यन्व वा उभ-
योऽप्युद्धिं गता इति, तत्र जातशृङ्गाणां शृङ्गण्युत्पन्नान् । इतरासां तु कर्म
ता समृद्धिरित्याशङ्क्य तां दर्शयति—

तस्मान्नृपरा इति । यस्माद्जातशृङ्गास्तूपराः सत्रेण समृद्धिं गतास्त-
स्मादियं वर्षं तु संवत्सिनौ यासौ परां धीर्विं प्राप्नुवन्त्ये चरति । वार्षिकयोर्द्वि

भास्योररण्ये संचरन्तीनां दीर्घशुक्लशुकानां गवां महान्क्लेशो जायते । पशु-
पायुपेतया सीमवृष्ट्या पुस्ते प्रतिहृताः सत्यो मुखभवाग्भूतं कृत्वा शुक्लभारेण
वीहन्ते । तूपरायास्तु नास्वयं क्लेशः । यथा केचनभ्रूपूर्णशिरस्कानां पुरु-
षाणां सत्यपि सौन्दर्याभिमानकृते सुस्ते नदीस्नानघृतभोजनादौ महान्क्लेशस्तद्वत् ।
यदेतदस्यै तूपराया गोवर्षासु प्रीतिसंपादनं वदेत्सत्रामिजितं तत्रानुष्ठानल-
भ्यम् ।

अथ प्रकारान्तरेण सत्रानुष्ठानं प्रशंसति-

तस्मात्संवत्सरेति । यस्मात्सत्रं प्रशस्तं तस्मात्संवत्सरसदः संवत्सरसत्रमनु-
ष्ठितवतो यजमानस्य गृहे चात्किञ्च क्रियते यत्किमप्यग्निहोत्रादिकमङ्गविकल-
मप्यनुष्ठीयते तदाप्तमङ्गलसंपूर्णमेव भवति । तथाऽव्यरुद्धमकाले कृतमपि स्वकाले
कृतं भवति । अभिजितं फलोपेक्षाराहित्येऽपि संपादितफलं भवति । अत एव
शास्त्रस्याभिज्ञा आहुः—' देवां तेजोविशेषेण पत्यवायो न विद्यते ' इति ।

अथेतस्य सत्रस्य प्रायणीयोऽद्यनीयावहर्विशेषी विधत्ते-

समुद्रं वा पतं इति । ये यजमानाः संवत्सरसत्रमुपक्रमन्त एते यजमानाः
समुद्रं वा बाहुभ्यां स्मितुमुद्युञ्जते । सत्रस्य समुद्रवदतिप्रभूतत्वात् । एवं सति यः
पुरुषः समुद्रस्य पारं परतीरं न परमपि स पुरुषः समुद्रादुद्गन्तुं न शक्नोति ।
अथ यं संवत्सरस्तेन समुद्रेण समानः । तस्मादस्य समाप्तिपरिज्ञानाभावे तत्र
उत्थातुरस्ताहो न भवेत् । तस्मात्समाप्तिरूपमहर्विशेष्यम् । तस्य च समुद्रस्य
संवत्सरस्य पारावारतीरभूतावतिराशौ । एतदभिज्ञाय यजमाना अनार्ता मनस्यु-
द्देशेनहिता एवोद्वचमुत्तमा समाप्तिसंबन्धिनीमृचं गच्छन्ति । तस्मादतिरात्रावुभा-
वमुद्देश्यावित्यर्थः । यदि मलवादिनो वदन्त्यतिरात्रः परम इत्यनुवाक एव प्राय-
णीयोऽतिरात्रो विहितः, तस्युदयनीयाविरात्रेण सह निर्देष्टुमत्र पुनरुपन्यासः ।

सावेतावतिरात्रौ बहुधा प्रशंसति-

हर्यं वै पूर्वं इति । पूर्वः प्रायणीयोऽतिरात्रः प्राथम्यसाम्येन पूथिव्यादि-
रूपः । उदयनीयस्तु पश्चाद्भावित्वेन द्युलोकादिरूपः । परोक्षं लौकिकस्य
वैदिकस्य वा व्यापारस्य प्रारम्भः ।

सावेतावतिरात्रौ सामान्येनोक्तौ तयोर्विशेषाकारेण स्वरूपं विधत्ते-

ऋयोतिष्टोम इति । योऽपमतिरात्रः स ऋयोतिष्टोमरूपः । स वैधानरेण

(संवत्सरसत्रकथनम्)

दृष्टः । तदनुष्ठानेन स्वर्गमार्गे पुरस्ताज्ज्योतिर्देवते । तच्च स्वर्गमकार्षाम्नाम भवति ।

चतुर्कं सूत्रकारेण—‘ मायणीयमतिरात्रमुपेत्य चतुर्विंशशमुक्थ्यमारम्भणीय-
मुपयन्ति ’ इति, तद्विदं विधत्ते—

चतुर्विंशहा इति । यदेतद्वारम्भणीयमहस्तदेतत्पूर्वोक्तदतिरात्रादुत्तरभावि-
त्वेऽपि वक्ष्यमाणेऽभिष्णवपदहहावृत्तिरूपेभ्यो मासेभ्यः मध्यममाविश्वत्पायणीव
इत्युच्यते । स चाहर्विंशेश्वत्तुर्विंशत्योमयुक्तः कार्यः । तथा सति संख्यासा-
म्पादर्धभासद्वारा संवत्सरः संपद्यते । तत्संपत्तौ सत्यां पारभमाणा एव यजमानाः
संवत्सरसत्रानुष्ठाने स्थिरा भवन्ति । किंचैतस्माद्हन उक्थ्यत्वरूपत्वाद्बुक्थ्यस्य च
पश्चदशस्तोत्रमुक्थ्यत्वादेकैकस्मिन्स्तोत्रे चतुर्विंशतिसंख्याकास्त्वस्तु स्तोत्रीयास्तु
सतीषु भिन्नत्वा पञ्चशुत्तरशतत्रयपरिभवाः स्तोत्रीया भवन्ति । एवं सति संव-
त्सरस्य मर्दिवं चतुर्विंशत्यर्धभासात्मकं रूपं यच्च पञ्चशुत्तरशतत्रयपराभ्यात्मकं
रूपं वे जमे अपि तत्रे संख्यासाभ्येन प्रच्युवन्ति ।

अनन्तरमावीन्यहानि विधत्ते—

ते सःस्थिरस्येति । अनुष्ठितमामथीवारम्भणीमास्त्रे यजमानास्तत्र ऊर्ध्व
संस्थित्वा अरिष्ठस्यै सत्रसमाप्तेरनिनाशापोत्तरैर्ज्योतिर्गौरायुरित्यादिभिरहोमि-
रनुविष्टेभ्यः । अत्र यानि पूर्वपवादकादिहितानि तेषां स्तुत्यर्थेऽनुवादः ।
यानि त्वविहितानि तेषामत्र विधिरिति विवेकः ।

ज्योतिरादीनामभिष्णवपदहतां विधत्ते—

पदहहा भवन्तीति । ज्योतिर्गौरायुरायुर्गौर्ज्योतिरित्येवं पदहत्त्वम् ।

उक्ते पदहे मध्यावर्त्यर्हद्वयं प्रशंसति—

गौश्चाऽऽयश्चेति । योऽयं भोष्टोभो यश्चाऽऽयष्टोमस्वावुभो पदहस्य मध्ये
कर्तव्यो । तच्चेन संवत्सरसत्रस्य मध्ये मिथुनं संज्ञायन्ति । तच्च यजमानम्
भवति ।

पदहस्याऽऽयन्ववहर्विशेनौ प्रशंसति—

ज्योतिरमित इति । पदहस्याऽऽयन्ववोर्ज्योतिष्टोमः कार्यः । उदेतदर्शदौ
ज्योतिष्टोममनुष्ठाय पुनस्त्वन्ते ज्योतिष्टोमस्यानुष्ठानमुपक्रमे निरुद्धस्य विधीयन्-
रुमर्धं भवति । तेन ज्योतिर्गौरायुरित्येतेभ्यस्वरूपाणि च्छन्दांसि गायत्र्यादीन्भेदु

विमोक्तं प्राप्नुवन्ति । अपि च पार्थिव्ये ज्योतिर्मुक्तेन द्वीपद्वयसमाप्तेन वृद्धेन यकाचित् स्वर्गं सुखेन प्राप्नुवन्ति ।

अथ मन्त्रोत्तराभ्यां ज्योतिरादिकं प्रशंसति-

ब्रह्मवादिन इति । ये यजमाना आसते सत्रमनुभिष्टन्ति ते यजमानाः केन यथा स्वर्गं गच्छन्तीति ब्रह्मवादिनां प्रश्नः । तत्राभिज्ञो देवयानेन यथा गच्छन्तीत्युत्तरं दूयात् । येन देवा यान्ति सोऽयं देवयानः पन्थाः । सोऽपि कीदृश इति चेच्छ्रूयताम्-गायत्र्यादीनि च्छन्दास्येव मार्गसाधनत्वाद्देवयानः पन्था इत्युच्यन्ते । इह तु ज्योतिषोभादीन्धेव गायत्र्यादीनि । तस्मादेतेषामनुष्ठानेन तसेनैव यथा गच्छन्ति ।

अथ सर्वेष्वहःसु बृहस्तोत्रे सामिक्यं विधत्ते-

समानश्च सामेति । बृहदेव वा रथंतरमेव वा सर्वेष्वहःस्येकमेव सामं बृहस्तोत्रे गायेत् । देवलोको हि पक्षपातराहित्येन सर्वसमत्वारसामरूपः । अथ एकविधेन साम्ना कदापिदेपि देवलोकान् निर्गच्छन्ति ।

तस्य साम्न आचारभूतानामुचानेतेष्वहःसु भेदं विधत्ते-

अभ्याञ्ज्या इति । कचो हि मनुष्यलोकस्वरूपाः । साम्न आचारभूतत्वात् । यथा कर्मानुष्ठानद्वारा देवलोकस्याऽऽचारभूतो मनुष्यलोकस्तद्वत् । अन्वयमिति मन्त्रमर्थे द्वितीया । ऋषामन्यस्ये सत्पुत्रादाभ्यस्मादभ्यस्मान्मनुष्यलोक-कादेवलोकमभ्यारोहन्तो यजमानाः सुखं प्राप्नुवन्ति । नानाविधकर्माधारत्वात् मनुष्यलोकस्य नानाविधत्वम् । यद्वाऽन्यमर्थं देवलोकं कर्मवैशिष्ट्येण कलदैवि-भ्यमित्यर्थः ।

याकृतं सामं वाधिषुं सामान्तरं विधत्ते-

अभियर्तं इति । ब्रह्मणः संनमिन् यस्सामं तद्भिवर्तनामकं कार्यम् । तच्च स्वर्गलोकस्थाभितः प्रशस्ये भवति ।

अहरन्वरं विधत्ते-

अभिजिद्भवतीति । विषुवदारुणं यत्प्रथममहस्तस्मात्पूर्वं स्वरसामारूपास्त-योऽहर्निशेषः तेष्वोऽपि पूर्वमभिजिदास्त्यनेकमहः कर्तव्यम् । तच्च स्वर्गाभिज-याय भवति ।

पुनरभ्यन्वदहर्विधत्ते-

(संवत्सरसत्रकथनम्)

विश्वजिद्भवतीति । विश्वदास्यवादह ऊर्ध्वभाविनो ये षयः स्वरसामा-
मोऽहर्विशेषास्तेभ्य ऊर्ध्वं विश्वजिदास्यमहः कर्तव्यम् । तच्च विश्वस्य जयाय
भवति ।

प्रतिमासमभिप्लवणहहेभ्य ऊर्ध्वं पृष्ठघं षडहपदिमालानियमं च विधत्ते—
मासिमासि पृष्ठान्तीति । प्रतिमासानुष्ठानेन तस्मिन्स्तस्मिन्मासि वीर्यं
संपद्यते ।

पृष्ठघस्य षडहस्य मासेषूर्ध्वभागं स्थानत्वेन विधत्ते—
उपरिष्ठादिति ।

अत्र मीमांसा ॥

सप्तमाध्यायस्य तृतीयपादे द्वितीयाधिकरणे विधितम्—
गवामयन आद्येऽह्नि प्रायणीयेति नाम यत् ।
सद्द्वादशाहिकादहो धर्मानतिदिशेन वा ॥
पूर्वन्वायेनातिदेशो मैवं प्रथमत्वा द्वयोः ।
अह्नोस्तुल्येति मुख्यत्वं तमे नातिदेशोदतः ॥

द्वादशाहे प्रथमस्याहनः प्रायणीयमिति नाम । तथा गवामयनेऽपि वचाग्नि-
होत्रनामन्वायेनातिदेश इति चेन्नैवम् । प्रायणीयशब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य प्राय-
ण्यस्य द्वयोस्तुल्यत्वेनोभयत्र मुख्यत्वेऽप्यनेकार्थत्वाप्रसङ्गान्त् । प्रारभ्यापि
गच्छति प्रवर्तते कर्मानेनेति प्रायणीयम् । अतो नैतन्नाम धर्मानतिदिशति ।

तत्रैव चतुर्थपादे तृतीयाधिकरणेऽन्यच्चिन्तितम्—

गवामयनिके ज्योतिरादौ किं द्वादशाहिकी ।

एकाहिकी वाऽनुमानादाद्योऽन्त्यो नामवाचनान्त् ॥

गवामयने ज्योतिर्गौराधुरिति ज्योतिरादिनामकालयो यागा विहिताः । तेषु
द्वादशाहिकीतिकर्तव्यता युक्ता । कुतः । अनुमितवाक्येन तत्प्रापणात् । गवाम-
यनं हि द्वादशाहविच्छदिरिति वक्ष्यति । अवस्तरसंबन्धिच्छिन्नं तदीयधर्मप्राप-
कश्चोदकोऽनुमीयत इति प्राप्ते क्रमः—सन्धि ज्योतिरादिनामकालय एकाहाः ।
तदीयधर्मा गवामयनिकेषु ज्योतिरादिषु ज्योतिरादिमिस्त्रिभिस्त्रिभिर्नामिः
प्राप्ताः । नाम चाऽऽनुमानिकाश्चोदकात्प्रवर्ते, प्रत्यक्षभूतत्वात् । अतश्चोदकस्य
वाधितत्वादेतेष्वैकाहिकीतिकर्तव्यता माह्या ॥

(संवत्सरसत्रस्य दशमासस्य प्रयोगेण सह विकल्पकथनम्)

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

गावो वा एतत्सत्रमासताञ्जुङ्गः सतीः जुङ्गाणि
 सिवासन्तीस्तासां दश मासा निषण्णा आसन्नथ
 जुङ्गाण्यजायन्त ता अञ्जुवजरात्समोत्तिष्ठामाव तं
 कार्ममरुत्समहि येन कामेन म्यर्षदामेति तासांमु
 त्वा अञ्जुवज्रार्धा वा यावतीर्षाऽऽसामहा एवमी
 द्वादशौ मासौ संवत्सरः संपाद्योत्तिष्ठामेति तासांमु
 (१) द्वादशे मासि जुङ्गाणि प्रावर्तन्त अन्नया
 वाऽन्नया वा ता इमा यास्तूपरा उमद्यो वाव
 ता आघ्नवभ्याश्च जुङ्गाण्यसन्वभ्याश्चोर्जमदारु-
 म्भतध्मोति दशसं मासोत्तिष्ठन्नधोति द्वादशसु य
 एवं वेदं पदेन शलु वा एते यन्ति विन्दति शलु
 वै पदेन यन्तद्वा एतद्वदमर्थं तस्मादेतद्वोसनि
 (२) ॥

(तिष्ठामेति तासां तस्माद्द्वे पं) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके द्वितीयोऽनुवाकः) ।

प्रथमोऽनुवाके गवामयननामकं संवत्सरसत्रं कैश्चिद्विद्येभैः सह विहितम् ।
 सोमयागा द्विविधाः--आवृत्ता अनावृत्ताश्च । ते चानावृत्ता एकाद्याः । आवृत्ता

(संवत्सरसत्रस्य दशमाससाध्यप्रयोगेण सह विकल्पकथनम्)

अपि द्विविधाः—अहोन्नरूपाः सत्ररूपाश्च । द्विराश्विनारभ्यैकादशरात्रपर्यन्ता
अहोनाः । एकादशरात्रद्वादशरात्रौ तु द्विविधो—अहोन्नरूपौ सत्ररूपौ च ।
षयोद्दशरात्रमारभ्योपरितनाभि सत्राण्येव । तान्वापि द्विविधानि—रात्रिसत्राण्यय-
नात्मकसवाणि च । तत्र रात्ररात्रपर्यन्तानि रात्रिसत्राणि । संवत्सरसत्रवारभ्यो-
परितमान्ययनरूपाणि । तेषां च सर्वेषां प्रकृतिभूतमिदं गणामयनम् । तस्य च
संवत्सरकालसाध्यः प्रयोगः पूर्वानुवाकैः अभिहितः । अथ द्वितीये दशमाससाध्येन
प्रयोगेण सह विकल्पोऽभिधीयते ।

समेतं विधातुं पूर्वोक्तमेवार्थवादे कल्पयित्वा द्विशेषस्य विवक्षया पुनः पठति—

गर्वा वा एतदिति । पुरा शुक्लरहिताः सव्यो गावः शुक्लवर्णि सिवा-
सन्तीः सानितुं लक्ष्मिच्छन्दस एतदुत्पमानं सत्रमभ्यतिष्ठन् । तासां गर्वा दश
मासा अनुष्ठिता अभवन् । अथास्मिन्काले शुक्लाण्युत्पन्नानि । तासोत्पन्नशुक्लाः
परस्परमिदमब्रुवन्—येन शुक्लविवयेन कामेन न्यवदाम सत्रानुष्ठानार्थं वयमेकत्र
स्थाने निवर्णान्ते शुक्लविवयं काममरुत्समहि वयं संपादितवत्यः । एवमुक्त्वा
काश्चिद्गावः कृतार्थमुक्त्वा सत्रादुत्थिताः । ता उदतिष्ठन्ति पूर्वस्मिन्नर्थवादे
भवन्वात् ।

तत्रैव यदभ्यदुक्तम्—‘अथ यासां नाजायन्त वाः संवत्सरमाप्सवोदाविष्टम् ।
इति, तत्र विवक्षितं विशेषं दर्शयति—

तासामु त्वेति । या गावः सत्रमनुतिष्ठन्ति तासामु रवे वातामेव मध्ये
जातशुक्लास्तुत्याय गतास्ववशिष्टा अर्धा वा काश्चिदेव गावः परस्परमेवमब्रुवन् ।
एवास्वर्धरूपासु गोषु मध्ये राशिद्वयम् । तत्र काश्चिच्छुक्लकायः । अत्रस्तु
किमेभिः शुक्लैरुज्जमेवोदरपूरणक्षमां संपादयाम इति मन्यन्ते । एवं सति शुक्ल-
कामा अशुक्लकामाश्च यावतीर्वा यावत्यः सन्ति ताः सर्वा अपि मिलित्वा पर-
स्परमेवमब्रुवन् । किमब्रुवन्ति तदुच्यते—इमौ संवत्सरावशिष्टौ द्वादशसंख्या-
पूरणो मासावासाभहा एव सर्वेदाऽप्यनुतिष्ठाम । ततः संवत्सरं पूरित्वा पश्चा-
दुत्तिष्ठामेति । तासां संवत्सरं पूरयन्तीनां गर्वा मध्ये यासां शुक्लैरुज्जमेवोदर-
वासां तथैव अथवा द्वादशे मासि शुक्लाण्युत्पन्नानि । यासां तु अथवा नास्ति
ता अथवायेवेमाः संपन्ना असंपन्नशुक्लाः । या लोके वृषराः शुक्लरहिता

(अथ सप्तमहाविषयाधिकार्यामिधानम्)

दृश्यन्ते । एवं सति या मायः शृङ्गाण्यलभन्त, याभ्यान्यास्तच्छूय्यारहिताः
स्वापेक्षितामूर्जेवालभन्त, ता उभयविधा अपि स्वस्वयोजनसिद्ध्या समृद्धि
र्गताः । अत्र दशमासानुष्ठानेन शृङ्गमात्रम् । द्वादशमासानुष्ठानेन रमणीयशु-
क्लवं, कर्षभूपस्वात्कलभूपस्वदिवि न्यायात् ।

तदेवमर्थवादेन दशमासानुष्ठानं द्वादशमासानुष्ठानं च मशस्य विकल्पितं
पक्षद्वयं विधत्ते—

ऋध्मोतीति । यो यजमानः मकारद्वयं वेत्ति सोऽयं स्वेच्छयाऽन्यतरं प्रका-
रमनुतिष्ठन्समृद्धिं प्राप्नोति ।

वनु द्वादशसु मासेषु संपूर्णानुष्ठानरवादम्बु कलम् । दशमासपक्षे तु कथवि-
त्याशङ्कयोपपादयति—

पदेन स्वस्विति । एते दशमासानुष्ठायिनो यजमानाः कालाल्पस्वेऽपि
पदेन खलु वै यन्ति शार्ङ्गायेण मार्गेणानुतिष्ठन्ति । लोकेऽपि पदेन बभ्राजेमा-
र्गेण गच्छन्पुरुषः स्वल्पस्वल्पेऽपि ग्रामपार्श्वे लभत एव । तद्दृश्यापि कलपा-
तिर्युक्ता ।

उपपादितं पक्षद्वयमुपसंहरति—

तत्रा एतदिति । यदेतद्गवामयर्षं यद्यदि दशसु मासेषु तमाप्नोते, यदि
वा द्वादशसु, सर्वथाऽप्युर्जं कलप्रदमेव । यस्मादयनस्य महिमा भूयास्तस्मादे-
वदमनं गीसनि गवां तिर्यञ्जातीनामप्यभिपत्तलाभहेतुः । किमु वक्तव्यं विशिष्ट-
वाङ्मनामाभित्यभिपद्यः ॥

इति श्रीभरतायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीपतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमपत्राठके

द्वितीयोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमहाके पञ्चमपत्राठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

प्रथमे मासि पृष्ठान्युर्षं यन्ति मध्यमे उपं
यष्ट्युत्तमे उपं यन्ति तदाहुर्यां वै त्रिरेकस्याहं
उपसीदन्ति द्रुं वै साऽपराभ्यां दोहाभ्यां दुहेऽथ

(पृष्ठयपदहविषयविकल्पाभिधानम्)

कुंतः सा धोक्षते यां द्वादश कृत्वं उपसीदन्तीति
 संवत्सर* संपायोत्तमे मासि सकृन्पृष्ठान्युपेयुस्त-
 यजमाना यज्ञं पशूनर्वं रुन्धते समुद्रं वै (१)
 एतेऽनवारमपारं प्र प्लवन्ते ये संवत्सरमुपयन्ति
 यद्बृहद्रथंतरे अन्वर्जेयुयंथा मध्ये समुद्रस्य पुव-
 मन्वर्जेयुस्तादृक्तदनुत्मर्गी बृहद्रथंतराभ्यामित्वा
 प्रतिष्ठां गच्छन्ति सर्वेभ्यो वै कामेभ्यः संधिर्दुहे
 तद्यजमानाः सर्वान्कामानर्वं रुन्धते (२) ॥

(समुद्रं वै चतुस्त्रिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ तप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके तृतीयोऽनुवाकः) ।

द्वितीये दशमासद्वादशमासविकल्पोऽभिहितः । अथ तृतीये पृष्ठयपदहवि-
 षयो विकल्पोऽभिधीयते ।

यत्पूर्वं “ विहितं मासिमासि पृष्ठान्युपयन्ति ” इति, तत्र पक्षान्तरं विधत्ते—
 प्रथमे मासीति । सर्वेषु मासेषु पृष्ठयः पदहो नानुष्ठेयः, किंतु मथममभ्य-
 मोत्तमेषु विश्वेव मासोऽप्येकः पक्षः ।

पुनरपि पक्षान्तरं विधत्ते—

तदाहुर्यामिति । लोके दोग्धारः पुरुषा एकस्याहनो मध्ये यां गां दोग्धुं
 विवारं प्राप्नुवन्ति सा गौः मथमपर्याये प्रभूतं क्षीरं मयच्छति । अपराभ्यां
 द्वितीयतृतीयदोहनपर्यायाभ्यां दहं वै दुहेऽल्पमेव क्षीरं दोग्धि । एवं तदि यां
 मामकस्मिन्दिने द्वादशकृत्यो दोग्धुमुपयन्ति सा गौः कुतो धोक्षते । नहि
 क्षीराभावे दोहनमुचितम् । तस्माद्दोसमानस्य पृष्ठयपदहस्यापि मासत्रयानुष्ठान-
 मनुचितम् । किमु एकव्यं द्वादशमासानुष्ठानेऽप्यनुचितत्वमित्येवम् । तदाहुस्व-
 स्मिन्पृष्ठयपदहविषयेऽभिज्ञाः कथयन्ति । तस्मात्संवत्सरमनुष्ठायान्ते भासि सकृ-

(उत्तरपक्षःप्रकारविशेषाभिधानम्)

इव पृष्ठयः षडहोऽनुष्ठेयः । इतरेषु तु मासेषु पञ्चमेनाभिष्टवद्वेहेनैव यासपूर्णं कर्मभ्यम् । तथा सति यजमानाः पृष्ठत्रयद्वहस्य ससारत्वाद्यज्ञं संपूर्णं प्राप्नुवन्ति ।

वरपूर्वं विहितं “समानं साम भवति” इति तदेतदेवाद्य विशेषाकारेण विवक्षिते—

समुद्रं वा एत इति । पारावारे परार्वाची वारे । ये यजमानाः संबन्ध-
रसप्तमभुतिष्ठन्ति एते क्षीरद्वयवहितं समुद्रं बाहुभ्यां तरितुमिच्छन्ति, तन्नाशक्य-
म् । यदि तत्र बहुद्वयंतरे सामनी अनुक्रमेण पृष्ठस्तोत्रे संपादयेयुस्तदानीं यथा
समुद्रस्य मध्ये तरणसाधनं पुत्रं संपादयेयुस्तादृक्कद्रवति । तस्मादनुरसर्गं कदा-
चिदप्यपरित्यज्य बहुद्वयंतराम्भ्यामिस्था स्तोत्रं प्राप्य प्रतिष्ठां यज्ञसमाप्तिं गच्छ-
न्ति । अन्यदीपेनापि वरसेन दोग्धुं शक्या गोः मंधिराभ्युच्यते । सा च सै-
चिः सर्वेभ्यः कामेभ्यो दुहे यथा यथा क्षीरमपेक्षितं तथा तथा ये कांचिद्वरस-
वासाद्य दोग्धुं शक्यते । तस्यथा सत्यत्रापि यजमाना अन्यदीयाभ्यां प्रकृति-
कदाभ्यां बहुद्वयंतराम्भ्यां तरादिने प्रयुज्यमानाम्भ्यां सर्वान्कामान्प्राप्नुवन्ति ॥

इति धीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे लक्ष्मणपञ्चदीप-

तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमपाठके

तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

(अथ सप्तमपाठके पञ्चमपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ।)

समान्यं ऋचो भवन्ति मनुष्यलोको वा ऋचो
मनुष्यलोकादेश न यन्त्यन्यद्वन्यत्सामं भवति देव-
लोको वै सामं देवल्लोकादेवान्यमन्यं मनुष्यलोकं
प्रत्यवरोहन्तो यन्ति जगतीमग्र उप यन्ति ज-
गती वै छन्दांसि प्रत्यवरोहन्त्याग्रयणं अहां शु-
हस्पठानि त्रयस्त्रिंशत् स्तोमास्तस्मान्ज्यायां सं-
कनीयान्प्रत्यवरोहति वैश्वकर्मणो गृह्यते विश्वा-
भ्येव तेन कर्माणि यजमाना अथ रुन्धत आदि-

(उत्तरपक्ष-प्रकारविशेषाभिधानम्)

रयः (१) गृह्यते इयं वा अदितिरस्यामेव प्रति
तिष्ठन्त्यन्योन्यो गृह्येते मिथुनत्वाय प्रजास्या अ-
वान्तरं च दशरात्रेण प्रजापतिः प्रजा असृजत
यद्दशरात्रो भवति प्रजा एव तद्यजमानाः सृजन्त
एताश्च ह वा उदङ्कः शौल्वायनः सत्रस्यर्षिमु-
वाच यद्दशरात्रो यद्दशरात्रो भवति सत्रस्यर्ष्या
अथो यदेव पूर्व्वर्हःसु विलोम क्रियते तस्यैवैषा
शान्तिः (२) ॥

(आदित्यस्तस्यैव द्वे च) ।

इति छण्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
पञ्चमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमहाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्थोऽनुवाकः) ।

तृतीये पृष्ठपदहविषयप्रकारविशेषोऽभिहितः । अथ चतुर्थे उत्तरे पक्षति
प्रकारविशेषोऽभिधीयते । द्वे हि संत्सरसत्रस्य पक्षती । एतच्चान्पत्र त्वान्मा-
तम्— ' यथा शालाभै पक्षती । एवञ्च संत्सरस्य पक्षती ' इति । एव यथम-
वपमासात्मके पूर्वास्मिन्पक्षति सामैवपमृचां नानात्वं [च] पूर्वमाभिहितम् ।
इदानीं द्वितीयवपमासात्मके उत्तरास्मिन्पक्षति पूर्व्वैपरीत्येन ऋगैक्यं सामनानात्वं
वाभिधीयते ।

तत्राऽऽवृणुमैक्यं विधत्ते—

सामान्य ऋच इति । एतद्व्यलोके हि कर्म कृत्वा पश्चाद्देवलोके प्राप्नुव-
न्ति । एवमाधारभूताधृत्वमभ्यस्य पश्चात्तस्यां स म गावन्ति । तस्मादपि एत-
द्व्यलोकेस्वरूपाः । ताश्च सामान्य एकरूपाः कर्तव्याः । एकस्मिन्नहनि वा कच-
स्ता एवान्यस्मिन्मवोकव्याः । एवं सति ऋगात्काम्नुप्यलोकात्कदाचिदपि
नापगच्छन्ति । अपत्यादिसंतानाविषलेदात् ।

अथ सामनानात्वं विवचे—

अन्यदन्वयमिति । ताम्नः पश्चाद्भाविस्वसाम्येन देवलोकोक्तम् । तादृशं च ताम् पूर्वस्मिन्दिने यद्भवति ततोऽन्यदुत्तरस्मिन्दिने कर्तव्यम् । लोकेऽपि देव-
लोकाभिर्गच्छन्तः पुरुषा अन्यमन्यं मनुष्यलोकपदेशं गच्छन्ति । यद्वाऽन्य-
मन्यमिति पञ्चम्यर्थे द्वितीया । अन्यस्मादन्यस्माद्देवलोकार्कर्मफलानां तारतम्यो-
पेतत्वेन विविधत्वात्तदा तदा विलक्षणाद्देवलोकार्कर्मवरोहन्तो यजमाना मनुष्य-
लोकं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः ।

विशेषान्तरं विधत्ते—

जगतीमत्र इति । पूर्वस्मिन्पक्षसि गायत्री प्रथममनुष्ठिता । उत्तरस्मिन्सु
जगती प्रथममनुष्ठेया । तथा सति जगतीं परमन्यानि सर्वाणि पृथग्भास्पररोहं
प्राप्स्यामि भवन्ति ।

पुनरपि विशेषत्रयं क्रमेण विधत्ते—

आश्रयणमिति । यथा गायत्र्यादिपृथग्भूतः सु पूर्वस्मात्पक्षतो विपर्ययेणो-
त्तरस्य पक्षतोऽनुष्ठानमेवं महत्सामस्तोत्रेष्वपि द्रष्टव्यम् । यत्रऽऽश्रयणोऽसौ गृहीत
इह स्वादौ । तथा सति महाः परमवस्तुता भवन्ति । तथा तत्र रथंवरं पूर्वं
पूर्वदिनेऽनुष्ठितम् । इह तु बृहत्सुष्ठं पूर्वमनुष्ठेयम् । तथा सति सर्वाणि पृथग्गो-
त्राणि परमवस्तुतानि भवन्ति । तथा तत्र त्रयस्त्रिंशत्स्तोत्रोऽन्वेऽनुष्ठितः । इह तु
आदावनुष्ठेयः । तथा सति सर्वे स्तोत्राः परमवस्तुता भवन्ति । यस्माद्वा पौठ-
क्यास्तिस्रः प्रथमप्राश्रयणं च त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशदादयः पश्चाद्भाविस्वसाम्योऽपि
श्रयास्तं पितरं पितृमहं वा सति कर्तव्याभूदः पौत्रो वा दाहनाद्भावेऽपि
रोहति ।

अथातिग्राह्यं विधत्ते—

वैश्वकर्मण इति । वाचस्पतिं विश्वकर्माणमित्यनेन गुह्यमाणोऽतिग्राह्यो वैश्व-
कर्मणः । तेनातिग्राह्येण सर्वाण्यपि कर्माणि यजमानाः प्राप्नुवन्ति । महीम् पु
मातरमित्यनेन गुह्यमाणोऽतिग्राह्य आदित्यः । भूदेरदिविरवात् । तेनातिग्राह्येण
भूमौ पतितिष्ठन्ति ।

अत्र सूत्रकारः— 'वैश्वकर्मणमतिग्राह्याणामष्टमं गृह्णाति वाचस्पतिं विश्वक-
र्माणमुतय इति भोभूव आदित्यं महीम् पु मातरमिति तत्रैवमेव स्पर्धासं गु-
ह्याया महावतात् ' इति, तत्रिंशत् स्पर्धासं विधत्ते—

(माससर्वप्रवृत्तगवामयनद्वयविशेषात्तजानम्)

अन्योन्य इति । अन्योन्य इत्यर्थः । यस्मिन्दिने वैश्वकर्मणो गृह्यते तत्रः परेद्युरादित्यः । तत्रोऽपि परेद्युरादित्यः । पुनरपि परेद्युरादित्यः । एवं त्रिविदित्वेन मिथुनरूपत्वात्प्रजेत्येव इति ।

अथ द्वादशाहीर्यं इत्यर्थः ।

अथान्तरमिति । एतच्च ३१ “ द्वे वाव देवसवे ” इत्यत्र स्फारुपा-
वम् ॥

इति श्रीभक्तप्रणवाद्याः ॥ त्रिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णयजु-
र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

(अथ सप्तमः पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

यदि सोमो ससंतो स्यातां महति रात्रिषु
प्रातरनुवाकमुपाकुर्यात्पूर्वो वाचं पूर्वो देवताः पूर्व-
श्छन्दांसि बृहक्ते वृषण्वतीं प्रतिपदं कुर्यात्प्रातः-
सवनादेवैषामिन्द्रं बृहक्तेऽथो खल्वाहुः सवनमुं-
स्विसवनमुखे कार्येति सवनमुखात्सवनमुखादेवै-
षामिन्द्रं बृहक्ते संवेशापोपवेशाय गायत्रियास्त्रि-
हभो जगत्या अनुष्टुभः पङ्क्त्या अभिभूत्यै स्वा-
हा छन्दांसि वै संवेश उपवेशश्छन्दोभिरेवेषां
(१) छन्दांसि बृहक्ते सजनीयः शस्यं विह-
स्यः शस्यमगस्यस्य कणशुभीयः शस्यमेता-
वद्वा अस्ति यावदेतयावदेवास्ति तदेषां बृहक्ते
यद्दिं प्रातःसवने कलशो दीर्यत वैष्णवीकुं शिपि-
विष्टवतीषु स्तुवीरन्यद्वै यज्ञः स्यातिरिच्यते विष्णुं
तच्छिपिविष्टमभ्यर्ति रिच्यते तद्विष्णुः शिपिवि-

(मात्सर्यप्रवृत्तग्वामघनद्वयविशेषाभिधानम्)

द्वोऽतिरिक्त एवातिरिक्तं दधात्यथो अतिरिक्तेने-
वातिरिक्तमाप्सवऽव हन्थते यदि मध्यंदिने दीर्येत्
षष्टकारनिधनं सामं कुर्युंषष्टकारो वै यज्ञस्य
प्रतिष्ठा प्रतिष्ठामेचैनंद्रमयन्ति यदि तृतीयसवन-
एतदेव (२) ॥

(छन्दोभिरेवैषामैकाचविशेषातिथं) ।

इति कृष्णयजुर्घेदीयतैत्तिरीयमंहितायां सप्तमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके पञ्चमोऽनुवाकः) ।

वतुर्धेऽनुवाक उत्तरे पक्षसि विशेषोऽभिहितः । अथ पञ्चमे मात्सर्येण मनु-
स्योर्ध्वोर्गवामघनयोर्विशेषोऽभिधीयते ।

तस्मिन् विधत्ते—

यदि सोमाविति । यदि कदाचिद्यजमानसंघपोरुभयोः परस्परमात्सर्येण
गवामघनगतौ सोमो संभ्रुपाभिपुतौ स्यातां तदानीं महारात्रे वृद्ध्या पातरनुवा-
कनामकस्य शस्त्रस्थोपाकरणं कुर्यात् । मातर्यामिभ्यो देवेभ्य इत्यादिसंघेषामभ्यर्चुः
पठेदित्यर्थः । यो यजमानसंघः पूर्वं प्रवृत्तः सन्नुपाकरोति सोऽभ्यस्य संघस्य
वागादीन्वृद्धः आक्षते ।

तस्मिन् पातरनुवाक अग्निदेवं विधत्ते—

वृषण्वतीमिति । प्रकृतावापो रेवतीः क्षपथा हि त्रय इत्येषा प्रथमा ।
इह तु तां परित्यज्य वृषण्वतीमन्वामुचं प्रथमां कुर्यात् । तथा सति स
एवाग्नेर्वा यजमानानां देवतास्त्वग्निर्देवं प्रातःसवनादपनयति ।

पक्षान्तरमाह—

अथो सत्त्वाद्भिरिति । यथाणापि सवनानां पारम्भे तेषां वृषण्वती पठ-
नीयेत्येवं केचिदाहुः । तथा सति परेषां सर्वसवनारम्भादिन्द्रमपतारयति ।

अथ तत्राभिभूतिहोममन्त्रान्पञ्च पठति—

(माससर्वप्रवृत्तमवामथनद्वयविशेषाभिधानम्)

संवेशायेति । संवेशाय गायत्र्यादीनां छन्दसां स्वकीययज्ञे सम्पत्प्रवे-
शाय । उपवेशाय प्रविष्टानां चात्र स्थिरावस्थितये । गायत्र्या अभिभूत्यै पर-
कीयस्य मायवीछन्दसोऽभिभवाय स्वाहुताविदमस्तु । त्रिबुध इत्यादिभिर्भन्तुभिः
पदैरुत्तरे चत्वारो मन्वा भिद्यन्ते । तेषु संवेशायोपवेशायेत्येतदनुवज्जनीयम् ।
प्रथममध्ये त्वभिभूत्यै स्वाहेत्येतदनुवज्जपते ।

यन्त्राणां तात्पर्यं व्याचष्टे—

छन्दाश्चि वा इति । योऽयं संवेशो यथोपवेशस्ताम्रुभौ छन्दोविपरवा-
च्छन्दांस्त्वेष तथा सति स्वकीयैश्छन्दोभिरितरेषां छन्दांसि विनाशयति ।

अथ शस्त्रविशेषान्विधत्ते—

सजनीयमिति । यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति सूक्ते स जनात् इन्द्र
इत्येवं सजनशब्दस्य विद्यमानत्वात्सूक्तं सजनीयम् । निष्केशत्वशस्त्र इन्द्रस्य
नु वीर्याणीत्यस्य स्थाने सजनीयसूक्तं संसनीयम् । ममाग्ने रचो विह्वेष्वस्तिवति
सूक्ते विह्वशब्दसद्भावात्विह्वेष्यम् । तत्र महादेवदेवशस्त्र आ नो भवा इत्यस्य
स्थाने संसनीयम् । कया शुभा तत्रमम इत्येतत्सूक्तमस्त्येन हवस्वादनस्यस्य
कयाशुमीवं भक्तवतीयशस्त्रे अनिष्टा जय इत्यस्य स्थाने संसनीयम् । यदा
वत्तच्छादौ शक्यापुरा यथोक्तं सूक्तजातं पठनीयम् । एतदुक्तं सूक्तवर्ष
यावदस्येतावदेव सारम् । एतत्पाठे तु परेषां यावत्सारमस्ति तत्सर्वं विना-
शयति ।

अथ भैरिक्तिकं स्तोत्रविशेषं विधत्ते—

यदि प्रातःसवन इति । यदि प.तःसवनकाले द्योणकलशो दीपित वि-
दीर्णो मवेत्तर्वाभौ स्तोतारः सामगा विष्णुदेवताकात् शिपिविष्टशब्दयुक्तास्वस्तु
स्तुर्वि कुर्युः । यज्ञस्य संवन्धि यदङ्गमतिरिच्यते शास्त्रीयं क्रमयुक्तं पतंते
यदङ्गं शिपिविष्टगुणविशिष्टं विष्णुमभिलक्ष्यातिरिक्तं भवति । पशवः शिपिरिति
भुत्वन्वराष्टिपिशब्दः पशुवाची । तेषु स्वामित्वेन प्रविष्टः शिपिविष्टः । तत्रा-
तिरिक्तमङ्गं शिपिविष्टो विष्णुरेव । तत्स्वामिकत्वात् । ततो वैष्णवीषु स्तुतौ
सत्यापतिरिक्तस्वामिन्येव विष्णावतिरिक्तमङ्गं स्थापयति । अपि चातिरिक्तस्वा-
मिनैव विष्णुनाऽतिरिक्तमथशास्त्रमङ्गमाप्त्वा शास्त्रीयं कृत्वा तत्रकलं लभते ।

अथ द्वितीयतृतीयसवनयोर्विशेषं विधत्ते -

यदि मध्यंदिन इति । द्वितीयतृतीयसवनयोर्दोणकलत्रो विदीर्णे सवि-
ष्वत्कारनिधनं साम कुर्युः । निधनं साम्नः पञ्चमो भागः । षष्ठसब्दो निधनं
सामभक्तिविशेषो यस्य साम्नस्तादृशं साम कुर्युः । षष्ठकारो हि हविष्यदान-
साधनत्वाद्यज्ञस्य समाप्तिस्थानम् । तद्युक्तसामगानेनैव पतिष्ठापेवैरत्नं गम-
न्वि अवैकस्येन समापयन्ति । पदि तृतीयसवने कलत्रो भिद्येत तदाऽप्येतदेव ।
अथ यस्ताम तस्यैतदेव षष्ठकारनिधनमेव साम कुर्युः ॥

इति श्रीभरतायणाचार्यविरचिते भाष्ये वेदार्थप्रकाशे ऋष्यगजु-

वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमपाठके

पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

पञ्चैर्मासान्त्संपाद्याहुरुत्सृजन्ति पञ्चैर्हि मासा-
न्त्संपश्यन्त्यर्धमासैर्मासान्त्संपाद्याहुरुत्सृजन्त्यर्धमा-
सैर्हि मासान्त्संपश्यन्त्यमावास्याया मामान्त्संपाद्या-
हुरुत्सृजन्त्यमावास्याया हि मासान्त्संपश्यन्ति सौ-
र्णमास्या मासान्त्संपाद्याहुरुत्सृजन्ति पूर्णमास्या
हि मासान्त्संपश्यन्ति यो वै पूर्ण आंमिञ्चति परा
स सिञ्चति यः पूर्णादुत्सृजति (१) प्राणमस्मिन्स
इधाति यत्पूर्णमास्या मासान्त्संपाद्याहुरुत्सृजन्ति
संभस्तरायैव तत्पूर्णं इधाति तदनु मन्त्रिणः प्रा-
णन्ति यदहर्नोत्सृजेयुर्था इतिरूपतश्चो विपत्तस्ये-
ष संवत्सरो वि पत्तेदार्तिः तदुत्सृज्यपूर्णमास्या
मासान्त्संपाद्याहुरुत्सृजन्ति संभस्तरायैव तदुदानं
इधाति तदनु मन्त्रिण उत (२) अन्नन्ति नाऽऽ-
तिमाँन्ति पूर्णमासे वै देवानां* सुतो यत्पूर्णं-

(गवामघ्नगुणविकाररूपोत्सर्गाभिधानम्)

मास्या मासांश्चसंपाद्याहुरुत्सुजन्ति देवानामेष
 तद्यज्ञेन यज्ञं प्रत्यवरोहन्ति वि वा एतद्यज्ञं छि-
 न्वन्ति यरपद्महसंतत* सन्तमथाहुरुत्सुजन्ति प्रा-
 जापत्यं पशामा लभन्ते प्रजापतिः सर्वो देवता
 देवताभिरेव यज्ञ* सं तन्वन्ति यन्ति वा एते सर्व-
 नाद्येऽहः (३) उत्सुजन्ति तुरीर्यं खलु वा एत-
 स्सर्वं यस्मान्नाद्यं यस्मान्नाद्यं भवन्ति तेनेव सर्व-
 नाञ्ज यन्ति समुपह्वयं भक्षयन्त्येतस्मोमपीया ह्ये-
 तर्हि यथायतनं वा एतेषां* सवनभाजो देवता
 गच्छन्ति येऽहुरुत्सुजन्त्यनमवनं पृगेडाशाजिवेप-
 ग्नि यथायतनादेव सवनं गजा देवता अथ हन्ध-
 तेऽष्टाकपालाग्रानःमवन एकान्दशकपालाग्ना-
 ध्येदिने सवने द्वादशकपालाग्नाधमवने उ-
 ष्वाश्चेवाऽऽप्त्वाऽथ हन्धने वैश्वदेवं चरुं तृती-
 यसवने निवेपन्नि वैश्वदेवं च तृतीयमवनं तेनेव
 तृतीयमवनाञ्ज यन्ति (४) ॥

(उदचत्युग्रेऽहंगुण्या पञ्चदश च) ।

इति ऋणयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
 पञ्चमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

पञ्चमोऽनुवाके गवामघ्नमसङ्गेन सत्रविषये मात्सर्वविशेषोऽभिहितः । अथ
 षष्ठे गवामघ्नस्य गुणविकाररूप उत्सर्गोऽभिधीयते—

पदहैमांसानिति । येऽभिष्टवपद्मास्तैः पञ्चरूप आवृत्तैरेकं मात्समनुष्ठाया-
 न्तरे प्राप्ते प्रथमदिने कर्तव्यं ज्योतिराख्यमहुरुत्सुनेयुः । यद्वा चतुर्भिरेभिष्ट-

(गवामश्नगुणविकाररूपोत्सर्गाभिधानम्)

वेरेकेन पृष्ठधेन च मासं समाप्नोत्तरमहकरकाष्ठव्यम् । यस्मात्लोकेऽपि पश्वभिः
पट्टहैकिंशक्तिनानि गणयित्वा सावनमासोऽयमिति निश्चिन्वन्ति ।

पक्षान्तरं विधत्ते-

अर्धमासैरिति । पूर्वस्मिन्पक्षे प्रायणीयारम्भणीयावहर्दिशेषौ द्वौ परि-
स्पृश्व तृतीयदिने पट्टहस्पराऽऽरम्भः । तदाऽऽरभ्य विंशतिदिनपर्यन्ते सावनमासे
यते सति तत्र ऊर्ध्वमहकरकाष्ठव्यम् । इदानीं प्रायणीयदिनमारभ्य पश्वदशदिना-
त्मकाभ्यां द्वाभ्यामर्धमासाभ्यामेकं मासं समाप्य तदनन्तरमाव्यहकरकाष्ठव्यम् ।
लोके हि द्वाभ्यामर्धमासाभ्यामेको मासो निष्पद्यत इत्येवमर्धमासैरेव मासस्वरूपं
निश्चिन्वन्ति । तदिदं पक्षद्वयं सावनमासाभिप्रायम् ।

अथ चान्द्रमासाभिप्रायेण पक्षद्वयम् । तत्रैकं पक्षमाह-

अमावास्यायेति । चान्द्रमसदर्शिनः केषिद्मावास्याया माससमाप्तिं निश्चि-
न्वन्ति । अतोऽत्रापि तथैव मासं समाप्य शुक्लपतिपदि पट्टहरनुष्ठेवं तत्परि-
त्याप्यम् ।

चान्द्रमसमाभित्यैव पक्षान्तरमाह-

पौर्णमास्येति । शुक्लपतिपदमारभ्यमावास्यान्तश्चाश्वी मास इत्यतीतः
पक्षः । कृष्णपतिपदमारभ्य पौर्णमास्यन्त इत्ययं पक्षः । एतस्मिन्पक्षे कृष्णप-
तिपदि यदहः मासं तदुत्सृज्यते ।

एतमेव पक्षं वशंसति-

यो वे पूर्ण इति । लोके हि यः कोऽपि पुरुषो घृतक्षीरादिना पूर्णं पात्रे
पुनरप्युपरि तद्वद्व्यमासिञ्चति, स भूषो पातयित्वा तद्वद्व्यं विनाशयति । यस्तु
धीमान्पूर्णांशमात्रादुदचति स्वस्वमुद्धरति सोऽस्मिन्पात्रे प्रागत्स्यं वार्युं दधाति ।
सति सवकाशे वायुः संचरति । एवं सति यदि यत्रना तान्तरत्सर्पोर्णमास्या तं तं
मासं पूरयित्वा कृष्णपतिपदि कर्त्तव्यमहकरभूमेयः, तदानीं संवत्सरस्य रूपपुरु-
षार्थं प्राणवार्युं तस्मिन्दिने स्थापयन्ति । संवत्सरप्राणस्थापनमनु सञ्चिणो
यजमाना अपि भासन्निरोवाभावेन जावन्ति ।

अथ अतिरेकमुत्सृजेत् (ये) तमेव पक्षं वशंसति-

यदहरिति । उक्तप्रयोगेनाह्वयमुत्सृष्टे तन्पुंसकूर्णो दृष्टिदृष्टं बभूवमानोऽपि
पथा द्वेषीभावेन नश्यति, एवं संवत्सररामकः क्रतुर्विनश्येत्, यजमानाश्च परण-
मीश्वरुः । तत्परिहारार्थमह्वयमुत्सृष्टे सति तेनोत्सर्गण संवत्सरस्यस्याविनाशार्थं

(गवामयनगुणविकाररूपरूपार्गभिधानः)

माणसंचारस्थानीयमुदानं भेषादयन्ति । तन्भेषादममनु सत्रिणोऽप्युदमसि उ-
च्छ्वसन्ति ततो नाऽऽत्तं गच्छन्ति ।

पुनः प्रकारान्तरेणैतमेव यज्ञं यज्ञं सति—

पूर्णमास इति । पौर्णमास्यमेव प्रकृतौ देशानां संबन्धी सोमोऽभिपुतो
भवति । अतः पौर्णमास्यं मासं पूरयित्वा पञ्चादहुरुत्सर्गे सति देवानां संब-
न्धिना तेन पूर्वयगिनः (ण) संयोजयितुमिदं यज्ञं यजमानाः पत्यवरोहन्ति ।

यस्मिन्दिने कर्तव्यमहुरुत्सृष्यते तस्मिन्दिने कर्तव्यमन्यद्विधत्ते—

वि वा एतद्यज्ञमिति । षडहैरभिष्टवपृष्ठश्चरूपैः सातत्येन वर्तमानं यज्ञमु-
पेत्य यद्यहुरुत्सृजेयुरेतेन यज्ञं विशिञ्चन्दन्त्येव, तत्परिहाराय प्राजापत्यं मशुमाह-
मेरन् । प्राजापतिश्च सष्टृत्वात्सर्वदेवतात्मकः । अतो देवताभिरेव यज्ञं संवत्सं
कुर्वन्ति ।

अथ तत्र कर्तव्यान्तरं विधत्ते—

यन्ति वा एत इति । ये यजमाना अहुरुत्सृजन्ति ते सवनाऽपगच्छन्ति ।
प्रातःसवनादेरनुष्ठानाभावात् । तत्र क उपाय इति तदुच्यते—यत्सानाम्पयस्वि
तत्पादःसवनादिभ्यस्त्रिभ्योऽप्यतिरिक्तवतुर्थसवनस्थानीयम् । अतः सानाम्येऽ-
मुक्षिते सवनाभ्यापगच्छन्ति ।

तस्य सानाम्यशेषस्य सोमवदुपाह्वानपूर्वकं यज्ञं विधत्ते—

समुपह्वयेति । उत्सृष्टेऽङ्घ्रि पुरुषसोमभावादेतस्मिन्काळे यजमाना एतसो-
मपीथा एतदेव सानाम्यशेषभक्षणं सोमपीथः सोमवानं येषां वे तादृशाः ।
तस्मात्सोमवत्परस्परमभिज्ञाप्य भक्षयेयुः ।

पुनरपि कर्तव्यान्तरं विधत्ते—

यथायतनमिति । ये यजमाना अहुरुत्सृजन्ति, एतेषां संबन्धिन्यः सव-
नमाजो देवताः सवनाभावाच्चिरायाः सत्यः स्वस्वस्थानं गच्छन्ति । अतस्त-
स्या भुविषि तद्यत्सवनस्थाने पुरोडाशान्निर्वपेयुः । तेन तत्सवनानाचास्ता
देवताः प्राप्नुवन्ति ।

तेषु पुरोडाशेषु विशेषं विधत्ते—

अष्टाकपालानिति । अष्टत्वादिसंख्यासांभ्याद्गायत्र्यादिच्छन्दःपातिः ।

पुनरपि कर्तव्यान्तरं विधत्ते—

(अहस्तसर्गविशेषाभिधानम्)

वैश्वदेवं चरुमिति । तृतीयसवनस्य वैश्वदेवत्वमन्यत्र स्पष्टमाग्नात्सु—
 चूर्णा मातःसवनं च हव्राणां माध्यंदिनं च सवनं विशेषां देवानां तृतीयसवनम् ।
 इति । अथो वैश्वदेवचरुणा तृतीयसवनाच्चापगच्छन्ति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णमजुर्वेदीय-
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमपाठके
 षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमपाठके षष्ठोऽनुवाकः) ।

उत्सृज्यां च मोक्षय्या इति मीमांसन्ते
 ब्रह्मवादिनस्तद्वाहृत्यस्यमेवेत्यभावास्यायां च
 पौर्णमास्यां चात्सृज्यामित्याहुरेते हि यज्ञं बहंत
 इति ते त्वाच नोत्सृज्ये इत्याहुर्ये अचान्तरं यज्ञं
 भेजाते इति या प्रथमा व्यष्टका तस्यामुत्सृज्य-
 मित्याहुरेष वै मासो विशार इति नाऽऽदिष्टम्
 (१) उत्सृजेयं चादिष्टमसृज्याहुरे पुनः
 पर्याप्ताये मध्ये पद्धत्यं संपद्येत् पद्धतेर्मान्तरसं-
 पाद्य यत्संप्लममहस्तस्मिन्नज्जाज्यस्तद्वस्ये वसु-
 मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेयरेन्द्रं वधीन्द्राय
 मरुत्वते पुरोडाशमेकादशकपालं वैश्वदेवं द्वादश-
 कपालमधेवं वसुमतः प्रातःसवनं यद्वस्ये वसुमते
 पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्ति देवतामिव तज्जा-
 गिर्नी कुर्वन्ति (२) सर्वनमद्याभिरुप यन्ति य-
 देन्द्रं दाधि भवतीन्द्रमिव तज्जागधेयास्य च्यावय-
 न्तीन्द्रस्य वै मरुत्वतो माध्यंदिनं च सवनं यद्वि-
 न्द्राय मरुत्वते पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपन्ति

(अहस्तसर्गविशेषाभिधानम्)

देवतामिव तद्भागिनीं कुर्वन्ति सर्वनभेकाद्दशभि-
 रूपं यन्ति विश्वेषां वै देवानामभुमतां तृतीयस्र-
 वने यद्वैश्वदेवं द्वादशकपालं निर्वपन्ति देवता
 एव तद्भागिनीः कुर्वन्ति सर्वनं द्वादशभिः (३)
 उप यन्ति प्राजापत्यं पशुमा लभन्ते यज्ञो वै
 प्राजापतिर्यज्ञस्याननुसर्गायाभिवर्त इतः षण्मासो
 ब्रह्मसामं भवति ब्रह्म वा अभिवर्तो ब्रह्मणैव त-
 स्तुवर्गं लोकमभिवर्तयन्तो यन्ति प्रतिकूलमिष
 हतिः सुवर्गो लोक इन्द्र कर्तुं न आ भेर मितः
 पुत्रेषो यथा । शिक्षा नो अस्मिन्परुद्धत यमनि
 जीवा ज्योतिरश्मिहीत्यमंत आयताः षण्मासो
 ब्रह्मसामं भवत्यथ वै लोको ज्योतिः प्राजा ज्यो-
 तिरिममेव तल्लोकं पश्यन्तोऽभिवर्तन्त आ यन्ति
 (४) ॥

(नाऽऽदिष्टं कुर्वन्ति द्वादशभिरिव विश्वविष्यं) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाठके
 पञ्चमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके सप्तमोऽनुवाकः) ।

षष्ठेऽनुवाके अहस्तसर्ग उक्तः । सप्तमे तत्रैव विशेषोऽभिधीयते ।

एव विष्णोपाय कंचिद्विचारं दर्शयति—

उत्सृज्यामिति । उत्सर्गश्चे यज्ञविच्छेदः, अनुसर्गश्चे धातुभिराप इति
 शेषद्वयं मनसि विधाय ब्रह्मवादिनो विचारयन्ति । प्लुविर्विचारार्था । उपा-
 विष्ठाः पाशापरथपथादिभिर्विच्छेदस्य समावातुं शक्यत्वाच्च वास्तनिरोचपरिह-
 राद्योत्सर्जनपक्षमेवात्र विधितवन्तः ।

तमेव दिनविशेषे दर्शयति—

अमावास्यामिति । एतद्योरमावास्यापौर्णमासयोर्भङ्गवाहित्वं प्रसिद्धम् । तथाचान्यत्र स्पष्टमाप्नोते— ' ते अमूर्ता वरं ब्रूयाद्वा आर्षं देवानां भागधे अस्ताव ' इति । अवस्तभोस्तथ्योर्दहर्षदहः प्राप्त्वं तदुरसुज्यमित्येवा निर्णयः ।

अथान्येषां पक्षमाह—

ते एवावेति । ५ पौर्णमास्यमावास्ये अचान्तरं यज्ञं भेजते ते सर्वथैव नोत्सृज्ये । न केवलमेते प्रकृतिरूपं दर्शपूर्णमासकर्मैव निष्पादयतः, किं त्वननादिगतमचान्तरं कर्माणि । तस्मात्तयोर्दहर्षो न युक्त इति ।

वाहं कस्मिन्दिनेऽहर्करत्सर्ग इत्याशङ्क्य तेषां वचनं दर्शयति—

या प्रथमेति । अथकाण्डेन कृष्णपतिपदुच्यते, राजसूयपकरणे व्युष्टिद्वाराये पौर्णमास्या सह निर्देशात् । तथा चाऽऽप्नोते— ' पौर्णमास्या पूर्वमहर्षं वदि । अथकापापुचरन् ' इति । त. या अथकापा मत्प्राप्तमहस्वदुरसुज्यन् । एव दिनविशेषो विशरो विशीर्षो मासः, पौर्णमास्यामेव पूर्वमासस्य समाप्तत्वात् । अतो मासविच्छेदाभावात् न युक्तं उत्सर्गः । तस्मास्तु अथकापाः मासस्य कृष्णपतिपदादित्वात्प्रपद्यते ।

कचिदुत्सर्गपक्षइति—

माऽऽदिष्टमिति इति । विषुवाम्पदादिनामिति नामग्रहणपुरःसरं विशेषाकारेण यदुच्यते तद्विदम् । तन्नोत्सृज्यम् । यत्तु षडहदिद्वारा सामान्यतः प्रायं तदेवोत्सृज्यम् । यद्वाऽनुत्सर्गपक्षेनेव नै मास इत्यादिना स्वी करोति । योऽपनुत्सर्गः स एव विशरो मासो भवति । अहर्करत्सर्गे सति माससंपूर्णत्वेमावास्यास्य विशीर्षरत् । इतिशब्दो हेत्वर्थः । यस्मान्मासवैकल्यं प्राप्नोति तस्मादाविष्टं शस्त्रेणोपदिष्टमहरेकमपि नोत्सृजेयुरिविपक्षान्तरस्वीकारः । अत्र एव सूयकारः पक्षद्वयस्वीकारमुपन्यस्योत्सर्गपक्षेऽनुष्ठेयविशेषमुदाहरार— ' उत्सृज्या इ नोत्सृज्या इमित्येकं यद्यहाम्भृतसृजेयुः पथमं पुष्टं संस्थाप्य ' इत्यादिना । तस्मिन् विशेषे वक्तुमभाष्योत्सर्गं प्राक्षिकं पुनर्विज्ञेयमिति—

यदादिष्टमिति । यदि शस्त्रोपदिष्टस्याऽनुत्सर्गपक्षा तदानीमपि यादृशे यादृशमहर्षयोर्विरादिकं पुनः पुनः पर्यावर्तमाने षडहस्य मध्ये संपद्यते, तादृशमेवोत्सृजेत् । ननु प्रतिपदोक्तं विषुवदादिकमित्यध्याहरणीयम् । तस्मादभिप्लव-

(अहकृत्सर्गविशेषामिधानम्)

पृष्ठणारूपैः षडहैर्मांसं पूरयित्वा पृष्ठयण्डहादूर्ध्वभावि यस्तन्नममहस्तास्मिन्नहनि
मांसं षोषिष्याममुत्सृजेत् ।

इत्यमुरसर्गं विशदीकृत्य तत्रानुष्ठेयं विवेकं विशदयति—

तदभये वसुमत इति । तत्रास्मिन्नत्सर्गादिने चत्वारि हवींषि निर्वपेयुः ।

एव प्रथमं हविः प्रशंसति—

अग्नेवां इति । देवतां वसुमन्तमग्निं, कृपालगतताष्ट्वसंख्यया गायत्रीद्वारा
सवनपाणिः ।

द्वितीये हविः प्रशंसति—

यद्वेन्द्रं दधीति । अथ तृतीयं हविः प्रशंसति—

इन्द्रस्येति । यथा वसुमानग्निः पावःसवनस्य स्वामी तथा मरुत्वानि-
न्द्रो माध्वेदिनस्य सवनस्य स्वामी । वसुमनोऽग्नेस्तत्स्वामित्वं भुत्वन्वरद्वयादव-
गन्तव्यम्—‘ तश्च स्तुवं देवतास्त्रेवा व्यगुरुह, अग्निः पावःसवनम्, इन्द्रो माध्वे-
दिनश्च सवनं, विश्वे देवास्तृतीयसवनम् ’ इत्येका श्रुतिः । ‘ यद्वसुर्ना पावःस-
वनम् ’ इत्यपरा श्रुतिः । यस्मिन्त्रेवो माध्वेदिनसवनस्वामी स तु मरुत्वान् ।
‘ इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् ’ इति अत्यन्तरात् । तत्राग्नेर्यथा प्रथमेन
हविषा भागित्वमेवमिन्द्रस्याप्यनेन हविषा भागित्वम् । कृपालमतेकादशसंख्यया
विष्टुद्द्वारा सवनपाणिः ।

अथ चतुर्थं हविः प्रशंसति—

विश्वेषां वा इति । विश्वेषां देवानां तृतीयसवनस्वामित्वं पुरोडाहवम् ।
ऋभुमस्त्वमप्यभूणां तृतीयसवनदेवतादवगन्तव्यम् । तच्च तृतीयस्य सवनस्यर्धुमतो
विभुमत इत्यादिमन्त्रादवगम्यते । तत्र देवता अनेन हविषा भागित्वः ।
कृपालगतद्वादशसंख्यया जगतीद्वारा सवनपाणिः ।

अथ पूरानुवाकोक्तं प्राजापत्यं प्रशंसति—

प्राजापत्यामिति । यज्ञस्य प्राजापतिसृष्टत्वात्तद्रूपत्वम् । अननुसर्गोऽपरित्या-
गः । उत्सृष्टेऽप्यहनि प्राजापत्येन यज्ञोऽपरित्यक्तो भवति ।

अथ पूर्वस्मिन्पक्षसि ब्रह्मसाम विधत्ते—

अभिवर्त इत इति । गवामयनविकृतिरवाहस्याम्पुरसर्गिणामयनस्य द्वे पक्ष-
सौ । तत्र प्रथमेन पक्षसा स्वर्गपाणिः । द्वितीयेन पक्षसा पुनर्भूलोकपाणिः ।

(सामविशेषकथनम्)

पूर्वं स्ववस्थायां तस्याभितो भूलोकाभिर्गत्य स्वर्गं गच्छतां यजमानानामानुक-
स्वेन पूर्वं पक्षसि वदपि मासान्तरपर्येण प्रतिदिनमभिवर्तार्षं ब्रह्मसार्धं भवेत् ।
तथा शुक्लभिर्बर्तमानो ब्रह्मरूपस्वाद्बलसामर्थ्येन च स्वर्गाभिर्मुख्यं गच्छन्तः
शर्मं प्राप्नुवन्ति ।

अथोत्तरस्मिन्पक्षस्यप्यद्वयसाम विधत्ते-

इन्द्रं कर्तुं न इति । अमुतः स्वर्गलोकादायतां भूलोकं परमानुष्ठतां
यजमानानामानुकस्वेनोत्तरस्मिन्पक्षसि वदपि मासान्तरपर्येण प्रतिदिनमिन्द्रं
कर्तुं न इत्यस्वामुचि यदुपर्यं तद्व्यसार्धं भवेत् । तस्या कचोऽप्यर्थः—हे
इन्द्र नोऽस्मदर्थमिदं क्रतुमाहर । तत्र दृष्टान्तः—पथा लोके पिवा पुनेष्वो नाम-
वादिषु भवेच्छति तद्वत् । हे पुरुहूतेन्द्रास्मिन्नुडीयवाने यामनि क्रतुविशेषरूपे
निमित्ते शिवा द्वितीयदेशं कुरु । वर्यं त्वत्पत्तादाग्नीवा जीवन्तो ज्योतिः प्रका-
शरूपं नमोऽप्यमोक्तमशीमहि प्राप्नुयामेति । अस्वामुचि ज्योतिःपान्तेन भूलोक-
स्ववस्थेनाश्विवक्षिताः । तथा सायेतदीयसामयोगेभ्यं भूलोकं ज्योतिस्त
प्राप्तः प्राप्नुयामेति वाचा वदन्तश्चाऽगच्छन्ति ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधरीये वेदार्थप्रकाशे छप्पमपत्रवेदीय-
वैचिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमपत्राठके

सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमपत्राठकेऽष्टमोऽनुवाकः) ।

देवानां वा अर्धं जरमृचाभिन्ध्रियं धीर्यमपा-
काध्वरकोशेनावारुग्धत तत्कोशस्य कोशात्वं
यत्कोशेन चारवालस्यान्ते स्तुवन्ति यज्ञस्यैवाग्नीं
गत्वेन्ध्रियं धीर्यमव रुग्धते सन्नस्यर्ष्याऽऽहुवनीय-
स्यान्ते स्तुवन्त्यग्निमेवोपद्रुवारं कृत्वर्धिमप यन्ति
प्रजापतेर्हृदयेन हविर्धानेऽस्तः स्तुवन्ति प्रेसाग्ने-
वास्यां गच्छन्ति श्लोकेन पुरस्तात्सदसः (१)
स्तुवन्त्यर्धश्लोकेन पश्चाद्यज्ञस्यैवाग्नीं गत्वा श्लो-

(सामविशेषकथनम्)

कृभाषो भवन्ति नवभिरध्वयुंरुद्रायति नृषु जै-
 पुरुषे प्राणाः प्राणानेष यजमानेषु दधाति सर्वा
 ऐन्द्रियो भवन्ति प्राणेष्वेवेन्द्रियं देधत्यप्रतिदत्ता-
 भिरुद्रायति तस्मात्पुरुषः सर्वाण्यन्यानि शीष्णोऽ-
 कृनि प्रत्यंघति शिर एव न पञ्चदश* स्व्यंत्वं
 भवतीन्द्रियमेवाष कन्धत सप्तदशम् (२) इहव-
 भायस्यावुरुद्रया अथो प्रव तेन जायन्त एक-
 विशं भद्रं द्विपदासु प्रतिष्ठित्यै पत्न्य उषं गाय-
 ण्ति मिथुनत्वाय प्रजास्यै प्रजापतिः प्रजा अंश-
 जत सौऽकामयताऽऽसामह* राज्यं परीयामिति
 तासां* राजनेनेव राज्यं पर्येत्तद्राजनस्य राजन-
 त्वं यद्राजमं भवति प्रजानामेव तद्यजमाना राज्यं
 मरिं यन्ति पञ्चविंशं भवति प्रजापतेः (३)
 आप्त्यै पञ्चाभस्तिहन्तः स्तुवन्ति देवलोकमेवाभि-
 जयन्ति पञ्चभिरासीना मनुष्यलोकमेवाभि जय-
 ण्ति दश सं पद्यन्ते दशाक्षरा विराट्मं विराट्-
 विराजैवाजायमव कन्धते पञ्चधा विनिपद्यं स्तु-
 वन्ति पञ्च दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिहन्त्येकैकयाऽ-
 स्तुतया समार्यन्ति दिग्भ्य एवाजाय* सं भरन्ति
 तारिुरुद्रातोद्रायति दिग्भ्य एवाजायम् (४)
 संयत्य तेज आत्मन्धते तस्मादेकः प्राणः सर्वा-
 ण्यकर्त्तव्यवस्यो यथा सुपर्ण उत्पतिष्यच्छिर-
 उज्जुमं कुरुत एवमेव तद्यजमानाः प्रजानाम्-

(सामविशेषकथनम्)

समा भवन्त्यासन्दीमुद्गाताऽऽरोहति साम्राज्यमेव
 गच्छन्ति प्लेक्षस्व* होता नार्कस्यैव पुष्ट* रोह-
 म्नि कुर्वाद्ध्युंघ्नध्नस्यैव विष्टपं गच्छन्त्येता-
 वन्तो वै देवल्लोकास्तेष्वेव यथापूर्वं प्रति तिष्ठन्त्य-
 भी आक्रमणमेव तरसेर्तु यजमानाः कुर्वते सुव-
 र्मस्य लोकस्य समष्ट्यै (५) ॥

(सप्ततः सप्तदशं प्रजापतेर्गोपति दिग्भ्य एवासाद्यं

पर्येकादश च) ।

इति छण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
 पञ्चमप्रपाठकेऽहमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

(अथ सप्तमाहके पञ्चमप्रपाठकेऽहमोऽनुवाकः) ।

उत्सर्धिणापयर्मे सप्तमे भीमासया निर्णीतम् । तावता विष्टतिं तामाप्याथ
 मच्छपानेव गवापयेने यन्पहात्रणमस्ति तस्मिन्ननेमानुवाकत्रयेण विशेषः केचिदु-
 च्यन्ते । तत्रास्मिन्नहमे सामविशेषाः केचिदुच्यन्ते ।

मथर्म तावत्क्रोशारूपं साम विधत्ते-

देवानां वा अन्तमिति । पुरा कदाचिद्देवानां तत्रसमाप्तिं प्राप्तवताभि-
 न्द्रिषं तत्तामर्थ्यं चापकाश्वम् । तत्र देवाः क्रोशारूपेण साम्ना पुनः प्राप्तवन्तः ।
 कुश आह्वान इत्यस्माद्वातोत्पन्नः क्रोशशब्द आह्वानसाधनमाचष्टे । तस्माद्-
 पयस्यधीर्मेत्याऽऽह्वानसाधनत्वादेतस्य साम्नः क्रोश इति नामधेयम् । तेन क्रो-
 शाख्येण साम्ना वात्वाल्लस्यधीरे स्तुतिं कुर्युः । तेन यज्ञसमाप्तिं प्राप्तेन्द्रिष-
 सावर्थ्यं प्राप्नुवन्ति ।

अथ सप्तस्य साक्षिनामकं सामान्तरं विधत्ते-

सप्तस्यर्ष्येति । यत्सप्तस्यर्धिनामकं साम तेनाऽऽहवनीयत्तधीरे स्तुतिं
 कुर्युः । यथा सप्तमिमेव स्तुतेः साक्षिणं कृत्वा समुद्धिमेव प्राप्नुवन्ति ।

सामान्तरं विधत्ते-

प्रजापतेरिति । प्रजापतेर्हव्यमिति कस्यचिस्तामनो नामधेयम् । तेन हवि-

(सामविशेषरथनम्)

भानस्यान्तः स्थित्वा स्तुतिं कुर्युः । तेन च स्तोत्रेणास्य मजापवेः पीतिं गच्छति ।

अन्यस्तामदयं विधत्ते—

श्लोकेन पुरस्तादिति । श्लोकानुश्लोकशब्दौ सामविशेषज्ञापनी । ताभ्यां तदस उभयतः स्तुतिं कुर्युः । तेन च यज्ञऽमाप्तिं प्राप्य कीर्तिभाजो भवन्ति ।

तनानुश्लोके कंचिद्विशेषं विधत्ते—

नवभिरिति । अस्य साम्न आधारभूताः स्तोत्रेणा ऋचो नवसंख्याकाः । गानकर्ता चाध्वर्युर्न तद्गता । पुरुषशरीरे नवच्छिद्रवर्तित्वेन प्राणानां नवसंख्याकत्वात्तान्तर्वाङ्मजमानेषु स्थापयति ।

वास्वशु कंचिद्विशेषं विधत्ते—

सर्वा ऐन्द्रिय इति । इन्द्रो देवता यासां वा ऐन्द्रियः । तथाविधा एव नवसंख्याकाः सर्वा अपि कार्याः । तेन प्राणेषु सामर्थ्यं स्थापयन्ति ।

वास्वशु प्रतिहारभार्यं निषेधति—

अप्रतिहृताभिरिति । ऋचि गीयमानस्य साम्नः पञ्च भागा हिंकारप्रस्ता-
बोद्धीथप्रतिहारनिवनाख्याः । तेषु प्रतिहारभार्यं वर्जयित्वा तत्रहिंसाभिरेव पूर्वोक्तोभिर्नवभिर्गायेत् । यस्मादत्र प्रतिहारो वर्जितस्तस्याश्लोकेऽपि पुरुषः शि-
रोऽप्यविरक्तानि हस्तपादान्निक्षिपन्नानि प्रत्यचपि प्रत्याहवानि संकुचिवानि क-
रोति । शिर एव त्वेकं संकुचितं न करोति । न हि हस्तपादवदङ्गुलीवश्च
शिरः प्रतिहर्तुं शक्यते । तस्माच्छिरस्थानीष्वध्वर्युगाने प्रतिहारो वर्जनीयः ।

अथ तस्य गानस्याभिवः स्तोमदमविशिष्टं सामदयं विधत्ते—

पञ्चदशभिति । पञ्चदशस्तोत्रकं रथंतरं सापेकतो गायेयुः । तेन पञ्चदश-
स्येन्द्रेण सहोत्पन्नस्वादिन्द्रियमाप्तिर्भवति । तथा सप्तदशस्तोमयुक्तं सप्तदशवो
गायेयुः । सप्तदशस्याजमजहितृत्वात्तत्प्राप्तिः । यथा पक्षिणो द्वौ पक्षावेकमे-
वद्गानद्वयं व्रष्टव्यम् । अत एवाऽन्यत्राऽऽप्नातम्—
पञ्चदशोऽन्यः पक्षो भवति ।
सप्तदशोऽन्यः इति ।

अथ स्तोमसामविशेषमृग्विशेषेषु विधत्ते—

एकविंशं भद्रमिति । एकविंशः स्तोमविशेषः । भद्रशब्दः सामविशेष-
स्य नामधेयम् । पादद्वयोपेता ऋचो द्विपदाः । तेन पादद्वित्वेन प्रविष्टा
भवति ।

एतस्य मन्त्रसाम्नः सर्वाणि पत्नीगानं विधत्ते-

पत्नय उपेति । यजमानानां याः पत्नयस्ताः सर्वा भद्रास्तद्यज्ञानामस्य सर्वाणि स्वयमपि गायेयुः । पुरुषाणां पत्नीनां च गानेन मिथुने (मत्से) पत्न्याः मन्त्रोत्पत्तिर्भवति ।

अथ सामान्तरं विधत्ते-

प्रजापतिरिति । राजनमिति सामविशेषस्य नामधेयम् । राक्षससामन्त्या-
क्षस्य राजनस्यम् । तत्साधययोगेण यजमाना राज्यं प्राप्नुवन्ति ।

सर्वेह स्तोत्रविशेषं विधत्ते-

पञ्चविंशतिरिति । प्रजापतेः पञ्चविंशस्तोमसपुत्रत्वात्तेन तत्प्राप्तिः ।

हरिमन्त्रेण पञ्चविंशस्तोमे कंचिद्विशेषं विधत्ते-

पञ्चमिरिति । पञ्चविंशारूपस्तोमे वा आद्याः पञ्च स्तोत्रियास्ताः कृत्वि-
भिराद्यतेः षडनीवाः । यामानन्दरभाविभ्य आसंख्यास्ता आसीर्नीर्गाख्याः ।
तेषु सोऽरुद्रमाप्तिः । दृशसंख्यया विराड्द्वाराऽभ्यप्राप्तिः ।

आसीर्नीर्गाने कंचिद्विशेषं विधत्ते-

पञ्चमिरेति । पञ्चभिः प्रकारैः स्थानविशेषेषु विश्वे स्तुवन्ति । उर्ध्वे वा सर्वे
दिशाः पञ्चत्वादिषु प्रतिष्ठा ।

उर्ध्वे वा सर्वे विश्वे विधत्ते-

एकेकमेति । पञ्चसु स्थानेषु विशेषतः कंचिदुद्घाता मध्यमपुत्रविशेषे ।
तदासीमित्ररे सर्वेऽभ्यस्तुतया स्तोत्रियाया समुद्घातारं समागत्योपविशन्ति । सर्वे
तत्साधनेषु मध्यमनेवोद्घातसुपविष्टे सति तत्तद्वत्त्वात् स्तुतेः प्रागेव सर्वेऽमुद्घा-
तारसुपगच्छेयुः । तथा हवि सर्वाभ्यो दिग्भ्योऽर्घ्यं संपादयन्ति ।

इतरेष्वागतेषु उद्घातारुक्त्यं विधत्ते-

ताम्येकमुद्घातेति । यां स्तोत्रियां पुरस्कृत्योद्घातारमागच्छन्ति तस्यां च
उद्घाता गच्छेत् । तथा सति दिग्भ्यः संपादितमन्त्रं तेजोऽर्घ्यं सर्वेऽपि स्वात्म-
न्त्रेण स्थापयन्ति । यस्मादत्र सर्वेषु स्थितेष्वेक एवोद्घाता गायति तस्मात्त-
रीरमन्त्रेऽभ्येक एव प्राणः सर्वाण्यङ्गानि रक्षति । अपि च यथा कंचित्पत्ति-
विशेष आकाश उपतिष्पन्स्वकीयं शिर ऊर्ध्वं कुरुते, एवमेव तेजोऽुद्घातारानेन
यजानां मध्ये यजमाना उरुमा भवन्ति ।

अथ यथाणामुत्विजामाधारविशेषान्विधत्ते-

(सामविशेषकरणम्)

आसन्दीमिति । आसन्दी चतुर्भिः पादैरुन्नवैरुपेता सट्वाकारा । उद्गा-
पुस्वहारोहणेन सर्वं यजमानाः साम्राज्यं देशाभिपर्यं गच्छन्ति । स्नेहस्तो
होत्रं वा होवा समारोहति । तेन सर्वेऽपि स्वर्गमारोहन्ति । कूर्वाँ दर्भविशेषौ;
वावध्वर्यारोहति । तेन बध्नस्वप्नाऽऽदित्यस्य निष्ठपं स्थानं गच्छन्ति । साम्रा-
ज्यस्वर्गादित्यस्थानरूपा ये लोक एतत्पत्न एवापेक्षिता देवल्लोकास्तेष्वनुक्रमेण
प्रविविहन्ति । अपि च तेनाऽऽरोहणेन स्वर्गसमुद्रस्वप्नाऽऽक्रमणसाधनं सेतुं यज-
मानाः कुर्वन्ते । तच्च स्वर्गमाप्त्यै भवति ।

अत्र भीर्मांसा । इशनाध्यायस्य चतुर्थ्यादेः षष्ठाधिकरणे चिन्तितम्—

*रनीनामुपगानं किमुत्विजां तन्निवर्तयेत् ।

संमुच्छितं वा गानस्य शारीरत्वाभिर्वर्तनम् ॥

स्वराभिव्यञ्जनं गानं महत्तद्विधीयते ।

वादिनोपचयः साम्प्रदास्तानिध्याच्च समुच्चयः ॥

महामये श्रूयते—‘ पत्न्य उपगामन्ति ’ इति । प्रकृतौ श्रूयते—‘ कस्विज
उपगामन्ति ’ इति । तदेतद्विद्वानुपगानं पत्न्युपगामनेन निवर्तयेत् । ननु प्रकृता-
नुद्गात्रा साम्नि गीयमाने सत्पृत्विजोऽन्धे सामोपगामन्ति । इह तु पत्नयो
वादिर्न वादयन्तीति भिन्नविषयत्वाच्चास्ति निवृत्तिः । नैवं, गानशब्दस्य शा-
रीरे प्रसिद्धत्वात् । तस्मादस्विजो निवर्तयं पत्नयः सामोपगामेभूरिति पात्रे नूनः—
गानशब्दस्य नाक्षरोच्चारणमर्थः, किंतु स्वराभिव्यञ्जनं, तच्च शरीरेण वादि-
भेज वा सिध्यति । अत्र एव गानतत्त्वज्ञा आहुः—‘ दारवी गानकीणा च हे
बीजे गानजातिषु ’ इति । तच्च गानं महन्पामेनापूर्वक्रियाविधानाच्च प्रकृ-
तिच्छिन्नं स्यात् । एवं तर्हि गानोपचयवाचिन उपशब्दस्य वैषम्यमिति चेत् ।
वादिनोपचयसंभवात् । अस्ति हि तत्र वादिनादः, ‘ दिष्टा कृन्वुभयो नद-
न्ति ’ इति श्रुतेः । पत्न्युपगानं च वादिनादः । ‘ कण्ठकीणामिरुपगामन्ति ’
इति श्रुतेः । अतः सादृश्यात्सामिधानाच्च तदुपचयो युक्तः । तस्यादभिवृत्तेरु-
पगानयोः समुच्चयः ।

तत्रैवान्यश्चिन्तितम्—

वाध्वं श्लोकादिनाऽऽज्यादि न वाऽऽद्यः स्तुतिच्छिन्नः ।

देशसाम्प्रदायैर्भौ भेदो वैशिष्ट्यात्साम्राज्यसमुच्चयः ॥

* न्यायमात्रविस्तरे त्वेतादृश्यानुपूर्वी न भिजति ।

(शततन्तुवीणाविकथनम्)

महाप्रणे श्रूयते--' श्लोकेन पुरस्तात्सदसः स्तुवन्यनुश्लोकेन पश्चात्' इत्यादि । तत्र श्लोकानुश्लोकनामकैः सामभिः प्राकृतान्याज्यपृष्ठादिस्वीत्रगुणानि रघोत्तरवामदेव्यादिनामकानि सामानि वाष्पानि । कुतः, स्तुवत इति प्रकृतिलिङ्गदर्शनात् । प्रकृतावाष्पैः स्तुवते पृष्ठैः स्तुवत इति हि श्रुतम् । नैवत्सारम् । किमत्र स्तुतिमन्त्र देशसामगुणौ विधीयते, किंवा गुणद्वयविशिष्टा स्तुतिः । नाऽऽद्यो वाक्यभेदापत्तेः । द्वितीये तु कार्पभेदेन बोधाभावात्समुच्चयः स्यात् ॥

इति श्रीपरसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-

वैशिष्टीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठकेऽ-

द्वयोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

अर्क्येण वै संहरुशः प्रजापतिः प्रजा असृजत
 ताभ्य इत्त्रन्देनेरां लतामवारुन्ध यदुर्ध भवति
 प्रजा एव यद्यजमानाः सृजन्त इत्तान्द भवति
 प्रजाभ्य एव सृष्टाभ्य इरां लतामव रुन्धते तरुमा-
 या५ समां५ सत्र५ समृजं क्षोधुंकास्ता५ समां
 प्रजा इष५ ह्योसामूर्जमाददते या५ समां व्युद्ध-
 मक्षोधुंकास्ता५ समां प्रजाः (१) न ह्योसाम-
 मिषमूर्जमाददत उरकोदं कर्वन्ते यथा बन्धाभ्यमु-
 चाना उरकोदं कर्वन्त एवमेव तद्यजमानादेवबन्धा-
 भ्यमुचाना उरकोदं कर्वन्त इषमूर्जमारमन्धाना
 षाणः शततन्तुर्भवति शतायः पुरुषः शतेन्द्रिय
 आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठन्त्याजि धावन्त्यनभि-

(शततन्तुवीणादिकथनम्)

जितस्याभिर्जित्यै कुन्वुभान्तसमाधनेन्ति परमा वा
 एषा वाग्या दुन्दुभौ परमामेव (२) वाचमव
 रुन्धते भूमिदुन्दुभिमा घ्नन्ति यैवेमां वाक्प्रविंश
 तामेवाव रुन्धतेऽथो ह्यमामेव जयन्ति सर्वा वाचो
 वदन्ति सर्वासां वाचामवरुद्धया आर्द्रै च भन्व्या-
 यच्छेते इन्द्रियस्यावरुद्धया आऽन्यः कोशंति
 प्रान्यः शोऽसति य आक्रोशंति पुनात्येवेनान्तस
 यः प्रशोऽसति पुनेष्वेवाघ्नार्थं दधात्युषिकृतं च
 (३) वा एते देवर्हतं च पूर्वेमांभैरव रुन्धते
 यद्भूतेच्छदाः सामानि मर्वन्त्युभयस्यावरुद्धये
 यन्ति वा एते मिथुनाद्ये संवत्सरमुपयन्त्यन्तर्वेदि
 मिथुनौ सं भवतस्तेनैव मिथुनाद्य यन्ति (४) ॥

१ मृद्धमक्षोधुकास्ताः सर्वा प्रजाः परमामेव च त्रिःशच्च ।

इति ऋण्यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

अष्टमे क्रौञ्चसामादीन्युक्तानि । नवमे शततन्तुवीणादिकमुच्यते ।

सत्राऽऽदौ वावत्सामद्वयं विधत्ते--

अकर्षेण वा इति । अकर्षमिति कस्यचित्सांनो नामधेयं तेन प्रजापतिः
 पुरो बहुविधाः सहस्रसंघरूपाः प्रजा अमृजत । इत्यान्दमिति सामान्तरस्य नाम-
 धेयम् । तेन साम्ना स्वसृष्टप्रजार्थं सूतामिरा पूर्वं विच्छिन्नमन्त्रपवारुन्ध पुनर-
 ध्वविच्छेदेन संपादितवान् । तद्व्यजमाना अपि सामद्वयेन प्रजाः सृष्ट्वा तद-
 र्थमन्त्रं संपादयन्ति । यस्मादस्मिन्सत्रे साम्नाऽन्नं संपाद्यते तस्माद्या सर्वा सर्वं
 समृद्धं वास्मिन्संवत्सरे नैरन्दर्भेण सर्वं समृद्धं प्रवृत्तं तां सर्वा प्रजाः क्षोधुकास्त-

(शततन्तुषीणादिकथनम्)

स्मितसंवत्सरे वैरम्बयैषा क्षुधिताः पक्षाः सत्रिणां सपीये सर्वदिग्म्याः समामच्छ-
न्ति । सत्रिणो ह्यार्सा पक्षानां नानाविधमन्नं रसं च समादाय प्रयच्छन्ति ।
यस्यैस्तु संवत्सरे सत्रं व्युद्धं न प्रवृत्तं तस्मिन्संवत्सरे पक्षा असोभुकाः क्षुधि-
ताः काश्चिदपि नाऽऽमच्छन्ति । यस्यादानां पक्षानां त्रींशद्यत्नं क्षीरादिरसं च
त्रैवाऽऽदाय प्रयच्छन्ति तस्मादनागमनम् ।

अथाम्यदनुष्ठेयं विधत्ते—

उत्क्रोदं कुर्वन्त इति । इषंनिमित्तो ह्यधुश्चध्वनिरुत्क्रोदः । सर्वे यजमा-
नाः संप्रसवाद्यां संतुष्टा उत्क्रोदं कुर्युः । यथा लोके चिरं शुक्लसलाख्यः
पुरुषास्तौद्विमोक्तं गच्छन्तो हर्षेणोत्क्रोदं कुर्वन्ति, एवमेव यजमानाभिरकालानु-
ष्ठेयसन्नरूपादेवबन्धाद्विमोक्तं प्राप्नुवन्तः सप्तसामर्थ्येनान्नं रसं च स्वात्मनि संप्र-
दयन्ति । अत उत्क्रोदं कुर्वन्ते ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—‘ औदुम्बरस्थ शीणादण्डस्य दशातिमधितान्येकैकस्थि-
भ्रतिमधिते दश दश मौञ्जास्तन्मूष्यवपति स बाणः शततन्तुः ’ इति, तदेत-
द्विधत्ते—

बाणः शततन्तुरिति । दशोन्निबाणा दशसंख्याकास्तु नाडीषु त्रिभिर्भेदेन
शतसंख्या ।

उत्साहोपेतानां यजमानानां काश्चिन्मर्षादां कृत्वा तत्पर्यन्तं धावनं विधत्ते—

आर्जिं धावन्तीति । यत्पूर्वमनभिजितमसंपादितं फलं तस्य संपादनायेई
धावनम् ।

उत्साहघोतकमन्यद्विधत्ते—

दुन्दुभीनिति । दिक्षु स्थापिता ये दुन्दुभयस्वान्तम्पगाहन्तुः । तौर्ध्वं
दुन्दुभिध्वनिः सर्वध्वनीनामुत्तमोऽधुश्चत्वात् । तद्वादनेन सभारञ्जनकर्म परमां
वाचं प्राप्नुवन्ति ।

यदुक्तं सूत्रकारेण—‘ अपरेणाऽऽग्नीधमण्डपं भूमिदुन्दुभिभवटं स्वमन्धर्वम-
न्धर्वेधर्वं बहिर्वेदि समर्द्धेण चर्मणोत्तरलोम्ना वितत्य चाङ्कुभिः परिनिहरयान्नि-
तरपुच्छकाण्डनाहननार्थं निश्धाति ’ इति । तत्र सेन पुच्छकाण्डेनाऽऽहननं
विधत्ते—

(शततन्तुवीणादिकथनम्)

भूमिदुन्दुभिमिति । भूमिदुन्दुभ्याधत्तेन पार्थिवेषु द्रव्येषु परस्परसंबन्धेन
अन्वाः शब्दविशेषाः स्वीचीना भवन्ति ।

वदुर्कं सूत्रकारेण—^१ उपाकृते माहेन्द्रस्य स्तोत्रे सर्वा वाचो वदन्त्युत्पत्तेर्हं
वज्रमाणाः कुर्वन्तेऽपाघाटालिकास्तुम्बुरुवीणाः पिच्छोला इति परतपो वाद्यमि
वीणाः शकृत्वा माछीर्लपाहिताः^२ इति, तदेतद्विधत्ते -

सर्वा वाच इति । अपाघाटालिकादिवाद्यविशेषजन्या पनुष्पगवाधादिछ-
न्दात्म्याश्च ये शब्दविशेषास्ते सर्वेऽपि माध्यन्त इत्यर्थः ।

अथ ब्राह्मणशूद्रयोश्चर्मानिमित्तं कलहं विधत्ते—

आर्दे चर्मानिति । तेनाऽऽर्चमानिमित्तेन कलहेन सामर्थ्यसंपत्तिर्भवति ।
कलहप्रकारस्तु शूत्रे विस्फटमुक्तः—^३ शूद्रायौ चर्भक्तौ न्यायच्छेते आर्दे चेते
परिमण्डलेऽन्वर्षादे ब्राह्मणो बहिर्वेदि शूद्र आक्रोशति शूद्रः पशंसति ब्राह्मण
इषेऽरात्सुरिमे सुभूतमकन्निति ब्राह्मण इष उद्दासीकारिण इषे दुर्भूतमकन्निति
शूद्रस्त्वं ब्राह्मणः संजितयाऽऽग्नीध्रे चर्माध्यस्मति^४ इति ।

वशाऽऽक्रोशं पशंसौ च क्रमेण विधत्ते—

आऽऽग्र्यः क्रोशतीति । इमे सशानुष्ठायिनो यजमाना द्रव्यस्यै कृत्वा
सर्वशून्यकारिणोऽतो दुर्ग्यापारमकुर्वन्त्येवमस्य एकः शूद्र आक्रोशति निन्देत् ।
इमे यजमानाः समृद्धिं गताः सद्व्यापारमकुर्वन्त्येवमस्य एको ब्राह्मणः पशं-
सेत् । तयोर्मध्ये शूद्र आक्रोशति स एनान्यजमानाऽशोभायित्वा निष्पापान्क-
रोति । यो ब्राह्मणः पशंसति स च पूर्वेषु यजमानेष्वन्नाद्यं संपादयति ।

अथ काश्चित्साधविशेषाभिवधत्ते—

अपिष्ठतं चेति । बोध्यमृषिभिर्मनुष्यैः कृत उपकारो यथ देवः कृत उप-
कारस्तदुभयमभ्यस्मान्महाव्रताद्गन्धामयनगतादुषान्त्यादह्नः पूर्वमनुष्ठितैर्पातैर्भवया-
नाः धान्नुर्वन्ति । अतो महाव्रतेऽपि तदुभयमाप्तयथै भूतेच्छन्नामकानामुषीणां
संबन्धीनि वैर्दहानि सामानि मातव्यानि ।

अथ ब्रह्मचारिपुंश्चत्स्योर्मिथुनीमार्धं विधत्ते—

यस्मि वा एत इति । ये यजमानाः संवत्सरसत्रमनुविष्ठन्ति ते पिरकाञ्च-

१. स. "तेऽपचा" । २. स. "वीणा वि" । ३. स. "कृत्वावली" । ४. स. "अहि" । ५. स. "अपचा" ।

(वासीनृत्यकथनम्)

अतः पुनस्तच्छक्तिपाप्यर्थं वैश्विष्ये
मल्लचारिभुञ्जतीरुषौ मिथुनावयवौ संभवं कुर्यातां, तेन संभवेन यजमाना मिथुं
संभवेनाप्यगच्छन्ति । अन्तर्देदिदेशश्च सूत्रकारेण दर्शितः— ' उत्तरस्यां वेदि-
भोग्यां भुञ्जत्यै भागधाव च परिश्रयन्ति ' इति । मगधदेशोत्पन्नो मल्लचारी
भागधः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माध्वीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

(अथ सप्तमपाठके पञ्चमप्रपाठके नवमोऽनुवाकः) ।

चर्माव भिन्दन्ति पाप्मानमवैषामर्षं भिन्दन्ति
माऽप रास्तीर्माऽतिं व्यास्तीरिस्थां संप्रथ्यैवैषां
पाप्मानमर्षं भिन्दन्त्युदकुम्भानाधिनिधाय दास्यो
मार्जात्तीयं परिं नृत्यन्ति पदो निघ्नन्तीरिदंमधुं
भायन्त्यो मधुवै देवानां परममज्जार्थं परममेवाजा-
यमर्षं रुन्धते पदो नि घ्नन्ति महीयामेवैषु
रुन्धति (१) ॥

(पर्वकाण्वपञ्चाशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमपाठके
पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके दशमोऽनुवाकः) ।

नवमोऽनुवाक उत्क्रोदादिकमुक्तम् । अथ दशमे दासीनृत्यमुच्यते ।
वत्राऽऽशौ तावच्चर्मवेधनं विधत्ते—

चर्माव भिन्दन्तीति । अत्र मेधं चर्मं सूत्रकारेण विस्पष्टमुक्तम्— ' उत्तरे-
षांऽऽशौ चर्माव कटसंधाते तेजसंधाते वाऽऽर्द्धं चर्मं वेधनायै वितत्यां कुर्यान्ति ' इति ।

१ क. व. क. च. 'ते-च' । २ ल. वेधयं । ३ क. क. 'र्मं व्यध' । ४ व. 'र्मं व्यध' ।

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

इति । वेधनपकारश्च तेनैव स्पष्टमुक्तः—^६ विपरिधान्त्पेतच्चर्म क्वचिनस्तेषामे-
कैकं संशास्ति माऽपरास्तीर्माऽतिव्यात्सीरिति तयो विद्धा नातिपादयन्ति । इति ।
तेन चर्मवेधनेनैषां यजमानानां पाप्मानमेव भिन्दन्ति ।

अथ वेधनात्पूर्वं क्वचिष्वध्वयोः शासनं विधत्ते—

माऽप रास्तीरिति । हे क्वचिश्चर्मवेधनाय प्रवृत्तास्य बाणस्य स्वजनरू-
पमपराशं मा कार्षीः । अस्त्वञ्चपि चर्म भिस्वा परतो बाणमपनरूपमसिध्व्यधर्म
मा कार्षीरित्येवमध्वयुर्नूयात् । एवं सत्तेषां यजमानानां पाप्मानं सम्यगेव
भिन्दन्ति ।

अथ नृत्यं विधत्ते—

उदकुम्भानिति । अत्र दासीसंख्यां सूत्रकारो दर्शयति—^७ मार्जात्सीप-
स्यान्तेऽष्टौ दासकुमार्य उदकुम्भैर्विकम्पन्ते । इति । ता एतास्ताङ्कुम्भाङ्गिरास्ति
धृत्वा मार्जात्सीपस्य धिष्ण्यस्य परितो नृत्यन्ति नृत्यं कुर्वन्ति । कीदृशो
दास्यः, पदो निधनरीर्क्षिणा-पादान्ममौ ताडयन्त्यः । इदं मध्वित्येते शब्द-
गायन्त्यः । अथवा इदमेव सारवं मध्वित्यादिमन्त्रं गायन्त्यः । मधु च देवाना-
मशयन्तं मियसन्नम् । अतस्त्वद्मानेन परममन्नं प्राप्नुवन्ति । योऽयं पादघातस्ते-
नैषु यजमानेषु महीयां पूजां संपादयन्ति ॥

इति श्रीभरतापणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थमकाशे कृष्णयजु-

र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके एकादशोऽनुवाकः) ।

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहा दिवे स्वाहा
संश्लोष्यते स्वाहा संश्लवमानाय स्वाहा संश्लु-
ताय स्वाहा मेघायिष्यते स्वाहा मेघायते स्वाहा
मेघिताय स्वाहा मेघाय स्वाहा नीहाराय स्वाहा
निहाकायै स्वाहा प्रासृषाय स्वाहा प्रचलाकायै

स्वाहा विद्योतिष्यते स्वाहा विद्योतमानाय स्वाहा
 संविद्योतमानाय स्वाहा स्तनयिष्यते स्वाहा स्तन-
 यते स्वाहोऽम् स्तनयते स्वाहा धर्षिष्यते स्वाहा
 धर्षते स्वाहाऽभिषर्षते स्वाहा परिवर्षते स्वाहा संव-
 र्षते (१) स्वाहाऽनुवर्षते स्वाहा शीकायिष्यते
 स्वाहा शीकायते स्वाहा शीकिताय स्वाहा प्रो-
 विष्यते स्वाहा प्रुष्णते स्वाहा परिप्रुष्णते स्वाहो-
 इग्रहीष्यते स्वाहोऽग्रगृहते स्वाहोऽग्रगृहीताय स्वाहा
 विप्लोष्यते स्वाहा विप्लवमानाय स्वाहा विप्लु-
 ताय स्वाहाऽऽतप्स्यते स्वाहाऽऽतपते स्वाहोऽग्रमा-
 तपते स्वाहोऽग्नेभ्यः स्वाहा यजुर्भ्यः स्वाहा साम-
 भ्यः स्वाहाऽङ्गिरोभ्यः स्वाहा वेदेभ्यः स्वाहा
 गार्गाभ्यः स्वाहा नाराज्ञीभ्यः स्वाहा रैभीभ्यः
 स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा (२) ॥

(संवर्षते रैभीभ्यः स्वाहा द्वे च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 पञ्चमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठक एकादशोऽनुवाकः) ।

इयमे दासीनृत्यमुक्त्वा । तावता महाव्रतं समाप्तम् । अधोत्तरेष्वनुवाकेष्व-
 षड्भेदाहमन्त्रा उच्यन्ते । तथापि द्वयोरनुवाकयोरहोममन्त्राः ।

तन्मध्ये मथमानुवाकगतान्मन्त्रानाह-

पृथिव्यै स्वाहेति । पृथिव्यादुपस्रयो लोकाः । मेघोत्पादनाय धूमव्योवि-
 त्तिल्लमकुर्वां संनिपातः संभवः । स च त्रिविधः-आगामी वर्तमानो भूवच ।
 अथ एव सर्वोत्पन्नजापत्यभिन्नत्वात्तत्तद्रूपेण निर्दिश्यते । धूमादितत्त्ववाङ्मूर्त्त-
 मग्निप्रदूर्तमानातीतदशापन्ना मेघोत्पत्तिस्त्रिविधा । त्रिविध्यनुगतकारो मेघः-

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

वेषनिष्पक्षेत्तूर्ध्वं वृत्तपवनं नीहारः । वृत्तानां बाहुल्येनेवदम्भकारावादनं नि-
 हाका । तृतीयशैत्येनावयवसंकोचः प्राप्तवः । संकोचादूर्ध्वं पलायनं प्रचलाका ।
 तव ऊर्ध्वं भाविष्पदादिरूपेण त्रिविधा विद्युत् । तथा गर्जनस्थाप्पवस्यावयवम् ।
 वृष्टेरपि तद्ददवस्थावयवम् । तत्र तृतीयस्थामवस्थायां चत्वारो वेदाः—वायुवसा-
 दाभिर्भुङ्क्तेन वर्षणमभिवर्षणं, परितो मण्डलाकारेण वर्षणं परिवर्षणम्, कञ्ज-
 धारात्सं संवर्षणम्, गच्छतः पुरुषस्य पृष्ठतो वर्षणमनुवर्षणं चेति वृष्टिक्लिन्नस्य
 पुरुषस्य त्रिविधा शैत्यावस्था शीकायनम् । धर्मकाले सैतप्यायां भूषो मथव-
 वृष्टेरवसांते समुत्थित उर्ध्वा पोषः । सोऽपि दद्यात्प्रयत्नः । वृष्टेरुपरम जड्म-
 ह्यं, तदपि त्रिविधम् । तत्र ऊर्ध्वं मेघलेशानावपगवनं विष्टवः । सोऽपि त्रि-
 विधः । मेघलेशेष्वपगतेषु सूर्यमकाशसंचार आतपः । सोऽपि त्रिविधः । वाद-
 यन्वा मन्वा क्रवः । मस्त्रिष्टेपठितानि यज्ञाणि । गत्यात्मकानि सामानि । अ-
 ङ्गिरोभिर्भुनिभिर्दृष्टाश्वतुर्थवेदोत्पन्ना अङ्गिरसः । विधिभागैः संहितास्ते सर्वे
 वेदाः । देवताविषयाख्यानपरा मन्वा गाथाः । मनुष्याविषयाख्यानपरा ऋषी
 माराशंस्यः । रेभः शब्दकृद्भिस्तद्विषया ऋची रैम्यः । अनुक्तसंग्रहार्थः सर्व-
 षाब्दः । एतैः पञ्चाशन्मन्त्रै रात्रावन्नहोमाः कर्त्वाः ॥

इति श्रीमत्सामणाचार्यविरचिते माधवीने वेदार्थमकाशे कृष्णयजुर्वे-
 दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमपाठक
 एकदशोऽनुवाकः ॥ ११ ॥

(अथ सप्तमाष्टकं पञ्चमपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

इत्स्वते स्वाहाऽदन्तकाय स्वाहा प्राणिने
 स्वाहाऽप्राणाय स्वाहा मुखवते स्वाहाऽमुस्ताय
 स्वाहा नार्भिकवते स्वाहाऽनासिकाय स्वाहाऽक्ष-
 णवते स्वाहाऽनाक्षिकाय स्वाहा कृष्णिने स्वाहाऽ-
 कूर्णकाय स्वाहा शिपिण्वते स्वाहाऽशीर्षकाय
 स्वाहा पद्वते स्वाहाऽपादकाय स्वाहा प्राणते

(अथर्ववेदाङ्गप्रकरणम्)

स्वाहाऽप्राणते स्वाहा वदते स्वाहाऽवदते स्वाहा
 पश्यते स्वाहाऽपश्यते स्वाहा शृण्वते स्वाहाऽशृ-
 ण्वते स्वाहा मनस्विने स्वाहा (१) अमनसे
 स्वाहा रेतस्विने स्वाहाऽरेतस्काय स्वाहा प्रजा-
 भ्यः स्वाहा प्रजननाय स्वाहा लोमवते स्वाहाऽ-
 लोमकाय स्वाहा त्वचे स्वाहाऽत्वकाय स्वाहा
 चर्मवते स्वाहाऽचर्मकाय स्वाहा लोहितवदे
 स्वाहाऽलोहिताय स्वाहा मांसस्थते स्वाहाऽमा-
 ंसकाय स्वाहा छावभ्यः स्वाहाऽछावकाव
 स्वाहाऽस्थवते स्वाहाऽनस्थिकाय स्वाहा मण्ड-
 वते स्वाहाऽमण्डकाय स्वाहाऽङ्गिने स्वाहाऽन-
 ङ्गय स्वाहाऽऽत्मने स्वाहाऽनात्मने स्वाहा सर्वस्मै
 स्वाहा (२) ॥

(मनस्विने स्वाहाऽनात्मने स्वीहां दे व) ।

इति ऋष्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां समवाहके
 पञ्चमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ समवाहके पञ्चमप्रपाठके द्वादशोऽनुवाकः) ।

अथ शरीरहोममन्त्रा उपपन्ते । तथा च ब्राह्मणम्— इत्यत्र स्वाहाभ्य-
 काम स्वाहेति शरीरहोमाञ्जुहोति । इति ।

पाठस्तु—

इत्यत्र स्वाहेति । इत्या अस्य सन्तीति इत्याम् । न विद्यन्ते इत्या व-
 स्वासावस्मकः । एकं सर्वत्र निधिनिधेयौ योजनीयौ । जगति हि बीजा हि-
 विधाः—कृत्स्नवपवीपित्तस्तत्तदिकलाभेति । अथस्य मजापस्थकेतुः सर्वात्मकत्वा-
 नभिभेत्सैतानि विशेषजान्युपपन्ते । तत्र इत्ययुक्तं जीवतः प्रसिद्धाः— अत्यन्तं
 बाला बुद्धास्त्वहिताः । पाणिनी जङ्गमा अपाणिनः स्थावराः । वक्ष्यमाना

(अथमेघाङ्गमन्त्रकथनम्)

निषेधास्तत्तदवमवराहित्येन वा सत्यप्यवपये तदसौकर्येण बोधाहरणीयम् । त्व-
निमित्तम्, चर्ष तदाधारभूतं गोलकम् ।

इति श्रीमत्सामनाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
द्वादशोऽनुवाकः ॥ १२ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तु विष्णुस्त्वा
युनक्तव्यस्य यज्ञस्यर्ध्वं महश् संनत्या अमुष्मै
कौमायाऽऽयुषे त्वा प्राणायं त्वाऽपानायं त्वा
ध्यानायं त्वा व्युह्यै त्वा रय्यै त्वा राधसि त्वा
षोषाय त्वा षोषाय त्वाऽऽराद्घोषाय त्वा प्रष्पु-
त्यै त्वा (१) ॥

(कौऽष्टानिर्द्देशम्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके त्रयोदशोऽनुवाकः) ।

अपीवपीरनुवाकयोः पञ्चाशन्मन्त्रैरेकपञ्चाशन्मन्त्रैश्च सहाजहोवा ऋषयः ।

अथ परिष्पिन्वा उच्यन्ते ।

कल्पाः— ' कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तिवति परिष्पिन्युनक्तव्यस्य यज्ञस्यर्ध्वं
महश् संनत्या इति सर्ववानुषजानि ' इति ।

पाठस्तु—

कस्त्वा युनक्तीति । हे मध्यमपरिधे कः यजापतिस्त्वा युनक्तिं वक्ति-
तपीरे बोधयति । हे दक्षिणपरिधे स यजापतिस्त्वा युनक्तु । हे उच्यन्परिधे
विष्णुस्त्वा युनक्तु । किमर्थम्, अस्य यज्ञस्य समृद्ध्यर्थम् । तथा महं संनत्यै
नां वति सर्वेषां प्राणिनां संनमनाय, अमुष्मै यजादिरूपाय कामाय, आत्सुप

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

जायुर्वृक्षमे त्वामहं युनाग्निम् । एवं सर्वशाध्याहारः । प्राणापानव्यानाः प्रसिद्धाः ।
 स्रुष्टिः प्रमातम् । रथिर्धनम् । राधोऽन्नम् । धेनवः कीर्तिः । पीपः पृथादिपुष्टिः ।
 आराद्दोषो दूरशब्दवाचित्वम् । पश्युतिः सर्वदुःस्वनिवृत्तिः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छण्णपञ्च-

दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

अथोद्देशोऽनुवाकः ॥ १३ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

अ॒ग्नये॑ गाय॒त्राय॑ अ॒घृते॑ रा॒थेतराय॑ वास॒न्ताया॑-
 द्वाक॑पाल॒ इन्द्राय॑ वैशु॒भाय॑ पञ्चद॒शाय॑ वा॒हेताय॑
 प्रै॒ष्पाये॑कादशकपालो विश्वे॒भ्यो दे॒वेभ्यो॑ जा॒गते॑-
 भ्यः स॒प्तद॒शेभ्यो॑ वैरू॒पेभ्यो॑ दार्धिके॒भ्यो द्वाद॑शक-
 पालो मि॒त्राध॑रुणाभ्या॒मानु॑हुभाभ्यामेकविंश॒शाभ्यां॑
 वैरा॒जाभ्यां॑ शार॒दाभ्यां॑ पय॒स्या बृ॒हस्प॑तये पा-
 रु॒क्काय॑ त्रिणवा॒यं शा॒कराय॑ हेम॒न्तिकाय॑ च॒रुः
 स॒वित्र॑ आ॒तिच्छ॑न्दसाय॒ त्रय॑स्त्रिंश॒दाय॑ रै॒वताय॑
 शै॒शिराय॑ द्वादशकपालोऽदित्ये॒ विष्णो॑प॒स्यै च॒रु-
 र॒ग्नये॑ वैश्वान॒राय॑ द्वादशकपालोऽनु॒मत्यै॑ च॒रुः
 काय॑ एककपालः (१) ॥

(अ॒ग्नये॑ गाय॒त्राय॑दि॒त्या अनु॑मत्यै च॒रुः स॒प्तच॑रारिंशत्) ।

इति छण्णपञ्चोद्दीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

पञ्चमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्दशोऽनुवाकः) ।

यदृकं सूत्रकारेण । अथये गायत्रायेति दशहविषः सर्वपुष्टां निर्वपति ।
इति, यदिदं विधत्ते—

अश्वये गायत्रायेति । अत्र पदसु हविःषु छन्दसा स्तोत्रेण चान्नुवा
च देवता विशेषतः । पयसि मवाऽऽपिक्षा पयस्या ॥

इति श्रीमत्सामणानार्याधिरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-
दीयतैत्तिरीयसंहिता ५ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

चतुर्दशोऽनुवाकः ॥ १४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

यो धा अस्मावग्निः प्रहियते यश्च सोमो राजा
तयोरेष आतिथ्यं यदग्नीषामीयोऽथैष रुद्रो यश्ची-
यते यत्संचितेऽग्नावेतानि हवींश्चि न निर्वपे-
क्ष एव रुद्रोऽज्ञान्त उपोत्थार्य प्रजा पशून्वज-
मानस्याभि मन्येत यत्संचितेऽग्नावेतानि हवींश्चि
निर्वपति भामधेनेनैवैनं शमयति नार्य रुद्रो-
ऽज्ञान्तः (१) उपोत्थार्य प्रजा पशूनाभि मन्यते
दश हवींश्चि भवन्ति नव वै पुरुषे प्राणा नारि-
र्वामी प्राणानेव यजमाने दधात्यथो दशाक्षरा
विराड्जं विराड्विराज्येवाज्जाद्ये प्रति तिष्ठत्यनु-
मिवा एव छन्दोभिः स्तोमैः पृष्ठैश्चेतव्य इत्याहुय-
देतानि हवींश्चि निर्वपत्यनुभिरेवैनं छन्दोभिः
स्तोमैः पृष्ठैश्चिनुते दिशः नृषवाणेन (२) अग्नि-
जित्या इत्याहुयदेतानि हवींश्चि निर्वपति दि-
शामग्निजित्या एतया वा इन्द्रं देवा अयाजयन्त-

स्मादिन्द्रस्य एतया मनुं मनुष्यास्तस्मान्मनुसवो
ययिन्द्रो देवार्ता यथा मनुंमनुष्याणामेषं यवति
य एषं विद्वानेतयेष्ट्या यजते दिग्बतीः पुरोनुवा-
क्या भवन्ति सर्वासां दिशामभिर्जित्यै (३) ॥

(अश्वमेधः सुषुवाणेनैकवत्वारिश्वाश्च) ।

इति कृष्णधनुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
पञ्चमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः) ।

एतेषां हविषामुत्पत्तिमभिधाय पदोर्गं विधत्ते-

यो वा इति । आधानसिद्धेऽग्नौ योऽप्योऽग्निर्मथिता महिते, योऽपि
सोमो राजा वक्षीरूपः स्थापितस्तयोरुभयोर्गोऽयमग्नीषोमीयः पशुरेव एवाऽऽवि-
ष्यन् । तेन सत्कारेण दावुमौ तुष्टौ । अथ योऽयमग्निश्चपनेन निष्पाद्यते स
एव ऋगः क्रूरो वसवे । यदि तस्मिन्संचितेऽग्नावेतानि पथोक्तानि हवींषि न
भिर्येषेचदार्कनिव क्रूरोऽतिक्रुद्धः सन्समीपमागत्य मज्जमानस्य मर्जा पशून्दिहस्थात् ।
वचिरांति तु स्वकीयभागेन तुष्टौ न हिनस्ति ।

पाठमाश्रित्य हविःसंरुपां प्रशंसति-

इडा हवींषीति । देवताविशेषणानि प्रशंसति-

आनुमिवां एष छन्दोभिरिति । ऋतवो वसन्वाद्याः । छन्दांसि गाय-
त्र्यादीनि । स्तोमास्त्रिदशः । वृष्टानि रथंतरादीनि । एतेषां देवताविशेषण-
समीपासत्वाद्देवादिभिरैवाग्निश्चितो भवति ।

अथ हवींषि प्रशंसति-

दिशः सुषुवाणेनेति । सुषुवाणेन सोमं सुषुवाणेन दिशो जेतव्याः । वा-
त्र्यादीनां चतुर्दिशाः प्रामेद्यादीनां चतुर्दिशामूर्ध्वोर्वादिशोश्च भित्तिरवा वृषसं-
रुपोवेवावाहृशभिर्हविर्भित्तासापभिजयः ।

अथ देवाहविःसंवापरूपामेतां सर्ववृष्टेष्टिं प्रशंसति-

एतन्ना वा इति । सूयत ऐश्वर्यं प्राप्स्यते येनासौ सवः । इन्द्रस्यैश्वर्यं तु

पृष्ठा ०५ अनु० १६] कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिता ।

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

रिन्द्यतवः । एवं मनुसदोऽप्ययं धत्तः । तेन यजमानस्ताभ्यामुमाभ्यां ~~वदन्ति~~
श्वेवं शप्नोति ।

एतेषु दशसु हविषु सपिदिशामाशया न इत्यनुवाकोका ~~विद्वान्मनुष्य~~
वातुवानुवाक्या विधत्ते—

दिग्बतीरिति ।

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-
र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चम-
प्रपाठके पञ्चदशोऽनुवाकः ॥ १५ ॥

(अथ सप्तमाहके पञ्चमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ।

यः प्राणतो निमिषतो महित्वैक इद्राजा ज-
गतो बभूव । य ईशो अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्यै
देवाश्च हविषा विधेम । उपयामगृहीतोऽसि प्र-
जापतये त्वा जुष्टं गृह्णामि तस्य ते द्यौर्महिमा
नक्षत्राणि रूपमादित्यस्ते तेजस्तस्मै त्वा महिम्ने
प्रजापतये स्वाहा (१) ॥

(यः प्राणतो द्यौरादित्यौऽष्टानि रश्मत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके
पञ्चमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके षोडशोऽनुवाकः)

कल्पः— यः प्राणतो य आत्पदा इति महिषानौ जुहोति राश्वमेधपूर्व-
सौमिर्णोत्तरम् इति ।

तत्र पूर्वस्य महिषारूपग्रहस्य मन्त्रं दर्शयति—

यः प्राणत इति । यः प्रजापतिरेक इस्वयमेक एव प्राणतः ~~श्वेवं शप्नोति~~
निमिषतश्चतुर्निमेषपुक्तस्य च जगतो महित्वा स्वमहिम्ना राजा प्रजापति-
प्रजापतिरस्य द्विपदो मनुष्यादेश्चतुष्पदो गवादेश्चेशो स्वामी भवति, कस्यै देवाभ्य

(अश्वमेधाहुमन्त्रकथनम्)

कस्मै कस्मैविष्णोःकृतमाग्निभिरनिश्रितरूपाय तादृशाय प्रजापतिरूपाय देवाद्या-
नेन हविषा परिचरेम । हे प्रजापते त्वस्य ते तादृशस्य तव धोर्महिना सुलोक
कृण्वन् महिमास्त्वग्रहो दृश्यमानानि नक्षत्राणि तव स्वर्गम् । आदित्यस्त्वदीर्घ
वेद्यः । हे मह त्वां तस्मै तादृशाय महिम्ने महिममुक्ताय प्रजापतये स्वाहा
सुहोषि ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे छन्द-
यजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चम-
प्रपाठके षोडशोऽनुवाकः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

य आत्मदा बलदा यस्य विश्वं उपासते प्र-
क्षिर्षं यस्य देवाः । यस्य छायाऽमृतं यस्य मृत्युः
कस्मै देवाय हविषा विधम । उपयानगृहीतोऽसि
प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णामि तस्य ते पुथिवो म-
हिमोर्धयो वनस्पतयो रूपमभिस्ते तेजस्तस्मै
त्वा महिम्ने प्रजापतये स्वाहा ।

(य आत्मदा यः पुथिव्यभिरकञ्जत्वारिशत्) ।

इति छण्डयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके सप्तदशोऽनुवाकः) ।

अथ द्वितीयप्रहपत्रं षष्ठादि—

य आत्मदा इति । यः प्रजापतिरात्मदाः सर्वेषां शरीरप्रदः, यश्च तस्मि-
न्शरीरे बलप्रदः, यस्य प्रजापतेः प्रशिवं प्रकृष्टं शासनं विश्वे सर्वेऽप्युपासते
तेजोन्ने, देवा अपि यस्य प्रशिवमुरागते, यस्यामृतं छायेव स्वादीनं, तथा
प्राणिनां मृत्युरपि यस्य लब्धीनस्तादृशाय कस्मै केनाप्यावेज्ञातस्वरूपाय देवाय
प्रजापतये हविषा परिचरेम । हे मह त्वमुपपामेन पार्थिवपात्रेण गृहीतोऽसि

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

मजापत्यर्थं त्वां गृह्णामि । हे मजापते तादृशस्य ते तव पृथिवीरूपो महि-
मारूपो ग्रहः । ओषधयो वनस्पतयश्च तव विचित्रं रूपम् । अग्निस्त्वदीयं तेजः ।
हे ग्रह त्वां तस्मै महिमयुक्ताय मजापतये जुहोमि ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-

र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चम-

पपाठके सप्तदशोऽनुवाकः ॥ १७ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमपपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ।

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामाऽस्मि-
न्नाष्ट्रे राजन्ये इषव्यः शूरो महारथो जायतां
दोग्धरीं धेनुर्वोढाऽनड्वानाङ्गुः सप्तिः पुरन्धिर्योषा
जिष्णु रथेष्टाः सभेयो युवाऽस्य यजमानस्य वीरो
जायतां निकामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फ-
लिन्यो न ओषधयः पच्यन्ता योगक्षेमो नः क-
ल्पताम् (१) ॥

(आ ब्रह्मन्नेकं चत्वारिंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके

पञ्चमपपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमपपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः) ।

अथान्वहोमन्त्राः । तथा च ब्राह्मणम्—‘ आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी
जायतामिति समस्तानि ब्रह्मवर्चसानि जुहोति ’ इति ।

पाठस्तु—

आ ब्रह्मन्ब्राह्मण इति । ब्रह्मन्ब्राह्मणजातौ ब्रह्मवर्चसी श्रुताभ्ययनसं-
पन्नो ब्राह्मण आजायतां सर्वत उत्पद्यताम् । एतदेकं वाक्यमेको मन्त्रः । एव-
मुत्तरत्रापि । इषव्यो वाजाद्यायुधेषु कुशलः । धेनुरित्यादिध्वाणामतामित्यनु-

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

वर्तते । सन्तिरधः । आशुः शीघ्रगामी । पुरवासिभिर्ध्यायत इति पुरन्धिः,
रूपवतीत्यर्थः । अस्म यजमानस्य जिष्णुत्वादिगुणविशिष्टः पुत्र आज्ञायताम् ।
नोऽस्माकं यदा यदाऽपेक्षा तदा तदा पर्जन्यो वर्षतु । ओषधयश्च बहुफलयुक्ताः
पच्यन्ताम् । अलम्बस्य लामो योगः । लम्बस्य परिपालनं क्षेमः । योगस-
हितः क्षेमो योगक्षेमः । सोऽस्माकं संपद्यताम् । एतैर्दशभिर्मन्त्रैर्ब्रह्मवचननामकं
होमं कुर्यात् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्ण-
पञ्चोद्दीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चम-
प्रपाठकेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठक एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

आऽक्रान्वाजी पृथिवीमग्निं युजमकृत वाज्य-
र्वाऽक्रान्वाज्यन्तरिक्षं वायुं युजमकृत वाज्यर्वा धां
वाज्याऽक्रंस्त सूर्यं युजमकृत वाज्यर्वाऽग्निस्ते
वाजिन्युङ्कनु त्वाऽऽरमे स्वास्ति मा सं पारथ
वायुस्ते वाजिन्युङ्कनु त्वाऽऽ रमे स्वास्ति मा
सम् (१) पारथाऽऽद्विस्वस्ते वाजिन्युङ्कनु त्वाऽऽ
रमे स्वास्ति मा सं पारथ प्राणधृमासि प्राणं मे
दृह व्यानधृमासि व्यानं मे दृहापानधृमस्यपानं
मे दृह चक्षुरसि चक्षुर्मयि धेहि ओत्रमसि
ओत्रं मयि धेहायुरस्यायुर्मयि धेहि (२) ॥

(वायुस्ते वाजिन्युङ्कनु त्वाऽऽ रमे स्वास्ति मा सं
विचत्वारिंशच्च) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके एकोनविंशोऽनुवाकः) ।

अथाथानुमन्त्रणम् । तथा च ब्राह्मणम्—‘ आऽक्रान्वाजी क्रवैरपयकमी-
द्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्थमित्यथमनुमन्त्रयते ’ इति ।

एतेषु त्रिषु मन्त्रेषु प्रथमं मन्त्रं पठति—

आऽक्रान्वाजीति । वाजी वेगवानयमथः पृथिवीभ्रातानाक्रान्तवान् ।
सोऽवां तस्यां पृथिव्यापमिं युजं योजयितारं व्यवहारनिर्वाहकमकृत । एवमुत्तर-
त्रापि योज्यम् । हे वाजिचक्षिस्ते युद्धं योजयिता सहायभूतः । तस्मात्त्वा-
मन्वारमे । त्वं स्वस्ति विनाशराहित्येन मां संपारय सम्यक्कर्षसमाप्तिं प्रापय ।
एवमुत्तरत्रापि योज्यम् । प्राणं दृहति दृढी करोतीति प्राणधृक् । हेऽथ त्वं
वाहशोऽस्यतो मे प्राणं दृढीं कुरु । एवमुत्तरत्रापि । हेऽथ त्वं चक्षुरस्यतो
मे चक्षुः स्थापय । एवमुत्तरत्रापि ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीयवैचिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके

एकोनविंशोऽनुवाकः ॥ १९ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके त्रिंशोऽनुवाकः) ।

आङ्घ्रिं वीजं दृष्टीं युजंयः एतां सस्य* सुपि-
प्यला आर्षधयः स्वधिचरणेय* सूपसदनोऽग्निः
स्वध्यक्षमन्तरिक्ष* सुपावः पवंमानः सूपस्थाना
द्यौः शिवमसौ तपन्यथापूर्वमहोरात्रे पञ्चदशिनो-
ऽर्धमासास्त्रिंशिनो मासाः क्लृप्ता कृतवः
हान्तः सैवत्सरः (१) ॥

(अथैकविंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयवैचिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके त्रिंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके विंशोऽनुवाकः)

अथान्येऽञ्जहोऽमन्त्रा उच्यन्ते ।

तथा च ब्राह्मणम्— ' अग्नि बीजमिति जुहोत्यनन्तरित्यै ' इति ।

पाठस्तु—

अग्नि बीजमिति । मदेतद्दक्षीणादि बीजं तज्जाज्ञी जननस्वभाववस्तु । अग्नित्विति सर्वत्राभ्याहारः । पर्जन्यो वर्ष्वा वृष्टिकारोऽस्तु । सस्यं पशुं पाकशी-
लम् । ओषधयश्च सुपिप्पलाः शोभनफलाः । इयं पृथिवी स्वविचरणा सुस्ते-
माधिष्ठाय चरितुं शक्या । आग्निः सूपसदनः सुस्तेनोपसत्तुं परिचरितुं शक्यः ।
अन्तरिक्षं स्वध्वजं सुस्तेनाध्यक्षितव्यं धूमकेत्वाद्युत्पातरहितमित्यर्थः । पवमानो
वायुः सुपावोऽनुपद्रवकारिसंचारयुक्तः । धीः सूपस्थाना सुस्तेनारस्थातुं शक्या,
दैविकोपद्रवराहितेत्यर्थः । असावादित्यः शिवमुपद्रवराहित्यं यथा भवति तथा
तपन्वर्तताम् । अहोरात्रे यथापूर्वं कल्पादेवाऽऽरम्भे येन ऋषेण प्रवृत्ते तथैवा-
द्यापि प्रवर्तताम् । अर्धमासा न्यूनाधिकरात्रित्वेन पञ्चदशदिनयुक्ताः । तथा
मासास्त्रिंशदिनयुक्ताः । ऋतवः कल्पान्तास्तचक्रक्षणापेताः । संवत्सरः शान्तः
प्रजापीडारहितः । एतैः पञ्चदशभिर्मन्त्रैरञ्जहोमाः कर्तव्याः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे लुब्धायजुर्वे-

- दीपवैचिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः) ।

आग्नेयोऽष्टार्कपालः सौम्यश्चरुः सावित्रोऽष्टा-
र्कपालः पौष्णश्चरुः रौद्रश्चरुः मये वैश्वानराय
द्वादशकपालो मृगास्त्रे यदि नाऽऽमच्छेद्मयेऽ-
होमृचेऽष्टार्कपालः सौर्यं पथो वायव्यं आज्य-
भागः (१) ॥

(आग्नेयश्चतुर्विंशतिः) ।

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके एकविंशोऽनुवाकः) ।

पथाश्वस्य रोगादिनिमित्ते प्राप्ते प्रायश्चित्तेषु उच्यन्ते । तथा च ब्राह्मण-
म्— ' यद्यश्वमुपतपस्विन्देत् । आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत् ' इत्यादि ।

इष्टीनां पाठस्तु—

आग्नेयोऽष्टाकपाल इति । मृगारक्षरेऽधनिवासस्थाने यदि नाऽऽगच्छेत्,
वसानागमनमेकं निमित्तम् । निमित्तान्तराणि तु ब्राह्मणे दृष्टव्यानि । तास्येतानि
नव हवींषि प्रायश्चित्तरूपाणि ॥

इति श्रीपरसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वे-

दीयतैत्तिरीयसंहितामध्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

एकविंशोऽनुवाकः ॥ २१ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इन्द्रायाऽहोमुच
एकादशकपालो मित्रावरुणाम्यामामोभुग्भ्यां
पयस्या वायोसावित्र आगोभुग्भ्यां चरुरश्विभ्या-
मामोभुग्भ्यां घान्तो मरुद्भ्य एनोभुग्भ्यः सप्तक-
पालो विश्वेभ्यो देवेभ्य एनोभुग्भ्यो द्वादशकपा-
लोऽनुमत्यै चरुरग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालो
घावापृथिवीभ्यामहोमुग्भ्यां द्विकपालः (१) ॥

(अग्नयेऽहोमुचे त्रिंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमपाठके द्वाविंशोऽनुवाकः) ।

बद्रुक् सूनकारेण- 'अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषं मुगारेदि-
मनुनिर्वपति' इति, तदेतद्विधत्ते-

अग्नय इति । अहसो मोचयतीत्यहोमुक् । आगसो मोचयत इत्यागोमुचौ ।
वायुश्च तविवा च वायोसावित्रः, वायुसवितुम्पामित्यर्थः । धाना भूष्टपवाः ।
एनसो मोचयतीत्येनोमुचः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋष्यपजुर्वेदीय-
तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमपाठके
द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः) ।

अग्नये समनमत्पृथिव्यै समनमद्यथाऽग्निः
पृथिव्या समनमदेवं मह्यं भद्राः संनतयः सं
नमन्तु वायवे समनमदन्तरिक्षाय समनमद्यथा
वायुरन्तरिक्षेण सूर्याय समनमद्विवे समनमद्यथा
सूर्यो दिवा चन्द्रमसे समनमक्षत्रेभ्यः समनमद्य-
था चन्द्रमा नक्षत्रैर्वरुणाय समनमद्दृग्भ्यः समन-
मद्यथा (१) वरुणोऽद्भिः साम्ने समनमदृचे
समनमद्यथा सामचां ब्रह्मणे समनमक्षत्राय
समनमद्यथा ब्रह्म क्षत्रेण राज्ञे समनमद्विशे
समनमद्यथा राजा विशा रथाय समनमदश्वेभ्यः
समनमद्यथा रथोऽश्वैः प्रजापतये समनमद्भूतेभ्यः
समनमद्यथा प्रजापतिभूतैः समनमदेवं मह्यं भद्राः
संनतयः सं नमन्तु (२) ॥

(अद्भ्यः समनमद्यथा मह्यं चत्वारि च) ।

(अश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

इति ऋष्ययजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥ २३ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके त्रयोविंशोऽनुवाकः) ।

अथ संनतिहोमा उच्यन्ते । तथा च ब्राह्मणम्—‘ अश्वमे सयनमत्पुथिव्यै
समनमदिति संनतिहोमाञ्जुहोति ’ इति ।

पाठस्तु—

अश्वमे समिति । सर्वोऽपि यजमानोऽश्वमे समनमत्संनार्थं परिचर्षामकरोत् ।
तथा पुथिव्यै समनमत्परिचर्षामकरोत् । स च पुथिव्या सहितोऽग्निर्षथा सम-
नमधेन प्रकारेण तस्मै यजमानाय संनतिमुपकारमकरोत्, एवमनेन प्रकारेण
महं मदर्थं भद्राः संनतयः कल्याणा उपकारा देवकृताः संनमन्तु माम्नुवन्तु ।
एवमुत्तरेष्वपि मन्त्रेषु योजनीयम् । समनमदेवं महामिन्द्रादिकं सर्वत्रानुषज्यते ।
तदर्थमेवान्ते पुनः पाठः । एतैर्देशभिर्मन्त्रैरश्वमेधेषु संनतिनामका होमाः
कर्तव्याः ॥

इति श्रीभरसायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋष्ययजु-
र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
त्रयोविंशोऽनुवाकः ॥ २३ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः) ।

ये ते पन्थानः सधितः पूर्यासोऽरेणवो वितता
अन्तरिक्षे । तेभिर्नो अथ पथिभिः सुमेभी रक्षा
च नो अधि च देव ब्रूहि । नमोऽश्वमे पृथिवि-
क्षिते लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय देहि नमो
वायवेऽन्तरिक्षक्षिते लोकस्पृते लोकमस्मै यजमा-
नाय देहि नमः सूर्याय दिविक्षिते लोकस्पृते
लोकमस्मै यजमानाय देहि (१) ॥

(ये ते चतुश्चत्वारिंशत्) ।

इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
पञ्चमप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ २४ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः) ।

कल्पः—‘ ये ते पन्थानः सवितः पूर्यास इत्यध्वर्युयजमानं वाचयति’ इति ।

पाठस्तु—

ये ते पन्थान इति । हे सवितेदेव ते तव संभन्धिनः पूर्यासः पूर्वसिद्धा
अन्तरिक्षे धितता विस्तृता अरेणवो धूलिरहिवा ये मार्गाः सन्ति, सुगेमिः सुहु
मन्तुं शक्येस्तेऽमिस्तैर्मार्गैरागम्याद्यास्मिन्कर्मणि नोऽस्मान् रक्ष । तथा नोऽस्मान-
भिश्रूहि चाधिकोऽयं यजमान इति देवानामग्रे कथम च ।

कल्पः—‘ नमोऽग्रेय पृथिविक्षित इत्येतैश्च यथाऽभिज्ञम्’ इति । उपविष्टत
इत्यनुवर्षते ।

पाठस्तु—

नमोऽग्रेय इति । पृथिविक्षिते भूनिवासिने लोकस्पृते लोकस्य श्रीणपि-
नेऽग्रेये नमोऽस्तु । अस्मै यजमानाय लोकमुत्तमस्थानं देहि । एवमुत्तरणोरपि
मोऽपम् ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते पाद्यवीथे वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजु-

र्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके

चतुर्विंशोऽनुवाकः ॥ २४ ॥

(अथ सप्तमाष्टके पञ्चमप्रपाठके चतुर्विंशोऽनुवाकः) ।

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य शिशो वेदं शीर्षेण्वा-
स्मेध्यो भवत्युषा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः
सूर्यश्चक्षुर्वार्तः प्राणश्चन्द्रमाः ओर्त्रं दिशः पादा
अवान्तरदिशाः पशवोऽहोरात्रे निमेषोऽधमासाः
पशोणि मासाः संधानाभ्युतवोऽङ्गानि संवत्सर
आत्मा रश्मयः केशा नक्षत्राणि रूपं तारका

(अश्वमेधाहुमन्त्रकथनम्)

अस्यानि नमो मास्तान्योषधयो लोमानि वन-
 स्पर्तयो वाला अग्निर्मूर्खी वैश्वानरो व्यात्तम् (१)
 समुद्र उदरमन्तरिक्षं पायुर्द्यावापृथिवी आण्डो
 ग्रावा शेषः सोमो रेतो यज्जंजम्यते तद्वि द्योतते
 यद्विधुनुते तत्स्त्वनयाति यन्मेहति तद्वर्षति वागे-
 वास्य वसमहवां अश्वस्य आर्यमानस्य महिमा
 पुरस्ताज्जायते रात्रिरं महिमा पश्चादनु जायते
 एतौ वै महिमानावश्वमभितः सं बभूवतुर्हयो दे-
 वानवहृद्वांसुराश्वजी गन्धर्वाणश्चो मनुष्या-
 स्तसमुद्रो वा अश्वस्य योनिः समुद्रो बन्धुः *

(२) ॥

(व्यात्तमवहृद्वांसुश्च) ।

इति ऋष्यायजुर्वेदीयवेत्तिरीयसंहितायां सप्तमाष्टके
 पञ्चमप्रपाठके पञ्चविंशोऽनुवाकः ॥ २५ ॥

मावो गावः तिर्षास्तयोः प्रथमे मासि समान्यो यदि सोमीं बहहै-
 कृतस्यार्थाः देवानामिकर्येण चर्वाव पृथिव्यै दत्तवते कस्तवाऽग्नये यो वै यः प्राजतो
 व आत्सदा आ ब्रह्मन्वाऽकांवाजी अग्निर्वाजमाग्नेयोऽष्टाकपाळोऽग्नयेऽश्नोमुचेऽ-
 ष्टाकपाळोऽग्नये तर्त्तनमस्ये ते पन्थानो यो वा अश्वस्य मेधस्थ शिरः पञ्च-
 विश्वसिः ॥ २५ ॥

वार्तः समान्यः सर्वमष्टाभिर्वा एते देवर्त्तं चाभिजित्या इत्या-

हूर्वरुणोऽग्निः साम्ने चर्तुःपञ्चाशत् ॥ ५४ ॥

* ऋष्यप्यत्र संहितायां प्रपाठश्च अन्धुरिति पदं वैदिका न पठन्ति तथाऽपि भाष्य-
 कारसमतत्वात् 'व्यात्तमवहृद्वांसुश्च' इतिवैदिकसंप्रदायानुरोधिप्रतीकवाक्योक्तद्वादश-
 संख्यापूर्णाधिकमावदयकत्वाच्च स्थपितम् ।

हरिः ॐ ।

इति छ्वायजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहितायां सप्तमाहके

पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

(अथ सप्तमकाण्डे पञ्चमपपाठके पञ्चविंशोऽनुवाकः) ।

अथान्विधेऽनुवाके तर्पणगदात्मकत्वेनाथः स्तूयते । अथवा विराहृत्त्वेना-
शोपासनपतिपादकोऽयमनुवाकः प्रकरणावृत्तुष्योपनिषद्वदौ ब्रह्मव्यः । अथ एव
बाजसनेयिन एतदर्थपतिपादकं ब्राह्मणमुपनिषदादावामनन्ति ।

पाठस्तु-

थो वा अश्वस्येति । यः पुमान्मेधस्य पागयोग्यस्याश्वस्य शिरो वेद
शिरःप्रभृतीन्वयवान्विराहवयवमूर्तोषःकालादिरूपेणोपास्ते सौम्यं शीर्षणदानुषः-
कालादिरूपैः शिरःप्रभृतिभिर्विराहवयवैर्युक्तो मेधो पागफलयोगो भवति ।
कस्तनुष्ठानस्य शोपासनस्य च तमानं फलम् । तथा च पञ्चमकाण्डे समाप्ता-
तम्— सर्वं पाप्मानं तरति तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजेते य उ चैनमेवं
वेद इति । तत्र कस्मिन्श्वस्यवे को विराहवयो भ्यातव्य इति तस्त्वनु-
ष्यते—मेधस्याश्वस्य यच्छिरस्तदुपा उवःकाठरूपम् । यदश्वस्य बहुस्तरसूर्यः ।
यस्वदीयः पाण्यः सौम्यं बाह्यो वायुः । यत्तदीयं शीर्षं सौम्यं चन्द्रमाः । ये
तदीयाः पादास्ताः प्राच्या दिशः । ये पर्ववः पार्थास्थिविशेषास्ता इमा आग्ने-
ध्याद्यवान्तरदिशाः । यस्वदीयो निषेध उन्मेवस्तद्विहस्ते उमे अहोरात्रे । यानि
तदीयहस्तपादगतपर्वाणि ते शुक्लकृष्णपक्षरूपा अर्धपाताः । यानि च पर्वर्णा
संधानानि ते वैष्वाद्या माताः । यानि चानुकविशेषाणि सुराद्यङ्गानि ते वत्त-
न्ताद्या ऋववः । य आत्मा मध्यदेहः स संवत्सरकालः । ये तदीयाः केशास्ते
सूर्यरश्मयः । यदश्वस्य मास्वरत्सं, यानि छत्तिकादिनक्षत्राणि । याम्बनुकाम्ब-
स्थानि यानि बृहस्पतिशुक्ररुवाद्याः प्रौढवारकाः । यानि तत्र तत्र स्थितानि
यांसस्रण्डानि तदेतन्नमः । यानि शुक्लोमानि वा ओषधयः । ये बालाः
पुच्छगता दीर्घकेशास्ते वनस्पतयः । यदेतन्मूर्त्तं संपद्यतेऽयं लोकमसिद्धोऽग्निः ।
यद्व्याप्तं मुक्ताविदारणं सौम्यं वैश्वानरनामको देवताविशेषः । यदुदरं सौम्यं
तमुवः । यः पाशु वदन्परिभ्रम् । वावाण्डौ वे द्यावापृथिव्यौ । यः शेषः

(आश्वमेधाङ्गमन्त्रकथनम्)

सोऽवमभिववाधो आवा । यद्वतः स सोमरतः । यज्जंजभ्यते मावाजि विना-
मयति सेये विद्युत् । याद्विधुनुवं सशब्दं शररं कम्पयति तदेतद्रजंनम् । यदेत-
न्मेहनं सेये वृष्टिः । अस्य हेवाशब्दरूपा या वाकसेयं वेदरूपा वागेव । आश्व-
माशस्य कर्ता प्रयुज्यमानस्याश्वस्य वः संज्ञपनात्पुरस्ताम्भाहिमास्थ्यो राश्वतग्रह-
स्तादिदमहरेव । एनं पथोदतस्याश्वस्य संज्ञपनादूर्ध्वं यो माहिमास्थ्यः सौवर्जग्रहः
सेयं राश्विः । एतावेवामो माहिमानो ग्रहावश्वमभितः संबभूवतुरश्वस्य संज्ञपना-
त्पूर्वं पथाश्व इपवास्थितो । ह्यार्कवाप्यथा अवान्तरजातिविशेषास्तनदूषेण देवा-
दीन्ब्रह्मिन् । एवंविधस्य विराड्भूतस्याश्वस्य समुद्र एव योगिः कारणम् । तन्व-
गुद्वत्पुत्पद्यते जगदस्मादिति समुद्रः परमात्मा । मल्लन्वस्मादयं विराड्भूतसुभ-
र्हति । स एवास्य बन्धुः स्तम्भः स्थितिहेतुरित्यर्थः । एषमुपासित्वा पापक्षयद्वारा
विराड्भूतं प्राप्नोति । ' तं यथा यथोपासिते तथैव भवति ' इति म्युत्पन्धरात् ।
विराट्प्राप्तिश्च क्रममुक्तिहेतुः । तत्र ज्ञानोत्पत्तौ सत्यां तेन विराजा सह म्युत्प-
नान्तरात् । तथा च स्मृतः—

‘ मल्लणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रतिसेचरे ।

परस्थान्ते छतात्मानः प्रविशन्ति परं पदम् ? इति ॥

एतच्च भगवान्ब्रह्मासुः ‘ कार्यास्थये तदभ्यक्षेणासुः परमभिपानात् ’ इत्यस्मि-
न्नाधिकरणे महता पबन्धेन प्रतिपादयामासेत्यशेषमविपङ्कलम् ।

अथाश्व मपाठकस्य विनियोगसंग्रहः—

विहितं पश्चापस्याऽऽद्ये मद्यामयनसत्रकम् ।

तद्द्वैविध्यं द्वितीये स्यात्तृतीये पृष्ठनिर्णयः ॥

चतुर्थे व्यत्ययः पूर्वपक्षस्यास्त्यस्य पक्षति ।

पश्चमे संसवः षष्ठे भवेदुत्सर्गसत्रकम् ॥

तन्वीमास्ता सप्तमे स्यादष्टमे तु महावतम् ।

सामानि नवमे षोडशे वीणाद्या दशमे पुनः ॥

दासीनृत्यं तदस्तूर्ध्वं मन्त्राद्यैवाश्वेधमाः ।

पृष्ठप(थ्य)न्वहोपाः पश्चाशदेकपश्चाशदीरिताः ॥

दशते परिधीनां तु कस्त्वामन्त्रत्रयं भवेत् ।

अप्रये सर्वपृष्ठोष्ठिः प्रयोगोऽनन्वरे श्रुतः ॥

(अथवेप्राङ्मन्त्रकथनम्)

वाः पाणवो य आत्मेति तावुभौ महिममहौ ।
 आः ब्रह्मदशभिर्पञ्चैर्ब्रह्मचर्चसहोमकः ॥
 आऽकान्तं मन्त्रयेत् जज्ञीति (पञ्च) दशभिर्हुतिः ।
 आग्ने नैमित्तिका यत्नः पूर्णारेष्टिरथाग्ने ॥
 अन्न सैनविहोमाः स्युर्दंष्ट्र ये स्वामिवाचनम् ।
 [* मन्त्रभिरुपस्थानं यो वै विधिरुपासने ॥
 क्रतुराहृश्वमेधोऽर्धं विराहृध्यानमुपास्तिराद्] ।
 ताभ्यस्तमुत्पद्यते ज्ञानं कृतकृत्यो भवत्यतः ॥

इति श्रीमत्सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीय-
 तैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे पञ्चमप्रपाठके
 पञ्चविंशोऽनुवाकः ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।
 पुमर्थाश्चतुरी देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्विद्यातीर्थमहेश्वरापरावतारस्य श्रीमद्राजाधिराज-
 परमेश्वरस्य श्रीवीरबुक्कमहाराजस्याऽऽज्ञापारिपालकेन
 सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे
 कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिताभाष्ये सप्तमकाण्डे
 पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

इति श्रीमद्विद्यातीर्थमहेश्वरापरावतारस्य श्रीमद्राजाधिराज-
 परमेश्वरस्य श्रीवीरबुक्कमहाराजस्याऽऽज्ञापारिपाल-
 केन सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थ-
 प्रकाशे कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिता-
 भाष्ये सप्तमः काण्डः ॥ ७ ॥

* अनुब्रूहन्तर्गतस्याने क. पुस्तके ' यो वा अश्वोपास्तिरिति कर्मविधे प्रप्रञ्चिते '
 इत्यर्थमेव लिखते ।

मूलक्रमेण सप्तमाहके-प्र० ५ अ० ९७
माध्यक्रमेण सप्तमाहके-प्र० ५ अ० ९७
मूलक्रमेणाऽऽदितः समष्ट्यङ्कः-अष्ट० ७ प्र० ४४ अ० ३३१
माध्यक्रमेणाऽऽदितः समष्ट्यङ्कः-का० ७ प्र० ४४ अ० ३२६

समाप्तेयं श्रीमत्सायणाचार्यविरचितभाष्यसमेता
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयसंहिता ॥

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

1900

Call No. Sa2V22
Tai/Agā

Author— Taittiriya Samhita
Agashe, K., amended.

Title— Krsnayajurvediya-
Taittiriya-Samhita .

Part, VIII.

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return

"A book that is shut is but a block."

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book
clean and moving.